د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی - تحقیقی پوهنتون بغلان

شماره مسلسل (۳۴ و ۳۵) بهار و تابستان ۱۴۰۳

مجله علمی - تحقیقی پوهنتون بغلان

شماره مسلسل (۳۴ و ۳۵) بهار و تابستان ۱۴۰۳

Baghlan University Academic Research Journal

Vol 12. Issue 1&2. Serial No 34 & 35
Spring & Summer: 2024

Scanned with CamScanner

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين.

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنیزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

د بغلان پوهنتون علمي او خپرنیز ارگان

شماره مسلسل (۳۴ و ۳۵) بهار و تابستان ۱۴۰۳

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

شماره۱ و ۲ سال ۱۴۰۳، شماره مسلسل (۳۴ و ۳۵) دور ۱۲

امتیاز خاوند: بغلان پوهنتون

مسوول مدیر: پوهندوی دکتور مهرالله مهر

مهتمم: پوهندوی امین الله فطرت(علوم اجتماعی) و پوهنیار محمد آصف شایق(علوم طبیعی)

دیزاین: مهر

هیات تحریر(کتنپلاوی):

پوهاند دکتور نجیب الله قیوم	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهنمل دکتور نجیب الله رحمتزی	استاد پوهنځی زراعت
پوهندوی امین الله فطرت	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهندوی سید عزیزالله امین	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهندوی طوره غیاثی	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهندوی شفیق الله مشتاق	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهندوی عبدالجلیل هاشمی	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری
پوهندوی شیرین آقا اکبری	استاد پوهنځی زراعت
پوهنمل محمد طیب قورداش	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهنیار محمد آصف شایق	استاد پوهنځی زراعت
پوهنیار عباد الله محقق	استاد پوهنځی تعلیم وتربیه
پوهنیار ضیا الرحمن ظهیر	استاد پوهنځی ادبیات و علوم بشری

E-Mail: mehrullahmehr30@gmail.com
dr.mehr@baghlan.edu.af
Contact: **+93772242100**

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمده ونصلی علی رسوله الکریم!

اما بعد؛

د اسلام له نظره د څېړنې ارزښت او زموږ ژمنه

د کایناتو نړۍ له اسرارو او رازونو څخه ډکه ده، چې یوه ډېره کوچنۍ برخه یې د انسان په وسیله کشف شوې ده، حال دا چې ډېره ستره برخه یې لا هم همداسې بکره، مبهمه او ناڅېړل شوې پاتې ده. دا به ډېر خام فکر وي، چې ګنې اوسني انسان د کایناتو له الفبا سره بشپړه اشنایي موندلې ده؛ بلکې حقیقت دا دی، چې انسان یوازې د دغه ستر سمندر تر هغو څپو رسېدلی، چې ساحل ته نږدې دي، د هغه د سترګو لید یې وینې؛ خو تل او ژور موجونه یې لا هم په خپل مسیر کې پټ او نا سپړلي روان دي.

که فکر وکړو د انساني بشریت د لارښوود اسماني کتاب قران کریم پیل په «إقراء» یا ولوله شوی دی، چې په ترتیب وروسته بیا د دې الهي کلام په سپېڅلو ارشاداتو کې انسانانو ته ویل شوي، چې: «قل انظروا ما فی السموات والارض و ما تغنی الایات و النذر عن قوم لا یومنون» دلته «قل انظروا» جمله هغه الهی امر دی؛ چې له څوارلس نیمو پېړیو را پدېخوا انسانان د ژوند او خپلې هستۍ په اړه کتنې څېړنې ته را بولي. زموږ د اوسېدو نړۍ، اسمانونه او ځمکې د یوې سیکې دوو مخونو ته ورته دي، چې یو یې ملکي اړخ دی، طبیعي قوانین او مادي اسرار دي، چې انسان یې د کشف او پلټنې په فکر کې دي؛ خو بل اړخ یې بیا په ربوبي مقام پورې پراخه تړلې هستي ده، چې بې ځانه او بې نظمه مادې ته یې نظم او ترتیب وربښلی دی او د دنیا له پیدایښت څخه تر ننه په منظم ترتیب چلېږي، چې انساني فکر یې لا هم په بشپړ کشف ندی توانېدلی.

څېړنه د اسلام له پیله تر نږدې څو وروستیو پېړیو پورې د اسلامي پوهانو یوه ستره مشغولتیا وه او تر دې حده په کې مخته تللي وو، چې کفري نړۍ ورته ګوته په غاښ پاتې وه او د دوی د څېړنېزو نوښتونو د پایلو انتظار به یې کاوه او ورته محتاج وو. د خوارزمي، محمد بن موسی، ابن سینا، سید جمال الدین افغان او نورو عالمانو، مفسرینو او محدثینو څېړنیز اثار د دنیا د سترو کتابتونونو ښکلا ګڼل کېده. له څېړنې سره مینه او علاقه ډېره زیاته وه او دې کار ته یې د یوه اسلامي امر په سترګه کتل. د ځمکې حرکتونه، د ستورو او ځمکې ترمنځ فاصلې او قوانین همدې اسلامي علمأوو کشف کړي وو؛ خو د وروستیو اسلامي نسلونو د بې غورۍ په سبب په سقراط، بطلمیوس، فیثاغورث او نورو

پورې وتړل شول. شیخ طوسی، چې په اسلامي علماوو کې په شیخ الطائیفه مشهور و، په شپو شپو یې څېړنه کوله او سهار به د څېړنې په خوند کې دومره ډوب و، چې ویل به یې: «این الملوك و أبناء الملوك من هذه اللذة» یعني هغه لذت چې زه یې اوس د حقیقت له کشف وروسته احساسوم، پاچاهان او د هغوی اولادونه ورڅخه بې برخې دي.

خپله قران کریم او نبوي احادیث هم اسلامي ټولنه هره شېبه څېړنې او پلټنې ته رابولي او عمومي حکم یې دا دی، چې هېڅ شی له څېړنې او پلټنې پرته مه قبلوئ او له غورو څخه د غوره اقوالو پیروي وکړئ. د ځمکې او اسمانونو د لا ښې پېژندنې لپاره، چې نن غربیان کوم روشونه او فرضیې کاروي، دا په حقیقت کې د حضرت ابراهیم علیه السلام کړنلاره ده. «إني وجهت وجهی للذی فطرالسموات والارض حنیفا و ما أنا من المشرکین» یعني ما خپل مخ د هغه چا خواته کړ، چې ځمکه او اسمانونه یې پیدا کړي دي، په خپل ایمان کې خالص او له مشرکانو څخه نه یم.

دا چې یو مهال مسلمانانو له دې پیغام څخه سترګې پټې کړې، د ځمکې او اسمانونو په اړه له ساینسي څېړنو او پرمختګونو څخه بې پروا شول، دا د اسلام نیمګړتیا نه؛ بلکې د مسلمانانو ټنبلي او بې غوري وه، چې په دې توګه یې ډېر بدې تاریخي پایلې یې هم تجربه کړې.

قران کریم د اوسنیو او پخوانیو یا د بشر په تاریخ کې د ټولو علمي څېړنو تر ټولو دقیق او اصلي ماخذ دی؛ ځکه خو د هر ډول څېړنو د سرچینو په فهرست کې لومړی ځای لري. په قرانکریم کې د علم کلمه اتیا ځله له خپلو مشتقاتو سره تکرا رشوې ده او دا یې د پوښتنې په توګه مطرح کړې، چې آیا عالمان او ناپوهان سره برابر دي؟ همدا تفاوت د علم او عالم پر اهمیت د ټینګار لپاره دی.

څېړنه د علم پالنې د ژوندي پاتې کېدو لاره ده، په همدې سبب علم او علمي څېړنې یو له بل سره نه جلا کېدونکي دي، عالمان د أنبیاءکرامو علیهم الصلوات وتسلیم وارثان بلل شوي او علم ته یې محمد صلی الله علیه وسلم د ګران بیه او معنوي میراث په سترګه کتلي دي.

د افغانستان اکاډمیک او تحصیلي مرکزونه، چې د ځوان نسل د اسلامي او مسلکي روزنې ستر مسوولیت ور په غاړه دی، له شک پرته چې د علمي میراث د ساتنې او انتقال چاره یې هم له سترو مسوولیتونو ګڼل کېږي. که چېرته په پوهنتونونو کې علمي او مسلکي څېړنې موجودې نه وي او استادان خپل دغه علمي مسوولیت ته ځیر نه شي، بیا نو طبیعي ده، چې د علمي فقر او احتیاج له مهلکې ناروغۍ سره مخ کېږي، چې دا فقر بیا تر اقتصادي فقر سل چنده خطرناک او اسلامي ټولنه د اشغال او استعمار کندې ته غورځوي.

د افغانستان اسلامي امارت د لوړو زده کړو وزیر شیخ صاحب ندا محمد ندیم همېشه په علمي او اداري ناستو کې پر دې ټکي ټینګار کړی، چې د پوهنتونونو ښاغلي استادان باید خپل وخت له څېړنې پرته تېر نه کړي او په دې برخه کې یې د دوی د هر ډول مالي او مادي لګښتونو ته ملا تړلې، چې په تېرو څو کلونو کې د هېواد په بېلابېلو پوهنتونو کې د علمي – څېړنیزو کنفرانسونو په دایرولو سره دا مدبرانه ژمنه ثابته کړې هم ده. که څه هم زموږ زیاتې څېړنې کتابتوني ډول لري؛ خو علمي ژورنالونه او مجلې هم د موضوعي تنوع او رنګارنګۍ په سبب د څېړنیزو مقالو او موندنو د خپرولو غوره وسیلې دي. له نېکه مرغه بغلان پوهنتون هم د دې ویاړ لري، چې د ټولنیزو علومو او انجنیري علومو په برخه کې د ځانګړي علمي ـ څېړنیز ارګان لرونکی دی. بغلان پوهنتون په دې برخه کې د بشپړې اکاډمیکې ژمنتیا تر څنګ علمي څېړنې کول د خپل اسلامي تاریخ میراث او علمي مسوولیت ګڼلی دی او دا کوښښ یې کړی، چې د خپلې ژمنې پر بنسټ د دواړو ژورنالونو پاڼې د ښاغلو استادانو په علمي څېړنو او موندنو رنګینې او وزمینې وساتي.

درنښت

مولوي صدیق الله خالد منصور

د بغلان پوهنتون رئیس

بسم‌الله الرحمن الرحیم

نحمده ونصلی علی رسوله الکریم!

نگاهی بر چیستی علم؛

محققان و دانشمندان، علم را به شیوه‌های گوناگون تعریف می‌کنند. برخی علم را تکلیف آبرومند می‌دانند، عده‌ی آن را به معنای اساس معرفت حقیقی می‌گیرند و برخی آن را به معنی بررسی عینی پدیده‌های تجربی می‌دانند. اولین مشکل در تعریف علم ناشی از خلط محتوای علم با روش شناسی آن است، علت اینکه دانشمندان شاخه‌ای از معرفت را به عنوان علم نمی‌پذیرند، اغلب به سبب روش شناسی آن است. محتوای علم پیوسته تغییر می‌کند و علم جزء یا کلیتی از معرفت نیست؛ علم به علت روش شناسی آن از هر نوع معرفت متمایز می‌گردد. به این دلیل، سعی بر آن است کلمه‌ی علم به معنی مجموعه‌ی معرفت گردآوری شده با استفاده از روش شناسی علمی تعریف گردد.

برخی باور دارند که واژه علم در زبان‌های فارس و عربی در دو معنی متفاوت به کار برده می‌شود؛ معنی اصلی و نخست علم، دانستن در برابر نداستن است و به همه دانستنی‌ها، صرف نظر از نوع آنها علم می‌گویند. کلمه‌ی علم در معنی دوم منحصراً به دانستنی‌هایی اطلاق می‌گردد که بر تجربه مستقیم حسی مبتنی باشد. علم در این تعبیر در برابر جهل قرار نمی‌گیرد؛ بلکه در برابر همه دانستنی‌هایی قرار می‌گیرد که آزمون پذیر نیستند.

علم در زبان‌های فرانسوی و انگلیسی معادل واژه "Science" است و از کلمه "Scientio" لاتین به معنی دانستن مشتق گردیده است. علم در لغت به معنای یقین، معرفت و دانش است. واژه علم در مفهوم کلی خود به هر نوع آگاهی نسبت به اشیاء، پدیده‌ها و روابط بین پدیده‌ها اطلاق می‌گردد که معادل کلمه‌ی "Knowledge" می‌باشد. اما علم در معنی خاص معادل کلمه‌ی "Science" است و مقصود از آن بخشی از دانستنی‌ها و آگاهی‌های بشر است که به روش تجربی تایید شده باشد. در کل، دانش علمی مبتنی‌بر انباشت شواهد علمی و تجربی است.

از علم تعریف و برداشت‌های متعددی ارایه شده است:

- علم زاده‌ی ادراکات دقیق است که ناشی از واقعیت‌ها می‌باشد؛
- علم عبارت از تراکم سیستماتیک اطلاعات است و یا اینکه علم روش شناخت حقایق تعریف می‌شود؛

- علم به دانستنی‌های قابل اثبات تلقی می‌شود؛
- علم معرفتی است منظم که با روش‌های معین به دست می‌آید که روابط پایدار میان پدیده‌ها و واقعیت‌ها و قوانین حاکم بر آن را بیان می‌کند.

چنان‌که مبرهن است، هویت علمی هر نهاد اکادمیک به فعالیت‌های تحقیقی و نشراتی اعضای کادر علمی آن وابسته است که با تولید دانش جدید بتواند در انکشاف و توسعه پایدار و خودکفایی جامعه رسالت خویش را اداء نماید. دست‌اندرکاران مجله علمی – تحقیقی پوهنتون بغلان افتخار دارد که پس از ثبت مجدد این ژورنال داخلی در سال (۱۴۰۲)، با توجه به پالیسی‌های علمی – نشراتی پوهنتون بغلان و ریاست محترم تحقیق، تألیف و ترجمه وزارت تحصیلات عالی، شماره‌های (۳۴ و ۳۵) مجله علمی – تحقیق را به زیور چاپ می‌رساند. از آنجایی که حوزه‌ی فعالیت مجله علمی – تحقیقی پوهنتون بغلان معطوف بر ساحت‌های علوم اجتماعی و علوم طبیعی است، در این شماره‌ها حتی‌المقدور سعی به‌عمل آمده است تا مقاله‌های علمی – تحقیقی کابردی که بتواند به نهادهای امارتی بخصوص جهت رشد و توسعه جامعه پیام‌های روشن و علمی را ارائه نماید، در نظر گرفته شد ه است.

در پایان جا دارد از تلاش‌های مجدانه رهبری پوهنتون بغلان و رهبری وزارت محترم تحصیلات عالی، بخصوص از ریاست تحقیق، تألیف و ترجمه بابت ثبت مجدد و اعطای جواز " مجله علمی تحقیقی" به پوهنتون بغلان، سپاسگزاری نمایم و هم‌چنان از فعالیت‌های سازنده‌ی مسئولین مجله علمی - تحقیقی و استادانی که با تهیه و نشر مقاله‌های علمی در این شماره سهم فعال گرفتند، ابراز تشکر کنم.

با احترام

پوهندوی امین الله فطرت

معاون تحقیقات علمی پوهنتون بغلان

لیکلړ / فهرست

سرلیک / عنوان	لیکوال / نوسینده	مخگڼه
بررسی میزان اثرگذاری بیلانس تجارت بر رشد اقتصادی در افغانستان	پوهنیار سخی بخش اسدی و همکاران	۱
بررسی قدرت جوانه‌زنی ارقام مختلف برنج با استفاده از روش هدایت الکتریکی	پوهنمل نثاراحمد قاصانی و پوهنیار سید مقدس شرف	۱۹
حل عددی معادلهٔ پارابولیک معکوس زمان-کسری با استفاده از روش مربعات دیفرانسیل پولینومی	پوهندوی دکتور مهرالله مهر	۳۱
بررسی اختلال وسواس فکری وعملی وراه‌های درمان آن	پوهنیار خدیجه محمدی	۴۷
د مهربانۍ وژنې شرعي حکم	پوهندوی ډاکټرعبدالواحد لیاقت	۶۴
عواقب ناگوار ترک امر به معروف و نهی از منکر	پوهنمل محمد هارون غازی زاده	۷۹
بررسی مفهوم امنیت ملی از دید جغرافیای سیاسی	پوهنمل وحدت واحدی	۹۳
د هنري پنځونو د روان او تفسیر زاویې	پوهندوی گل رحمن رحماني	۱۰۳
تحلیل انتقادی گفتمان اشعار باختری در دهه‌ی پنجاه با رویکرد نورمن فرکلاف	پوهنمل دکتور محمد شاپور قادری	۱۱۳
دیترمینانت رونسکی و کاربرد آن در معادلات دیفرانسیل‌خطی مرتبه n اُم	پوهندوی دکتور عبدالحسین‌سروش	۱۳۹
عوامل مؤثر بر تقویت ملت سازی در افغانستان	پوهنمل الله محمد حازم	۱۶۵
د ادراکي ژبپوهنې له نظره د پښتو وییکو څو مانیز توب	پوهنوال نصیراحمد طاهري و مسعود حسن زی	۱۷۷
دالله تعالی له وېرې د ژړا أهمیت د قرآن او احادیثو په رڼا کې	پوهنیار احمد عارف شهیر	۱۸۹
د الفت په اشعارو کې ټولنیزه بیداري	پوهندوی عبدالجلیل هاشمي	۱۹۹
الحداثة في الأدب الأندلسي و المهجر	پوهندوی وحیدالله جمال و پوهنوال محمد عزیز فیض	۲۱۱
افغانستان اوزبېک لر اتنیکی نینگ شکلله نیشی و تاریخی کېلیب چقیشی	پوهنیار قمرالدین شریفی	۲۲۵

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 1-18

A study on the Effectiveness of Trade on Economic Growth of Afghanistan

Sakhibaksh Assadi [1,*], Mohammad Nasiri [2] & Karimullah Majedi [3]

[1] Department of Statistics and Econometrics, Economics Faculty, Baghlan University, Afghanistan.
[2] Department of Statistics and Econometrics, Economics Faculty, Baghlan University, Afghanistan.
[3] Bachelor of Statistics and Econometrics.

[*] **Corresponding Author:** Sakhibaksh Assadi, **E-mail address**: sakhibaksh.assadi@gmail.com

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
24, March, 2024

Revised 26, May, 2024

Accepted:
17, July, 2024

Published:
23, July, 2024

ABSTRACT

Exports and imports are among the key macroeconomic variables that hold significant importance due to their role in global interactions and the optimal allocation of resources. Afghanistan, being heavily reliant on imports, has long faced issues and disruptions in its trade balance with regional and global partners. In terms of economic growth, imports and exports together contribute to explaining economic expansion. Imports are considered an independent indicator for describing and analysing growth performance. Economic growth theories typically discuss long-term trends or the potential growth trajectory of an economy. In this research, the focus is on examining the existence of a long-term relationship between economic growth and trade balance (exports and imports). This analysis utilizes time-series data from the World Bank for the period 2000-2020 in Afghanistan. The variables employed in this study include exports, imports, trade balance, and economic growth, framed within the Vector Error Correction Model (VECM) and Granger causality tests.

The results of the study indicate a bidirectional and long-term causal relationship between economic growth and imports. Additionally, there is a unidirectional causal relationship between economic growth and exports. Furthermore, exports and the trade balance have a positive and significant impact on economic growth in Afghanistan.

Keywords: Trade balance, Export and Import, Ecomomic growth, VECM model

To cite this article: Assadi, S., Nasiri, M., Majedi, K: 2024. A study on the Effectiveness of Trade on economic Growth of Afghanistan. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 - Spring – Summer (2024), 1-18. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 1-18

بررسی میزان اثرگذاری بیلانس تجارت بر رشد اقتصادی در افغانستان

پوهنیار سخی بخش اسدی[1] ، پوهنیار محمد ناصری[2] و کریم الله مجیدی[3]

[1] عضو کادر علمی دیپارتمنت احصائیه واکونومتری پوهنځی اقتصاد پوهنتون بغلان.

[2] عضو کادر علمی دیپارتمنت احصائیه واکونومتری پوهنځی اقتصاد پوهنتون بغلان.

[3] کارشناس احصائیه واکونومتری، رشته اقتصاد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۱/۵ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۶ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـش

چکیده

صادرات و واردات از جمله متغیرهای کلان اقتصادی است، که به دلیل ارتباط با جهان و تخصیص بهینه منابع از اهمیت زیادی برخوردار است، افغانستان ازجمله کشورهای متکی به واردات است که از دیرباز مسئله بیلانس تجارت آن با کشورهای منطقه و کشورهای جهان با مشکلات و نابسامانی‌های زیادی همراه بوده است. واردات منحیث یک شاخص مستقل در تبین، توصیف و عملکرد رشد در نظر گرفته می‌شود. تئوریهای رشد اقتصادی عموما روند بلند مدت یا مسیر رشد بالقوه اقتصاد را مورد بحث قرار می دهند بر این اساس در این تحقیق به بررسی آزمون وجود رابطه‌ی بلندمدت بین نرخ رشد اقتصادی و نرخ بیلانس تجارت (صادرات و واردات) و با بهره گیری از داده های سری زمانی استخراج شده از بانک جهانی در دوره ای زمانی ۲۰۲۰-۲۰۰۰ در افغانستان پرداخته شده است.متغیرهای به کار گرفته شده دراین تحقیق شامل (صادرات، واردات، بیلانس تجارت و رشد اقتصادی) افغانستان در چارچوب مدل تصحیح خطای برداری یا VECM و آزمون رابطه علِی-گرنجر استوار است. نتایج حاصل از این مطالعه، نشان دهنده وجود رابطه‌ی علِی دوطرفه و بلندمدت بین رشد اقتصادی و واردات و هم چنین رابطه‌ی علِی یک طرفه بین رشد اقتصادی و صادرات است و درعین‌حال صادرات و بیلانس تجارت تأثیری مثبت ومعنی داری بر رشد اقتصادی در افغانستان دارد.

واژه های کلیدی: بیلانس تجارت، صادرات و واردات، رشد اقتصادی، الگوی VECM

استناد: اسدی، سخی بخش؛ ناصری، محمد و مجیدی، کریم الله. (۱۴۰۳)، بررسی میزان اثرگذاری بیلانس تجارت بر رشد اقتصادی در افغانستان، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۱-۱۸). ناشر: پوهنتون بغلان.

1. مقدمه

صادرات و واردات به‌عنوان یکی از ابزارهای سیاستی در بُعد خارجی اقتصاد در قالب راهبردها و برنامه‌های توسعه قرار دارد. همچنان صادرات و واردات از جمله متغیرهای بین‌المللی اقتصاد هستند که در تجارت بین‌الملل از مفاهیم اصلی هستند و از اهمیت بالایی برخوردار است (شاه‌آبادی و همکاران،۱۳۹۴). طرف‌داران استراتیژی توسعه صادرات معتقدند که کشورهای درحال‌توسعه تا جایی که امکان دارد باید درآمد صادراتی خود را افزایش داده و از محل آن اقدام به سرمایه‌گذاری و مصرف نمایند (آذربایجانی،۱۳۹۰). به‌طوری کلی واردات را می‌توان انگیزه جهت نوآوری و اختراعات در داخل کشور دانست. همچنان واردات منجر به تولید کالاهای باکیفیت بالاتر خواهد شد. تجارب کشورهای درحال‌توسعه و توسعه‌یافته نشان می‌دهد که منافع تجارت آزاد بیش از مشکلات و سختی‌های آن است. دراین رابطه واردات نیز نقش مهمی در ایجاد فرصت‌ها و رشد اقتصادی ایفا می‌کند (جلال‌آبادی، ۱۳۸۷). اهمیت صادرات و نقش آن در رشد و توسعه اقتصادی کشورها همواره به‌عنوان یکی ازموضوعات مهم اقتصادی مطرح بوده است. گسترش صادرات سبب دسترسی به بازارهای خارجی، افزایش تولید و دستیابی به رشد مستمر اقتصادی می‌گردد (سلمانی ،۱۳۹۳). ارتباط تجارت و رشد اقتصادی از دیرباز موردتوجه اقتصاددانان قرار گرفته است. طوری مثال اقتصاد دانانی کلاسیک تجارت را موتور رشد وتوسعه می‌داند. نظریه‌پردازان اقتصادی به منافع متعدد تجارت خارجی و اثری آنها بر توسعه و رشد اقتصادی اشاره دارد (اقبالی، ۱۳۸۲). در دنیای کنونی رشد و توسعه اقتصادی بیشتر از اینکه یک پدیده ملی باشد، یک پدیده منطقه‌ای است (مهرگان،۱۴۰۰). افغانستان ازجمله کشورهای متکی به واردات است که از دیرباز مسئله بیلانس تجارت آن با کشورهای منطقه و کشورهای جهان با مشکلات و نابسامانی‌های زیادی همراه بوده است. محققین و پژوهشگران همواره تلاش ورزیده‌اند تا با تحقیقات و پژوهش‌های خود چاره به این معضل پیدا نموده تا باشد که این مسئله ملی را حل و علامت بیلانس را به نفع کشور خود تغییر مثبت بدهند (امین، ۱۳۵۰).

رشد اقتصادی عبارت از افزایش تولید واقعی کشور در یک دوره بلندمدت است. در جهان امروزی رشد از جمله مسائل مهم اقتصادی بوده و یکی از شاخص‌های کمی جهت سنجش میزان پیشرفت اقتصادی است (شریفی و همکاران،۱۳۸۹). توسعه اقتصادی عبارت از تغییرات بنیادی در ساختار اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است. به عبارت دیگر توسعه اقتصادی عبارت از تغییرات در ترکیب نهاده‌ها (تغییر تکنولوژی) افزایش فعالیت‌های صنعتی، تغییر در سیستم

اقتصادی به‌نحوی‌که با عث افزایش اشتغال بیشتری از مردم گردیده و مشارکت بیشتر مردم را به سرنوشت اقتصادی - اجتماعی و سیاسی مساعد ساخته که باعث بهبود رفاه مادی، ازبین‌رفتن فقر توأم با بی‌سوادی و مرگ و میر زودرس شود (روزبهان،۱۳۸۵). بیلانس Balance به مفهوم توازن و برابری است. از لحاظ اقتصادی بیلانس تجارت به مجموع ارزش صادرات به مقایسه ارزش واردات یک کشور نسبت داده می‌شود، بیلانس تجارت دارای سه حالت است توازن بیلانس تجارت، مازادبیلانس تجارت و کسربیلانس تجارت. هرگاه ارزش پولی واردات و ارزش پولی صادرات برابر باشد بیلانس تجارت دارای توازن بوده، درصورتی‌که ارزش پولی صادرات نسبت به ارزش پولی واردات بیشتر باشد، بیلانس تجارت دارای مازاد و اگر ارزش پولی واردات نسبت ارزش پولی صادرات بیشتر باشد، بیلانش تجارت داری کسر است که نقش واردات و صادرات با رشد و توسعه اقتصادی در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد (اسلمی،۱۳۹۶). در بسیاری از مطالعات و تحقیقات انجام شده با کشف رابطه علِی بین صادرات و رشد اقتصادی توجه خاص شده است. این روند یک نگرش مهمی را روی رابطه صادرات و رشد اقتصادی ایجاد نموده است. زیرا توسعه ی صادرات در قالب سیاست‌های تجاری مطرح می‌گردد و مربوط به کالاهای نیمه‌کاره، کار تمام می‌شود که می‌تواند سهم بارز از تجارت خارجی و بازارهای جهانی را به همراه آورند (کیمیا جانی و میرخلیلی،۱۳۸۰در صورت حمایت از صادرات این بخش تولید، کارایی و ساختار تولیدات داخلی را رشد و گسترش می‌دهد. درواقع صادرات زمینه انتشار اطلاعات تکنولوژیکی را مساعد ساخته و زمینه انتقال ایده‌ها، مهارت‌ها، استعداددهای نوین مدیریتی و کارآفرینی را فراهم می‌سازد و بهترین وسیله برای رقابت تجاری محسوب می‌شود. در حقیقت گسترش صادرات باعث خارج‌شدن بازار از انحصار دولت‌ها گردیده و به شرایط رقابت آزاد نزدیک‌تر می‌گردد تولیدکنندگان داخلی از ظرفیت‌های تولیدی خود استفاده بهتر نموده و امکان استفاده از امکانات جهانی را برای تولیدکنندگان داخلی مساعد می‌سازد (حسینی و همکاران،۱۳۸۶).

در روند رشد اقتصادی واردات وصادرات در کنار هم می‌توان به تبیین رشد اقتصادی بپردازد. واردات منحیث یک شاخص مستقل در تبین، توصیف و عملکرد رشد در نظر گرفته می‌شود واردات می‌تواند تصدی های داخلی را از طریق ایجاد رقابت در زمینه‌های کیفی و قیمتی کمک کند. واردات زمینه هدایت و تشویق نهادهای سرمایه وی خارجی را به داخل کشور مساعد ساخته و با دسترسی به آن منابع که در داخل نیستند توانای شرکت های داخلی به تولید بیشتر محصولات،

تنوع محصولات تشویق نموده زمینه صادرات بیشتر و حضور به بازارهای بین‌المللی و تجارت بین الملل را افزایش دهد (طببی و توکلی،۱۳۹۷).

از ویژگی‌های مشترک کشورهای درحال‌توسعه می‌توان از تولیدات آنها نام برد که بیشتر محصولات زراعتی و سنتی را در بر می‌گیرد و برای انتقال از مرحله تولید سنتی به مرحله تولید صنعتی باید واردات کالاهای سرمایه‌ای، واسطه‌های از طریق واردات فراهم شود، این فرایند سبب سرازیرشدن فن آوری از کشور طرف تجاری به داخل شده و منجر به انتقال مهارت‌ها و استعدادها گردیده و بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارند (هلپمن[1] و کروگمن،۱۹۹۱). سیاست‌های تتوسعه اقتصادی بر اساس کشورهای دیگر تدوین می‌شود. تا به آنها در برآوردکردن نیازهای خود کمک کند؛ بنابراین تجارت بین‌الملل یکی از عواملی است که می‌تواند سطح رشد اقتصادی را افزایش دهد (الحمزاوی و همکاران،۲۰۲۱). هکشر و اولین بیان می‌نماید که هر کشوری کالایی را صادر می‌کند که در تولید آن نیاز به عوامل نسبتاً ارزان و فراوان دارد و به‌طوری متقابل کالایی را وارد می‌نماید که در تولید آن نیاز به استفاده از عامل نسبتاً کمیاب و گران است، لذا فراوانی نسبی عوامل به صورت‌های عوامل داخلی نشان داده می‌شود در تعین مزیت نسبی یک کشور در تولید یک کالا و فور نسبی عوامل تولید نقش دارد (تقوا، ۱۳۹۲). صادرات کالاها و خدمات نقش مهمی در اقتصاد کشورها دارد. با رونق‌گرفتن تجارت همه کشورهای دنیا تلاش می‌کند که با اتخاذ سیاست‌های مناسب این موتور اقتصادی را فعال‌تر نمایند؛ بنابراین، رقابت در عرصه تجارت افزایش‌یافته که در این میان کشورهای که دارای یک استراتژی مشخص و دور نمایی از صادرات محصولات خود بوده‌اند، موفق‌تر عمل کرده‌اند (سلمانی بی‌شک، ۱۳۹۳). در اقتصاد کینزی نیز گفته می‌شود که افزایش صادرات سبب افزایش تولید ناخالص ملی می‌گردد. ساز وکاری اثرگذاری صادرات بر رشد تولید ناخالص ملی تنها از مجرای تقاضا و افزایش آن انجام می‌شود و علِیت عمدتاً دوطرفه و از سمت صادرات به سمت تولید ملی است، اما در اقتصادهای طرف عرضه، صادرات ازاین‌جهت به لحاظ اثرگذاری بر تولید با اهمیت تلقی می‌شود که رشد آن انعکاس‌دهنده ی رشد رقابت‌پذیری، رشد فناوری، ارتقای کیفیت و بالاخره رشد باروری است (مهدوی، ۱۳۸۴).

---

[1] Helpman and Krugman

الحمزاوی و همکاران (۲۰۲۱) در تحقیق تحت عنوان «بررسی تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی روآندا» پرداختند و یافته‌های این مطالعه نشان می دهد که بین تولید ناخالص داخلی روندا، صادرات و واردات با متغیرهای سرمایه ناخالص ملی، نیروی کار و فناوری رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. کیمیا جانی و غلامعلِی (۱۳۹۱). در تحقیقی تحت عنوان "نقش صادرات در بهره‌وری و رشد اقتصادی: شواهد تجربی از ایران" در این تحقیق منابع رشد در دوره ۱۳۳۸-۱۳۸۹ برای ایران در قالب دو مدل بررسی گردیده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که در هر دو مدل رابطه ی مثبت و معناداری بین صادرات و رشد اقتصادی وجود دارد مرادی(۱۳۸۴). در تحقیق خود تحت عنوان «اثری تجارت بین‌الملل بر رشد اقتصادی» پرداخته و نتایج آن نشان می دهد که طی سال‌های (۱۳۸۲-۱۳۳۸). رشد موجودی سرمایه فزیکی سرانه، رشد سرمایه انسانی، رشد واردات کالاهایی سرمایه‌ای و واسطه‌ای سرانه و تغییرات درجه باز بودن اقتصاد، بر رشد اقتصادی سرانه کشور تأثیر مثبت دارد؛ درحالی‌که نرخ تورم بر آن تأثیر منفی می‌گذارد.

باکری[۱] و مبروکی[۲] (۲۰۱۷) در مطالعه‌ای تحت عنوان " تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی شواهد جدید از پاناما" انجام داده‌اند این تحقیق با استفاده از داده‌های سالانه سال‌های ۱۹۸۰ و ۲۰۱۵ با استفاده از تحلیل هم انباشتگی جو هانسن مدل رگرسیون خودکار برآورد وآزمون‌های علِیت گرنجرمورد آزمایش قرار داده‌اند. بر اساس نتایج تجزیه‌وتحلیل، مشخص شده است که بین صادرات، واردات و رشد اقتصادی در پاناما رابطه وجود ندارد. از سوی دیگر، آنها دریافته‌اند که شواهد قوی از علِیت دوطرفه از واردات به رشد اقتصادی و از صادرات به رشد اقتصادی وجود دارد.

تان[۳]و همکاران (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای تحت عنوان" تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی: شواهدی از تونس" انجام داده‌اند در این تحقیق به بررسی تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی تونس طی دوره ی ۱۹۷۷-۲۰۱۲ پرداخته است در این مطالعه از علِیت گرنجر و رویکرد هم انباشتگی جو هانسن برای رابطه بلندمدت با استفاده از آزمون ثابت دیکی - فولر (ADF) و فیلیپ [۴]- پرون (PP) استفاده گردیده است، نتایج نشان می‌دهد که بین صادرات و واردات و بین صادرات و

---

[۱] Bakari
[۲] Mabrouki.
[۳] Tan
[۴] Phillips & Perron

رشد اقتصادی علِیت یک‌طرفه وجود دارد این نتایج شواهدی را ارائه می‌دهد که نشان می‌دهد رشد اقتصادی در تونس توسط استراتژی مبتنی بر رشد واردات و همچنین واردات به رهبری صادرات انجام شده است؛ بنابراین واردات به‌عنوان منبع رشد اقتصادی در تونس در نظر گرفته می‌شود.

باکری[۱] (۲۰۱۵) در مطالعه‌ای تحت عنوان " تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی در کانادا: تحلیل تجربی بر اساس علِیت" این مطالعه روابط بین صادرات، واردات و رشد اقتصادی را بررسی می‌کند و همچنان این تحقیق بررسی تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی تانزیا[۲] را طی دوره‌ای زمانی ۱۹۹۰-۲۰۱۵ با استفاده از مدل VAR[۳] و آزمون علِیت گرنجری مورد تجزیه‌وتحلیل قرار داده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که بین صادرات، واردات و رشد اقتصادی در کانادا هیچ رابطه‌ای معنی‌داری وجود ندارد، و از جانب دیگر این تحقیق نشان می‌دهد که علِیت دوطرفه از واردات به رشد اقتصادی و از صادرات به رشد اقتصادی وجود دارد.

علِی[۴] و همکاران (۲۰۱۸) در تحقیق تحت عنوان " تأثیر عملکرد واردات و صادرات بر رشد اقتصادی سومالی"را بررسی نموده‌اند، در این مقاله تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی سومالی طی دوره‌ای زمانی ۱۹۹۱-۱۹۷۰ مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش از روش‌های اقتصادسنجی مانند روش OLS [۵] استفاده شده است. همچنین برای تحلیل ارتباط بلندمدت از آزمون علِیت گرنجر و هم انباشتگی جو هانسن استفاده گردیده است، نتایج نشان می‌دهد که رشد اقتصادی در سومالی مستلزم استراتژی رشد صادراتی و همچنین واردات مبتنی بر صادرات است؛ بنابراین واردات و صادرات به‌عنوان منبع رشد اقتصادی در سومالی تلقی می‌گردد.

اوکیر [۶]و جیلو[۷]، (۲۰۲۰) در تحقیق تحت نام " تأثیر صادرات و واردات بر رشد اقتصادی غنا[۸]" انجام داده‌اند اشاره می‌کند که هدف کلی این مطالعه شناسایی و تعیین میزان اثرات صادرات و واردات بر رشد اقتصادی غنا از سال ۱۹۹۸ -۲۰۱۸. است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که رابطه بلندمدت

---

[۱] Bakari
[۲] Ali
[۳] Vector Autoregressive Model
[۴] Tunisia
[۵] Ordeanary Least Square
[۶] Okyere
[۷] Jilu
[۸] Ghana

و رابطه تعادلی معنی‌دار بین واردات در تجارت بین‌الملل وجود ندارد، درحالی‌که صادرات رابطه علّی قابل‌توجهی با رشد تولید ناخالص داخلی، دارد.

دیکی و فولر [۱] (۱۹۸۱) در مقاله تحت عنوان «اثرات تراز تجاری بر رشد اقتصادی کشورهای اتحادیه اروپا» پرداخته و نتایج به‌دست‌آمده نشان‌دهنده تأثیر منفی و عقب‌مانده گی تراز تجاری بر رشد اقتصادی است و تفاوت معنی‌داری از تأثیر در دوره‌های کسری شناسایی نشده است، بدتر شدن تراز تجاری رشد متوسط اقتصادی و ارزیابی روابط خطی را کاهش می‌دهد.

حسینی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله تحت عنوان «بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تراز تجاری بر رشد اقتصادی» (GDP[۲]) بر اقتصاد پاکستان» پرداخته و یافته‌های این مطالعه نشان داد که متغیرهای مستقل سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تراز تجاری بر تولید ناخالص داخلی متغیر وابسته تأثیر معنی‌داری دارند و نشانه‌های نمایش‌های کارآمد، تراز تجاری رابطه منفی با تولید ناخالص داخلی دارد. درحالی‌که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی رابطه مثبتی با تولید ناخالص داخلی دارد.

2. مواد و روش کار تحقق

در رابطه علِیت گرنجر x هنگامی علت y محسوب می‌شود که مقادیر گذشته ی آن، مقادیر آتی y را بهتر از حالاتی که در آن صرفاً مقادیر گذشته y مورد استفاده قرار گرفت برآورد نمایند. اما در صورتی عدم توجه به مسئله مانایی متغیرها، رابطه برآورد شده کاذب خواهد بود و نتایج حاصل از رابطه علِی قابل‌استفاده نیست. چنانچه بین متغیرهای نامانا هم جمعی وجود داشته باشد، کاذب بودن رابطه برآورد شده بین متغیرها رد می‌گردد (انگل - گرنجر[۳]،۱۹۸۷).

یکی از روش‌های آزمون همگرایی، روش انگل - گرنجر است درصورتی‌که یک رابطه بلندمدت بین دو یا چند متغیر و جود داشته باشد، به کار می‌رود. اما ممکن است تحلیل چندمتغیره ی زمانی، اگر بیش از یک ارتباط همگرایی بلندمدت وجود داشته باشد، روش انگل - گرنجر توانایی لازم برای تعیین بردارهای همگرایی را به‌طور مستقیم ندارد. ولی روش جوهان سن [۴]- جوسیلیوس ازاین‌جهت برتری داشته که می‌تواند روابط بلندمدت متعددی را در صورت وجود چند متغیر

---

[۱] and Fouler Dickey
[۲] Gross Domestic Product
[۳] Grange- Engle
[۴] Johanson- Joeselius

شناسایی کند؛ بنابراین جهت بررسی رابطه علِی ابتدا با استفاده از آزمون همگرایی جوهان سن - جوسیلیوس، بردارهای همگرایی تعیین و پس از آن به علِیت گرنجری در چارچوب مدل تصحیح خطای برداری VECM[۱] که فرم کلی آن به‌صورت زیر است و از بردارهای بلندمدت هم جمعی استخراج شده، پرداخته می‌شود.

۲-۱ مدل تصحیح خطای برداری VECM[۲]

الگوسازی مدل تصحیح خطای برداری شبیه مدل تصحیح خطاست ولی در تصحیح خطای برداری با چندین بردار سروکار داریم. وقتی این مدل استفاده می‌شود که نخست یک بردار هم انباشتگی بین متغیرهای مدل وجود داشته باشد. ثانیاً متغیرها نامانا باشند (رضا و نصرتی،۱۳۹۷).

با فرض مدل‌های VAR[۳] به‌صورت زیر است:

$$Y_t = \sum_{t=1}^{p} A_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \qquad (۱)$$

مدل تصحیح خطای برداری به شکل زیر تعریف می‌شود

$$\Delta Y_t = \prod Y_{t-1} + \sum_{t=1}^{p-1} A_i^* Y_{t-1} + \varepsilon t \qquad (۲)$$

$$\Delta Y_t = A_0 + \prod Y_{t-1} + A_2^* \Delta Y_{t-} \;;\; A_2^* = -A2;\; \prod A1 + A2 - I \qquad (۳)$$

۳-یافته های پژوهش

۳-۱ آزمون‌های ریشه واحد (Unit Root Test)

به هنگام تجزیه‌وتحلیل هم انباشتگی خواص آماری متغیرها از اهمیت بالای برخوردار است. متغیرهای اقتصادی عموماً نامانا و دارای روند تصادفی هستند. ترکیب خطی سری‌های نامانا نیز در حالت کلی یک سری نامانا است. اما هم انباشتگی یک استثنا برای این قاعده عمومی محسوب می‌شود و ارتباط نزدیکی با تئوری اقتصادی دارد. زیرا تئوری اقتصادی متضمن مانا بودن ترکیبی از متغیرهای اقتصادی (نامانا) است. به همین دلیل در این مطالعه دو آزمون (دیکی - فولر، ۱۹۸۱)یا ADF[۴]و (فیلیپس - پرون،۱۹۸۸) یا PP[۵] برای بررسی آزمون مانایی متغیرها مورداستفاده قرار می‌گیرد.

---

[۱] Victor Error Correction Model
[۲] Vector Erorr Correction Model
[۳] Vector Auto-regressive process
[۴] Augmented Dickey-Fuller test
[۵] Perron - Philips

جدول (۱): خلاصه نتایج آزمونمانایی

متغیرها	دیکی فولر (ADF)		فیلیپس پرون (pp)	
	عرض از مبدأ بدون روند	عرض از مبدأ با روند	عرض از مبدأ بدون روند	عرض از مبدأ با روند
LEX	-۴/۸۶۳*** I(۰)	-۵/۶۷۳*** I(۲)	-۴/۸۶۳*** I(۰)	-۱۰/۷۰۸*** I(۲)
LIM	-۳/۴۲۰** I(۱)	-۵/۹۳۱*** I(۲)	-۳/۳۹۳** I(۱)	-۶/۰۷۲*** I(۲)
LTRB	-۳/۳۲۷** I(۱)	-۵/۲۳۰*** I(۲)	-۳/۳۲۷** I(۱)	-۵/۴۸۵*** I(۲)
LGDP	-۷/۵۰۶*** I(۲)	-۷/۳۱۴*** I(۲)	-۸/۰۷۹*** I(۲)	-۷/۷۰۷*** I(۲)

منبع: یافته‌های تحقیق

نوت: علامت‌های سه ستاره (***) به معنی اینکه متغیر در سطح خطای یک درصد خطا، دوستاره (**) بدان معنی که متغیر در سطح خطای پنج درصد و علامت یک ستاره (*) بدان معنی است که متغیر در سطح خطای ده درصد مانا می‌باشد.

تبصره: نتایج آزمون مانایی در جدول شماره (۱) گزارش شده حاکی از آن است که هریک از این متغیرها در هر دو آزمون دیکی - فولر و فیلیپس - پرون در سطح[۱] و با یک‌بار تفاضل‌گیری و دو بار تفاضل‌گیری در سطح خطای ۱ درصد، ۵ درصد و ۱۰ درصد مانا شده‌اند، بنابراین می توانیم از مدل تصحیح خطای برداری استفاده نماییم.

۳-۲ تعیین طول وقفه بهینه

وقفه بهینه درحقیقت یک وقفه‌ای است که متغیرهای توضیحی بعد از همان وقفه بالای متغیری تابع تأثیرات خود را نمایان می‌کند. در این مدل وقفه بهینه عدد ۱ انتخاب شده است. پس متغیرهای بیلانس تجارت، صادرات و واردات بعد از یک سال بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارند. به‌کارگیری این روش، تعیین تعداد وقفه بهینه از اهمیت خاصی برخوردار است. معمولاً برای تعیین تعداد وقفه بهینه از چندین معیار استفاده می‌شود که نظر به تعداد مشاهدات انتخاب می‌شود. از آن

[۱] Schwarz information Criterion

جائیکه تعداد مشاهدات[1] کوچک‌تر از ۱۰۰ است؛ بنابراین برای تعین وقفه بهینه از معیار شارز بیزین (SC) استفاده می‌گردد.

جدول (۲): تعیین طول وقفه بهینه مدل

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
۰	۵۱/۲۹۴	NA	۱/۰۴e-۰۷	-۴/۷۲۹	-۴/۵۳۰	-۴/۶۹۰
۱	۱۲۶/۶۰۲	۱۱۲/۹۶۲	۲/۸۸e-۱۰*	-۱۰/۶۶۰	-۹/۶۶۴*	-۱۰/۴۶۵*

منبع: یافته‌های تحقیق

تبصره: باتوجه‌به جدول (۲) چون تعداد مشاهدات ما ۲۰ سال است، یعنی کوچک‌تر از عدد ۱۰۰ است. در این صورت ما از معیار SC استفاده نموده و طول وقفه بهینه ۱ انتخاب می‌گردد.

۳-۳ آزمون هم انباشتگی (Cointegration test)

آزمون هم انباشتگی درحقیقت سازگاری میان خواص آماری متغیرهای مدل را با تئوری بیان می‌کند. آزمون هم انباشتگی روابط بلندمدت بین متغیرها را بررسی می‌کند. یعنی طی دوره زمانی ۲۰ سال روابط بلندمدت بین متغیرهای بیلانس تجارت، (صادرات، واردات) و رشد اقتصادی وجود داشته یا خیر؟

پاسخ این سؤال در جدول (۳) که آزمون هم انباشتگی جوهان سن را ارائه می‌دهد نشان‌داده‌شده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که هر دو آزمون اثر[2] و آزمون حداکثر مقدار ویژه برای رد فرضیه صفر ($r \leq ۳$ ، $r \leq ۲$، $r \leq ۱$، $r \leq ۰$) در سطح خطای ۱ درصد و ۵ درصد از نظری آماری معنی داراست. یعنی وجود رابطه هم انباشتگی بلندمدت بین GDP و عوامل تعیین‌کننده آن تأیید می‌گردد؛ بنابراین می‌توانیم از مدل VECM برای تجزیه‌وتحلیل استفاده نمایم.

---

[1] Observation
[2] Trace

جدول (۳): روابط بلندمدت بین متغیرها

Hypothesized No. of CE (S)	Trace Statistic	Max- Eigen Statistic	Critical Values (۵%) Trace	Critical Values (۵%) Max- Eigen
r = ۰	۸۱/۷۷۶***	۳۲/۴۸۹***	۴۷/۸۵۶	۲۷/۵۸۴
r ≤ ۱	۴۹/۲۸۶***	۲۵/۳۷۸ **	۲۹/۷۹۷	۲۱/۱۳۱
r ≤ ۲	۲۳/۹۰۸***	۱۳/۳۱۷*	۱۵/۴۹۴	۱۴/۲۶۴
r ≤ ۳	۲۳/۹۰۸***	۱/۵۹۱***	۳/۸۴۱	۳/۸۴۱

منبع: یافته‌های تحقیق

تبصره: باتوجه‌به جدول (۳) نتایج آزمون هم انباشتگی به‌ازای طـول وقفـه ۱= Lag نشـان می‌دهـد. آزمون اثر، چهار رابطه بلندمدت و آزمون حداکثر مقدار ویژه دو رابطه بلندمدت را در سطح خطـای ۱ درصد شناسایی می‌کند؛ بنابراین روابط بلندمدت بین متغیرها تأیید می‌گردد.

جدول (۴): معادله هم انباشتگی

1 Cointegrating Equation(S):		Log likelihood ۱۲۱/۷۱۱۰	
Normalized Cointegrationg Coefficients (Standard error in parentheses)			
LGDP	LEX	LIM	LTRB
۱/۰۰۰	-۰/۰۸۴	۰/۱۶۷	-۱/۰۵۱
	(۰/۲۵۱)	(۲/۶۹۹)	(۲/۴۲۰)

منبع: یافته‌های تحقیق

تشکیل معادله هم انباشتگی [۱]

$$LGDP = 0.084LEX - 0.167LIM + 1.051LTRB$$

تبصره: رابطه ذیل نمایانگر روابط بلندمـدت اسـت. از آن جـای کـه متغیـر تولیـد ناخـالص داخلـی (LGDP) به‌عنوان متغیر تابع است و متغیرهای بیلانس تجارت (LTRB)، متغیـر صـادرات (lEX) و متغیر واردات (lIM) به‌عنوان متغیرهای مستقل در نظر گرفته می‌شـوند؛ بنـابراین باتوجه‌بـه نتـایج جدول (۴) استنباط می‌گردد که ضریب متغیر بـیلانس تجـارت مثبـت و بـه لحـاظ آمـاری معنـی داراست این بدان معنی است که با افزایش یک درصد بیلانس تجارت رشد اقتصادی به میزان ۱/۰۵

[۱] Normalized cointegration Equation

در صد افزایش می‌نماید، همچنان ضریب متغیر واردات منفی و به لحاظ آماری معنی‌دار است، این نشان‌دهنده آن است که با افزایش یک درصد واردات، رشد اقتصادی به میزان ۰/۱۶۷ درصد کاهش می‌نماید و از جانب دیگر ضریب متغیر صادرات مثبت و به لحاظ آماری معنی داراست و حاکی از آن است که با افزایش یک درصد صادرات رشد اقتصادی به‌اندازه ۰/۰۸۴ درصد افزایش می‌نماید.

۳-۴ آزمون علِیت گرنجری

یکی از مراحل اجرای الگوی تصحیح خطای برداری (VECM)آزمون علِیت گرنجری است. در این بخش جهت اطمینان از وجود رابطه بین متغیرهای موجود در مدل معرفی می‌گردد. این آزمون، علِیت دوطرفه است و تنها رابطه علِی بین دو متغیر را می‌تواند مورد بررسی قرار دهد. روش تصحیح خطا برداری علاوه بر این که علِیت بین متغیرها را معین می‌کند، این امکان را فراهم می‌سازد که علِیت گرنجری کوتاه‌مدت و بلندمدت از یکدیگر تفکیک می‌شوند. بدین صورت که بامعنی داری مجموع هریک از ضرایب متغیرهای توضیحی در معادله تصحیح خطا از طریق آماره F و یا والد(W) علِیت گرنجری متغیر توضیحی موردنظر نسبت به متغیری وابسته مورد آزمون قرار می‌گیرد. از سوی دیگر باتوجه‌به این که عبارت تصحیح خطا دارای اطلاعات بلندمدت است، از طریق معنی‌دار بودن ضریب عبارت تصحیح خطا با آماره t می‌توان به رابطه علِی بلندمدت بین متغیرهای توضیحی نسبت به متغیر وابسته پی برد. نتایج به‌دست‌آمده قرار ذیل در جدول است.

جدول (۵): آزمون علِیت گرنجری

متغیرهای مستقل				
آماره دوره تعدیل شده با تأخیر (p-value)				
متغیر وابسته	***ΔLGDP***	ΔLIM	ΔLEX	ΔLTRB
ΔLGDP	--	۷/۹۷۱ (۰/۰۱۱)	۰/۰۱۴ (۰/۹۰۴)	۵/۷۵۳ (۰/۰۲۸)
ΔLIM	۲/۶۵۷ (۰/۱۲۱)	—	۰/۶۷۵ (۰/۴۲۲)	۰/۰۱۱ (۰/۹۱۶)
ΔLEX	۳/۳۸۲ (۰/۰۸۳)	۰/۱۶۶ ۰/۶۸۸	--	۰/۱۹۲ (۰/۶۶۶)
ΔLTRB	۳/۱۰۷ (۰/۰۹۵)	۰/۰۶۹ (۰/۷۹۵)	۰/ ۷۷۱ (۰/۳۹۲)	--

منبع: یافته‌های تحقیق

تبصره: جدول (۵) آزمون علِیت گرنجر یا رابطه علِی بین متغیر تولید ناخالص داخلی و سایر متغیرها را نشان می‌دهد. نتایج حاکی از آن است که رابطه بین تولید ناخالص داخلی و واردات یک

رابطه دوطرفه است؛ یعنی تغییر در تولید ناخالص داخلی باعث تغییر در واردات می‌شود، و در سطح خطای ۵ درصد معنی‌دار است. همچنان رابطه بین تولید ناخالص داخلی و صادرات یک رابطه یک‌طرفه است و در نهایت بین تولید ناخالص داخلی و بیلانی تجارت رابطه دوطرفه و در سطح خطای ۵ درصد معنی داراست. یعنی در اثر تغییر در تولید ناخالص داخلی باعث تغییر در بیلانس تجارت می شود و برعکس. همچنان نتایج جدول (۵) نشان‌دهنده آزمون علِیت گرنجر برای متغیرهای صادرات، واردات، بیلانس تجارت، است. رابطه بین واردات و تولید ناخالص داخلی، صادرات، بیلانس تجارت یک رابطه یک‌طرفه است. رابطه بین صادرات و تولید ناخالص داخلی یک رابطه دوطرفه است؛ یعنی تغییرات در صادرات باعث تغییر در تولید ناخالص داخلی می‌شود و به لحاظ آماری در سطح خطای ۱۰ درصد معنی داراست. اما رابطه بین صادرات واردات و بیلانس تجارت یک رابطه یک‌طرفه است. باتوجه‌به جدول (۵) آزمون علِیت گرنجر رابطه علِی بین بیلانس تجارت، تولید ناخالص داخلی، صادرات، واردات است. رابطه بین بیلانس تجارت و تولید ناخالص داخلی یک رابطه دوطرفه است. چون تغییر در بیلانس تجارت باعث تغییر در تولید ناخالص داخلی می‌شود و به لحاظ آماری درسطح خطای ۱۰ درصد معنی‌دار است. اما بین بیلانس تجارت و صادرات و واردات یک رابطه یک‌طرفه وجود دارد.

۴- بحث و **نتیجه‌گیری**

بیلانس از واژه انگلیسی(BALANCE) اشتقاق گردیده و به مفهوم توازن و برابری است. در حوزه اقتصاد بیلانس به مجموع ارزش‌صادرات به مقایسه ارزش واردات یک کشور نسبت داده می‌شود. در بیلانس تجارت‌سه حالت اتفاق می‌افتد (مازاد، کسر و تعادل). هرگاه ارزش پولی صادرات از ارزش پولی واردات یک کشور بیشتر باشد این وضعیت در اقتصاد عبارت از مازاد بیلانس تجارت است. هرگاه ارزش پولی واردات از ارزش پولی صادرات یک کشور بیشترباشد این حالت در اقتصاد عبارت از کسری بیلانس تجارت است. هرگاه ارزش پولی واردات با ارزش پولی صادرات یک کشور مساوی گردد این حالت در اقتصاد عبارت از حالت تعادل بیلانس تجارت است.

در تحقیق حاضرتأثیر عوامل مربوط به صادرات بررسی شده و به کشف روابط علِی دوطرفه بین صادرات و رشد اقتصادی منجر می‌گردد. این تحقیق همسو با مقاله‌ی غلامی (۱۳۷۹). تحت عنوان :«رابطه بین صادرات و رشد اقتصادی» همسو می باشد. وبه کشف روابط علِی دو طرفه پرداخته شده است. همچنان رابطه علِی دوطرفه بیلانس تجارت و رشد اقتصادی وجود دارد؛ یعنی تغییرات در بیلانس تجارت باعث تغییر در رشد اقتصادی می‌شود. برعکس واردات و رشد اقتصادی رابط

یک‌طرفه دارد با تغییر در واردات رشد اقتصادی تغییر نمی‌کند. زیبای و همکاران (۱۳۸۴). در مقاله خود تحت عنوان «بررسی رابطه بین صادرات، واردات، و رشد اقتصادی» به این موضوع پی برده است که رابط علِی دوطرفه بین صادرات واردات و رشد اقتصادی موجود است.

نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که بین صادرات و رشد اقتصادی یک رابطه مثبت است. هم چنین رشد صادرات تأثیر مثبت و معنادار بر رشد اقتصادی دارد. اما (خان، شکیب و رام، سال). در تحقیقی که تحت عنوان رابطه بین صادرات و رشد اقتصادی انجام داده‌اند، نتایج حاکی از آن است که رشد صادرات تأثیر مثبت ومعنا دار بر رشد اقتصادی دارد.

جعفری و همکاران (۱۳۸۹). در مقاله خود تحت عنوان: «بررسی اثرباز بودن تجاری بر متغیر های کلان اقتصادی » تأثیر صادرات کالایی صنعتی، واردات کالایی سرمایه‌ای را بر رشد اقتصادی تحقیق نموده است نتیجه حاکی از آن است که صادرات کالای صنعتی، واردات کالایی سرمایه‌ای سبب انتشار دانش، علوم و تکنولوژی‌های پیش رفته شده، سطح بهروزی عوامل تولید را ارتقا داده و بر رشد اقتصادی تأثیر مثبت و معنادار دارد. اما یافته‌های این تحقیق نشان‌دهنده این است که صادرات بر رشد اقتصادی تأثیر مثبت و معنادار دارد؛ اما واردات بر رشد اقتصادی تأثیر منفی و معکوس دارد.

زرمی، (۱۳۹۰). در تحقیقی تحت عنوان: «بررسی رابطه بین تجارت بین الملل و رشد اقتصادی» پرداخت. نتایج به‌دست‌آمده نشان‌دهنده تأثیر منفی و عقب‌مانده‌ی تراز تجاری بر رشد اقتصادی است. اما نتایج این تحقیق حاکی از آن است رابطه بین بیلانس تجارت و رشد اقتصادی یک رابطه مثبت است.

۵- پیشنهادها

با در نظر داشت نتایج که از این تحقیق به‌دست‌آمده، برای اینکه افغانستان بتواند از تجارت منافع بیشتری به دست آورد و تجارت سبب رشد و توسعه اقتصادی افغانستان گردد، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌گردد:

۱- دولت باید صنایع داخلی را تشویق و حمایت کند، تا سرمایه‌گذاری بیشتر شده و از مواد خام صادراتی در داخل استفاده مؤثر صورت‌گرفته و به محصول کار تمام تبدیل گردد که این کار زمینه کار را برای مردم فراهم آورده و به مثبت‌شدن بیلانس تجارت کمک می‌کند.

۲- بازسازی و نوسازی سرک‌های حلقوی افغانستان و همچنان ایجاد خط ریل و دهلیزهـای هـوایی به‌منظور انتقال اموال از افغانستان به کشورهای آسـیای میانـه، پاکسـتان و هندوسـتان و توجـه بـه بازسازی راه ابریشم و راه لاجورد.

۳- آموزش بهتر کارکنان تجارت و آگاهی‌دهی برای تاجران از قوانین و مقررات داخلی و میثاق‌هـای بین‌المللی و عرف و عادات تجارتی.

6- منابع

آذربایجانی، کریم، راکی، مولود، و رنجبر، همایون. (۱۳۹۰). تاثیر متنوع سازی صادرات بر بهره وری کل عوامل تولید و رشد اقتصادی (رویکرد داده های تابلویی در کشورهای گروه دی هشت). پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی، ۱(۳)، ۱۶۵-۲۰۱.

اقبالی، علِیرضا، حلافی، حمیدرضا، و گسکری، ریحانه. (۱۳۸۲). صادرات نفت و رشد اقتصادی. تحقیقات اقتصادی، (۶۳)ویژه ۱۰۹-۱۲۹.

اسلمی، امیر حمزه.(۱۳۹۶). مبانی علم اقتصاد،کابل؛ انتشارات سعید.

امین، حمیدالله (۱۳۵۰). نظری به تجارت خارجی افغانستان.

تقوا، مهدی و همکاران (۱۳۹۲). تأثیری واردات کالاهای سرمایه‌ای، واسطه‌ای و مصرفی بر رشد اقتصادی، منطقه منا، (۳ و۴)، ۷۶- ۶۵.

اسلاملوییان، کریم، شفیعی سروستانی، مریم، و جعفری، محبوبه. (۱۳۸۹). بررسی اثر بازبودن تجاری بر متغیرهای کلان در اقتصاد ایران (۱۳۸۶-۱۳۴۰). پژوهشهای اقتصادی ایران، ۱۳(۴۳)، ۱-۲۱.

جلال آبادی، اسداله، عزیزنژاد، صمد، و مستقیمی، محمودرضا. (۱۳۸۶). اثر متغیرهای کلان اقتصادی بر واردات کالاهای واسطه ای- سرمایه ای صنعت ایران. پژوهشنامه اقتصادی، ۷(۱ (پیاپی ۲۴))، ۷۷-۱۰۱. حسینی نسب، ابراهیم و غوچی، رضا (۱۳۸۶)، تجارت خارجی و رشد بهره وری در صنایع کار خانه ای ایران،۹۲-۷۵.

رزمی، سیدمحمدجواد، شهرکی، سارا، و کلایی، محمدرضا. (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین تجارت بین الملل و رشد اقتصادی با استفاده از شاخص حکمرانی خوب. پژوهشنامه بازرگانی، ۱۵(۵۹)، ۱۳۷-۱۶۲.

روزبهان، محمود (۱۳۸۵). مبانی توسعه اقتصادی، تهران، انتشارات رهنما، ۱۰،۱۲- ۱۲۶.

ترابی، سارا، و زیبایی، منصور. (۱۳۸۴). صادرات, واردات و رشد GDP شواهدی از روابط علمی و تحلیل های همجمعی: مطالعه موردی ایران. کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران.

سلمانی بی‌شک، محمدرضا (۱۳۹۳). اثر صادرات کالاهای صنعتی بر رشد اقتصادی در ایران، مجله اقتصادی،۱۴، (۱۱ و ۱۲) ، ۵-۱۶.

سلمانی، بهزاد. (۱۳۸۳). سیاست تجاری و رشد اقتصادی: مورد کشورهای صادر کننده نفت. پژوهشنامه بازرگانی، ۸(۳۰)، ۳۹-۶۸.

شاه‌آبادی، ابوالفضل و همکاران (۱۳۹۴). شناسایی عوامل موثر بر صادرات و واردات کشورهای منتخب عضو جنبش عدم تعهد با تأکید بر شاخص نهادی حکمرانی، دوفصلنامه علمی – پژوهشی دانشگاه شاهد، ۲۰ – (۶).

شریفی، حسین (۱۳۹۰)،بررسی اثر گردش گری بر رشد اقتصادی ایران درسال های (۱۳۶۸-۱۳۸۷)، فصل نامه علوم اقتصادی، ۳، (۶)، ۱۷-۱.

طیبی، سیدکمیل، و توکلی، اکبر. (۱۳۷۹). یک چارچوب تحلیلی از تعامل بین واردات واسطه ای – سرمایه ای و صادرات غیرنفتی در بخش صنعتی اقتصاد ایران (۱۳۷۶-۱۳۴۰). پژوهشنامه بازرگانی، ۴(۱۵)، ۱-۲۴ .

مکیان، سیدنظام الدین، مصطفوی، سیدمحمدحسن، حاتمی، راضیه، و دهقان پور، محمدرضا. (۱۳۹۱). بررسی اثر رشد تجارت بر رشد توسعه انسانی در کشورهای منتخب آسیایی: رهیافت داده های تابلویی، اقتصاد مقداری (بررسیهای اقتصادی)، ۹(۱ (پیاپی ۳۲))، ۵۵-۷۰.

منجذب، محمدرضا و نصرتی، رضا (۱۳۹۷) مدل‌های اقتصادسنجی پیشرفته همراه با ایویوز و استاتا، مؤسسه کتاب مهربان نشر، ۱۰۴-۱۰۵.

مهدوی، ابوالقاسم، و جوادی، شاهین. (۱۳۸۴). آزمون تجربی رابطه تجارت خارجی و رشد اقتصادی در ایران. پژوهش های رشد و توسعه پایدار (پژوهشهای اقتصادی)، ۵(۴)، ۱-۱۹.

مهرگان، نادر و همکاران (۱۴۰۰). تحلیل واکنش رشد اقتصادی از رشد اقتصادی کشورهای منتخب همسایه آن، اقتصاد و توسعه منطقه‌ای، ۲۸، (۲۱).

مرادی، محمدعلِی و مریم مهدی‌زاده. (۱۳۸۴). اثری تجارت بین‌الملل بر رشد اقتصادی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.

کمیجانی، اکبر، و حاجی، غلامعلِی. (۱۳۹۱). نقش صادرات در بهره وری و رشد اقتصادی: شواهد تجربی از ایران. پژوهش های رشد و توسعه اقتصادی، ۲(۷).

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica, 49(4), 1057–1072.

Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. Biometrika, 75(2), 335–346.

AL Hemzawi & Bashir, Natacha Umutoni (May 2021). Impact of exports and imports on the economic growth, a case study of Rwanda from 2006 to 2020(Master thesis within) : Business Administration, Number of Credits: 15

Bakari, S., & Mabrouki, M. (2017). Impact of exports and imports on economic growth: New evidence from Panama. Journal of smart economic growth, 2(1), 67-79.

Tan, Z., Koondhar, M. A., Nawaz, K., Malik, M. N., Khan, Z. A., & Koondhar, M. A. (2021). Foreign direct investment, financial development, energy consumption, and air quality: A way for carbon neutrality in China. Journal of Environmental Management, 299, 113572.

Saaed, A. A. J., & Hussain, M. A. (2015). Impact of exports and imports on economic growth: Evidence from Tunisia. Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies, 6(1), 13-21.

Ali, A. A., Ali, A. Y. S., & Dalmar, M. S. (2018). The impact of imports and exports performance on the economic growth of Somalia. International journal of economics and Finance, 10(1), 110-119.

Taghavi, M., Goudarzi, M., Masoudi, E., & Gashti, H. P. (2012). Study on the impact of export and import on economic growth in Iran. Journal of Basic and Applied Scientific Research, 2(12), 12787-12794.

Okyere, I., & Jilu, L. (2020). The impact of export and import to economic growth of Ghana. European Journal of Business and Management, 12(21), 130-138.

Grossman, G and E. Helpman (1991), Innovation and Growth in the Global Economy, Cambridge, MA: MIT Press.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 19-30

Investigating the Germination Power of Different Rice Varieties Using Electrical Conductivity Method

Nesar Ahmad Qasani [1,*] & Seyyed Muqaddas Sharaf [2]

[1] Member of Agronomy Department of Agriculture Faculty, University of Baghlan, Afghanistan.
[2] Member of Department Soil Science and Irrigation, of Agriculture Faculty, University of Baghlan, Afghanistan.

[*] **Corresponding Author:** Nesar Ahmad Qasani, **E-mail**: na.qasani@gmail.com

Article Info

Article Type: Research Article

Article History:

Received: 12, May, 2024

Revised: 13, June, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 23, July, 2024

Keywords: Seed Vigour, Seed germination, Rice cultivars, Electrical conductivity.

ABSTRACT

This research in 2019 investigated the high germination power of different varieties of rice using electrical conductivity method, in the laboratory of seed science, faculty of plant production, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources, it was performed as a completely randomized design with three replications. The electrical conductivity test is one of the tests to investigate the biochemical transformations of seeds, especially in the aging process of seeds. The electrical conductivity test is one of the tests to investigate the biochemical transformations of seeds, especially in the aging process of seeds. For this purpose, a sample of 50 seeds that were stored during the years 2018 and 2019 was taken. Then the eggs were poured into 250 cc of distilled water in 500 ml containers for 24 hours and placed at a temperature of 20 degrees Celsius. After the determined period, the electrical conductivity of the solution (EC1-EC2) was measured. The results of this research showed that with the passing of the seed storage period, the percentage and speed Germination, storage material consumption, root index and germination uniformity decrease.

cite this article: Qasani, N A., Sharaf, S M. : 2024. Investigating the germination power of different rice varieties using electrical conductivity method. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34. Spring – Summer (2024), 19-30. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 19-30

بررسی قدرت جوانه‌زنی ارقام مختلف برنج با استفاده از روش هدایت الکتریکی

پوهنمل نثاراحمد قاصانی [1] & پوهنیار سید مقدس شرف [2]

[1] عضو کادر علمی دیپارتمنت اگرانومی پوهنحی زراعت پوهنتون بغلان.

[2] عضو کادر علمی دیپارتمنت خاکشناسی و آبیاری پوهنحی زراعت پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۲/۲۳ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۲۴ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـش

چکیده

هدف این مطالعه بررسی قدرت جوانه‌زنی ورایتی‌های مختلف برنج با استفاده از روش هدایت الکتریکی (EC) می‌باشد. این تحقیق به صورت طرح کامل تصادفی با سه تکرار و ۲۵ ترتمنت اجرا شد. آزمایش هدایت الکتریکی از مرطوب کردن تخم‌ها در آب انجام شد که می‌تواند به عنوان معیاری برای اندازه‌گیری قدرت جوانه‌زنی تخم مورد استفاده قرار گیرد. برای این منظور، یک نمونه ۵۰ عددی از تخم‌هایی که در طی سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ ذخیره شده بودند، تحت آزمایش قرار گرفت. در این آزمایش، تخم‌ها برای مدت ۲۴ ساعت در ۲۵۰ سی‌سی آب مقطر در ظرف ۵۰۰ میلی‌لیتر ریخته و در درجه حرارت ۲۰ درجه سانتی‌گراد قرار داده شدند. بعد از مدت تعیین شده، هدایت الکتریکی محلول (EC1-EC2) اندازه‌گیری گردید. نتایج تحقیق نشان داد، که با گذشت زمان دوره انبارداری تخم، درصد و سرعت جوانه‌زنی، مصرف مواد ذخیره‌ی، شاخص بنیه و یکنواختی جوانه‌زنی کاهش پیدا می‌کند. تامین عناصر ضروری در طول دوره تشکیل و نمو بذرها قدرت، سرعت و درصد جوانه‌زن آنها را افزایش می‌دهد.

واژه های کلیدی: بنیه بذر، جوانه‌زنی بذر، ارقام برنج، هدایت الکتریکی.

استناد: قاصانی، نثار احمد؛ شرف، سید مقدس. (۱۴۰۳)، بررسی قدرت جوانه‌زنی ارقام مختلف برنج با استفاده از روش هدایت الکتریکی، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۱۹-۳۰) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

برنج با نام علمی (Oryza sativa L.) از خانواده Gramineae، یکی از مهم‌ترین غلات در جهان است. این نبات به عنوان محصول اصلی غذایی در بسیاری از کشورها از جمله افغانستان عمل می‌کند. برنج یکی از محصولاتی است که مورد تقاضای مصرف‌کنندگان قرار داشته و به دلیل قیمت‌های بالایی که برای آن ارائه می‌شود، اهمیت ویژه‌ای دارد. بنابراین، کشت این نبات به نفع پاداش و پایداری سیستم‌های زراعتی و خانوادگی است (براتو و همکاران، ۲۰۱۴). انبارداری تخم‌ها به عنوان کارآمدترین روش حفاظت از محل برای بسیاری از گیاهان دانه دار به خوبی تثبیت شده است. زیرا برای جمع‌آوری و ذخیره تخم‌های بذری در یک محیط نگهداری برای دوره های طولانی را فراهم می‌کند (برمن و همکاران، ۲۰۲۱، فائو، ۲۰۱۴، مارتین ینسون و همکاران، ۲۰۲۱؛ اسمیت و همکاران، ۲۰۰۳). انبارداری تخم‌های بذری اصولاً شامل ذخیره سازی تخم‌ها در رطوبت و دمای پایین است (فائو، ۲۰۱۴). تخم‌ها باید در موقعی که محصول کاملاً رسیده برداشت گردد. و پس از خشک کردن و بوجاری برای انبار کردن آماده شوند. طبق برآوردهای انجام شده سالیانه حدود ۲۵ درصد تخم یعنی مقدار قابل ملاحظه‌ای از درآمد آن به دلیل کیفیت پایین از دست می‌روند (هانگ و الیس، ۱۹۹۶، مک دونالد و نلسون، ۱۹۸۶).

هدایت الکتریکی نوع آزمایش است که، توانایی قدرت جوانه‌زنی تخم را در شرایط محیطی مناسب ارزیابی می‌کند و حداکثر پتانسیل را در شرایط ایده آل و کنترل شده تعیین می‌کند (کاستا و همکاران، ۲۰۱۴، پرادو و همکاران، ۲۰۱۹). همچنین مطالعه قدرت تخم قبل از جوانه‌زنی آن می‌تواند به شناسایی تخم‌های با بنیه بالا و سرعت جوانه‌زنی بالاتر و پتانسیل رشد سریع‌تر کمک کند و در نهایت بهره برداری و عملکرد تخم را بهبود بخشد (دو و همکاران، ۲۰۱۷، ژانگ جی و همکاران، ۲۰۲۰). در ۳۰ سال گذشته تولید کننده‌گان و مصرف کننده‌گان تخم از این که تنها ملاک جوانه‌زنی بر اساس بر چسپ نصب روی بسته های تخم، جوانه‌زنی استاندارد بود ناراضی بودند. بنابرین روش‌های جدید آزمایش‌های جوانه‌زنی تخم تحت نیروی تخم جهت نشان دادن و اندازه سرعت و درصد جوانه‌زنی تفاوت های را قائل شد (بین نیت، ۲۰۱۰).

مفهوم نیروی تخم نسبت به توصیف قوه نامیه پیچیده‌تر است، اما نتایج آن برای استقرار گیاهچه ها در مزرعه و گلخانه بسیار مهم است. به علت اختلاف بسیار بین نتایج آزمایش جوانه‌زنی و پیدایش گیاهچه ها در مزرعه، آزمایش‌های نیروی تخم نیز مطرح شده است. این آزمایش‌ها در واقع مکمل آزمایش‌های استاندارد جوانه‌زنی بوده و با ارزیابی نتایج آن از کیفیت و نیروی تخم آگاه

می‌شویم (بین نیت، ۲۰۱۰). نیروی تخم تمامی ویژگی‌هایی را شامل می‌شود که تعیین‌کننده توانایی تخم برای سبز شدن سریع و یکنواخت و نمو طبیعی گیاهچه‌ها تحت طیف وسیعی از شرایط مزرعه می‌باشد. همچنین، انجمن بین‌المللی آزمایش تخم، نیروی تخم را مجموعه‌ای از ویژگی‌های تخم می‌داند، که سطح بالقوه تلاش و عملکرد تخم یا توده تخم را در طول جوانه‌زنی و پیدایش گیاهچه مشخص می‌کند(ISTA, 2010). انجمن رسمی تحلیل‌گران تخم، نیروی تخم را تمامی ویژگی‌هایی از تخم می‌داند که تعیین‌کننده توانایی تخم برای سبز شدن سریع و یکنواخت و نمو طبیعی گیاهچه‌ها در طیف وسیعی از شرایط مزرعه است (انجمن تحلیل‌گران رسمی بذر، ۱۹۷۹). همچنین، قدرت تخم نیز نقش اساسی در ارزیابی نقاط قوت و ضعف ارقام مختلف دارد. با مطالعه بنیه تخم واریته‌های مختلف می‌توان واریته‌های عالی را که بنیه خوبی از خود نشان می‌دهند شناسایی کرد. این یک پایه نظری برای انتخاب و پرورش انواع تخم‌ها و برنج با کیفیت بالا فراهم می‌کند (وو و همکاران، ۲۰۲۱).

آزمایش هدایت الکتریکی جهت تعیین دگرگونی‌های بیوشیمیایی تخم، به ویژه روند پیر شدن در دوران انبارداری تخم، مورد استفاده قرار می‌گیرد. این آزمایش در سطح استانداردهای بین‌المللی برای دو گونه نخود فرنگی و سویا تدوین شده بود و در حال حاضر برای سایر تخم‌ها نیز به کار می‌رود (مارکوز و فیلا، ۱۹۹۸). این آزمایش بر مبنای عملکرد غشا عمل می‌کند. به‌طور کلی، تخم‌هایی که انسجام کمتری دارند، در طی آبنوشی مواد بیشتری را از سلول‌ها به محیط رشد نشت می‌دهند. بنابراین، آزمایش هدایت الکتریکی بر مبنای نشت مواد از تخم پایه‌ریزی شده است. اگر محموله تخم‌های بذری دارای هدایت الکتریکی پایین‌تری باشد، تخم‌های زراعتی دارای قدرت بالاتر و توان سبز شدن بیشتری در شرایط مختلف محیطی هستند (پرادو و همکاران، ۲۰۱۹). آزمون هدایت الکتریکی روشی سریع، ارزان و ساده است و از این آزمون به‌طور موفقیت‌آمیزی در پیش‌بینی سبز شدن تخم‌های نخود فرنگی، لوبیا، پنبه، ذرت و سویا در مزرعه و آزمایشگاه استفاده می‌شود (قادری فر و سلطانی، ۱۳۸۹).

تحقیقات و بررسی‌های انجام یافته حاکی از آن است، که افزایش انبارداری تخم‌های بذری باعث کاهش عملکرد می‌شود (کوار و همکاران، ۲۰۰۵). براتو و همکاران (۲۰۲۲). بیان داشتند، که هرچه تخم‌ها مدت بیشتری را در انبار سپری کنند، به همان اندازه دارای درجات پایین‌تری از قدرت تخم در پاسخ به شرایط محیطی مانند (درجه حرارت، تنش شوری و تنش خشکی) و دارای دامنه جوانه‌زنی پایین‌تری می‌باشند. ماریا و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی هدایت الکتریکی با استفاده از

۲۵، ۵۰ و ۱۰۰ تخم مرطوب در ۵۰ میلی‌لیتر و ۷۵ میلی‌لیتر آب در دمای ۲۵ درجه سانتی‌گراد و ۳۰ درجه سانتی‌گراد به ترتیب برای ۳، ۶، ۲۰ و ۲۴ ساعت انجام داد. چنین نتیجه گرفت که برای ارزیابی قدرت تخم برنج، آزمایش هدایت الکتریکی روشی کارآمد است. به‌طوری‌که باید ۵۰ تخم مرطوب شده را در ۵۰ میلی‌لیتر آب در دمای ۲۵ درجه سانتی‌گراد به مدت ۲۴ ساعت قرار داد. کولبر و همکاران (۱۹۸۴) گزارش کردند، تخم‌هایی که دارای فرسودگی و دوره انبارداری بیشتری باشند، به‌مرور زمان قدرت خود را برای زنده ماندن از دست می‌دهند و هدایت الکتریکی آنها افزایش می‌یابد. این مطالعه با هدف ارزیابی قدرت جوانه‌زنی تخم‌های مختلف برنج و همچنین ارزیابی جوانه‌زنی تخم‌های انبارداری شده و تخم‌های تازه برداشت شده انجام یافته است.

مواد و روش‌ها

در تحقیقی که در آزمایشگاه تحقیقات بذر گروه زراعت دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ انجام شد، بر روی ورایتی‌ها و لاین‌های مختلف برنج اقدام به تحقیق نموده‌اند. ترتمنت‌ها از مرکز تحقیقات برنج آمل تهیه گردیده و تخم‌ها در سال جاری در یک مکان تولید شده و به اصلاح تخم‌های تازه برداشت شده می‌باشند. پس از تهیه تخم‌ها، بلا فاصله آزمایش کشت در دو کاغذ صافی صورت گرفت و تخم‌های جوانه‌زده هر روز ۲ الی ۳ بار شمارش گردیدند. معیار جوانه‌زنی خروج ریشه‌چه ها به اندازه دو میلی‌متر یا بیشتر در نظر گرفته شد. در پایان آزمایش تعداد گیاهچه‌های طبیعی، غیر طبیعی، جوانه‌نزده و فاسد شده مطالعه گردید. همچنین در این مطالعه اثر هدایت الکتریکی بر جوانه‌زنی ارقام برنج تحت انبارداری طبیعی مورد بررسی قرار گرفت. در انبارداری طبیعی، تخم‌ها به مدت یک سال در اتاقی با دمای ۲۵-۳۰ درجه سانتی‌گراد نگهداری شدند. سپس آزمایش جوانه‌زنی بر روی آنها انجام شد. در این آزمایش، ترتمنت‌های مختلف برنج که در انبار طبیعی تهیه شده بودند، در سه تکرار ۵۰ تایی شمارش و وزن گرفته شد. قبل از آن وزن تخم‌ها و هدایت الکتریکی اولیه (EC1-S/W) و هدایت الکتریکی آب مقطر (EC) گرفته شده بود. همچنین تخم‌ها در داخل بشر با ۲۵۰ سی‌سی آب مقطر در آن اضافه شده بود و درب بشر برای جلوگیری از ورود مواد پلاستیک آلومینیوم بسته شد. سپس بشر به مدت ۲۴ ساعت در انکوباتور در درجه حرارت ۲۰ درجه سانتی‌گراد قرار گرفتند. بعد از آن هدایت الکتریکی ثانویه (EC2) هر نمونه به‌طور جداگانه با دستگاه ECm متر (میکروزیمنس بر سانتی‌متر) اندازه گیری گردید. در این تحقیق از تخم‌های برنج با سطوح مختلف قدرت تخم برای جوانه‌زنی استفاده شده و برای ایجاد سطوح مختلف آن از تخم‌های زوال یافته طبیعی استفاده گردیده است.

تجزیه و تحلیل داده ها با نرم افزار آماری Opstat Data Analysis انجام شد. مقایسه اوسط ترتمنت‌ها با آزمون RBD در سطح احتمال ۵ درصد انجام شد. جهت برازش جداول از نرم افزار Excel کار گرفته شد.

نتایج

نتایج این تحقیق نشان داد که، بین هدایت الکتریکی آب مقطر (W/EC) تفاوت معنی‌دار وجود نداشت (جدول ۱-۲). همچنین بین هدایت الکتریکی اولیه تخم‌های انبار یافته و تازه برداشت شده تفاوت مشاهده شد. بطوریکه هدایت الکتریکی ترتمنت‌های انبار یافته ۵/۹۸۳ ۶/۴۳۳ و تازه برداشت شده ۳/۷۳ و ۴/۴۱ بوده است (جدول ۱-۲). درین این تحقیق بین وزن تخم‌ها به گرام نیز اختلاف معنی‌دار بود (S/W) که بیشترین وزن تخم در ترتمنت‌های بینام 0/861، خزر ۰/۸۸۴، گرمه ۰/۸۴۲، ندا ۰/۸۶۳ و ساحل ۰/۸۱۵ و کمترین وزن در ترتمنت‌های کشوری ۵۸۷۰/، نعمت 0/619 و هاشمی 0/696 مشاهده شد.

همچنین نتایج این تحقیق نشان داد که، هدایت الکتریکی ثانویه (EC) ورایتی‌ها و لاین‌های مختلف برنج تازه برداشت شده و انباریافته، بین قدرت ماندگاری، سرعت و درصد جوانه‌زنی و سایر فعالیت‌های رویشی و زایشی گیاه اختلاف مشاهده می‌شود جدول (۱-۲). که اختلاف به ترتیب (بینام 15/847، پویا 33/3، تیسا 32، تابش 25/967، خزر 32/067، دیلیمانی 26/667، ساحل 25/233، سنگ طارم 25/155، شفق 23/733، شسک ملکی 23/2، شیرودی 12/957، طارم محلی 24/9، کوهسار 27/233، کشوری 18/003، گرمه 22/437، نعمت 32/867، هاشمی 23/87، AHS 16/977، AN97 22/483، AR2 11/483، AR6 10/917، DAH 10/77، DBH 10/767، Fajr 15/01، و Neda 17/23، بیان شده است. به طوریکه بیشترین قدرت ماندگاری را در پاسخ به سرعت جوانه‌زدن، درصد جوانه‌زنی و دوره انباردای شامل ورایتی‌ها و لاین‌های DAH 10/917، 10/767 DBH، AR2 11/483، شیرودی 12/957، Fajr 15/01، بینام 15/847، AHS 16/977، Neda 17/23، و کشوری 18/003، و کمترین سرعت جوانه‌زنی، درصد جوانه‌زنی و دوره انبارداری را ورایتی‌ها و لاین‌های پویا 33/3، تیسا 32، خزر 32/067، کوهسار 27/233، 26/667، دیلیمانی 26/667، تابش 25/967، ساحل 25/233، سنگ طارم 25/155، طارم محلی 24/9، نعمت 32/867، هاشمی 23/87، شفق 23/733، شسک ملکی 23/2، گرمه 22/437، AN97 22/483، تشکیل می‌دهد. همچنین تخم‌های که یک سال دوره انبارداری را در درجه حرارت ۲۵ و ۳۰ درجه سانتی‌گراد

سپری کرده است، با ورایتی‌ها و لاین‌های تازه برداشت شده تفاوت دیده می‌شود. که این اختلاف بین ورایتی‌ها و لاین‌های (بینام 20/267، پویا 38، تیسا 36/717، تابش 30/067، خزر 39/833، دیلیمانی 29/867، ساحل 28/433، سنگ طارم 28/267، شفق 23/267، شسک ملکی 25/367، شیرودی 22/2، طارم محلی 28/133، کوهسار 28/833، کشوری 20/403، گرمه 26/933، نعمت 34/667، هاشمی 20/31، 21 AHS، 30/6 AN97، ۱۵,۰۶۷ AR2، 14/067 AR6، 15/533 DAH، 16/267 DBH، 20/167 Fajr، و 19/2 Neda، قابل مشاهده می‌باشد. طوریکه بیشترین قدرت ماندگاری را در پاسخ به سرعت جوانه‌زدن، درصد جوانه‌زنی و رشد اندام‌های رویشی و زایشی شامل ورایتی‌ها و لاین‌های 15/533 DAH، 16/267 DBH، ۱۵,۰۶۷ AR2، شیرودی 22/2، 14/067 AR6 ، 16/267 Fajr، بینام 20/267، 21 AHS، 19/2 Neda، و کشوری 20/403، و کمترین سرعت جوانه-زنی، درصد جوانه‌زنی و دوره انبارداری را ورایتی‌ها و لاین‌های پویا 33/3، تیسا 36/717، خزر 39/833، کوهسار 28/833، 26/667، تابش 30/067، ساحل 28/433، سنگ طارم 28/267، طارم محلی 24/9، نعمت 34/667، هاشمی 20/31، شفق 23/267، شسک ملکی 25/367، گرمه 26/933، 30/6 AN97، و دیلیمانی 29/867 تشکیل می‌دهد. از جدول یک و دو مشاهده می‌شود که بین ورایتی‌ها و لاین‌های مختلف برنج تازه برداشت شده و تخم های که یک سال را در انبار سپری کرده باشد، تفاوت‌های در پاسخ به قدرت ماندگاری شان دیده می‌شود. در حالیکه با سپری شدن دوره های بیشتر انبارداری قدرت جوانه‌زنی، سرعت جوانه‌زنی و سایر فعالیت‌های مورفولوژیکی و فیزیولوژیکی تخم‌ها کاهش پیدا می‌کند. وانگ و همکاران (۱۹۹۶) مناسبت سه آزمایش بنیه بذر به عنوان تعیین خروج ریشه چه ها با استفاده از ۱۰ توده بذر با درصد جوانه‌زنی یکسان آزمایش کردند، چنین نتیجه‌گیری کردند که آزمایش هدایت الکتریکی نسبت به آزمایش جوانه‌زنی استندرد پیش گویی بهتری را برای تعیین قدرت بذر و خروج ریشه چه ها بذرهای زوال یافته مشخص می-کند. وانگ و همکاران (۲۰۰۴) برای پیش‌گویی خروج ریشه گیاهان در مزرعه مشاهده کردند که، در بین آزمایش ها، آزمایش هدایت الکتریکی بهترین بر آورد را از بنیه بذر در دو گونه برنج هم برای رتبه بندی کیفیت توده های بذر و هم پیش‌گویی خروج گیاهچه ها از مزرعه را فراهم می‌آورد. همچنین نتایج این تحقیق با نتایج اکرم قادری‌فر و همکاران، ۱۳۸۷.، سلطانی و همکاران، ۱۳۸۶) نیز مشابهت دارد.

جدول (۱). بررسی قدرت جوانه‌زنی ورایتی‌ها و لاین‌های مختلف برنج با استفاده از هدایت الکتریکی (EC) سال ۱۳۹۸.

Treatment	S/W	W/EC	S/EC1	S/EC2	Year
بینام	0/861	1/309	3/73	15/847	1398
پویا	0/743	1/378	4/41	33/3	"
تیسا	0/734	1/342	4/41	32	"
تابش	0/794	1/479	3/73	25/967	"
خزر	0/884	1/26	4/41	32/067	"
دیلیمانی	0/734	1/299	4/41	26/667	"
ساحل	0/815	1/31	4/41	25/233	"
سنگ طارم	0/849	1/294	4/41	25/155	"
شفق	0/721	1/298	3/73	23/733	"
شسک ملکی	0/783	1/282	4/41	23/2	"
شیرودی	0/777	1/305	3/73	12/957	"
طارم محلی	0/76	1/284	4/41	24/9	"
کوهسار	0/856	1/362	4/41	27/233	"
کشوری	0/587	1/045	3/73	18/003	"
گرمه	0/842	1/133	4/41	22/437	"
نعمت	0/619	1/36	4/41	32/867	"
هاشمی	0/696	1/232	4/41	23/87	"
AHS	0/679	1/258	3/73	16/977	"
AN97	0/718	1/177	3/73	22/483	"
AR2	0/687	1/376	3/73	11/483	"
AR6	0/685	1/032	3/73	10/917	"
DAH	0/861	1/318	3/73	10/77	"
DBH	0/676	1/121	3/73	10/767	"
Fajr	0/667	1/042	3/73	15/01	"
Neda	0/863	1/441	3/73	17/23	"
C.D.	0/06	0/05	N/A	4/737	

SE (m)	0/021	0/017	0/281	1/661
SE (d)	0/03	0/025	0/398	2/349
C.V.	4/81	2/38	12/017	13/291

جدول (۲). بررسی قدرت جوانه‌زنی ورایتی‌ها و لاین‌های مختلف برنج با استفاده از هدایت الکتریکی (EC) سال ۱۳۹۹.

Treatment	S/W	W/EC	S/EC1	S/EC2	Year
بینام	0/861	1/309	6/433	20/267	1399
پویا	0/743	1/378	6/433	38	"
تیسا	0/734	1/342	5/983	36/717	"
تابش	0/794	1/479	5/983	30/067	"
خزر	0/884	1/26	6/467	39/833	"
دیلیمانی	0/734	1/299	5/983	29/867	"
ساحل	0/815	1/31	6/467	28/433	"
سنگ طارم	0/849	1/294	6/467	28/267	"
شفق	0/721	1/298	6/833	23/267	"
شسک ملکی	0/783	1/282	6/05	25/367	"
شیرودی	0/777	1/305	6/05	22/2	"
طارم محلی	0/76	1/284	6/433	28/133	"
کوهسار	0/856	1/362	6/833	28/833	"
کشوری	0/587	1/045	6/833	20/403	"
گرمه	0/842	1/133	6/467	26/933	"
نعمت	0/619	1/36	6/467	34/667	"
هاشمی	0/696	1/232	6/05	20/31	"
AHS	0/679	1/258	6/467	21	"
AN97	0/718	1/177	6/093	30/6	"
AR2	0/687	1/376	6/183	15/067	"
AR6	0/685	1/032	6/183	14/067	"
DAH	0/861	1/318	6/183	15/533	"
ادامه جدول					
DBH	0/676	1/121	6/183	16/267	"

Fajr	0/667	1/042	6/05	20/167	"
Neda	0/863	1/441	6/017	19/2	"
C.D.	0/06	0/05	0/587	6/878	
SE(m)	0/021	0/017	0/206	2/411	
SE(d)	0/03	0/025	0/291	3/41	
C.V.	4/81	2/38	5/653	16/482	

شکل زیر نشان می‌دهد که، هدایت الکتریکی (EC) ترتمنت‌ها (بینام، پویا، تیسا، تابش، خزر، دیلیمانی، ساحل، سنگ طارم، شفق، شسک ملکی، شیرودی، طارم محلی، کوهسار، کشوری، گرمه، نعمت، هاشمی، HAS، AN97، AR2، AR6، DAH، DBH، FJR و Neda) در بین قدرت ماندگاری، سرعت و درصد جوانه‌زنی و سایر فعالیت‌های رویشی و زایشی ترتمنت‌های برنج تازه برداشت شده و انباریافته (طبیعی)، اختلاف مشاهده می‌شود. طوریکه با افزایش دوره انبارداری قدرت جوانه‌زنی، سرعت و درصد جوانه‌زنی و فعالیت اندام‌های رویشی و زایشی، و نهایتا" کیفیت تکنولوژیکی نبات نیز کاهش پیدا می‌کند

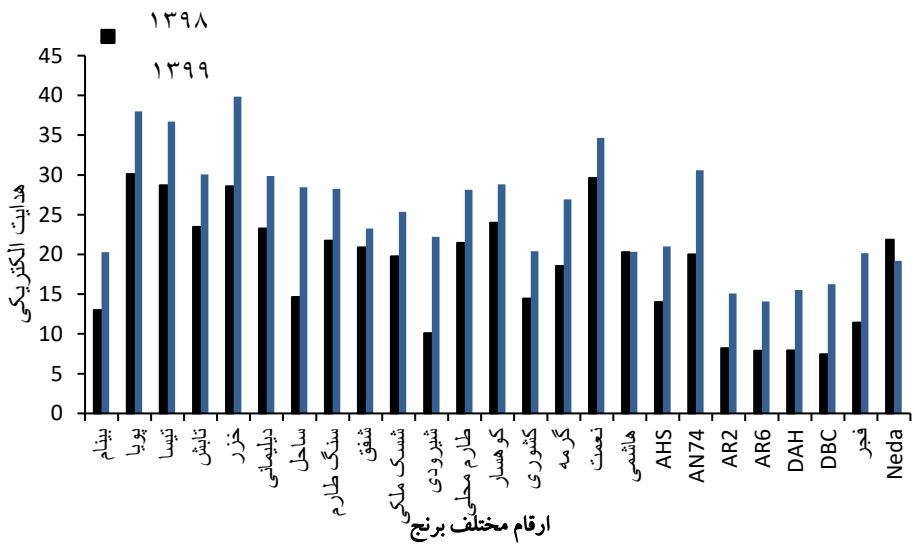

شکل (۱). بررسی قدرت جوانه‌زنی ورایتی‌ها و لاین‌های مختلف برنج با استفاده از هدایت الکتریکی (EC) سال (۱۳۹۸-۱۳۹۹).

نتیجه گیری

نتایج این تحقیق نشان داد که با گذشت یک سال از دوره انبارداری، کیفیت تخم‌های بذری کاهش می‌یابد، اما این کاهش به طور معنی‌داری باعث کاهش وزن تخم نمی‌شود. از این رو، نگهداری تخم‌های برنج در دمای پایین، مانند یخچال، منجر به کاهش قابل توجهی در کیفیت تخم نمی‌شود. در این تحقیق، با استفاده از روش هدایت الکتریکی (EC) برای تعیین قدرت جوانه‌زنی تخم‌های انباریافته و تازه برداشت شده، تفاوت معنی‌داری در هدایت الکتریکی آب مقطر (W/EC) مشاهده نشد. اما تفاوت معنی‌داری بین هدایت الکتریکی اولیه و ثانویه (EC1-EC2) تخم‌های انبار یافته و تازه برداشت شده مشاهده شد، طوری‌که هدایت الکتریکی اولیه (EC1) کمتر و هدایت الکتریکی ثانویه (EC2) بیشتر بود. کمترین دوره انبارداری را ارقام خزر، پویا، تیسا، نعمت و AN74 داشتند، در حالی‌که بیشترین دوره ماندگاری را ارقام بینام، AR2، AR6، DAH، DBC و فجر داشتند. در نهایت، بین ارقام ندا و هاشمی با یک سال دوره انبارداری تفاوت منفی مشاهده نشد. این یافته ها به طور کلی نشان می دهد که روش هدایت الکتریکی می تواند ابزاری ارزشمند برای ارزیابی قدرت جوانه زنی انواع برنج باشد و کارایی و دقت را در ارزیابی قدرت بذر ارائه دهد.

منابع

اکرم قادری، ف.، سلطانی، ا.، و میری، ع.ا. ۱۳۸۷. تأثیر پرایمینگ بر واکنش جوانه‌زنی به دما در پنبه. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی. ۱۵(۳): ۴۴-۵۲.

سلطانی، ا.، اکرم قادری، ف. و معمار، ح. ۱۳۸۶. تاثیر پرایمینگ بر مولفه های جوانه‌زنی بذر و رشد گیاهچه پنبه در شرایط تنش آبی. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان. ۱۴: ۹ و ۱۶.

صادقی، ح.، ب. میرشکاری نژاد.، س. و شیدایی، و. ۱۳۹۲. بررسی خصوصیات جوانه‌زنی و خسارات میخانیکی وارده به بذر برنج در زمان فرآوری تحت آزمون هدایت الکتریکی و پیری زودرس. مجله به زراعی کشاورزی. جلد ۱۵. شماره ۳. ص‌ص. ۱۹۹-۱۸۷.

قادری فر و سلطانی. ۱۳۸۹. کنترول و گواهی بذر. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد. ص. ۱۹۸.

Breman, E., Ballesteros, D., Castillo-Lorenzo, E., Cockel, C., Dickie, J., Faruk, A., Ulian, T. 2021. Plant diversity conservation challenges and prospects – The perspective of botanic gardens and the Millennium Seed Bank. Plants, 10, 2371. https://doi.org/10.3390/plants10112371.

BRITO, A. A. F. et al. 2022. Tears de nutrients end planta's de arose Verdelho irrigate com ague residuary domestic. Irriga, 1: 1-10, 2014.

Coolbear, P., Francis, A. and Grierson, D. 1984. The effect of low temperature pre-sowing treatment on the germination performance and membrane integrity of artificially aged tomato seeds. Journal of Experimental Botany, 35: 1609-1611. (Journal).

COSTA, D. S.; KODDE, J.; GROOT, S. P. C. 2014. Chlorophyll fluorescence and X-ray analyses to characterize and improve paddy rice seed quality. Seed Science and Technology, 42: 449-453.

FAO. 2014. Genebank standards for plant genetic resources for food and agriculture (Rev. ed.). Food and Agriculture Organization. https://www. fao.org/3/i3704e/i3704e.pdf.

Hong, T.D. and Ellis, R.H. 1996. Seed storage behavior. A compendium. International Plant Genetic Resources Institute, Rome. (IPGRI). p. 62.

International Seed Testing Association (ISTA). 2010. International rules for seed testing seed vigor testing. 15: 1-57.

McDonald, M.B. 1999. Seed deterioration: physiology, repair and assessment. Seed science and technology. 27 (1): 177-237.

Maria G. M., Hong, T.D., PRADO, J. P. (2017). Potential of the electrical conductivity of seed soak water and early counts of radicle emergence to assess seed quality in some native species. Seed Science and Technology. (2): 17-23.

Martyn Yenson, A. J., Offord, C. A., Meagher, P. F., Auld, T. D., Bush, D., Coates, D. J., … Broadhurst, L. (Eds.). (2021). Plant germplasm conservation in Australia: Strategies and guidelines for developing, managing and utilizing ex situ collections (Third ed.). Australian Network for Plant Conservation. https://www.anpc.asn.au/plant germplasm/

PRADO, J. P. et al. Physiological potential of soybean seeds and its relationship to electrical conductivity. Journal Seed Science, 41: 407-415, 2019.

Rafadl M.B., Matheus, A.D. and Gedeon, A.G. 2021. Condutividade Electrical E Liberace De Ethanol Para Cavalier o Vigor Desementes De Arroz. Rev. Caatinga, Mossoró, v. 34, n. 4, p. 791–798, out. http://dx.doi.org/10.1590/1983-21252021v34n406rc.

Smith, R. D., Dickie, J. B., Linington, S. H., Pritchard, H. W., & Probert, R. J. (Eds.). (2003). Seed conservation, turning science into practice. Royal Botanic Garden.

Wang.Y. R., L.Yu, Z. B.Nan and Y. L. Liu. 2004. Vigor test used to rank seed lot quality and pridict field emergence in four forage speies. Crop Sci. 44: 535-541.

Wang.Y. R., L. Yu and Z. B. Nan. 1996. Use of seed vigor tests to pridict field emergence of lucerne (Medicago sativa). New Zealand Journal of Agricaltural Research. 39: 255-262.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 31-46

A Study on Numerical Solution of Time-fractional Inverse Parabolic Equation Using Polynomial Differential Quadrature Method

Mehrullah Mehr
Department of Mathematics, Education Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Mehrullah Mehr, **E-mail:** mehrullahmehr30@gmail.com

Article Info

Article Type: Research Article

Article History:

Received: 7, May, 2024

Revised: 9, June, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 23, July, 2024

ABSTRACT

In this paper, we study a one-dimensional fractional-time inverse source problem using the differential quadrature method. The significant advantage of the differential Quadrature method is requiring less computing time to obtain the approximate solution of the problem, and this method is highly accurate. So accurate numerical results can be obtained using this method. The purpose of this study is to implement the polynomial differential quadrature and generalized integral quadrature methods and obtain convergence and show the stability of the new problem which is designed for the development of time-fractional inverse parabolic partial differential equations. Therefore, the stability of the method is checked by adding a perturbation in the equation and an additional condition. In this research, in order to solve the inverse problem and obtain the convergence of the temperature function and the heat capacity function, two numerical examples are presented using the software (Mathematica 11.3) to show the efficiency and accuracy of the numerical method. Their errors are also compared.

Keywords: One-dimensional parabolic equation, Differential quadrature method Generalized integral quadrature, Convergence order.

To cite this article: Mehr, M. : 2024. A Study on Numerical Solution of Time-fractional Inverse Parabolic Equation Using Polynomial Differential Quadrature Method. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 - Spring – Summer (2024), 31-46. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 31-46

حل عددی معادلۀ پارابولیک معکوس زمان-کسری با استفاده از روش مربعات دیفرانسیل پولینومی

پوهندوی دکتور مهرالله مهر

عضو کادر علمی دیپارتمنت ریاضی پوهنځی تعلیم وتربیه پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۲/۱۸ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۲۰ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـش

چکیده

این مقاله مسئله منبع معکوس زمان-کسری یک بُعدی را با استفاده از روش مربعات دیفرانسیل به بررسی گرفته است. مزیت قابل توجه روش مربعات دیفرانسیل این است که برای به دست آوردن جواب تقریبی مسئله مورد نظر به زمان محاسباتی کم‌تری نیاز دارد و از دقت بالای برخوردار است. با این حال می‌توان توسط این روش نتایج عددی دقیقی را به دست آورد. هدف این تحقیق پیاده‌سازی روش مربعات دیفرانسیل پولینومی و روش مربعات انتگرال تعمیم یافته و به دست آوردن همگرایی و نشان دادن پایداری طرح جدید مسئله برای توسعۀ معادلات دیفرانسیل جزئی پارابولیک معکوس زمانی- کسری است. از این رو، پایداری روش‌ها با اضافه نمودن اختلال در معادله و شرط اضافی تحقیق می‌شود. در این مطالعه برای حل مسئله معکوس و بدست آوردن همگرایی تابع دما و تابع ظرفیت گرما دو مثال عددی با استفاده از نرم افزار (Mathematica 11.3) برای نشان دادن کارایی و دقت روش عددی ارائه شده و همچنین، خطای آن‌ها مقایسه گردیده است.

واژه های کلیدی: معادلۀ پارابولیک یک بعدی، روش مربعات دیفرانسیل، انتگرال مربعات تعمیم یافته، مرتبۀ همگرایی.

استناد: مهر، مهرالله. (۱۴۰۳)، حل عددی معادلۀ پارابولیک معکوس زمان-کسری با استفاده از روش مربعات دیفرانسیل پولینومی، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۳۱-۴۶) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

۱. مقدمه

مسئله پارابولیک معکوس یک معادلهٔ دیفرانسیل جزئی در علوم ساینسی مفید بوده و در مسایل مختلف مهندسی، الکترواستاتیک، الکترودینامیک، ژئوفیزیک (Dehghan 2003). در بسیاری از زمینه‌های دیگری پدیده‌های فیزیکی، دارای کاربرد وسیعی می‌باشند. معادلات دیفرانسیل جزئی پارابولیک توسط نویسندگان زیادی مورد مطالعه قرار گرفته و روش‌های مختلف را جهت بهبود راه حل‌های عددی برای تعیین ضرایب نامعلوم[۱] به عنوان مسئله ضرایب معکوس[۲] مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. پارامترها یا ضرایب نامعلوم برای فرایند فیزیکی خیلی مهم هستند، اما مستقیماً نمی‌توان اندازه‌گیری کرد؛ یا اندازه‌گیری آنها به هزینهٔ زیاد محاسباتی نیاز دارد و حل آن‌ها دشوار است. از این‌رو، مسئله پارابولیک معکوس یک زمینهٔ تحقیقاتی برای دانشمندان در زمینهٔ آنالیزی عددی است که توجه بسیاری از دانشمندان و محققان را به خود جلب کرده و الگوریتم‌های زیادی توسط محققان پیشنهاد شده است.

مسئله معکوس پارابولیک یک بعدی (فرآیند انتقال حرارت) توسط روش تفاضل متناهی[۳] برای به دست آوردن پارامتر کنترل منبع در معادلهٔ انتشار مورد بررسی قرار گرفته است.

(Dehghan 2003)، هم‌چنان استفاده از روش تفاضل متناهی برای شناسایی پارامتر کنترل منبع برای مسایل دو بعدی معکوس و یک الگوریتم برای پایداری مسایل دو بعدی و بالاتر ارائه شده است (Daoud and Subasi 2005). روش تغییرات تکراری [٤] معادل روش تجزیه آدومیان [٥] برای یافتن جواب یک معادلهٔ پارابولیک معکوس (یک بُعدی، دو بُعدی و سه بُعدی) مبتنی بر ضریب لاگرانژ برای شناسایی پارامترها در (Tatari and Dehghan 2007) ارایه شده، همچنان از روش تغییرات تکراری[٦] برای حل مسئله معکوس وابسته به زمان استفاده شده است. توسط طرح‌های عددی معادلهٔ دیفرانسیل جزئی پارابولیک را به یک معادلهٔ غیر خطی معادل تبدیل کرده و جواب دقیق، ضرایب نامعلوم بررسی شده است(Zhou et al. 2015). روش تکراری جدید برای شناسایی ضریب نامعلوم در(Huang et al. 2018) بررسی شده است، طوری‌که معادلهٔ منتقل کننده حرارتی

---

[۱] Unknown coefficients
[۲] Inverse coefficients problem
[۳] -Finite difference
[٤] Variational iteration
[٥] Adomian decomposition
[٦] Variational iteration

پارابولیک[۱] را به یک معادلهٔ انتگرال تبدیل کرده و تقریبی حل‌دقیق با چند تکرار مورد مطالعه قرار گرفته است. برای محاسبه ضریب نامعلوم و حل دقیق در یک معادلهٔ دیفرانسیل جزئی پارابولیک یک بعدی از روش تفاضل متناهی[۲] استفاده شده است و یک الگوریتم عددی مرتبه چهار مبتنی بر برون یابی ریچاردسون[۳] و تقریب پده [٤] در(Liao, Dehghan et al. 2009)
ارائه شده است. مسائل معکوس کاملاً شناخته شده است که به طورکلی بد وضع[٥] هستند، بنابراین با مشکلات مختلف برای شناسایی ضرایب نامعلوم[٦] در پدیده‌های فزیکی رو به رو می‌شویم که در این زمینه نویسندگان در(Deng et al. 2013) بر اساس ساختار کنترل بهینه، وجود، پایداری و یکتا بودن را برای یک معادلهٔ دیفرانسیل جزئی پارابولیک (واکنش-انتشار)[۷] به منظور شناسایی ضریب انتشار [۸] مورد بررسی قرار داده‌اند و یک الگوریتم تکراری را برای حل عددی مسئله کنترل بهینه به دست آورده‌اند.

یک روش عددی بر اساس توابع پایهٔ شعاعی شناخته شده برای حل مسئله پارابولیک معکوس یک بعدی (منبع گرما) با ضریب نامعلوم وابسته به فضا در(Parand and Rad 2013) مورد تحقیق قرار گرفته است. بنابراین، نویسنده‌گان معادلهٔ دیفرانسیل جزئی پارابولیک را به یک معادلهٔ خطی جبری تبدیل کرده و دقت روش توسط خطاهای RMS و خطای مطلق مورد آزمایش قرار گرفته است. برای تعیین ضرایب نامعلوم (منبع گرما وابسته به زمان) و دما برای معادلهٔ دیفرانسیل جزئی گرما به طور گسترده در(Hazanee et al. 2015) مورد تحقیق قرار گرفته است. روش تفاضل متناهی برای یک معادلهٔ دیفرانسیل جزئی پارابولیک معکوس با ضرایب نامعلوم وابسته به زمان تحت شرایط اضافی و تحلیل پایداری روش به طور وسیعی مورد بحث قرارگرفته است
(Abdollahi and Rostamy 2019).

در این مقاله، معادلات دیفرانسیل جزئی پارابولیک معکوس زمان-کسری را با استفاده از روش عددی مربعات دیفرانسیل مورد تحقیق قرار می‌دهیم. روش DQ یک روش عددی مفید و کارآمد

---

[۱] Heat conductive
[۲] Finite difference-
[۳] Richardson extrapolation
[٤] Padé approximation
[٥] Ill-posed-
[٦] Unknown coefficients
[۷] Reaction–diffusion
[۸] Diffusion coefficient

برای حل مسئله‌های پارابولیک معکوس است. روش مربعات دیفرانسیلی یک روش فشرده و کامل است که نیاز به تلاش محاسباتی کم دارد. بنابراین با تعداد کمتر از نقاط شبکه می‌توان نتایج عددی قابل قبول و بسیار دقیقی را به دست آورد.

در این مطالعه از روش‌های مربعات دیفرانسیل مبتنی بر چند جمله‌ای(PDQ)[۱] و روش مربعات انتگرال تعمیم یافته (GIQ)[۲] برای محاسبهٔ ضریب نامعلوم و حل دقیق در یک معادلهٔ دیفرانسیل جزئی پارابولیک استفاده می‌شود(Yücel and Boubaker 2012). معادلات دیفرانسیل جزئی پارابولیک معکوس زمان- کسری را به صورت زیر در نظر می‌گیریم و پارامتر کنترل منبع $a(t)$ و جواب $u(x,t)$ را مورد بررسی قرار می‌دهیم :

برای $0<\alpha<1$،

$$\begin{cases} D_t^{(\alpha)}u = u_{xx} + a(t)u_x + g(x,t), & 0<x<1, \quad 0<t<T, \\ u(x,0) = \varphi_0(x), & 0 \le x \le 1, \\ u(0,t) = f_1(t), & 0 \le t \le T, \\ u(1,t) = f_2(t), & 0 \le t \le T, \end{cases} \qquad (۱)$$

و یک شرط اضافی مانند:

$$u(x_0,t) = E(t), \qquad 0 \le t \le T, \quad x_0 \in (0,1). \qquad (۲)$$

در معادلهٔ (۲) x_0 نقطهٔ ثابت است که نقاط داخلی $(0,1)$ را مشخص می‌کند، در حالی‌که $E(t)$ و $g(x,t)$ توابع معلوم هستند، $a(t)$ و $u(x,t)$ توابع نامعلوم هستند. تفسیر فزیکی معادلهٔ (۱) و (۲) و توابع نامعلوم به طور گسترده‌ای شناخته شده است. در مسئله (۱) و (۲) $D_t^{(\alpha)}u$ مشتق کسری از نوع کاپوتو[۳] از مرتبهٔ α تابع u می‌باشد. توسط انتگرال‌گیری از هر دو طرف معادلهٔ (۱) نظر به x روی فاصله $[0,1]$ و استفاده از شرایط مرزی ضریب نامعلوم ذیل را به دست می‌آید:

---

[۱] Polynomial differential quadrature
[۲] Generalized integral quadrature
[۳] Caputo

$$a(t)=\frac{\int_0^1 D_t^{(\alpha)}u(x,t)\,dx-[u_x(1,t)-u_x(0,t)+\int_0^1 g(x,t)\,dx]}{f_2(t)-f_1(t)},\quad f_1\neq f_2. \qquad (۳)$$

جایگزینی (۳) در (۱) منجر به معادلات پارابولیک معکوس زمان-کسری ذیل می‌شود:

$$\begin{cases} D_t^{(\alpha)}u=u_{xx}+\dfrac{\int_0^1 D_t^{(\alpha)}u(x,t)\,dx-[u_x(1,t)-u_x(0,t)+\int_0^1 g(x,t)\,dx]}{f_2(t)-f_1(t)}u_x+g(x,t), & 0<x<1,\quad 0<t<T,\\ u(x,0)=\varphi_0(x), & 0\le x\le 1,\\ u(0,t)=f_1(t), & 0\le t\le T,\\ u(1,t)=f_2(t), & 0\le t\le T, \end{cases}$$

(۴)

همراه با شرط اضافی مانند زیر در نظر می گیریم،

$$u(x_0,t)=E(t),\qquad 0\le t\le T,\quad x_0\in(0,1). \qquad (۵)$$

در معادلات فوق $E(t)$ و $g(x,t)$ توابع معلوم هستند. $a(t)$ و $u(x,t)$ توابع نامعلوم هستند. تفسیر فزیکی مسئله های ارایه شده به طوری وسیعی شناخته شده است. بنابراین مسئله (۴) روش هدایت گرما را در یک محیط ناهمگن[۱] با یک پارامتر منبع $g(x,t)$ توصیف می کند. تابع $u(x,t)$ دما [۲] و تابع $a(t)$ ظرفیت گرما[۳] است. معادله (۵) دما را در نقطه x_0 مشخص، در زمان t نشان می دهد. طوریکه $t\in[0,T]$ است(Cannon and Yin 1989) .

۲. روش مربعات دیفرانسیل پولینومی

مربعات دیفرانسیلی همانند سایر روش‌ها، یک روش عددی کارآمد و موثر برای حل معادلات دیفرانسیل جزئی غیر خطی است که به طور چشم‌گیری در پدیده‌های مختلف فزیکی توسط محققان مورد آزمایش و تطبیق قرار گرفته است. مربعات دیفرانسیل برای اولین بار توسط بلمن

---

[۱] The heat conduction procedure in a in homogeneous medium
[۲] Temperature
[۳] Heat capacity

ارایه گردید و بعداً شکل تعمیم یافتهٔ آن توسط شو[۱] ارایه شده است(Shu 2012). رویکرد روش بدین صورت است که مشتقات مکانی[۲] تابع نامعلوم را در هر نقطه‌ای از شبکه با استفاده از مجموع وزنی تمام مقادیر عملکردی در نقاط خاص و در کل حوزه محاسبات تقریب می‌زند. از آن‌جایی که ضرایب وزنی[۳] فقط به فاصلهٔ شبکهٔ فضایی[۴] وابسته هستند. بنابراین گسسته سازی مشتقات اول و دوم در یک نقطه x_i، به صورت زیر ارایه شده است:

$$u_x\left(x_i,t\right)=\sum_{j=1}^{N} w_{ij}^{(1)} u\left(x_j,t\right), \qquad i=1,2,\ldots,N. \tag{۶}$$

$$u_{xx}\left(x_i,t\right)=\sum_{j=1}^{N} w_{ij}^{(2)} u\left(x_j,t\right), \qquad i=1,2,\ldots,N. \tag{۷}$$

در معادلات (۶) و (۷) $w_{ij}^{(1)}$ و $w_{ij}^{(2)}$ به ترتیب ضرایب وزنی، مشتقات مرتبهٔ اول و مرتبهٔ دوم هستند و نقاط شبکه N طول گام فرض شده است(Jiwari 2015). برای به دست آوردن ضرایب وزنی از چند جمله‌ای درونیاب لاگرانژ به عنوان توابع پایه طور زیر استفاده می‌شود:

$$r_k\left(x\right)=\frac{S\left(x\right)}{\left(x-x_k\right)\, S^{(1)}\left(x_k\right)}, \qquad k=1,2,\ldots,N. \tag{۸}$$

$$\begin{cases} S\left(x\right)=\left(x-x_1\right)\left(x-x_1\right)\cdots\left(x-x_N\right). \\ S^{(1)}\left(x_i\right)=\prod_{\substack{k=1\\k\neq i}}^{N}\left(x_i-x_k\right). \end{cases} \tag{۹}$$

ضرایب وزنی $w_{ij}^{(1)}$ برای مشتقات مرتبهٔ-اول با استفاده از (۸) مانند زیر به دست می‌آید:

---

[۱] Shu's General Approach
[۲] Spatial derivatives
[۳] Weighting coefficients
[۴] Spatial grid spacing

$$\begin{cases} w_{ij}^{(1)} = \dfrac{S^{(1)}(x_i)}{(x_i - x_j)\, S^{(1)}(x_j)}, & j \neq i, \quad i, j = 1, 2, \ldots, N \\ w_{ii}^{(1)} = -\displaystyle\sum_{j=1,\, i \neq j}^{N} w_{ij}^{(1)}, & i = 1, 2, \ldots, N. \end{cases} \tag{۱۰}$$

و ضرایب وزنی $w_{ij}^{(2)}$ برای مشتقات مرتبه دوم را می‌توان مانند زیر به دست آورد،

$$\begin{cases} w_{ij}^{(2)} = 2 w_{ij}^{(1)} \left(w_{ii}^{(1)} - \dfrac{1}{x_i - x_j} \right), & j \neq i, \quad i, j = 1, 2, \ldots, N \\ w_{ii}^{(2)} = -\displaystyle\sum_{j=1,\, i \neq j}^{N} w_{ij}^{(2)}, & i = 1, 2, \ldots, N. \end{cases} \tag{۱۱}$$

در معادلات فوق x_i، $i = 1, 2, \ldots, N$ نقاط شبکه هستند که می‌توان آن‌ها را به طور دلخواه انتخاب کرد. در ادامهٔ انتگرال‌ها که در مسئله ظاهر می‌شود، با استفاده از روش مربعات انتگرالی مورد بررسی قرار می‌گیرد. رویکرد روش به این صورت است که انتگرال $u(x)$ در یک بخش از کل دامنه را می‌توان با یک ترکیب خطی از تمام مقادیر در کل دامنه به صورت زیر تقریب زد:

$$\int_{x_i}^{x_j} u(x)\, dx = \sum_{k=1}^{N} c_k^{ij}\, u(x_k), \quad i, j = 1, 2, \ldots, N \qquad k = 1, 2, \ldots, N. \tag{۱۲}$$

در معادلهٔ فوق $[x_i, x_j]$ مختصات قابل تغییر هستندکه می‌توان آن‌ها را به صورت $x_j = b$ و $x_i = a$ در نظر گرفت و c_k^{ij} ضرایب وزنی مربعات انتگرالی تعمیم یافته است(Shu 2012). اما ضرایب وزنی مربعات انتگرال تعمیم یافته را می‌توان به صورت ذیل محاسبه کرد:

$$c_k^{ij} = w_{jk}^{I} - w_{ik}^{I} \ . \tag{۱۳}$$

بنابراین w_{jk}^{I} و w_{ik}^{I} عناصر متریکس W^I هستند که ضرایب وزنی با معکوس متریکس $[W^I] = [A]^{-1}$ مورد بررسی قرار می‌گیرد و متریکس A توسط

$$\begin{cases} a_{ij} = \dfrac{x_i - c}{x_j - c} w_{ij}^{(1)}, & j \neq i, \\ a_{ii} = \dfrac{1}{x_i - c} + w_{ii}^{(1)}. \end{cases} \tag{۱۴}$$

محاسبه شده است. که در آن $w_{ij}^{(1)}$ توسط ضرایب وزنی مشتق مرتبه- اول روش PDQ محاسبه شده است و c یک ثابت دلخواه می‌باشد. جزئیات بیشتر درمورد روش(GIQ) را می‌توان در (Tornabene, Fantuzzi and Bacciocchi 2018) مطالعه و دریافت کرد.

۳. تجزیه وتحلیل پایداری و همگرایی

در این بخش به تجزیه و تحلیل پایداری و همگرایی معادلات دیفرانسیل جزئی پارابولیک معکوس زمان- کسری می‌پردازیم. هم‌چنان، توزیع نقاط شبکه را برای به دست آوردن همگرایی و دقت نتایج عددی مسایل مختلف معادلات دیفرانسیل جزئی معکوس انتخاب می‌کنیم. در روش مربعات دیفرانسیلی نقاط شبکه نقش مهم را بازی می‌کند، زیرا توزیع نقطهٔ شبکه یکی از عوامل کلیدی، مؤثر در دقت و میزان همگرایی برای حل عددی معادلات دیفرانسیل جزئی می‌باشد. انتخاب نقاط شبکه بستگی به نوع مسئله دارد. بنابراین، در این مطالعه دو نوع نقاط شبکه را مورد بررسی قرار می‌گیرد.

$$x_i = \frac{i-1}{N-1}, \quad i = 1, 2, \ldots, N. \tag{۱۵}$$

$$x_i = \frac{1}{2}\left[1 - \cos\left(\frac{2i-1}{N-1}\right)\pi\right], \; i = 1, 2, \ldots, N. \tag{۱۶}$$

در اینجا N تعداد نقاط شبکه را روی دامنهٔ گسسته سازی شدهٔ مورد نظر نشان می‌دهد. نقاط شبکه (۱۵) از نوع نقاط شبکهٔ دارای فواصل مساوی(یکنواخت) است و (۱۶) نقاط شبکه چبیشف-گاوس-لوباتو[۱] است که معمولاً به طور گسترده در مقاله‌ها مورد استفاده قرار گرفته است (Tornabene et al. 2018; Tornabene et al. 2015).

[۱] Chebyshev–Gauss–Lobatto points

۴. تطبیقات و نتایج عددی

در این تحقیق ما به منظور کارایی و صحت روش‌های مربعات دیفرانسیل برای حل مسئله‌های (۴) و (۵) می‌خواهیم دو مثال جدید را مورد بررسی قرار دهیم. هدف پیاده سازی مسائل، مؤثریت طرح جدید برای حل مسئله‌های معکوس و توسعهٔ معادلات دیفرانسیل جزئی پارابولیک معکوس زمانی- کسری است. هم‌چنان، مؤثریت توزیع نقاط شبکه را برای به دست آوردن همگرایی مسایل مختلف معادلات دیفرانسیل جزئی معکوس با استفاده از روش‌های نام برده مورد بحث و مقایسه قرار می‌دهم. بنابراین، در این مطالعه برای اندازه‌گیری خطاها به منظور سنجش دقت و به دست آوردن همگرایی مسئله‌های معکوس از سه معیار زیر استفاده می‌نماییم:

$$L_2 = \sqrt{\sum_{i=1}^{N} \left| u_i^{(\text{exact})} - u_i^{(\text{app})} \right|^2}. \qquad (۱۷)$$

$$L_\infty = \max_i^{N} \left| u_i^{(\text{exact})} - u_i^{(\text{app})} \right|. \qquad (۱۸)$$

$$\text{RMS} = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^{N} \left| u_i^{(\text{exact})} - u_i^{(\text{app})} \right|^2}. \qquad (۱۹)$$

در معادلات فوق، N تعداد نقاط شبکه است و $u_i^{(\text{exact})}, u_i^{(\text{app})}$ به ترتیب حل تقریبی و حل دقیق را نشان می‌دهند. برای این منظور از مرتبه همگرایی[۱] که توسط فرمول زیر محاسبه شده است، استفاده می‌شود:

$$\text{Order} = \frac{1}{\log 2} \log \frac{E\left(\frac{1}{2} N_2\right)}{E\left(N_1\right)}. \qquad (۲۰)$$

در روابط فوق، E خطاهای L_2, L_∞ و RMS خطای ریشهٔ میانگین مربعات است که برای N_2, N_1 به دست می‌آید و N_2, N_1 تعداد نقاط شبکه را نشان می‌دهد. در ادامه برای حل مسئله پارابولیک معکوس زمان - کسری روش‌های مربعات دیفرانسیل پولینومی و روش مربعات انتگرالی را پیاده سازی نموده و مسئله‌های (۴) و (۵) را گسسته سازی می‌کنیم. در این تحقیق برای گسسته سازی

---

[۱] Order of convergence

مشتق کاپوتو از تقریب مشتق مرتبهٔ اول کسری زمان[۱] و تقریب مشتق کسری مرتبه دوم در زمان، که توسط محققان در (Li et al. 2011) مورد بررسی قرار گرفته است استفاده می‌شود. مانند:

$$\begin{cases} D_t^{(\alpha)} u(x,t_n) = \dfrac{(\Delta t)^{1-\alpha}}{\Gamma(2-\alpha)} \displaystyle\sum_{i=0}^{n-1} b_i \dfrac{u(x,t_{n-i}) - u(x,t_{n-i-1})}{\Delta t}, \\ b_i = (i+1)^{1-\alpha} - i^{1-\alpha}. \end{cases} \qquad (۲۱)$$

پس $t_n = n\Delta t,\ n = 1,2,\ldots,M$، که در آن $\Delta t = \dfrac{T}{M}$ اندازهٔ گام زمان را نشان می دهد. گسسته سازی ضرایب مشتق کسری را مانند ذیل در نظر می‌گیریم:

$$b_i = \frac{(\Delta t)^{-\alpha}}{\Gamma(2-\alpha)} \left((i+1)^{1-\alpha} - i^{1-\alpha} \right).$$

تذکر: برای نشان دادن ثبات روش‌های مورد نظر، یک اختلال[۲] به اندازه $\varepsilon = 10^{-2}$ را در تابع سمت راست $g(x,t)$ و شرایط اضافی $E(t)$ را اعمال می‌کنیم.

در ادامه دو مثال را مورد بررسی قرار می‌دهیم. جواب های عددی، مقایسه خطاها، گراف خطاها و مرتبه همگرایی را با استفاده از نرم افزار Mathematica 11.3 با کامپیوتر که دارای ظرفیت CPU (۱,۷۳ گیگاهرتز) و پردازنده (Intel(R) Core(TM) i7) می‌باشد، به دست می‌آوریم.

مثال۱. با قرار دادن $M = 10$ ، $\alpha = 1/5$ ، مسئله های (۴) و (۵) را در نظر می‌گیریم با

$$g(x,t) = -2(-1+x)^2 - 8(-1+x)x - 2x^2 - 4\pi^2 \cos(2\pi x) + \frac{t^{1-\alpha}(1+x)}{32\,\Gamma(1-\alpha)}$$
$$- \frac{1}{40\sqrt{\pi}} \left((-1+t)^2 \sqrt{t} \left(t + 80x(1-3x+2x^2) + 80\pi \sin(2\pi x) \right) \right),$$

$$\varphi_0(x) = (-1+x)^2 x^2 - \cos(2\pi x),$$

$$f_1(t) = -1 + \frac{t}{40},$$

---

[۱] Time fractional derivative
[۲] Perturbation

$$f_2(t) = -1 + \frac{t}{20}, \tag{۲۲}$$

$$E(t) = -0.283417 + 0.03t,$$

حل دقیق مسئله معکوس عبارت است از:

$$\begin{cases} u(x,t) = (-1+x)^2 x^2 + \frac{1}{40} t(1+x) - \cos(2\pi x), \\ a(t) = \frac{(-1+x)^2 \sqrt{t}}{\sqrt{\pi}}. \end{cases} \tag{۲۳}$$

حال $T = 1$، $x_0 = 0.2$ را در نظر می‌گیریم. در این مثال برای دقت جواب مسئله معکوس از نقطهٔ شبکهٔ چی‌پی‌شف استفاده می‌کنیم. نرم خطاهای L_2, L_∞، ریشهٔ میانگین مربعات RMS و مرتبهٔ همگرایی در جدول۱ ذکر گردیده است و همگرایی نمودار خطاهای توابع در شکل۱ و گراف های تابع ظرفیت گرما $a(t)_N$ و $a(t)$ در شکل۲ مورد مقایسه قرار گرفته است.

جدول۱. مقایسه خطاها و مرتبه همگرایی با $\alpha = 0.2, M = 10, x_0 = 0.2$ برای مثال۱.

	N	L_2	Order of L_2	L_∞	Order of L_∞	RMS	Order of RMS
$u(x,t)$	11	4.91E-3		1.95E-3		1.49E-3	
	18	1.10E-5	8.8	2.22E-6	9.8	2.58E-6	9.2
	19	2.24E-9	12.3	6.26E-10	11.8	5.13E-10	12.3
	20	1.14E-9	0.9	3.68E-10	0.8	2.54E-10	1.0
	21	4.33E-11	4.7	1.50E-11	4.6	9.46E-12	4.7
$a(t)$	11	1.18E-1		9.67E-2		1.48E-3	
	18	2.68E-5	12.1	1.39E-5	12.8	2.58E-6	9.2
	19	5.43E-9	12.3	3.92E-9	11.8	5.13E-10	12.3
	20	2.69E-9	1.0	2.35E-9	0.7	2.54E-10	1.0
	21	1.06E-10	4.7	9.37E-11	4.6	9.46E-12	4.7

مثال۲. معادلات (۴)، (۵) همراه با معادلات زیر در نظر می‌گیریم:

$$g(x,t) = e^{x+\pi}\left(-t - \frac{2 - 2e^{-t} - 2t + t^2}{2+t} + \frac{5t^{1-\alpha}}{\Gamma(1-\alpha)}\right),$$

$$\varphi_0(x)=0,$$
$$f_1(t)=e^{\pi}\,t,$$
$$f_2(t)=e^{1+\pi}\,t,$$
$$E(t)=24.3271\,t. \qquad (۲٤)$$

حل دقیق مسئله معکوس عبارت است از

$$\begin{cases} u(x,t)=t\,e^{x+\pi}, \\ a(t)=\dfrac{2-2e^{-t}-2t+t^2}{2t+t^2}. \end{cases} \qquad (۲۵)$$

که در آن $M=10$ ، $\alpha=4/5$ و $x_0=0.05$، $T=1$. در این مثال برای میزان همگرایی از نقاط شبکه یکنواخت استفاده می‌کنیم. خطاهای L_2, L_∞، ریشهٔ میانگین مربعات RMS و مرتبهٔ همگرایی در جدول۲ ارایه و نمودارهای خطاهای توابع درشکل۱ مورد مقایسه قرار گرفته است. گراف تابع ظرفیت گرما $a(t)$ و $a(t)_N$ در شکل۲ ارایه گردیده است.

جدول۲. مقایسه خطاها و مرتبه همگرایی با $\alpha=0.8, M=10, x_0=0.05$ برای مثال۲.

	N	L_2	Order of L_2	L_∞	Order of L_∞	RMS	Order of RMS
$u(x,t)$	9	1.13E-2		4.04E-3		3.78E-3	
	10	1.26E-3	3.2	4.26E-4	3.2	3.99E-4	3.2
	11	1.20E-4	3.4	4.01E-5	3.4	3.61E-5	3.5
	12	1.65E-5	2.9	5.22E-6	2.9	4.76E-6	2.9
	15	2.97E-10	15.8	7.00E-11	16.2	7.67E-11	15.9
$a(t)$	9	1.60E-3		1.06E-3		3.78E-3	
	10	1.68E-4	3.3	1.10E-4	3.3	3.99E-4	3.2
	11	1.50E-5	3.5	1.08E-5	3.4	3.61E-5	3.5
	12	1.98E-6	2.9	1.39E-6	3.0	4.76E-6	2.9
	15	6.21E-11	15.0	3.64E-11	15.2	7.67E-11	15.9

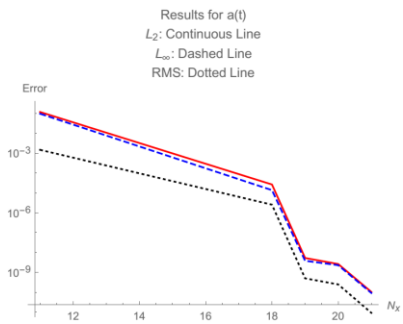

(ب) مثال ۱

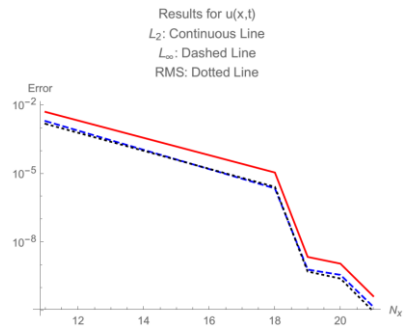

(الف) مثال ۱

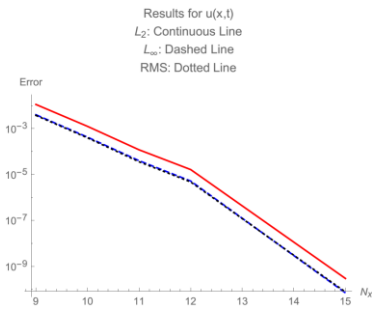

(د) مثال ۲

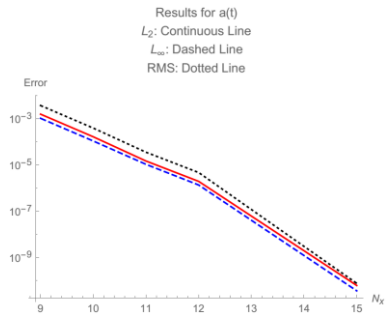

(ج) مثال ۲

شکل۱. مقایسه دقت همگرایی خطاها: خط سرخ پیوسته برای L_2، خط دش آبی برای L_∞ وخط نقطه دار برای RMS برای دقت جواب مثال۱ از نقاط شبکهٔ چیپیشف و برای دقت جواب مثال۲ از نقاط (شبکهٔ یکنواخت) استفاده شده است.

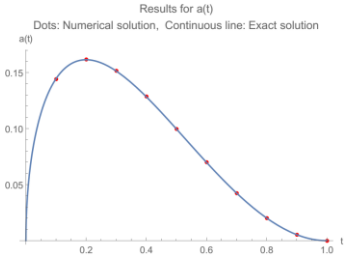

(ب) مثال ۲

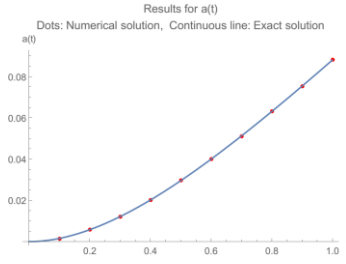

(الف) مثال ۱

شکل۲. جواب دقیق تابع ظرفیت گرما $a(t)$ و جواب تقریبی آن $a(t)_N$ با $M=10$ مقایسه شده است.

۵. نتیجه گیری

در این مقاله روش‌های مربعات دیفرانسیل و مربعات انتگرال تعمیم یافته برای مسئله معکوس پارابولیک یک بعدی استفاده شده است. برای دقت و سرعت همگرایی مسئله معکوس، دو نوع از نقاط شبکه (یکنواخت و غیر یکنواخت) روی دو مثال بررسی شده است. بنابراین، با استفاده از خطاهای L_2, L_∞، خطای ریشهٔ میانگین مربعات، دقت و مرتبهٔ همگرایی مسئله منبع معکوس زمان-کسری یک بُعدی در جدول‌ها ارایه و هم‌چنان نمودار خطاها توابع دما و ظرفیت گرما نیز مورد مقایسه قرار گرفته است و برای اثبات پایداری روش در مسئله مورد نظر یک اختلال اضافه شده و نتایج عددی قابل قبول برای توسعهٔ مسئله‌های معکوس به دست آمده است. این آزمایشات عددی نشان می‌دهد که روش‌های مورد نظر، به طور چشم‌گیر برای حل مسئله‌های معکوس پایدار هستند. در این تحقیق دریافتیم که استفاده از روش‌های مربعات دیفرانسیل و مربعات انتگرال تعمیم یافته برای حل معادلات دیفرانسیل جزئی پارابولیک معکوس زمانی- کسری بسیار مفید و کاربردی است؛ زیرا با وجود اضافه نمودن اختلال، جواب‌های عددی هنوز با حل دقیق همگرا هستند.

۶. منابع

Abdollahi, N., & Rostamy, D. (2019). Stability analysis for some numerical schemes Of partial differential equation with extra measurements. *Hacettepe Journal of Mathematics and Statistics*, *48*(5), 1324-1335.

Cannon, J. R., & Yin, H. M. (1989). A class of non-linear non-classical parabolic Equations. *Journal of differential equations*, *79*(2), 266-288.

Dehghan, M. (2003). Numerical solution of one-dimensional parabolic inverse Problem. *Applied mathematics and computation*, *136*(2-3), 333-344.

Daoud, D. S., & Subasi, D. (2005). A splitting up algorithm for the determination of The control parameter in multi-dimensional parabolic problem. *Applied Mathematics and computation*, *166*(3), 584-595.

Deng, Z. C., Yang, L., Yu, J. N., & Luo, G. W. (2013). Identifying the diffusion Coefficient by optimization from the final observation. *Applied Mathematics and Computation*, *219*(9), 4410-4422.

F. Tornabene, N., Fantuzzi, F. Ubertini, E. Viola (2015). Strong formulation finite Element Method based on differential quadrature: a survey. Appl Mech Rev, 67 020801-1-55.

Huang, D., Li, Y., & Pei, D. (2018). Identification of a time-dependent coefficient in Heat conduction problem by new iteration method. *Advances in Mathematical Physics*, 1-7.

Hazanee, A., Lesnic, D., Ismailov, M. I., & Kerimov, N. B. (2015). An inverse time-Dependent source problem for the heat equation with a non-classical boundary Condition. *Applied Mathematical Modelling*, *39*(20), 6258-6272.

Jiwari, R. (2015). Lagrange interpolation and modified cubic B-spline differential Quadrature methods for solving hyperbolic partial differential equations with Dirichlet and Neumann boundary conditions. *Computer Physics Communications*, *193*, 55-65.

Liao, W, Dehghan, M., & Mohebbi, A. (2009). Direct numerical method for an Inverse problem of a parabolic partial differential equation. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, *232*(2), 351-360.

Li, C., Zhao, Z., & Chen, Y. (2011). Numerical approximation of nonlinear Fractional differential equations with sub-diffusion and super Diffusion. *Computers & Mathematics with Applications*, *62*(3), 855-875.

Parand, K., & Rad, J. A. (2013). Kansa method for the solution of a parabolic Equation with an unknown spacewise-dependent coefficient subject to an extra Measurement. *Computer Physics Communications*, *184*(3), 582-595.

Shu, C. (2012). *Differential quadrature and its application in engineering*. Springer Science & Business Media, 29-128.

Tatari, M., & Dehghan, M. (2007). He's variational iteration method for computing A control parameter in a semi-linear inverse parabolic equation. *Chaos, Solitons & Fractals*, *33*(2), 671-677.

Tornabene, F., Fantuzzi, N., & Bacciocchi, M. (2018). Strong and weak Formulations based on differential and integral quadrature methods for the free Vibration analysis of composite plates and shells: convergence and Accuracy. *Engineering Analysis with Boundary Elements*, *92*, 3-37.

Yücel, U., & Boubaker, K. (2012). Differential quadrature method (DQM) and Boubaker polynomials expansion scheme (BPES) for efficient computation of The eigenvalues of fourth-order Sturm–Liouville problems. *Applied Mathematical Modelling*, *36*(1), 158-167.

Zhou, G., Wu, B., Ji, W., & Rho, S. (2015). Time-or space-dependent coefficient Recovery in parabolic partial differential equation for sensor array in the Biological computing. *Mathematical Problems in Engineering*.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 47-63

Examining Obsessive-Compulsive Disorder And Its Treatment Methods

Khadija Mohammadi

Department of Psychology and Educational Sciences, Social Sciences Faculty, Balkh University, Afghanistan.

Corresponding Author: Khadija Mohammadi, **E-mail**: Khadijamohammadi202@gmail.com

Article Info

Article Type: Review Article

Article History:
Received: 5, Feb, 2024

Revised: 26, April, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 23, July, 2024

ABSTRACT

Obsessive compulsive disorder (OCD), classified as an anxiety disorder, is a disorder of behavior, personality, and religious doubts. The current research aims to understand the causes of obsession, types of obsession and its treatment strategies. In this research, a qualitative method and a case study were used, and books, magazines and authentic scientific articles were used to collect information. In this research, a qualitative method and a case study were used, and books, magazines and authentic scientific articles were used to collect information. The results of this study have shown that OCD is influenced by various environmental, biological, genetic and hereditary factors. If people with OCD do not do early treatment, their lives will face serious risks in different personal and social dimensions. Finally, this research proved that by using the therapeutic measures and strategies presented in psychology, it is possible to correct and manage the irrational and incorrect cognitive beliefs that shape and manage extreme and obsessive thoughts and behavior in people, and rebalance the personality and behavior of the person. creates again.

Keywords: disorder; obsession; intellectual practical; etiology; treatment.

To cite this article: Mohammadi, Kh. : 2024. Examining obsessive-compulsive disorder and its treatment methods. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 - Spring – Summer (2024), 47-63.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 47-63

بررسی اختلال وسواس فکری وعملی وراه‌های درمان آن

خدیجه محمدی

عضو کادر علمی دیپارتمنت روان شناسی و علوم تربیتی پوهنځی علوم اجتماعی پوهنتون بلخ.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۱۱/۱۶ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۲/۰۶ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـش

چکیده

اختلال وسواس فکری- عملی(OCD) از جمله اختلالات اضطرابی و یک ناهنجاری رفتاری، شخصیتی و تردید های مذهبی است. تحقیق حاضر با هدف شناخت علل بروز وسواس، انواع وسواس و راهبردهای درمانی آن را مورد بررسی قرار داده است. در این پژوهش از روش کیفی و مطالعه موردی استفاده شده و برای جمع آوری اطلاعات از کتاب ها، مجلات و مقالات علمی معتبر بهره گرفته شده‌است. همچنین بررسی های این تحقیق نشان داد که اختلال وسواس تحت تاثیر عوامل مختلف، محیطی، زیستی، ژنتیکی و ارثی بوده و درصورت که مبتلایان برای درمان زود هنگام اقدام نکنند زندگی آنها در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی با مخاطرات جدی مواجه می‌شود. نهایتا این پژوهش اثبات کرد که با بهره‌گیری از تدابیر و راهبردهای درمانی ارائه شده در علم روان‌شناسی، می‌توان باورهای شناختیِ غیرمنطقی و نادرستی را که افکار و رفتار افراطی و وسواسی را در افراد شکل داده و مدیریّت می‌کنند، مجدّداً اصلاح و تعادل شخصیتی و رفتاری فرد را بار دیگر بر وجود می‌آورد.

واژه های کلیدی: اختلال؛ وسواس فکری؛ وسواس عملی؛ سبب شناسی؛ درمان.

استناد: محمدی، خدیجه. (۱۴۰۳)، بررسی اختلال وسواس فکری وعملی وراه‌های درمان آن، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۴۷-۶۳) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

«وسواس فکری- عملی» یکی از اختلالات اضطرابی است که ویژگی‌های بارز آن شامل افکار، شک‌ها و آیین‌های وسواسی است که می تواند باعث ایجاد آشفتگی و نابسامانی در افراد مبتلا به‌آن شده و نتایج زیان‌بار فراوانی را پدید می‌آورد. این اختلال غالباً عملکرد فردی و سازگاری‌اجتماعی افراد مبتلا را دچار مشکل و تنش میکند. ماهیّت وسواس به‌گونه ایست که ابتدا افکار انسان را درگیر کرده و سپس تبدیل به‌رفتارهای وسواسی می شود، هم می تواند فقط دربردارنده‌ی جنبه‌ی درونی وسواس باشد و تظاهر بیرونی نداشته باشد. هر کدام از این دو نوع اختلال، نشانه‌ها، علل و آثار منحصر به فردی بروز پیدا می‌کند. برای درمان و مقابله با این اختلال صعب العلاج و یا حتی مادام العمر، ابتدا باید به شناخت دقیق این اختلال و نحوه‌ی اثرگذاری‌شان آن بر جسم و روح انسان، پرداخته شود. در ادامه به‌مطالعه و بررسی مفاهیم اولیه‌ای که در ارتباط با اختلال وسواس فکری وعملی است را از دیدگاه علم روان‌شناسی می‌پردازیم.

وسواس از دیدگاه روان‌پزشکی به‌فکر، عقیده و یا احساس تکرار شونده و مزاحم گفته می‌شود که عمل به آن یک رفتار خودآگاه و تکراری است و در نهایت منجر به‌بروز رفتار اجباری در انسان می‌شود. تحقیقات در طول چند دهه گذشته به‌صورت شگفت‌آور شناخت ما را از پدیده‌شناسی و درمان اختلال وسواسی- اجباری گسترش داده است . امروزه بسیاری از مکانیزم و عامل‌های که در سبب‌شناسی اختلال وسواس - اجباری وجود دارند که این مکانیزم‌ها و فاکتورها باعث دوام این اختلال در طول زندگی می‌شوند. برپایه‌ی تحقیقات زیستی که شامل مطالعات خانواده و دوقلوها است شواهد کافی برنقش عامل‌های ژنتیکی در شکل‌گیری اختلال وسواس- اجباری فراهم شده است. اختلال وسواس فکری – عملی(OCD) یکی از حالت های است که از گذشته به‌عنوان یک اختلال روان رنجوری مورد ارزیابی قرار گرفته است. ماهیت و ویژگی این اختلال در ابتدا توسط پیشگامان اولیه در اروپا، همچون فروید به طور کامل شرح داده شده و بیش از این‌ها اسکیرول و وست توصیفات بسیاری ارائه کرده بودند که مشخص‌کننده وسواس فکری- عملی بود. در نظریه مدل شناختی افکار وسواسی، به نقش ارزیابی‌های افراد از خطر، در شکل‌گیری وتداوم نشانه‌های وسواس می‌پردازد. ارزیابی‌های فاجعه‌آمیز باعث افزایش بسامد افکار جدی و مهم تلقی کردن محرک‌های تهدیدزا می شوند (راچمن، ۱۹۹۸: ۳۸۹).

به علت اهمیت که بیمار به اندیشناکی‌های افکار وسواسی‌اش می‌دهد، زمینه برای افزایش پاسخ آماده می‌شود. بسیاری از افرادسالم نیز دارای افکار ناخواسته و غیر قابل‌قبول هستند اما برخلاف بیماران از آن‌جا که آن‌ها این افکار را برجسته نمی‌سازند و آنها را بیهوده قلمداد می‌کنند، در نتیجه به آسانی از محتوای ذهنشان خارج شوند(بلویر،۱۹۳۴: ۵۷). همچنان نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که فرونشانی و بازداری افکار ناخوشایند موجب افزایش و بازگشت دوباره فکر بازداری شده می‌شود، بنابراین، در درازمدت راهبرد سازنده‌ای نیست(پاردون،۲۰۰۴: ۱۱۷۶). سالکو وسکیس وکرک(۱۹۹۹) به این نتیجه رسیدند که عامل اصلی در تمایز افراد مبتلا به وسواس از افراد عادی در شیوه ارزیابی‌های نادرست آنها از افکار مزاحم نهفته است، نه در ظهور افکار مزاحم در فرآیند تفکر. شواهد حاکی از آن است که باورهای غیر منطقی می‌تواند عامل بروز اختلال وسواس فکری- عملی در نظرگرفته شود لذا تغییر باورهای باور های غلط در درمان این اختلال نقش مؤثری دارد(اسماعیلی،۱۳۹۰: ۸۲). اختلال وسواس فکری- عملی و به‌همراه آن افکار اضطرابی به‌دلایل مختلف به‌وجود می‌آید که این دلایل می‌تواند شامل صدمه، آسیب تجربه های جنسی، ساختار و روابط خانوادگی و موارد دیگر باشد(گنجی، ۱۳۹۲: ۶۵). نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد. که افراد مبتلا به OCD در مقایسه با افراد غیر بیمار، بیشتر از تنبیه، نگرانی، ارزیابی مجدد و کنترل اجتماعی استفاده می‌کنند(آبرامولتز وهمکاران، ۲۰۰۳، ولزودیویس،۱۹۹۴).

پژوهش حاضر مبتنی بر اصول و یافته های روان‌شناسی به شناهت وسواس فکری- عملی از دیدگاه علم روان‌شناسی و روان‌پزشکی پرداخته و راه های کنترل و درمان آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است ؛ و پاسخ گویی به برخی از سؤال های که در این زمینه مطرح اس ، در این پژوهش، محور تفسیر وتفکّر قرار داده شده است، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: آیا دقت بیش از حد در انجام کارها باعث وسواس می‌شود؟ آیا بین اختلال وسواس و ژنتیک ارتباط وجود دارد، آیا شناخت درمانی می‌تواند مؤثرتر از دارو درمانی در درمان وسواس باشد؟ پاسخگویی به‌این سوالهای و نظایر آن‌ها، مستلزم کاوش وکنکاش موشکافانه درمورد جنبه‌های گوناگون و بسیارمهم و تعیین کننده‌ی وسواس می‌باشد؛ مثل شناخت وسوسه و وسواس، علل وعوامل پیدایش، آثار و عوارض متعدد ناشی از آن، روش‌های درمان آن از نظر روان‌پزشکی، روان‌شناسی و راهکارهای درمانی عملی و شناختی آن پرداخته است. با اندکی دقت و توجه انسان‌هایی را در پیرامون خود می‌بینیم که گرچه دارای ظاهری سالم هستند، ولی نوعی تفاوت آشکار در اعمال و رفتار آنان نسبت به‌رفتارهای متداول و متعارف افراد عادی جامعه وجود دارد. این افراد بیش ازحدّ متعارف، در امور عادی، اعمّ از

مادی و معنوی، سخت‌گیری می‌کنند، به همه چیز شک دارند، به‌کسی اطمینان نمی‌کنند و در بسیاری از امور زندگی کارهای خود را با تردید و وسواس انجام می‌دهند و مدام با استرس واضطراب دست به گریبان هستند و چنان‌چه این افراد درمان نشوند، وضعیت اسفناک‌تری پیدا می‌کنند و زندگی نامطلوب و ناخوشایندی را ادامه خواهند داد .اختلال وسواس یک اختلال اضطرابی مزمن است که می‌تواند به‌مدت طولانی همه‌ی زندگی فرد وسواسی را درگیر نماید. بدین‌ترتیب باتوجه به‌شیوع گسترده این اختلال، آثار و پیامدهای متعدد و فلج کننده‌ی آن چه از نظر جسمی و چه از نظر روحی – روانی و همچنین به این لحاظ که افسردگی ناشی از وسواس رقم قابل توجهی را به‌خود اختصاص می‌دهد به‌این نتیجه می‌رسیم که تحقیق و مطالعه بیشتر و دقیق‌تر در مورد علل و ریشه‌های شکل گیری این معضل، می‌تواندکمک بسیار شایانی به‌درمان و بهبودی افراد مبتلا به این اختلال کند. باتوجه به آن‌چه گفته شد و با عنایت به‌اینکه درحال حاضر، انسان‌های بسیاری گرفتار این اختلال ویران‌گر مرضی هستند، لازم است مطالعات و تحقیقات گسترده‌تر، دقیق‌تر و عمیق تری صورت پذیرد تا بتوان- ان شاءالله- با استعانت از خداوند متعال و با بهره‌مندی از، راه‌حل‌هایی که دانشمندان، متخصّصان در این باره ارائه نموده اند، برای نجات از این مهلکه بزرگ، راه حل های کامل‌تر، موثرتر وکارآمدتری مطرح نموده‌است(شمس وصادقی،۱۳۸۵:77).

بنابراین، بررسی اختلال وسواس فکری- عملی از بعد آسیب‌شناسی، راهبردهای درمانی از اولویت پژوهشی محسوب می‌شود چون فقدان آگاهی و اطلاعات در زمینه می‌تواند باعث اختلال درعمل‌کرد مبتلایان می‌شود. از همین رو پژوهش حاضر با اهداف زیر انجام گرفته است: شناخت اختلال وسواس فکری وعملی وراه‌های درمان آن، شناسایی علل وعوامل اختلال وسواس فکری و عملی و شناخت انواع وسواس و ویژگی های آن.

روش تحقیق

در تحقیق حاضر با توجه به روش کار از نوع مروری- توصیفی است و برای جمع آوری اطلاعات از کتاب ها، مجلات و مقالات علمی معتبر بهره گرفته شده است.

شناخت وسواس

شناختن «وسواس»، مستلزم شناخت ریشه و معانی لغوی و استعمال آن در نزد متخصصان و اهل لغت است. این شناخت به فهم عمیق‌تر و دقیق‌تر از این واژه کمک می‌کند. درکنار معنای لغوی، پرداختن به‌مفهوم اصطلاحی وسواس نیز ضروری است. واژه‌ی وسواس درعلم روان‌شناسی، متون فقهی و آموزه های دینی نیز معانی و استعمال خاص خود را دارد که آشنایی با آن‌ها به‌شناختن و

درک بهتر و سواس می‌انجامد. از این رو در ذیل این عنوان، به‌مقوله ی لغت‌شناسی و اصطلاح‌شناسی آن می پردازیم:

لغت شناسان «وسواس» را مشتق از ماده «وسوسه» دانسته و آن را به‌معنای القائات و تصورات نامقدّس و باطل درقلب انسان معنی کرده اند که بیانگر رابطه شیطان با قلب انسان می‌باشد. کسی را که به «وسوسه» مبتلا شده است «مُوَسوِس» می‌نامند و وسوسه‌کننده را که همانا شیطان است ودر دل بندگان خدای تعالی وسوسه می‌افکند، «وَسواس» می‌گویند(رک، ابن منظور،۱۴۱۴: ۲۵۳). وسواس از نظر روان‌شناسان به‌یک نوع اختلال اضطرابی[۱] اطلا ق می‌شود که همانند سایر بیماری های هم نوع خودش، می‌تواند بهداشت روانی فرد و در سطح و سیع‌تر سلامت‌روانی خانواده و جامعه را تهدید کند. این اختلال که در اثر فشارها و استرس‌های گوناگون روانی، علی‌الخصوص مشکلات دوره‌کودکی و بلوغ، شکل می‌گیرد، می‌تواند در درازمدت مشکلات جسمی زیادی را نیز برای افراد مبتلا ایجاد کند و زندگی آنان را به‌مخاطره افکند. کلمه وسواس در آخرین طبقه‌بندی تشخیصی و آماری اختلالات روانی و رفتاری یا DSM-IV ،اختلال وسواس-اجبار(OCD)[۲] نامیده شده است. این عنوان، به‌بروز افکار و انجام اعمالی ناخواسته، اجباری و آزاردهنده در فرد وسواسی، اشاره دارد. امروزه روان‌شناسان و متخصصین، اصطلاح وسواس را به هر فکر، ایده، تصویر یا تصوّرذهنی مزاحم، تنش‌زا وتکرارشونده اطلاق می‌کنند که به‌طور ناخوانده، ناخودآگاه و ناخواسته به‌ذهن انسان هجوم می‌آورند و اغلب بسیار ناخوشایند هستند. این فکرهای و سواسی ممکن است شامل نگرانی از آلوده شدن با میکروب‌ها یا نجاست، ترس‌های بی‌دلیل از آسیب دیدن یا صدمه زدن به‌دیگران، ترس از دست دادن کنترل و عمل بر اساس انگیزش‌های تهاجمی، تردیدهای زیاد مذهبی یا اخلاقی باشد که درصورت مهیّا بودن شرایط، رشد کرده، فراگیر شده و تولید اضطراب و نگرانی می‌کنند (گنجی،۱۳۹۹: ۵۴).

انواع وسواس

دل و خاطر انسان همواره جایگاه عبور و مرور و تاخت و تاز افکار، خیالات و اوهام گوناگون است. اگرچه گاهی انسان به آن‌چه که در ذهن او می‌گذرد متوجّه و هوشیار نیست، اما این امور وجود دارند و برای او دل مشغولی‌هائی را پدید می‌آورند. با توجه به آن‌چه که در خصوص معنای لغوی و

---

۱. (anxiety)

۲. Obsessive Compulsive Disorder.

اصطلاحی« وسوسه و وسواس » گفته شد، این نوع افکار باطل که در دل و خاطر انسان خطور می‌کنند، از دسته ی وسواس های فکری محسوب می‌شوند و خود منشاء ظهور رفتارهای وسواسی اجباری هستند. بدین ترتیب می توانیم بگوییم که به‌طور کلی «وسواس» هم از نقطه نظر علوم دینی و هم بر اساس دیدگاه روان‌شناسی به‌دو دسته اصلی زیر تقسیم می‌شود:

الف) وسواس های فکری[۱]

وسواس فکری عبارت است از افکار، تکانه‌ها یا تصاویر ذهنی بازآیند و مقاوم که بارها تکرار می‌شوند، خارج از کنترل به‌نظر می‌رسند و در دوره‌ای از اختلال، مزاحم و نامناسب تلقّی شده و اضطراب و ناراحتی بارزی به‌وجود می‌آورند. این افکار، تکانه‌ها یا تصاویر ذهنی ممکن است، دقیقاً نگرانی‌های افراطی درباره‌ی مسائل واقعی زندگی نباشند. شخص وسواسی سعی می‌کند این افکار، تکانه‌ها یا تصاویر ذهنی را ندیده بگیرد، یا آن‌ها را فرو بنشاند یا از طریق یک فکر یا عمل دیگر آن را خنثی سازد. فرد وسواسی مطمئن است که این افکار، تکانه‌ها یا تصاویر ذهنی برخاسته از ذهن خود اوست و آن گونه که در القای فکر مشاهده می‌شود از خارج تحمیل نشده اند(ا ر.ک: استکتی وسابین، ۱۳۹۲: ۲۰).

دسته‌ای از و سواسی‌ها فقط گرفتار افکار وسواسی سمج هستند و اعمال تکراری ندارند. ولی اکثریّت وسواسی‌هایی که دچار فکرهای تکراری هستند، اسیر رفتارهای وسواسی هم می‌شوند. مضمون فکرهای وسواسی بسیار گوناگون است امّا غالباً حول محورهایی مانند آسیب رساندن به‌خویشتن یا به‌دیگران، ترس از آلودگی، و تردید درباره به پایان بردن یک کار معیّن، وارسی اعمال، شک در تصمیم گیری‌ها، پرخاشگری جنسی و غیره، وسواس نسبت به نظم و ترتیب، تقارن، سلامتی، ذخیره سازی، افکار کفرآمیز نسبت به مذهب و غیره متمرکز می‌گردند.

در گذشته مضمون فکرهای وسواسی بیشتر مربوط به‌مذهب و مسائل جنسی بوده است. مثلاً مواردی از این دست: فکرهای کفرآمیز مبتنی بر فریادکردن کفریات در مکان‌های مقدّس، یا آشکار ساختن مسائل جنسی. امروزه علاوه بر این گونه موارد، وسواس‌های دیگری مثل ترس از مبتلاشدن به بیماری ایدز، هپاتیت یا رخ دادن اتّفاقات وحشتناک غیرمنتظره را نیز می‌توان در زمره‌ی افکار وسواسی جای داد (اتکینسون واسمت،۱۳۸۷: ۵۳۴).

---

۱. Obsessions.

تمایلات ناگهانی، فکرها و تصورات بی‌معنی و گاه تنفرانگیز که ناخودآگاه به‌ذهن شخص وارد می‌شوند، او را وادار می‌کنند که عکس العمل نشان دهد. برای مثال ممکن است افکار کفرآمیزی به‌ذهن فرد مؤمنی خطور کند در صورتی‌که او به هیچ وجه علاقه‌ای به آن‌ها ندارد، بلکه حتّی از وجود آن‌ها به‌شدت ناراحت هم می‌شود، یا مادری که فرزند خود را بسیار دوست دارد، دچار این نگرانی می‌شود که نکند ناگهان کودک خود را از پنجره پرتاب کند یا خانم جوانی که این فکر تکراری را همیشه در ذهن دارد که مبادا شوهرش در یک حادثه رانندگی کشته شود و همراه با این فکر، تصور روشنی از این حادثه نیز به‌ذهن او می‌آید و بسیاری نمونه‌های دیگر از این دست (حیدری ونراقی، ۱۳۸۸: 71).

ب) وسواس‌های عملی یا اجبارها [۱]

زمانی که وسواس فکری بر وجود انسان غلبه می کند، فرد راهکاری را جستجو می‌کند که از این افکار رهایی یابد یا آن‌ها را کاهش دهد. پاسخ رفتاری فرد به‌افکار وسواسی، تبدیل به یک عادت می‌شود. معمولاً فرد این اعمال را به «اجبار» و بدون میل و خواست خود انجام می‌دهد، هیچ‌گونه علاقه‌ای به انجام رفتارهای وسواسی خود ندارد، بی اراده رفتار می‌کند، و از رفتارهای خود بسیار ناراحت می‌شود. فرآیند تبدیل فکر وسواسی به عمل وسواسی، در طی سه مرحله انجام می‌شود. در مرحله‌ی اول افکار مزاحم و وسواسی شدّت گرفته و به‌اوج خود می‌رسد، سپس یک احساس هیجانی منفی مانند احساس اضطراب، نگرانی، ناراحتی یا چندش بر وجود فرد مستولی می‌گردد و آشفتگی شدیدی را تولید می‌کند. در این هنگام فرد مبتلا برای کاهش یا از بین بردن اضطراب، به اعمال و رفتارهای اجباری‌ای رو می‌آورد که مرتب آن‌ها را با یک روش «مشابه» تکرار می‌کند؛ این پاسخ‌های اجباریِ تکرارشونده را « رفتارآیین‌مند اجباری» می‌نامند(حسین پور، ۱۳۹۸: ۱۲۴).

ویژگی‌های بارز افکار وسواسی

از ویژگی‌های بارز و منحصر به فرد افکار وسواسی، می‌توان موارد زیر را نام برد:

افکار وسواسی مزاحم و ناخوانده اند

افکار، تصاویر، هیجان‌ها و تکانه‌های و سواسی یک باره، ناگهانی و بدون تصمیم قبلی وارد ذهن فرد می‌شوند. این افکار مزاحم و ناخوانده، مبتنی هستند بر تکانه‌های ناخواسته مربوط به‌آسیب رساندن به خود، پرخاشگری نسبت به‌دیگران، یا اصولاً افکار شرم آور وخلاف عرف و اخلاق.

---

۱. compulsions .

افکار وسواسی ناخواسته اند

افکار وسواسی چون بی اندازه تنش‌زا و ناراحت‌کننده اند و از بار هیجانی منفی زیادی برخوردارند، برای فرد بسیار مشمئزکننده، ناخواسته و غیرقابل قبول به‌نظر می‌رسند. افکاری هستند که ناخواسته وارد آگاهی هشیار می‌شوند و در جریان بهنجار فکر، مداخله می‌کنند و باعث پریشانی در تفکّر و آشفتگی هیجانی می‌گردند. محتوای این نوع وسواس‌ها را، اغلب، افکار زشت و زننده، کفرآمیز و یا بی‌معنی، صحنه‌هایی از خشونت، روابط جنسی و غیره، تشکیل می‌دهند.

افکار وسواسی مقاوم اند

افراد مبتلا معمولاً با افکار و سواسی مقابله و مبارزه می‌کنند و گاهی هم با پافشاری زیاد، موفق می شوند جلوی بروز آن را بگیرند. آن‌ها برای مقابله با افکار وسواسی سعی می‌کنند از قرار گرفتن در موقعیت‌هایی که باعث برانگیخته شدن این افکار می‌شوند، بپرهیزند یا با انجام دادن مجموعه‌ای از رفتارهای آیین‌مند کلیشه‌ایِ ثابت و تکراری یا راهبردهای خنثی‌سازی، درجهت کاهش تنش و ناراحتی ناشی از افکار موهوم و مزاحم خود، گام بردارند.

افکار وسواسی غیرقابل کنترل اند

این افراد تصور می‌کنند که هیچ‌گونه کنترلی بر جمع و جور کردن افکار وسواسی خود ندارند و همیشه واهمه دارند که تسلّط و کنترل شان را بر ذهن خود از دست بدهند و فکرشان از حیطه‌ی تفکّر وارد حیطه‌ی عمل شود. به‌عبارت دیگر در اندیشه‌ی فرد وسواسی نوعی باورهای غیر منطقی وجود دارد دالّ بر این که « فکر مساوی است با عمل» یعنی وقتی که شخص وسواسی به عمل مشمئز کننده‌ای فکر می‌کند، بالاخره آن فکر به وقوع می‌پیوندد(کاپلان سادوک، ۲۰۰۷).

افکار وسواسی با ترس و اضطراب شدید همراه هستند

فرد وسواسی دائماً نگران و مضطرب است و می‌ترسد که با اشیاء یا پدیده‌هایی خاص (مثل کثافت و آلودگی، خون و....) برخورد کند یا در موقعیت‌ها و مکان‌هایی خاص (مثل سرویس بهداشتی‌های عمومی کثیف و...) قرار بگیرد یا مجبور به‌انجام اعمال خاصی باشد(گیتی، ۱۳۸۸:125).

راه های درمان وسواس

وسواس چه از نوع فکری باشد و چه از نوع عملی، یک اختلال اضطرابی است که منجر به شکل گیری یک شخصیت نابهنجار یا رفتارهای نابهنجار می‌گردد. روشن است که وجود چنین شخصیّت و رفتارهایی می‌تواند منشأ بسیاری از مشکلات فردی و اجتماعی در جامعه گردد و در صورتی که درمان نشود، شیرینی، لذت و هیجانات مثبت زندگی را از بین برده و نوعی احساس اسارت و فرسودگی پدیدمی آورد، چراکه فرد وسواسی نمی‌تواند فعّالیّت‌های عادی و روزمرّه اش را به‌راحتی

انجام دهد و با پیشرفت بیماری حتی مدرسه، کار و روابط اجتماعی او نیز آسیب می‌بینند. بنابراین، درمان وسواس همچون سایر بیماری‌ها چه روانی و چه جسمی، امری ضروری و تردیدناپذیر است.

الف) درمان وسواس از نظر علم روان‌شناسی

روان‌شناسان و مشاوران با بهره‌جستن از روش‌های رفتار درمانی، شناخت‌درمانی، درمان مبتنی بر روان کاوی و دارودرمانی، به درمان بیمار وسواسی اقدام می‌کنند. در بحث زیر با گذری بر این رویکردهای درمانی، با شیوه‌های درمان این اختلال بیشتر آشنا می‌شویم(گنجی،۱۳۹۲: ۴۹).

رویکرد رفتار درمانی

رویکرد رفتار درمانی نسبت به وسواس برپایه‌ی نظریه‌ی یادگیریِ رفتار و شیوه‌ی یاد زدایی آن، استوار است. نظریه‌پردازان اولیه‌ی رفتاری، عقیده داشتند که در درمان وسواس باید از روش‌های کاهش اضطراب و نیز روش‌هایی که مانع از تقویتِ بروز اعمال وسواسی می‌شوند، استفاده کرد. در این روش درمان‌گران معتقد بودند که وقتی قراین وسواسی نتوانند، اضطراب ایجاد کنند، رفتارهای وسواسی، متوقف می‌شوند، چون دیگر نمی‌توانند از طریق خصوصیت‌های اضطراب، تقویت شوند. مثلاً وقتی کسی احساس کند که دیگر براثر فکر آلودگی، مضطرب نمی‌شود، آیین واره‌های تمیزگردانی بیش ازحد، در او کاهش پیدا می‌کنند و یا متوقف می‌گردند. در روش رفتار درمانی، رفتار درمان‌گران بر رفتار آشکار تمرکز کرده، بر رفع علایم آشکار تأکید می‌ورزند بی‌آن‌که به تجارب شخصی یا تعارض‌های درونی فرد توجه کنند (ر.ک، و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۵).

رویکرد شناخت درمانی

شناخت درمانی، شکلی از درمان کوتاه‌مدت و سازمان یافته است که در طول آن سعی می‌شود، بیماران به شناخت اساسی از مشکلات خود برسند و بتوانند ناراحتی خود را در قالب کلمات و عبارات به زبان بیاورند. هم‌چنین برای غلبه بر حالت‌های عاطفی ناخوشایند و حل مشکلات‌شان تکنیک‌هایی را نیز یاد می‌گیرند. در شناخت درمانی فرد به‌طور فعّال و آگاهانه ، به‌حل مسایل حل نشده گذشته خود مبادرت می‌ورزد. اصلی‌ترین کلید موفقیت شناخت درمانی، تشخیص ریشه مشکلات به‌طریقی متفاوت است. هم اکنون روان‌شناسان به این نکته واقفند که اصلی ترین ریشه مشکلات واقعی بشر، در فکر او نهفته است. در شناخت درمانی، در طی جلسات مکرّر و متعدّد، بینش بیمار نسبت به تعارض‌های درونی‌اش به کمک روان‌درمان‌گر تغییر می‌یابد. در این شیوه، درمان مبتنی بر دو اصل «رویارویی» و «جلوگیری از پاسخ»، نسبتاً راحت و مستقیم صورت می‌پذیرد.(اشرفی کنی وهمکاران، ۱۳۷۸: ۱۶-۱۱).

یکی از روش‌های درمانی در این رویکرد، درمان شناختی رفتاری (CBT) است که‌بعنوان موفقیت آمیزترین درمان روان‌شناختی برای مشکلات وسواسی درنظر گرفته می‌شود. فرض اصلی CBT این است که افکار و احساسات به‌هم وابسته‌اند. هرچند شما نمی‌توانید احساسات‌تان را در مورد رویدادها تغییر دهید اما می‌توانید افکارتان را درباره‌ی آن‌ها آزموده و اطمینان حاصل کنید که آیا دید متعادلی از رویدادها دارید یا خیر. اگر دید شما نامتعادل باشد آنگاه واکنش‌های عاطفی شما هم نامتعادل خواهد بود. برای مثال اغلب مردم عادی، افکار و سواسی را درست به‌همان شکلی که وسواسی‌ها تجربه می‌کنند، حس می‌کنند اما بوسیله این افکار آزرده نمی‌شوند. دلیل این است که آن‌ها چنین افکاری را با معنا یا به‌عنوان هشدار یاچیزی که مستلزم واکنش نشان دادن باشد تفسیر نمی‌کنند(فقیهی ومطهری، ۱۳۸۳: ۵۸-۴۵).

یک بخش اساسیCBT برای وسواس‌ها و اجبارها، بخش رفتاری است که شامل تکنیک رویارویی و پیشگیری از پاسخ است. این شیوه عبارت است از رو به رو شدن با فکر وسواسی درحالی که اجبارها، خنثی‌سازی‌ها، اجتناب، راهبردهای کنترل فکر ممنوع می‌شوند. این یک عنصر بسیار قوی در درمان است. از جمله اشتباهات شناختی و عقاید غیر منطقی که در ارتباط با وسواس وجود دارد، که در ضمن درمان، بدان‌ها نیز باید پرداخت و آنها عبارتنداز: خطر کردن و آسیب دیدن، شک و تردید، دو دل بودن و در تردید به سر بردن , نیاز به اطمینان داشتن، ناتوانی در تصمیم‌گیری و تمیز دادن وجدا کردن مقوله‌ها از هم، کمال طلبی ونگرش‌های کمال‌گرایانه، احساس گناه، مسئولیت‌پذیری و شرم‌ساری، انعطاف نا پذیری و داشتن نگرش‌های جزمی و اعتقاد به اصولی خشک و انعطاف ناپذیر.(رک، ویلسون، ۲۰۱۰: ۲۵۳).

در این شیوه‌ی درمانی، ارزیابی کلی درباره تاریخچه بیماری ضروری است. شرایط مربوط به آغاز مشکل بسیار مهم است. شروع مشکل در نوجوانی، در جامعه پذیری و توانایی عمومی بیمار برای مقابله، اثر می گذارد. از سوی دیگر، دخالت و نقش سایر افراد خانواده در رفتار وسواسی بیمار باید ارزیابی شود. اثر مشکل بر کار، روابط جنسی و خانوادگی فرد باید مورد بررسی قرار گیرد. به‌طور کلی، رویارویی و جلوگیری از واکنش از بهترین فنون برای درمان وسواس همراه با رفتار اجباری آشکار است که شامل سه مرحله می‌شود:

۱. رویارویی ارادی و عمدی با همه موقعیت‌های اجتنابی؛ ۲. رویارویی مستقیم با محرک‌های ترسناک، از جمله افکار مزاحم؛ ۳. جلوگیری از آیین مندی های اجباری و رفتارهای خنثی ساز، از جمله رفتارهای نا آشکار. فرآیند تأثیرگذاری روش مواجهه و اجتناب از پاسخ در نمودار ۱-۳ به خوبی نمایش داده شده است.(ر.ک، استکتی ،۱۳۹۵: ۱۹۰).

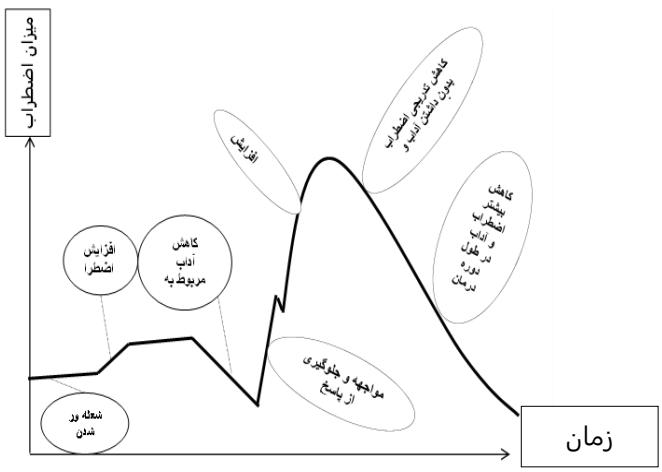

نمودار۱. تأثیر روش مواجهه و جلوگیری از پاسخ به اضطراب در یک دوره درمان(ویلسون:ص۹۹)

رویکرد روان کاوی در درمان وسواس

وقتی مشکلات بیمار به‌گذشته مربوط می‌شود، و حال سهم اندکی در آن دارد، روان‌کاوی ممکن است درمان انتخابیِ خوبی باشد. هدف عمده‌ی این نوع درمان‌ها این است که به مراجعان و بیماران کمک کنند که نسبت به تعارض‌های درونی و ناخودآگاه خود به یک بینش و بصیرت درست برسند؛ بینش درباره‌ی تعارضاتی که ریشه در عقده‌های حل نشده دوران کودکی داشته و به صورت علائم مرضی ظاهر می‌گردند و نیز ایجاد الگوهای تعامل و رفتار بالغانه و خودآگاه در برخورد با تعارضات موجود. در این نوع درمان از تکنیک‌هایی نظیر تداعی آزاد و تحلیل رؤیا استفاده می‌شود.

روان‌درمانی عبارت است از تعاملات میان یک درمانگر و یک یا بیش از یک مراجع. هدف از روان‌درمانی کمک به مراجعان برای حل مشکلاتشان است؛مشکلاتی که ممکن است ناشی از اختلال در فکر، مسائل عاطفی یا مسائل رفتاری باشند. درمانگران از دانش خود درباره نظریه‌های شخصیت، روان‌درمانی و مشاوره استفاده می‌کنند تا به بهبود عملکرد مراجعانشان کمک کنند. در روان درمانیِ

افراد، همواره سه اصل مورد نظر است و مادام که به این جنبه‌ها توجه نشود امکان اصلاح و درمان وجود نخواهد داشت(اندوزه و حمید پور، ۱۳۹۹: ۲۱۶).

رویکرد گروه درمانی

امروزه که حرکت به‌سوی مراقبت و بهداشت سنجیده آغاز شده است، استفاده از روان‌درمانی گروهی رفتاری در درمان وسواس، به‌صرفه‌تر و از لحاظ درمانی مؤثرتر می‌تواند باشد. نخست این‌که گروه‌درمانی از لحاظ هزینه، به‌صرفه‌تر از درمان فردی است، چون به‌تعداد درمانگر کم‌تری نیاز وجود اجزای اصلی درمان روان‌کاوی از این قرارند: ایجاد بینش، تحمّل اضطراب، فرمول‌بندی روان‌کاوانه‌ی علایم و سازوکارهای دفاعی، تجربه‌ی هیجانی اصلاحی در رابطه‌ی درمانی، مقابله‌ی فعال دارد. و دوم این‌که می‌توان از رفتار درمانگرهایی که در زمینه‌های خاصی آموزش دیده‌اند، استفاده کرد و بدین ترتیب، امکان درمانی بیشتری برای بیماران فراهم نمود. عوامل درمانی که مختص گروه‌درمانی به‌شمار می‌روند، اثربخشی درمانی فردی را بالا می‌برند. این عوامل درمانی عبارت‌اند از: عمومیّت، نوع‌دوستی، یادگیری جای‌گزینی،یادگیری بین‌فردی.در نتیجه، افراد گروه می‌توانند رفتار مناسب یک فرد «بهنجار» را از هم فرا بگیرند و متناسب با آن، هدف‌های خود را انتخاب کنند(همان ،۱۳۹۹: ۱۱۸).

ب) درمان اختلال وسواس از نظر پزشکی

اگر رفتار و یا عمل وسواسی شدید شود نیاز به‌متخصص روانی و درمانگری است که در این زمینه اقدام کند. کسی که تعلیمات تخصصی و تحصیلی اش در روان پزشکی به او اجازه می‌دهد که برای شناخت ریشه بیماری و درمان بیمار اقدام نماید. گاهی لازم است که بیماران را در مؤسّسات روان پزشکی و گاهی هم در بیمارستان ها به طرق روانکاوی و روان درمانی درمان نمایند و در موارد ضروری باید آن‌ها را بستری نمود.

درمان اختلال وسواس از نظر پزشکی بصورت زیر انجام می پذیرد:

دارو درمانی

دارو درمانی روش قطعی درمان وسواس نیست، بلکه شناخت درمانی به‌عنوان روش قطعی درمان وسواس تشخیص داده شده است. دارو درمانی، وسیله کمکی برای تخفیف اضطراب و قابل تحمّل کردن مشکلات زندگی، برای فرد مبتلا است. اگر دارو درمانی در مواقعی که فرد اضطراب بالایی دارد ، شروع شده و سپس قطع شود، شاید کمک کند که فرد بتواند اضطراب را کنترل کرده و بعد بتواند وارد مرحله شناخت درمانی شود. در غیر اینصورت دارو درمانی کمکی است و درمان قطعی

وسواس محسوب نمی شود. درمان دارویی برای اختلال وسواس اجباری یکی از مراحل مهم در فرایند بهبودی بیمار است. برای درمان اختلال و سواس اجباری از داروهایی در گروه (SSRI) استفاده می‌شود. این داروها مقدار ترشح سروتونین را در مغز ا افزایش می‌دهند. در مغز بیماران مبتلا به‌اختلال وسواس اجباری، سروتونین بسیار کمی ترشح می‌شود و یا مقدار ترشح شده توسط عصب‌های (Presynaptic)جذب و نابود می‌شود. « بسیاری از محققان تصور می‌کنند که این داروها با کاستن از قدرت رفتارهای مخصوص به نوع از جمله تیمار کردن، تمیز کردن و اجتناب از خطر که ممکن است زیر بنای این اختلال به شمار آیند، نشانه های اختلال وسواس فکری و عملی را تسکین می‌دهند.»(کارلسون، ۲۰۰۹: ۴۴۵).

جراحی مغز

جراحی مغز را فقط در مورد بیمارانی با علایم شدید و فلج‌کننده که به درمان‌های چندگانه و کافی SRI و رفتاردرمانی پاسخ نداده‌اند، می‌توان در نظر گرفت. متخصّصان بالینی معمولاً جراحی مغز را توصیه نمی‌کنند، مگر آن‌که بیمار به درمان‌های دیگر پاسخ ندهد و یا نتواند آن‌ها را تحمّل کند(قاسم زاده ، ۱۴۰۲: ۲۸۰).

درمان با الکتروشوک

از الکتروشوک به منظور ایجاد تشنجی همانند صرع بزرگ و با استفاده از تحریک برقی کنترل شده، استفاده می‌شود. این درمان اگرچه عموماً در مورد اکثر بیماران وسواسی غیرمؤثّر تلقّی می‌شود، اما گزارش‌های پراکنده‌ای وجود دارد که ممکن است در مواردی مؤثّر واقع شود. این درمان را در موارد زیر نیز می‌توان مد نظر قرار داد: وقتی بیمار دچار افسردگی شدید هم‌زمان و همراه با مشخصات روان‌پریشی و افکار خودکشی است و نیز وقتی که بیمار به‌مداخله‌های درمانی متداول مانند دارو درمانی و رفتار درمانی، پاسخ نداده است.(رک، ویلسون، ۲۰۰۹: ۱۱۲).

تحریک مغناطیسی از راه جمجمه TMS

تکنیکی است که در حال حاضر در درجه‌ی اول در درمان اختلال‌های خُلقی، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این تکنولوژی از میدان مغناطیسی برای تغییر هدایت عصبی در نواحی کانونی کرتکس استفاده می‌شود. این تکنولوژی را می‌توان در مناطق پیشانی مغز که در پاتوفیزیولوژی وسواس مؤثر شناخته شده است، به کار گرفت. داده‌های مقدماتی نشان می‌دهند که اگر ازTMS در مناطق خلقی جلو پیشانی استفاده شود، ممکن است در برخی از بیماران وسواسی که به درمان‌های متداول پاسخ نداده‌اند، مؤثر واقع گردد.(رک: استکی،۱۳۹۵: 115).

تحریک عمقی مغز

منظور از این روش(DBS) کاشتن و «به‌کار انداختن» الکترودهایی در نواحی خاصی از مغز است که به طور مزمن، بافت اطراف را تحریک یا بازداری می‌کنند. این تکنیک که در بیماری پارکینسون کاربرد دارد، در بیماران وسواسی مقاوم به درمان، موفقیت‌هایی به دست آورده است. این موفقیت‌ها اگرچه مثبت، ولی بسیار مقدماتی بوده‌اند. DBSمخصوصاً از این نظر نویدبخش است که در مقایسه با جراحی مغز، آسیب نورونی داخل قشری کمتری را باعث می‌شود (همان:۱۱۷).

نتیجه گیری

با توجه به مطالب و مسائل مطرح شده دیدیم که مطالعه پیرامون موضوع وسواس، دارای ابعاد و جنبه های متعدّد و گسترده‌ای است و با شاخه های گوناگونی از علم در ارتباط است. در پژوهش حاضر به برخی از این ابعاد پرداختیم و تأثیر آن ها را بر وجود انسان از زوایای گوناگون، مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که اختلال وسواس تحت تأثیر عوامل مختلف محیطی، زیستی، ژنتیکی و ارثی است و درصورت که افراد مبتلا برای درمان زود هنگام اقدام نکنند زندگی آنها با مخاطرات جدی مواجه می شود، مشخص شد که رویکردها ی روان‌شناسی برای پیشگیری از آسیب‌های وسواس و نیز درمان آن در صورت لزوم، قواعد و اصولی را پیش بینی نموده است که تأثیرگذاری آن‌ها در پیشگیری و درمان، بسیار مفید بوده و همچنین این پژوهش اثبات کرد که با بهره‌گیری از تدابیر وراهبردهای درمانی ارائه شده در علم روان‌شناسی، می‌توان باورهای شناختیِ غیرمنطقی و نادرستی را که افکار و رفتار افراطی و وسواسی را در افراد شکل داده و مدیریّت می‌کنند، مجدّداً اصلاح و تعادل شخصیتی و رفتاری فرد را بار دیگر به وجود می‌آورد.

منابع

ابن‌منظور، ابو الفضل. جمال الدین، محمد. (۱۴۱۴). لسان العرب. جلد ۶. بیروت – لبنان: دار الفکر للطباعۀ و النشر و التوزیع - دار صادر، ق.، ماده وسَّ، ص۲۵۴.

اتکینسون، ریتا، ال، اتکینسون، ادواردی، اسمیت، داریل و دیگران. (۱۳۷۸). روانشناسی هیلگارد. مترجمین: براهنی، محمد نقی، بیرشک، بهروز، بیک، هرداد و دیگران، ویراستار: براهنی، محمد نقی، تهران: انتشارات رشد، چاپ۱۰. ص ۵۳۴.

استکتی، گیل. (۱۳۹۵). اختلال وسواس: جدیدترین راهبرد های ارزیابی ودرمانی. مترجم: حبیب الله قاسمزاده. تهران: انشارات ارجمند. ص ۱۸ و ۲۰.

اسماعیلی ترکانبوری، یعقوب. (بهار۱۳۹۲). "باورهای غیر منطقی وسواس در مبتلایان به وسواس

فکری- عملی". ماهنامۀ تخصصی پزشکی دنیای سلامت، سال هفتم، ش ۸۶، ص۴۰.
اشرفی کنی، فاطمه، موسوی و نعیمه سادات. (۱۳۸۷). "وسواس: تحقیقی پیرامون وسواس و راه های پیشگیری ودرمان این بیماری عصبی،" مجلۀ اصلاح وتربیت دوره قدیم، سال ششم، ش۶۱، ص۱۱-۱۶.
اندوزه، وحید پور. (۱۳۹۳). رهایی از افکار وسواسی. تهران: انتشارات قدس رضوی.
پورسعید، حسین. (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل نظری اختلال وسواس فکری وعملی. تهران: انتشارات ساوالان.
حسنی، جعفر، اله بیگی، ایمان و قوشچیان، سمانه .(۱۳۸۶). "مقایسه فعالیت سیستم های مغزی- رفتاری بیماران مبتلا به اختلال وسواس و افراد بهنجار". تازه های علوم شناختی، سال۹، ش۴، ص ۱۶-۲۵.
حیدری نراقی، علی محمد .(۱۳۸۸). وسواس، شناخت و راه های درمان. قم: انتشارات میثم تمار، ص۷۱.
سهیلا، حسین پور. (۱۳۹۵). بررسی وتحلیل نظری وسواس فکری- عملی. تهرا ن: مجله علوم اجتماعی.
شمس، گیتی. (۱۳۸۸). شناخت وسواس وعلائم آن: راهنمای علمی شناسایی علایم وسواس. تهران: انتشارات قطره، ص ۱۹ -۲۰.
شمس، گیتی و صادقی مجید. (۱۳۸۵). تازه های حوزه شناختی در اختلال وسواس فکری و عملی، تازه های علوم شناختی، سال۸، شماره ۴۵، ص ۸۵-۷۱.
شیرین زاده ، صمد، گودرزی، محمد علی، غنی زاده، احمد و دیگران. (۱۳۸۷). "مقایسه باورهای فراشناختی و مسئولیت پذیری در بیماران مبتلا به اختلال وسواسی-اجباری، اختلال اضطراب منتشر و افراد بهنجار"، مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران، سال چهاردهم، ش۱، ص۴۶-۵۵.
فقیهی، علی نقی و مطهری، جمشید. (۱۳۸۲). و سواس و درمان آن مقایسه دو شیوه شناخت درمان گری اسلامی و شناخت درمانگری سنّتی" مجلۀ معرفت، ش۷۵، ص۴۵-۵۸.
قاسم زاده، علی. (۱۴۰۲). رهایی از وسواس، تهران: انتشارات ارجمند.
کاپلان، بنامین و سادوک، ویرجنیا. (۲۰۰۷). خلاصۀ روان پزشکی، علوم رفتاری و روان پزشکی بالنی(براساس DSM-5). مترجم: نصرت الله پورافکاری. تهران: انتشارات ساوالان.
کارلسون، نیل. (۱۳۹۶). مبانی روانشناسی فیزیولژیک مترجم: مهرداد پژهان. اصفهان: انتشارات ارکان دانش. ص۴۴۵.
گنجی، مهدی. (۱۳۹۲). آسیب شناسی روانی براساسDSM-5. تهران: انتشارات ساوالان.
گنجی، مهدی.(۱۳۹۲). درآمدی بر اختلالات واضطرابی ودرمان. تهران: انتشارات علوم رفتاری.
ویلهلم، سابین و استکتی، گایل. (۲۰۰۸). راهنمای درمانگران، شناخت درمانی اختلال وسواس

فکری عملی، مترجم: نگار اصغری پور. تهران: انتشارات سایهٔ سخن. ص۵۴ و۵۵.

ویل، ویلسون. (۲۰۰۹). وسواس و درمان آن. مترجم: سیاوش جمالفر. تهران: ارسباران. ص۱۱۷و ۱۱۹ .

Bluer, E .(1934). Textbook of psychiatry (A.A Bill Trans.), New York: Macmillan. (original) work Published (1916).

Ferrari, J, R. (1995) Perfectionistic cognitions with nonclinical and clinical samples, journal of social Behavior and personality, to, 143-156.

Purdon, c. (2004). Cognitive- behavior treatment of repugnant obsessions. Journal of clinical Psychology: In session, 60, 1169- 1180.

Rachman, s , j .(1998). A cognitive theory of obsession: Elaborations, Behavior Research and therapy. 36.385-610.

Salkovskis, P, M, .(1999). Understanding and treating obsessive- compulsive disorder. Behavior Research and Therapy, 37, s29-s52.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 64-78

The Shari'a Order of Mercy Killing (Qatal al-Rahma)

Abdulwahid Liaqat
Department of Jurisprudence and Law, Law Faculty, Afghan International Islamic University, Afghanistan.

Corresponding Author: Abdulwahid Liaqat , **E-mail**:

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received: 4, June, 2024

Revised: 4, July, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 23, July, 2024

ABSTRACT

Human life is the most valuable human right, and it also serves as the foundation for all other rights. A person cannot exercise any fixed right in the absence of life, which is why Allah forbade killing and made all forms of trespassing and swearing against mankind. Qatal al-ur Rahma, or Qatal al-Rahim, or mercy killing, is a new theme among the contemporary themes. It is imperative that the Shariah order of these novel subjects be made clear to the community and its members.

Keywords: punishment, mercy, Sharia law, and mercy killing.

To cite this article: Liaqat, A. : 2024. The Shari'a Order of Mercy Killing (Qatal al-Rahma). Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 - Spring – Summer (2024), 64-78.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 64-78

د مهربانۍ وژنې شرعي حکم

پوهندوی ډاکټرعبدالواحد لیاقت
د افغان نړیوال اسلامی پوهنتون د شرعیاتو پوهنځی د فقه او قانون څانګې استاد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۳/۱۵ هـ.ش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۴/۱۴ هـ.ش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـ.ش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـ.ش

لنډیز

په انساني حقوقو کې، د انسان ژوند تر ټولو قیمتي حق دی؛ په همدې توګه ژوند، د ټولو حقوقو اساس دی.چې ژوند نه وي، انسان د هېڅ مقرر حق څخه استفاده نه شي کولای؛ نو ځکه الله تعالی وژنه حرامه کړې او هر قسم تېری او تجاوز یې، د کوم لامل نه بغیر، په انسان حرام ګرځولی. د معاصرو موضوعاتو څخه، یوه نوې موضوع د مهربانۍ وژنه ده، چې په قتل الرحمة یا قتل الرحیم سره هم یادېږي. اړتیا ډېره ده، چې ددې ډول نوو موضوعاتو شرعي حکم، ټولنې او د ټولنې ټولو وګړو ته روښانه شي، د دې موضوع په څېړلو کې ما د تحلیلي روش څخه ګټه پورته کړې او هڅه مې کړې، چې د موضوع اړوند ټولې خواوې روښانه کړم.

کلیدي کلمې: مهرباني وژنه، شرعي حکم ، جزا ، رحمة.

استناد: لیاقت، عبدالواحد. (۱۴۰۳)، د مهربانۍ وژنې شرعي حکم ، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۶۴-۷۸) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

سریزه

انسان الله تعالی اشرف المخلوقات او ډېر په ښه او ښایسته شکل سره پیدا کړی دی، الله تعالی د انسان د پیدایښت پرېکړه، د یو ستر هدف او مقصد سرته رسولو په خاطر وکړه، چې د الله تعالی عبادت وکړي، په هغه شان چې الله تعالی او د هغې رسول (صلی الله علیه وسلم) یې مونږه ته لارښوونه کړې ده، ولې چې د انسانانو نه وړاندې په دنیا کې، پیریان میشته وو او دوی د الله تعالی څخه سرکښي پیل کړه او د الله تعالی حکمونه په هغه شان چې امر ورته شوی و، سرته نه رسول نو؛ په دغه وخت کې ملایکو الله تعالی ته عرض وکړ، چې انسانان مه پیدا کوه ولې چې دوی به هم د پیریانوپه شان سرکښي وکړي؛ خو الله تعالی ملایکو ته وویل: ((زه پوهیږم په هغه څه چې تاسو پری نه پوهیږي))، نو د انسانانو پلار آدم علیه السلام یې له خاورو نه پیدا کړ او ملایکو ته یې امر وکړ، چې د انسانانو پلار آدم علیه السلام ته سجده وکړي ټولو ملایکو سجده وکړه؛ مگر شیطان علیه اللعنة سجده ونه کړه، لویې وکړه او وویل، زه دې له اور نه پیدا کړی یم او آدم دې له خاورو نه، نو زه څنگه آدم ته سجده وکړم، نو له دې کبله د ورځ د قیامت پورې ملعون وگرځېده.

دا چې الله تعالی انسان ته د ژوند حق او عزت ور کړی، په خپل قدرت یې پیداکړی، ملائکه یې ورته په سجده کولو مکلفې کړي او هغه چې په اسمانو او ځمکه کې دي، هغه یې ورته تابع گرځولي او په ځمکه کې یې د خپل خلیفه شرف ور په برخه کړی. د ملایکو سجده د انسانانو پلار ته، د انسان د عظمت او لوی شان په معنی ده. دا چې انسان پیدایښت مهم دی؛ نو ژوند یې هم د الله تعالی پر وړاندې ډېر زیات ارزښت لري؛ ځکه چې د یو انسان وژنه د ټول انسانیت وژنه ده او د یو انسان ژوند ژغورنه د ټول انسانیت د ژوند ژغورنه ده.

د مهربانۍ وژنه یوه انساني ستونزه ده، د انسان وژنه یو جرمي عمل دی، چې شرعا جواز نه لري. خو دلته بنسټېزه ستونزه داده، چې د مهربانۍ په وژنه کې وژنه یو زړه سوانده عمل دی. دلته پوښتنه دا را پورته کیږي، چې شرعا ډاکټر ته جایز ده، هغه ناروغ چې د روغتیا هیله یې نه وي په قصد سره مړ کړي او یایې په مرگ سره له دردونو نه خلاص کړي؛ ځکه فعلا د نړۍ په هره ټولنه کې داسې ناروغان شته دي، چې په صعب العلاجه ناروغیو اخته دي؛ لکه مغزي سرطان او داسې نور.

چې ناروغ د ډېر سخت حالت سره مخ وي، هرڅومره درملنه چې کوي فایده نه کوي، حالت یې ورځ تر بلې ناوړه کیږي، د ناروغ ناروغي داسې حالت ته رسي، چې ناروغ او کورنۍ یې ناهیلي کیږي او ناروغ د ډېر درد او بد حالت سره مخ وي. هرڅوک یې چې ویني او پوښتنې ته راځي،

سخت متاثره شي وايي، چې د دې حالت نه مرګ سل واره بهتره دی او ډاکټر هم وايي چې نه ښه کيږي او کورنۍ يې هم ور سره په تکليف وي له درملنې يې ناهيلي وي ډاکټرانو ځواب ورکړی.

د مهربانۍ وژنه پېژندل، او هغه شرعي حکم بيانول او څوک چې داسې عمل تر سره کوي، د هغه مسؤليت او جزا بيانول، د ډاکټر، کورنۍ او د ناروغ مسؤليت بيانول او د دوی د دغه عمل مسؤليت او شرعي حکم روښانه کول.

ناروغ او يا کورنۍ يې غواړي، چې د ناروغ ژوند نور ختم کړي او زر مړ شي او ډاکټر هم هغه وسايل ور باندې بندوي، چې ناروغ پرې ژوند کوي. لکه اکسجن او داسې نور، شرعی حکم يې څه دی؟

ناروغ دوا او خواړه نه خوری، وايې پريږدی چې مړ شم او کورنۍ يې هم وايي چې زر مړ شي. اوس د دغه مرګ شرعي حکم څه دی؟ جواز لري يايې نه لري؟ د ډاکټر او کورنۍ مسوولیت يې څه شی دی؟

که څوک داسې عمل تر سره کړي، دنيوي او اخروي جزايې د شريعت په رڼا کې څه ده؟

د څېړنې کړنلاره: په دې څېړنه کې له توصفي، تحليلي او کتابتوني تګلارې څخه ګټه اخيستل شوې ده.

د اياتونو په ترجمه او تفسير کې له کابلی تفسير څخه مو استفاده کړی.

په دې تړاو داسې ويلای شو، چې په دې موضوع کې، لاندې ليکنې شوې دي.

الاهمية لتحديد لحظة الوفاة لصفا حسن العجيل، بحوث و فتاوى اسلامية فى قضايای معاصرة لجادالحق علي، حماية الحياة الخاصة للمريض لرضا هميسی ومحمد لموسخا، احكام التداوي والحالات الميوس منها لمحمد على البار او داسې نور ليکن دا څېړنې په عربي ژبې شوې دی. په عام ډول په تفصيل سره او دا ليکنه په ملي ژبه ده، په خاص او لنډ ډول سره ترتيب شوې.

په دغه څېړنه کې لاندې موضوعات راغلي دي: لنډيز، سريزه، بنسټيزې کلمې، منځپانګه، مناقشه، پايلې او اخذليکونه.

د مهربانې وژنې معنا او مفهوم: وژنه (قتل) په لغت کې: (فِعْلٌ يَحْصُل بِهِ زُهُوقُ الرُّوحِ) (الحموی، ۷۷۰هـ:۳۱۳/۷)

ژباړه: وژنه هغې کړنې ته ويل کيږي، چې د ژوندي انسان روح پرې اخيستل کيږي، يعنې وژنه هغه کړنه ده، چې په وسيله يې ژوندی انسان خپل روح بايلی(ابن فارس، ۱۹۴۰م:۴۴۶).

ب ــ د وژنې اصطلاحي تعریف: وژنه په اصطلاح کې: (وَهُوَ فِعْلٌ مِنْ الْعِبَادِ تَزُولُ بِهِ الْحَيَاةُ)(البارتی، ۷۸٦ هه:۱۱۵/۱۵)

ژباړه: وژنه د انسانانو هغې کړنې ته ویل کېږي، چې په وسیله یې انساني ژوند له منځه ځي.

د مهربانۍ وژنې لغوي معنا: چې په عربی ژبه کې ورته موت الرحمة وایي، د نرمي، خیر، نعمت، نفع، سهولت، اساني، عوض، منفعت، شفقت، رحمت په معنا ده.(ابن منظور، ۱۹۹۰م:۱)

د مهربانۍ وژنې اصطلاحي معنا: د مهربانۍ وژنه هغه وژنې ته وایي، چې په ناروغ وژنه د شفقت له امله اسانه کړي، د دې په خاطر چې په ناروغ رنځ او زحمت کم کړی شي. (مرکزالفهد، ۱۴۰۴هه:۳۳-۳۴)

یا د مهربانۍ وژنه هغی وژنې ته وایي: چې ناروغ په دې خاطر له منځه وړي او وژني یې چې د ده وژنه اسانه شي (محمد، ۱۱۹۰م: ۱۹)، ځکه ناروغ په داسې ناروغۍ اخته وي، چې د درملنې هیله یې نه وي او د علاج کولو تمه یې هم نه وي؛ خو ډاکټر یا د ناروغ خپلوان او یا بل څوک داسې چلند ناروغ سره کوي، چې ناروغ له دغه درد او رنځ نه خلاص کړي او ارام شي د مهربانۍ له مخې. (مشار، ۲۰۰م: ١٦) پر مختللی علمي تعبیر یې دادی: اسانه کول د وژنې د ناروغ کس دي، چې د درملنې هیله یې نه وي، د ناروغ د اصرار او غوښتني په خاطر، چې په دوام داره توګه د ډاکټر نه غوښتنه کوي. (البار ۱۹۹۰م: ۱۰۷)

په عربي ژبه کې ورته د رحمت وژنه، د اساني وژنه، د شرافت وژنه، ښه او د نیکبختۍ وژنه، د ډاکټر وژنه او یا هغه وژنه، چې له درد او رنځ نه په اسانۍ سره ځان خلاص کړې وایي.(حجاحجة، ۲۰۰۹م: ۲۲۴)

د مهربانۍ وژنه نظریه لا پخوا نه موجوده وه.انګریزي فیلسوف روګي بیکون ویلي دي: په طبیبانو لازمه ده، چې داسې تدابیر ونیسي، چې د ناروغانو صحت اعاده شي او دردونه یې کم شي؛ لیکن که چېرې یې داسې ناروغان پیداکړل، چې شفایې ممکنه نه وه او د جوړېدو هیله یې نه وه؛ نو په ډاکټرانو واجب ده، چې د هغوی لپاره د اسانه مرګ اسباب چمتو کړي؛ ځکه چې ډاکټرانو خپل ناروغان په تکلیف کړي دي. په داسی حال کې چې دوی ښه پوهیږي، چې دا ناروغان نه جوړېږي؛ نو اړینه ده، چې ډاکټران دا دردونه ختم کړي او د پای ټکې ورته کېږدي.(قرضاوی، ب.ت : ۳۳)

همدغه نظریه لا پخوانیو یوناني فیلسوفانو په زمانه کې موجوده وه. مشهور فیلسوف افلاطون په خپل کتاب کې(جمهوریت) لیکلي دي: د هغو اشخاصو چې سلامتیا او صحت یې نیمګړی وي باید هغوي مرګ ته پرېښودل شي.(عتیقة ب.ت: ۸۲) همدارنګه سقراط چې مشهور فیلسوف دی، دغه مړیني ته یې ابرو مندانه توګه (التدبیر الذاتي للموت بشرف) د مړینې ذاتي تدابیر ویلي دي او دا یې بیا په ځان تطبیق کړې ده. سقراط کله چې په زهرو ځېړنه کړې وه، په خپله خوښه یې هغه مهال وخښل چې د مړیني پرېکړه یې شوې وه، کله چې شاګردانو د زندان څخه د تښتیدلو لار ورته برابره کړه؛ نوموړي د تښتې لاره رد کړه او د ابرومندانه مرګ لاره یې غوره کړه،۱۹۰۶ م کال امریکا یې قانون هر ناروغ ته، چې دشفا یا جوړېدو هیله یې نه یې، اجازه ورکړه چې خپل غوښتنه یو څلور نفري کمیټې ته وړاندي کړي؛ لېکن دا نظریه بیا پارلمان رد کړه، په ۱۹۶۷ برتانیا کې یو حرکت وشو، چې د مهربانۍ وژنې غوښتنه یې وکړه، په ۱۹۸۲ کې برتانیا کې د مهربانۍ وژني یو کمېټه جوړه شوه ۱۹۷۷ کال کې کلیفورنیا قانون هر شخص ته د خپلې مړېنې د نېټې د ټاکلو اجازه ورکړه په دې شرط چې اسانه به وي. فعلا په نړۍ کې توده موضوع، چې د حل او حرمت په تړاو یې بېلابیل نظریات موجود دي.(بلحاج، ۱۴۲۰هه:۴۲)

د مهربانۍ وژنې ډولونه: د مهربانۍ وژنه په درې ډوله ده.

۱- یو هغه وژنه ده، چې سبب او ذریعه یې طبیب او ډاکټر وي. کله ډاکټر کوښښ کوي، چې د ناروغ ژوندانه ته د پای ټکی کیږدي او داسی ګامونه واخلي، چې ناروغ نور مړ شي، د بېلګې په توګه لکه چې یو سړی د سرطان په ناروغي اخته وي، چې سخت درد او رنځ سره مخ وي، کله کله ان بیهوښۍ ته ولاړ شي او ډاکټر هم په دې باور وي، چې دا ناروغ نور نه جوړېږي او د جوړېدو تمه نه وي، غواړي ناروغ ته داسې درمل ور کړي، چې ناروغ له منځه یوسي او له درد او رنځ نه یې خلاص کړي او یا داسې قوي درمل ور کړي، چې ناروغ مړ کړي یا له اندازې زیات درمل ور کړي، چې د ناروغ د وژنې سبب شي.(قرضاوی، ۱۹۲۶م:۳/۳۰۵-۳۰۶-۳۰۷)

۲- بل ډول یې دادی، چې یو سړی فلج وهلی وي او یا مغزي سکته کړې وي، آن چې څو ورځې له هرڅه نه لوېدلی وي، حرکت او خبرې نه شي کولای، د بې هوښۍ په حالت کې وي او یا یې فشار صفر حالت ته رسېدلی وي، زړه یې کار نه کوي، په دې صورت کې چې ډاکټر ناروغ د جدي څارنې لاندې ونیسي کېدای شي ښه شي، مثلا چې ناروغ ته مصنوعي تنفس ور کړې او یا اکسیجن ور کړې او یا یې ښه څارنه وکړي، ولې ډاکټر په دې باور وي چې د دې ناروغ د جوړېدو تمه او هیله بالکل

نشته، په داسې حال که ډاکټر وغواړي په وسایلو او اسبابو سره تر یو وخته پورې شاید ژوندی پاتې شي او کله چې دغه وسایل لرې کړي، ناروغ به تنفس ونه کړي او یا به مړ شي، یا هغه اسباب پرې بند کړي، چې په معاصر طبابت کې ناروغ ته څه وخت ورکوي، لکه هغه اسباب چې پښتورګي په فعالیت را ولي یا هغه اسباب چې د زړه ضربات یې قوي کوي، یا هغه آله چې د زړه ضربات منظم کوي، یاهغه څه چې د زړه ضربات منظم کوي او یا یې هم په فعالیت را ولي او داسې نور.(قرضاوي، ۱۹۲٦م: ۳۰۷)

۳- داسې ناروغ وي، چې درملنه یې ممکنه نه وي؛ خو مړ کېږي هم نه، ځکه ناروغي یې پرله پسې وي، د رنځ درد هم ورسره جریان لري؛ خو د ژوند تمه یې نه وي، ډاکټر د درملنی درمل پرې و کړي، داسې علاج کله چې د ناروغ درمل کول، د هغه د ژوند د دوام لامل ګرځي؛ خو ناروغي له منځه نه وړي او ناروغ داسې درمل سره عادت کړي، کله چې درمل پرېږ دي بیا مري.(المومني، ۲۰۰۸م:۲۲)

د مهربانی وژنې لاملونه: کله کله داسې هم وی، چې ډاکټر د ناروغ پایواز ته و وایي، چې ناروغ کور ته بوځئ. د دې علاج شونی نه دی؛ ځکه چې نه جوړېږي، یا داګټر ناروغ ته درمل نه ور کوي، نظر دا وایي چې ناروغ ته دوا مه ورکوئ.(المومني، ۲۰۰۸م:۲۱) کله داسې هم پېښېږي چې ناروغ ډاکټر ته ووایي، چې داسې درمل را کړه چې مړ شم؛ ځکه د رنځ او درد زور نه لرم، کله داسی هم پېښېږي، چې ناروغ په خپله درمل خواړه نه خوري وایي پرېږده چې مړ شم. د دې ژوند نه خو مرګ زر ځله راته غوره دی، دې ته وژنه په امتناع سره وایي . مثلا ناروغ درمل پرېږدي او وایي چې درمل را ځیني لرې کړئ، وایي درمل نه خورم دوا لرې کړئ.(المومني ۲۰۰۸م: ۲۴)

کله داسې هم پېښېږي، چې د ناروغ خپلوان غواړي ناروغ له منځه یوسي، ناروغ خبر نه وي. ډاکټر ته چې داسې درمل ورکړه، چې نور ختم شي له ژوند یې بېزارکړي یوو، له پیسو نه یې هم خلاص کړو، کور کې ټول ور سره په تنګ راغلي وي.(قرضاوی ب.ت: ۵۲۵/۲) کله ډاکټر له ناروغ سره داسې حالت ته و رسیږي، چې ناروغ په تکلیف شي، چې هر څه درمل ور کوي ګټه نه کړي، ناروغ یې په غاړه کې پروت وي، چاره نه لري مجبور علاج به کوي، باور یې دا وي چې نه جوړېږي په نتیجه کې داسې تصمیم نیسي چې ناروغ له منځه لاړ شي.(عتیقة، ب.ت :۸۲)

د مهربانی وژنې شرعي حکم: "لا یجوز قتل المریض الذي یأس من شفائه إشفاقا له أو لمنع انتقال مرضه إلی غیره، بل ویحرم علی المریض أن یقتل نفسه تخلصا من الألم والواجب علیه الصبر، ویحرم

على غيره قتله حتى لو أذن له في قتله، فالأول انتحار، والثاني عدوان على الغير بالقتل، وإذنه لا يحلل الحرام، فهو لا يملك روحه حتى يأذن لغيره أن يقضي عليها. فقتل الرحمة ليس من الحق، بل من المحرم قطعا وفقا للنصوص الشرعية.والواجب على الطبيب تقديم العلاج اللازم له والنتائج بعد ذلك على الله -عز وجل- وقد قرر المجمع الفقهي الإسلامي في دورته السابعة المنعقدة بجدة رفضه بشدة لما يسمى (قتل الرحمة)، بأي حال من الأحوال، وأن العلاج في الحالات الميئوس منها يخضع للتداوي والعلاج، والأخذ بالأسباب التي أودعها الله -عز وجل- في الكون. ولا يجوز شرعا اليأس من روح الله أو القنوط من رحمته، بل ينبغي بقاء الأمل في الشفاء بإذن الله."**(الطيار، ۱۴۳۳هه: ۱۴۴/۱۲)**

هغه ناروغ چې د جوړېدو هيله يې نه وي، وژل يې نه دي روا؛ بلکې په ناروغ حرام دي، چې خپل ځان مړ کړي، د دی په خاطر چې له درده په ارام شي، په ناروغ واجب ده، چې صبر وکړي او په بل چا هم حرام دي، چې ناروغ مړ کړي، حتی که ناروغ اجازه هم ور کړې وي، د اول (ناروغ) عمل ځان وژنه ده، د دويم(ډاکټر يا خپلوان د ناروغ) عمل تېری په غېر دی، په قتل سره، اجازه د ناروغ حرام نه شي حلالولی؛ ځکه چې ناروغ مالک د خپل نفس نه دی ترڅو بل چا ته وايي چې مړ مې کړه، د مهربانۍ وژنه هيڅ حقيقت نه لري؛ بلکې د شرعي نصوصو مطابق حرامه ده يقينا، په ډاکټر لازم دي چې علاج يې وکړي.(منظمة المؤتمرالإسلامي بجدة، ۱۹۹۲م: ٦٧/٢)

حكم إنهاء حياة المريض:"إذا كان المريض ميئوسا من علاجه، فلا يجوز لأحد أن يعطيه إبرة تقضي على حياته ليرتاح من عذاب المرض، والبعض يسمي هذا قتل الرحمة، وهو في الحقيقة ظلم وعدوان، وقتل عمد فيه القصاص، ومثل ذلك حقن المواد السامة في جسم المجنون أو المشلول ونحوهما، ليرتاح مما نزل به، ويرتاح منه أهله، فهذا كله وأمثاله من قتل العمد الذي يوجب القصاص، ومن التعدي على حدود الله بقتل خلقه." وقد قرر المجمع الفقهي الإسلامي في دورته السابعة المنعقدة بجدة رفضه بشدة لما يسمى (قتل الرحمة)، بأي حال من الأحوال، وأن العلاج في الحالات الميئوس منها يخضع للتداوي والعلاج، والأخذ بالأسباب التي أودعها الله -عز وجل- في الكون. ولا يجوز شرعا اليأس من روح الله أو القنوط من رحمته، بل ينبغي بقاء الأمل في الشفاء بإذن الله." (التويجري، ۲۰۰۹م:۳۹/۵)

مجمع الفقه الاسلامي په نهمه غونډه کې چې د جدې په ښار کی، په کال ۱۹۹۲ خپله پريکړه داسې صادره کړې ده: د مهربانۍ وژنه په هر حالت کې حرام او ناروا ده، په هغه حالت کې چې شفا څخه يې مايوس وي درملنه يې بايد وشي او له اسبابو څخه کار واخيستل شي؛ ځکه د الله له رحمت څخه مايوسي جواز نه لري؛ بلکې د روغتيا اميد به لري، په ډاکټرانو لازمه ده چې د ناروغ معنويات غښتلي

کړي، د هغه د دردونو د تخفیف کوښښ وکړي او هغه ته بشپړه تسلي ور کړي.(الطیار، ۱۴۳۳هه: ۳۴۲/۱۲)

کله چې ناروغ د شفا څخه مایوسه وي هېڅا ته روان نه ده، چې هغه ته ستن ور کړي، چې ځان پرې مړ کړي د دی په خاطر چې له در ده په ارام شي او دا عمل د مهربانۍ وژنه ده بلکه په حقیقت کې دا ظلم او تېری او قصدي وژنه بلل کېږي.(التویجري، ۲۰۰۹م: ۵/ ۳۹)

۱- بناء هر هغه طرز او طریقه چې د وژنې داسانه کولو په خاطر د ډاکټرانو په وسیلې سره تر سره کیږي شرعا جواز نه لري؛ ځکه چې په دې صورت ډاکټر قصدا غواړي، چې ناروغ له منځه یوسي، د مهربانۍ وژنې چې اصلي لامل یې انسان دی، هدف یې د ناروغ خلاصول له دردونو څخه دي؛ ځکه داسې انګیرل شوې، چې پرته له مرګه څخه د در دونو څخه نه خلاصېږي، دا د ډاکټر لخوا یو مثبت عمل دی، چې د ناروغ د وژنې سبب ګرځي، چې دا قصدي وژنه یا قتل عمدي بلل کېږي ؛ ځکه چې دا د الله تعالی په حق تېری کول دي، په دې خاطر چې ژوند د الله رحمت دی چې انسان ته یې ور کړی، له بلې خوا صبر په مصیبتونو هم شرعی غوښتنه ده، د نا روغۍ پرمهال د ایوب علیه السلام صبر ښه بېلګه ده. الله پاک هغه په ناروغۍ سره و ازمایه د هغه دردونه خورا زیات او د اوږدې مودې لپاره و، هغه په خپله نا روغۍ صبر وکړ، تر دې چې د الله له لوري ورته خلاصون راغی. (قرضاوي، ۱۹۲٦م: ۳۰۷/۵)

ناروغ کله داسې نا هیلی وي، چې نور نه ښه کېږم ډاکټرانو هم جواب کړی وي، درمل هم ور باندی قطع کړي او ناروغ رخصت کړي او وایي چې نور زموږ کار نه دی، ناروغ د کوما حالت لاړ شي او بالاخره مړ شي، په داسې حال که هغه وسایل او اسباب بند نه کړي ناروغ نه مري دا عمل هم د ډاکتر جواز نه لري او قتل ګڼل کیږي ځکه چې که ډاکټر درمل نه وای بند کړي، ناروغ به تر یو وخته ژوندی پاتې و؛ خو کله چې وسایل بند کړل، ناروغ هغه شېبه مري. دا هم ناروا عمل دی قتل بلل کیږي او ډاکټر خپله شرعي وجیبه نه ده ادا کړی قاتل بلل کیږي. (قرضاوي، ۱۹۲٦م: ۳۰۷/۵)

ډاکټر مسؤلیت لري، چې ناروغ ته داسې لارې چارې وښايي، چې اسلامي شریعت کې جواز ولري، وظیفه او مسولیت د ډاکټر دا دی، چې په ناروغ دوا وکړي؛ ځکه چې په طبي اخلاقو کې ژوند ډېر مهم دی، د شفقت په نیت سره، باید په هېڅ صورت کې له لاسه ور نه کړل شي. د مهربانۍ وژنه اصلا له ناروغ سره دښمني ده او که چېرې ناروغ د ډېرې ناروغۍ او درمل له وجې نه داسې پرېکړه وکړي، چې نور درمل نه خورم او خواړه بالکل پرېږدي، په دې نیت او قصد چې ژر مړ شم، په داسی حال کې چې درملو او خوړو استعمال د ده په وجود مثبته اغېزه لري او نه خوړل منفی اثر لري، ناروغ

قصدا درمل خواړه پرېږدي، دا عمل هم شرعا جواز نه لري او ځان وژنه بلل کېږي، او یا ناروغ ډاګټر نه داسې غوښتنه وکړي، چې ماته داسې درمل را کړه، چې مړ شم، له ژوند څخه وژنه مرګ را ته غوره ده او ډاکټر هم د ده غوښتنه ومني، دا هم ناروا عمل دی، شرعا جواز نه لري. که خپله ناروغ عامل وي، ځان وژنه بلل کېږي او که چېرې ډاکټر عامل وي، همکار د قتل بلل کیږي.(عتیقة، ب.ت: ۸۲)

که چېرې دا عمل د ناروغ خپلوان تر سره کوي هم نا روا عمل دی، شرعا جواز نه لري؛ځکه چې کله د ناروغ ناروغي ډېره اوږده شي، کورنۍ او خپلوان یې په دې باور وي، چې د ا ناروغ نور نه جوړېږي او ناروغ هم د کوما په حالت کې پروت وي، په کورنۍ ناروغ بوج وي درمل هم ګټه نه لري، ناروغ ورځ تر بلې ناوړه حالت ته روان وي، نو د کورنۍ غړي او خپلوان یې تصمیم ونیسي، چې داسې درمل ور کړي، چې نور مړ او ختم شي، ډ اکټر ته ووایي، چې دې ناروغ ته داسې درمل ور کړه، چې نور ختم شي موږ هم په ارام شو او دی هم په ارام شي او یا درمل او وسایل د علاج پرې بندکړي او هم خواړه پرې قطع کړي، په دې خاطر چې په ناروغ شفقت او مهرباني وشي، چې له درد او رنځ نه یې خلاص کړي او کورنۍ هم له تکلیفه او رنځ نه خلاصه شي. دا عمل هم ناروا دی شرعا جواز نه لري. که د خپلوانو په ذریعه وي قتل بلل کېږي او که د ناروغ په وسیله وي، ځان وژنه بلل کیږي، چې دواړه شرعا ناروا عملونه دي شرعي مجوز نه لري.(عتیقة، ب.ت: ۸۲)

د مهربانۍ وژنه په هر حالت کې حرام او ناروا عمل دی، په هغه حالت کې چې د جوړېدو نه ناهیلی وي، درملنه د ورته وکړي؛ ځکه د الله له رحمت څخه نا هیلي شرعا جواز نه لري؛ بلکې د صحت تمه او هیله دې ولري. په ډاکټرانو او خپلوانو لازمه ده، چې د ناروغ معنویات غښتلي کړي د هغه د دردونو د تخفیف کوښښ وکړي او هغه ته دې بشپړه تسلي ور کړي؛ ځکه چې ناروغ ته جواز نشته چې خپل ژوند پای ته ورسوي؛ ځکه د ا ځان وژنه بلل کېږي او ځان وژنه په اسلامي شریعت کې ناروا عمل دی، چې شرعا جواز نه لري او که ډاکټر وغواړي چې د ناروغ په ختمولو کې ور سره مرسته وکړي، هغه قتل بلل کېږي او ګنهګار دی او د قتل احکام پرې تطبیق کېږي؛ ځکه چې دا وژنه شرعا جواز نه لري، په دې خاطر چې دا د ناروغ وژنه په هر وسیله سره چې وي قتل شمېرل کېږي. (البار، ۱۹۹۰م: ۱۱۰)،

که چېرې ډاکټر د ناروغ په غوښتنه ناروغ ته داسې درمل ورکړي، چې ناروغ له منځه یوسي په دې صورت د ناروغ عمل ځان وژنه بلل کیږي، ځکه چې ناروغ غواړي خپل ځان مړ کړي او د ډاکټر عمل مرسته په ځان وژنه کې بلل کیږي؛ ځکه چې مرسته په ځان وژنه کې هم ناروا عمل دی، چې

دواړه له جرمي اړخه نا روا عملونه دي شرعا جواز نه لري؛ ځکه چې ډاکټر ناروغ ته داسې تلقین وکړي، چې نه جوړېږي له دې نه چې زر مړشي، یا داسې درمل ور کړي چې ناروغ ژر له منځه یوسي، په ټولو صورتو کې ډاکټر مجرم ګڼل کېږي. د مهربانۍ وژنه او کمک په ځان وژنه کې دواړه په جرم کې برابر دي، (عتیقة، ب.ت: ۸۲)

ژوند د انسان یو مقدس حق دی، هېڅوک نه شي کولای چې د یو چا ژوند بې موجبه له منځه یوسي، په داسی حال کې چې د مهربانۍ وژنه د انسان ژوند له منځه وړي، چې په اسلامي شریعت کې قتل بلل کېږي او قتل یو ناروا عمل دی جواز نه لري؛ خو د مهربانۍ وژنې په نامه په اسلامي شریعت کې هېڅ شي نشته، یعنې د مهربانۍ وژنه په اسلام کې هېڅ وجود نه لري، د ا یو غیر شرعي عمل دی چې جواز نه لري. (سید سابق، ۱۹۷۷م: ۳۴۲)

په اسلامي شریعت کې د ژوند حق خورا سپېڅلی دی، اسلامي شریعت پرته له حق څخه په انساني نفس تېری حرام ګر ځولی او دغه کړنه یې له لوړو مفاسدو او غټو ګناهونو څخه ګڼلې، تر دې چې د کفر څخه وروسته یو منکر عمل بلل شوی. په انساني نفس د تېري په هکله ګڼ شمېر آیتونو او حدیثو نه را غلي، چې دا کار یې حرام ګڼلی، الله تعالی فرمایې: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ﴾ سورةالانعام ۱۵۱ ، همدا وجه ده چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي: (لا یحل دم امرئ مسلم یشهد آن لا اله الا الله و آني رسول الله الا باحدی ثلاث: الثیب الزاني النفس بالنفس والتارک لدینه المفارق للجماعة)(منظة الموتمر الاسلامي، ب.ت: ۱۷/۵)

ژباړه: د هغه مسلمان چې شاهدي ورکوي، د دې لپاره چې معبود یو الله دی او حضرت محمد د هغه رسول او استازی دی، د وینې تویول یا وژل روانه نه دي؛ خو په درېیو حالاتو کې : واده والا چې زنا وکړي، چا چې یو څوک ناحقه قصدا وژلی وي، څوک چې د اسلام دین څخه وتلي وي چې مرتد ورته ویل کیږي، ډاکټران مسؤلیت لري؛ ځکه چې په او سني پرمختللي عصر کې، کوم کارونه چې ډاکټران یې د انسان د حفاظت او پایښت لپاره په وياړ سره کوي؛ هغه نو هر څوک نه شي کولای د بدن هغه اندامونه چې انسان ته تر ټولو نژدې کس ته یې د لیدلو حق نشته؛ خو اسلامی شریعت ډاکټر د علاج په خاطر د لیدلو حق ورکړی او ځکه چې د انسان ژوند د سالم بدن او سلیم عقل په لرلو سره اسلام ته تر هرڅه غوره او د قدر وړ دی. (مشار، ۲۰۰۹م: ۱٦)

ځان وژنه : دا یو واقعیت دی چې ژوند یوازې د الله تعالی حق دی. له همدې کبله اسلام فرد باندې حرام کړی، چې خپل ځان هلاک کړي، یا خپل نفس د هلاکت ځای ته وغورځوي، دا رنګه یې ځان

وژنه حرامه کړې؛ د انسان ژوند د ده ملکیت نه دی، بلکې د ده د خالق ملکیت دی، په ګڼ شمېر آیتونو او آحادیثو کې، د ځان وژنې څخه منعه راغلې او هم یې د فاعل سره د سخت عذاب ژمنه شوې۱۰ الله تعالی فرمايي:﴿ وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾سورة البقرة ۱۹۵ .

ژباړه: مه غور ځوئ خپل ځانونه په هلاکت کې او نیکې کوئ بیشکه چې دوستي کوي له نیکو کا رانو سره، بل ځای فرمايي: ﴿ وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً ﴾ سورة النساء ۲۹ .

ژباړه: مه وژنئ تاسې خپل ځانو نه بیشکه الله تعالی ډېر مهربان دی پر تاسې باندې.

د مهربانۍ وژنې د مر تکبینو جزا او سزا: اسلامي شریعت هغه قاتل ته چې په ناحقه سره یو څوک وژني، دوې خورا درندې جزا وې ټاکلې دي:

یوه اخروي جزا ده: چې هغه جهنم کې زیات وخت پاتې کېدل. په هغه باندې د الله غضب او لعنت او دروند دردناک عذاب دی؛ ځکه چې الله تعالی فرمايي:﴿ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيماً ﴾ سورة النساء ۹۳ .

ژباړه: هر څوک چې مړ کړي مؤمن په قصد سره نو جزا یې دوزخ دی، تل به وي په (دوزخ) کې او غضب کړی دی الله په ده باندې او لرې کړی دی، له خپل رحمت څخه او تیار کړی یې دی، ده ته عذاب ډېر لوی، الله تعالی بل ځای فرمايي: ﴿ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾سورة المائدة ۳۲ .

ژباړه: څوک چې ووژني یو نفس بې له بل نفس نه له فساده په ځمکه نو ګواکې وژلي یې دي خلک ټول.

مفسرین وایي، چې هر چا چې یو مسلمان قصدا قتل کړ؛ نو د اوسیدو ځای او جزایي فقط اور د جهنم دی او کچېرته سهوآ د یو چا د لاسه قتل وشو او توبه یې وویستله او قصاص او دیت یې ورکړ، الله تعالی غفور، رحیم او مهربان دی پخپلو بندګانو مغفرت به ورته نصیب کړي.

دنیوي جزا : دنیوي جزا یې دا ده، چې د هغه قاتل قصاص او یا هم دیت ور څخه واخیستل شي؛ ځکه الله تعالی فرمايي :{ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} سورة البقرة: ۱۷۸.

ژباړه: ائ هغو کسانو چې ایمان مو را وړی فرض کړی شوی دی په تاسو باندی په وژلي شوي کې اصیل په اصیل باندې او مریی په مریي باندې او ښځه په ښځه باندې.

که چېرې ناروغ په قصدي توګه په قتل ورسیږي، د اسلامي شریعت د حکم پر اساس، قاتل هغه وخت قصاص کېږي، چې لاندې شرطونه یې پوره کړې وي: قاتل به عاقل او بالغ وي، وژونکي به په قصدي توګه جرمي کړنه ترسره کړې وي، جرمي کړنه کې به شبه نه وي. که چېرې کومه شبه په کې پیدا شي، په داسې وخت کې قصاص نه تطبیق کېږي؛ بلکې تعزیري جزاء به ورکول کېږي، قاتل به په خپله خوښه او اراده جرمي کړنه ترسره کړې وي، که چېرې د جبر او اکراه په وجه یې تر سره کړی وي، په دې وخت کې بیا قصاص نه تطبیق کېږي، د هغه قصدي قتل قاتل قصاص کېږي، چې قاتل د قتل جرمي کړنه بالفعل ترسره کړې وي، که چېرې د یو شخص کړنه د دې سبب شوې وي، چې کوم شخص پرې خپل ژوند له لاسه ورکړی وي، دا ډول قتل ته قتل بالسبب وایي، یعنې د یو شخص کړنه (لاره کې کوهې ویستل، ډبره کېښودل) د بل شخص د وژلو سبب شوی وي په دې ډول قتل کې قصاص نشته، د مقتول ورثې ته به دیت ورکول کېږي. (الکاسانی، ب.ت:۱٦/۳۰۰-۲۸۲)

پایله

۱- د مهربانۍ وژنه که د ناروغ په وسیله وي که ډاکتر په وسیله وي او که د ناروغ د خپلوانو په وسیله وي، حرامه ده شرعاً جواز نه لري.

۲- د مهربانۍ وژنه یوه معاصره موضوع ده، اصلا په کفري نړۍ کې پیدا شوې هلته چې اسلامي او دیني عقیده او باور وجود نه لري .

۳- په اسلامي شریعت کې، د مهربانۍ وژنه هېڅ شرعي اصل نه لري او دا پرنفس تېری دی که د ناروغ رضایت وي او کنه او ناروا عمل یي بولي.

۴- رضایت د ناروغ په وژنه کې شبه پیدا کوي او شبه قصاص له منځه وړي، په دې صورت کې په قاتل دیت لازمیږي.

۵- ناروغي او شفا دواړه د الله تعالی له لوري دي، انسان د ناروغي په حالت کې علاج او درملنه باید وکړي او هېڅکله د الله تعالی له رحمت څخه نا هیلی نه شي.

٦- ډاکتر که د ناروغ په مقابل کې خپل شرعي مسولیت ادا نه کړي او د طبابت د اصولو خلاف عمل وکړي مسول بلل کیږي.

۷- هغه ناروغان چې په ناعلاجه رنځ اخته وي او د مايوسی په حالت کې وي، بايد علاج او درملنه يوازينۍ لاره د شفا لپاره غوره کړي او له اسبابو څخه کار واخلي د الله تعالی له رحمت ته نا اميده نه شي او په الله تعالی توکل وکړي.

۸- اسلامي شريعت هر نوعه وژنه که د مهربانۍ وژنه وي او که نورې وژنې دي، ټولې حرامي ګرځولې، کوم چې د شريعت له چوکاټه بهر وي.

۹- اسلامي شريعت د انساني ژوند ملاتړی او ساتونکی دی.

۱۰- د مهربانۍ وژنه په اصل کې د شفقت،زړه سوي، همکاري، مهرباني او ترحم په نوم د انسان ژوند له منځ وړل دي.

أخځلکونه

قرآن کريم.

ابن فارس، آحمد بن فارس زکريا،(۱۹۴۰م)، **معجم مقاييس اللغة**،دار الفکر، بيروت، لبنان، ص ۴۴۶.

ابن منظور محمد بن مکرم الافرقي المصري.(۱۹۹۰)، **لسان العرب** دارالفکر، بيروت ،لبنان، ص۱.

أحمد محمد خلف المومني، (۲۰۰۸م),**القتل المريح بين الشريعة والقانون**، المجلة الأردنية في الد ا رسات الإسلامية، جامعة آل البيت، الأردن ص۲۲.

آسئلة عن اداب الطب اللإسلامي، **قسم الطب الاسلامي**, مرکزالملك فهد للبحوث الطبية۱٤۰٤ ص۳۳-۳٤.

البار، محمد علي، (۱۹۹۰م) **آحکام التداوي والحالات المئيوس**، دارالمنارة، جدة،ص۱۱۰-۱۰۷ – ٦۸ .

البابرتي، محمد بن محمد، (۷۸٦هـ). **العناية شرح الهداية**، بيروت لبنان، دار الکتب العلمية، ج۱۵، ص۱۱۵

التويجري، محمد بن إبراهيم بن عبد الله،(۱٤۳۰ هـ - ۲۰۰۹ م) **موسوعة الفقه الإسلامي**،الناشر: بيت الأفکار الدولية الطبعة: الأولى، ج ۵ ص۳۹ .

الحموي، أحمد بن محمد بن علي الفيومي، (۷۷۰هـ). **المصباح المنير في غريب الشرح الکبير**، مصر، مکتبة الاميرية،ج۷، ص۳۱۳.

حجاحجة, جابر اسماعيل،(۲۰۰۹م) ,**القتل بدوافع الشفقة**، ص ۲۲۴.

حماد، عبد الکريم حمزة حماد، (۲۰۰۷)، **قتل الرحمة، رؤية فقهية مقاصدية**، مجلة دا رسات علوم الشريعة، والقانون، الجامعة الأردنية، الأردن، ص۳۹۹.

داکتر بلحاج العربي بن احمد(۱٤۲۰هه)،**مجلة البحوث الفقهية المعاصرة**،ګڼه ۴۲ کال ۱۴۲۰ هجري.

سيد سابق,(۱۳۹۷ هـ - ۱۹۷۷ م), فقه السنة,**الناشر: دار الکتاب العربي، بيروت, لبنان الطبعة: الثالثة، ص** ۳۴۲.

الطيار، عَبد الله بن محمد،(١٤٣٣هه) **الفِقهُ الميَسَّر**, الناشر: مَدَارُ الوَطن للنَّشر، الرياض - المملكة العربية السعودية, الطبعة: الأولى. ج١٢ ص ١٤٤.

عتيقة، بلجبل،(ب ت)، **القتل الرحيم بين الإباحة والتجريم**، مجلة الفكر، جامعة بسكرة، الجزائر.ص٨٢.

قرضاوي, داكتر يوسف،(پ ت) ،**قتل الرحمه حقيقته وحكمه.**

قرضاوي، داكتر يوسف،(١٩٢٦م)، **ديدگاههای فقهی معاصر**،تهران، احسان، ترجمه: داكتر احمد نعمتي،ج٣ ص٣٠٥ -٣٠٧-٣٠٦.

قرضاوي،ډاكتر يوسف، (ب ت)، **فتاوى معاصر**،ج٢ ص ٥٢٥.

الكساني, علاء الدين,(ب ت), **بدائع الصانع في ترتيب الشرا ئع** ، دون طبعة؛ دار إحياء التراث العربي، لبنان، دون سنة النشر. ج١٦ ص ٣٠٠-٢٨٢.

محمد, عبدالجواد،(١١٩٠م) **بحوث فى الشريعة الاسلامية والقانون**،منشاء المعارف بالاسكندرية،هدى حامد قشقوش، ص١٩.

مشار، عمر بن عبدالله بن مشاري السعدون،(٢٠٠٩م) ،**القتل الرحيم**, د طبعى ځاي رياض،ص١٦.

مجلة مجمع الفقه الإسلامي التابع لمنظمة المؤتمر الإسلامي بجدة (ع ٢/ ٦٧ / ٥/ ١٧).

النيسابوري, مسلم بن الحجاج أبو الحسين القشيري(ب ت), صحيح مسلم ,الناشر : دار إحياء التراث العربي, بيروت, تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي, ج٣ ص ١٣٠٢ رقم ١٦٧٦.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 79-92

Unfortunate Consequences of Leaving (Enjoining Good And Forbidding Evil)

Mohammad Haroon Ghazizada
Department of Islamic Cultural, Education Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Mohammad Haroon Ghazizada, **E-mail:** mohammadharoonghazizada@gmail.com

Article Info

Article Type: Review Article

Article History:

Received: 7, May, 2024

Revised: 11, June, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 23, July, 2024

ABSTRACT

Over the past twenty years, there has been no official institution by the government to invite people to do good and forbid evil until the arrival of the Islamic system. The formal institution under the name of the Ministry of Promotion of Virtue and Prevention of Vice now calls on society towards salvation. The purpose of writing this article is to draw attention towards their religious obligations, analyzing the harms that have arisen from neglecting these duties in Islamic society. Real-life examples from current times are mentioned in light of Quranic verses and Hadiths, connecting current societal realities more closely to these texts for readers to better understand the present situation. Research results show that various incidents and many existing problems in Islamic society stem from neglecting the promotion of virtue and prevention of vice. The research method used in this article was primarily descriptive.

Keywords: virtue, vice, oppressor, governance, poverty-induced.

To cite this article: Ghazizada, M. H. : 2024. Unfortunate consequences of leaving (Enjoining good and forbidding evil). Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 - Spring – Summer (2024), 79-92.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 79-92

عواقب ناگوار ترک امر به معروف و نهی از منکر

پوهنمل محمد هارون غازی زاده

عضو کادر علمی دیپارتمنت علوم و فرهنگ اسلامی پوهنځی تعلیم وتربیه پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۲/۱۸ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۲۲ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـش

چکیده

در طول بیست سال گذشته، نهاد رسمی از طرف حکومت وقت وجود نداشته تا اینکه مردم را دعوت به معروف و نهی از منکر نماید. حال با روی کار آمدن نظام اسلامی، نهاد رسمی زیرنام وزارت امر به معروف و نهی از منکر جامعه را به‌سوی رستگاری فرا می‌خواند. هدف از نوشتن مقاله جلب توجه جامعه بسوی مکلفیت شان، اضرار که از ترک آن در جامعه اسلامی به وجود آمده می‌باشد. این مقاله روش توصیفی-تحلیلی بوده، مثال‌های واقعی از زمان کنونی در روشنای أحادیث و آیات قرآن ذکر گردیده، واقعیت فعلی جامعه را به نصوص بیشتر ارتباط داده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که آمدن حوادث گوناگون و بسیاری از مشکلات موجوده در جامعه اسلامی از ترک امر به معروف و نهی از منکر است. روش تحقیق در این مقاله کتاب خانه‌ای و توصیفی بوده است.

واژه های کلیدی: معروف، منکر، ظالم، حاکمیت و فقر ذلت.

استناد: غازی زاده، محمد هارون. (۱۴۰۳)، عواقب ناگوار ترک امر به معروف و نهی از منکر، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۷۹-۹۲) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

سزاوار همه توصیفات ذات مقتدر وتوانا است درود به رحمت للعالمین ناجی بشریت و بریا ران با وفایش که بشکل احسن از ناموس بزرگ وخورد اسلام پاسداری نموده و جهان را با نور توحید منور گردانیده اند.

مسلمانان صدر اسلام همواره در تطبیق امر به معروف ونهی از منکر و زنده نگاه داشتن آن در جامعه خویش توجه داشتند. و حتی صاحبه برای امیران خویش میگفتند: که اگر شما از جاده شریعت اسلامی دور شوید پس شما را باشمشیر به راه اسلام راست می‌نمایم، همین بود که بسیار با اوج عزت وسر فرازی کامل در جهان حیات خویش را سپری نموده، از خود تاریخ پرافتخار و زنده را بجا گذاشتند. سال‌ها است که از وقت ایشان سپری می‌شود، باخواندن تاریخ درخشان شان باز ماندگان تا کنون به آنها افتخار می‌نمایند، ولی مصررانه سعی می‌کنند تا زندگی پر عظمت گذشته خویش را باری در زندگی شاهد آن باشد نمی توانند. واقعیت امر از این قرار است که مسلمانان کنونی امر به معروف ونهی از منکر را در زندگی خویش فروگذاشتند. و کسانی هم به امور خیر دعوت شان دهد به طرف شان به دیده شک وتردید نگریسته مورد تکذیب قرار داده و دنبال توطیه‌های منفی عمر خویش را سپری می‌نمایند. ولی غیر مستقیم و یا مستقیم به دعوت بیگان‌گان لبیک گفته زمینه را برای پذیریش فرهنگ بیگانها مساعد می‌سازند؛ از همین‌جا اهمیت بحث تبارز می‌کند که زمانی مسلمانان زندگی تلخ را که سپری می‌کنند می بینند که، همه نا هنجاری‌ها از عدم موجودیت أمر به معروف ونهی از منکر است. از قبیل نبود خیر و برکت در جامعه، وجود عذاب‌های گوناگون و بروز فتنه‌های بیش از حد این مسئله وادار می‌سازد که برای امر به معروف نمودن همت نموده شبانه روز تلاش کنند تا محیط خویش را بسوی رستگاری دنیا و آخرت سوق دهند. هدف نگارش مقاله معطوف براین است که قشر تحصیل کرده جامعه به مکلفیت شان متوجه شوند. اضرار ترک امر به معروف ونهی از منکر آشکار گردد در نتیجه بیان شود، که ترک آن باعث بی عزتی واز بین رفتن نظام اسلامی شده سبب تحقق مشکلات بیشتر در جامعه گردیده است.

چرا تمام نا به سامانی‌ها در جهان اسلام بوقوع پیوسته؟ مسلمانان به واقعیت ذلت‌بار ترین زندگی خویش را سپری می‌نمایند تا کنون تاریخ شاهد آن نبوده است. آیا این حالت از سبب ترک امر به معروف ونهی از منکر به میان آمده؟ بنابراین در مقاله سعی گردیده است تا هرچه بیشتر وضعیت وحالات وخیم مسلمانان معاصر از زاویه ترک امر به معروف ونهی از منکر مورد بحث قرار

داد. در باره امر به معروف و نهی از منکر کتاب های متعدد نگاشته شده است مثل: الأ مر بـالمعروف والنهی عن المنکر لابن أبی الدنیا، (۱۴۱۸ هـ ق) صاحب این کتاب به جمع نمودن أحایث متعلق به بخش‌های مختلف امر به معروف ونهی از منکر آمده پرداخته اسـت ولـی بـه خـود أمـر بـه معـروف وعواقب ناگوار آن توجه نکرده است، همچنان کتاب از عبد العزیـز بـن عبـد الله بنـام (القـول البـین الأظهر فی الدعوۀ إلی الله والأمر بالمعروف والنهی عن المنکر) (۱۳۶۰ هـ ق) ایـن کتـاب بحـث روی امر به معروف و نهی از منکر را از دید گاه فقهی نموده ومسایل فقهی را مورد توجه خویش قرار داده است که در کدام زمان امر به معروف واجب است و در کدام زمان واجب نیسـت وچـه زمـان انسـان می‌تواند از امر به معروف ونهی از منکر دست بکشد ویا هم چه زمان می‌تواند با أفراد که بـه امـر بـه معروف و نهی از منکر توجه نمی‌کند وسخنان دعوت گران را نمی‌شناوند قطع رابطه نماینـد وغیـره، اما از شکل تطبیقی امر به معروف و نهی از منکر در جامعه واز واقعیت‌های جامعه زمـان خـویش را تبارز نداده است. در این مقاله تلاش صـورت گرفتـه کـه از منـابع معتبـر بـه روش کتـاب خانـه‌ای معلومات جمع آوری گردیده، به شکل توصیفی، تحلیل وتجزیه شده است تـا پاسـخ گـوی سـوالات تحقیق بوده باشد.

بحث و تحلیل

امربه معروف ونهی از منکر وجبه‌ای هرفرد مسلمان است. به خاطر افـای مسـؤولیت وحفـظ جامعـه خود، باید برای تحقق بخشیدن این امر مقدس مبادرت ورزند. در هر سازمان و جامعه‌ای که امـر بـه معروف زنده بوده آن جامعه وسازمان مملو از تمام برکات آسمانی وزمینی بـوده، بـر اهـداف تعیـین کرده خود نایل گردیده اند.

معروف از نگاه لغت صیغه اسم مفعول ضد منکر ، معروف عملی اسـت کـه در جامعـه شـناخته شده وقابل پذیرش برای همه بوده باشد وکسی آنرا زیشت نشـمارد.معروف در اصـطلاح اسـم جـامع برای هرکار خیر که عبارت اند از طاعت الله متعال، نزدیکی حاصل نمودن به خداوند ونیکـی کـردن برای انسانها[1] وهرآن شی را که شریعت اسلامی نیک شمرده معروف است. [2]

---

[1] الجزری، أبو السعادات المبارک بن محمد، (۱۳۹۹ه). النهایۀ فی غریب الحدیث والأثر، تحقیق: طاهر أحمد الزاوی، محمود محمد الطناخی، المکتبۀ العلمیۀ، بیروت لبنان، ج ۳، ص ۴۴۲.

[2] الجرجانیی، علی بن محمد بن علی الزین الشریف، (۱۴۰۳هـ ق). کتاب التعریفاف، محقق: جماعۀ من العلماء، چاپ اول، دارالکتب العلمیۀ، بیروت لبنان،ص ۲۲۱.

منکر، ضد معروف است در لغت کار زشت و بد را گویند. در اصطلاح: هر آن شی را که شریعت اسلامی آنرا قبیح شمرده حرام و مکروه قرار داداه است. [۱]

امر به معروف ونهی از منکر رسالت همه انبیاء الهی بوده وتمام ایشان وظیفه‌ی مقدس خویش را به بهترین شکل انجام دادند. و آخرین پیامبر حضرت محمد رسول الله (صلی الله علیه وسلم) این رسالت بزرگ را به وجه احسن انجام داده، رسالت ومکلفیت خویش را به پایان رسانده است. ولی این وظیفه مقدس بعد از وی برای راه روان او انتقال یافته، چون امر به معروف و نهی از منکر بسیار امر مهم بوده وترک آن موجب خطرات جبران نا پذیری را درپی داشته است. که رسول الله از عواقب ترک آن هشدار داده است. حالت و مشکلات کنونی امت اسلامی از کنار گذاشتن این امر مهم می‌باشد. در ذیل بربالای بعضی از مشکلات که از ترک آن به میان آمده است بحث می‌شود.

نتیجه هلاکت یک جامعه را که ترک امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، مفسدین در زمین فساد را شایع می‌سازد ولی کسی دست ایشان را نمی‌گیرد. در ابتدا منکر را بسیار کوچک ناچیز می‌دانند، مانند: سوراخ کشتی را که در اول امر بسیار خورد اندک می‌دانند وقتی که جلوش را نگرفتند وبا وجود کوچک بودنش رها نمودن زمان که بزرگ وعام شد، جامعه را فراگیرد در آخر باعث آمدن بلا عظیم می‌شود که کسی از آن نجات نمی یابد وقضا وسنت الهی چنین است.

پیامبر صلی الله علیه وسلم جامعه را تشبیه نموده است. به یک کشتی که تمام افراد آن باید تلاش کنند تا کشتی شگافته نشود. همچنان همه افراد جامعه اسلامی حدود را که الله متعال تعیین نموده است. در حفظ آن سعی نمایند حدود خداوند ضایع نشود. جامعه اسلامی بنابر حفظ حدود الله متعال بدودسته تقسیم شده اند.

أ: طبقه‌ی قایم برحفاظت وحراست حدود الله متعال است او طبقه‌ی علیا است امر به معروف ونهی از منکر می‌کنند.

ب: طبقه‌ی که حدود الله متعال را مراعت نمی‌کنند، هتک حرمت می‌نمایند طبقه‌ی پائین جامعه هستند اهل منکر ونافرمان می‌باشند[۲]. طبقه پائین بنابرحسن نیت عدم مزاحمت بر همسایه هایش و عدم فهم شان از کار که مرتکب می‌شود، باعث هلاکت همه اهل کشتی می‌گردد. بنابراین در جامعه

---

[۱] النهایۀ فی غریب الحدیث والأثر ، ج ۵، ص ۲۴۰.

[۲] الحقیل، سلیمان بن عبد الرحمن، (۱۴۱۷ هـ ق). الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر فی ظوء الکتاب والسنۀ، چاب چهارم، بدون نشر، ص ۴۲- ۴۳.

بسیار از انسان های وجود دارد کار شر انجام می‌دهند چون خود شناسی ندارند. کار زشت خود را بحیث کار خوب جلوه داده جامعه را خراب می‌کنند، باید دست چنین انسان‌ها را گرفت، اگر دست چنین مردم گرفته نشود باعث هلاکت جامعه می‌شود، کسی فکر نکند عذاب که می‌آید تنها بر کسی نازل می‌شود مرتکب جرم شده است. نه چنین است بلکه عذاب خداوند وقتیکه آمد عام می‌باشد یعنی همه را در بر می‌گیرد چنانکه الله متعال در این آیه فرموده است. {وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً} [الأنفال: ۲۵].

ترجمه: خوشتن را از بلا و مصیبتی به دور دارید که تنها دامنگیری کسانی نمی‌گردد که ستم می‌کنند.

ترک امر به معروف باعث حاکمیت مردمان نا اهل و بی کفایت می‌شود.

ابْنِ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: {لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُسَلِّطَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ شِرَارَكُمْ، فَلَيَسُومُنَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ، ثُمَّ يَدْعُو خِيَارُكُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ، لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ لَيَبْعَثَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مَنْ لَا يَرْحَمُ صَغِيرَكُمْ، وَلَا يُوَقِّرُ كَبِيرَكُمْ}[1]

ترجمه: ابن عمر رضی الله عنه میگوید: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: حتمی امر به معروف ونهی از منکر می‌کنید، یا اینکه الله متعال مردمان بد را بالای شما مسلط خواهد کرد و بعد آنها سخت ترین عذاب را به شما می‌دهد، سپس مردمان خوب شما دعا کنند اما دعای آنها قبول نمی‌شود، حتما امر به معروف ونهی از منکر نماید، یا این که الله سبحانه وتعالی کسی را بالای تان حاکم قرار دهد که نه بالای اطفال تان رحم کند ونه به بزرگان تان احترام. این حدیث شریف تهدید واضح برای کسانی است. که امر به معروف ونهی از منکر را ترک می‌کنند؛ همچنان بیان گر وجوب وفرضیت این مسئله است. محتوای حدیث مبارک به عین الفاظ و مشابه آن در کتب متعدد أحادیث روایت شده است. وقتیکه مسلمانان دوگروه را می‌بینند که با هم جنگ می‌کنند پس بالای ایشان لازم است بجانب حق ایستاده وبه سرکوب باطل اقدام نمایند تا اینکه باطل راه بطلان خویش را

[1] ابن أبی الدنیا، أبوبکر عبد الله بن محمد بن عبید بن سفیان، (۱۴۱۸هـ ق). الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، تحقیق: صلاج بن عایض الشلاحی، مکتبة الغرباء الأثریة، السعودیة، ص ۴۹.

ترک نموده به حق تسلیم شوند[۱]. اگر به یاری حق اقدام نکنند بـه عـذاب‌های کـه در مـتن حـدیث مبارک ذکر شده گرفتار می‌شوند واقعیت مسلمانان امروزه از همین قرار است.

الف: در حدیث فوق ترک امر به معروف باعث مسلط و حاکم شدن بـدترین انسـان‌ها بـالای جامعـه گفته است؛ از همین جهت بریتانیا به توسط مزدورانش در سر زمین‌های اسلامی مخصوصا به وسیله مصطفی کمال در ترکیه توانست که مسلمانان را بشکل همه جانبه از قدرت کنـارزده در سـوم مـاه مارچ سال (۱۹۲۴) به نابودی کامل خلافت اسلامی نایل گردیدند. مصطفی کمال خلیفـه مسـلمانان عبد الحمید خان را مجبور نمود که از سرزمین ترکیه امروز بایک بیک دستی با مقـدار پـول انـدک بیرون شود. نظام جمهوریت را نظام رسمی دولت جدید ترکیه اعلام کرد وجـای قـانون الهـی را بـه قانون بشری عوض نمود. مدارس دینی را به مکاتب تبدیل کرد که تحت ریاست وسرپرسـتی وزارت معارف قرار داد. در این برهـۀای تاریخی بر مسلمانان لازم بود که دست أتاترک ظالم را گرفته وی را امر به معروف کرده، وادار به قبول وتسلیم بحق می‌کردند. ولی متأسـفانه چنـین نکردنـد؛ از همـین جهت بعد از این تاریخ بی عزتی مسلمانان آغاز شد، تا به حال مدت صد سال بیشتر می‌شود. شـریر ترین انسانها یکی پی دیگر بر سرنوشت مسلمانان حـاکم می‌شـوند، ماننـد: مصـطفی کمـال، حـافظ الاسد، بشار الاسد، قذافی، سیسی، ملـک سـلمان، اشـرف غنـی وغیـره از هـیچ نـوع جنایـت علیـه مسلمانان دریغ نکرده اند. حتی خاک بیت المقدس وسایر سرزمین های اسلامی را بـه دشـمنان الله متعال تسلیم نموده اند[۲]. این حکام مسلمانان را به شدید ترین عذاب شکنجه نموده بر بالای خـورد و بزرگ شان هیچ رحم نکرده ونمی‌کنند. به جرم اسلام بودن صدها مسـلمان را سـر بریـده انـد، در طول ۲۰ سال مردم افغانستان را بگونه مختلف شکنجه نمودند. که در نصف شب بالای اطفال وزنان ومردان همه در خواب بودند، بدون جزوی ترین شفقت انسانی بم بارد مـان نمـوده همـه را باخـاک خون یکسان کرده اند مانند: شیندن هرات، محفل دستار بندی در قندوز وغیره.

در مدت بیست سال اشـغال وجنـگ علیـه آن تعـداد تالفـات 238/476 [۳]مـردم افغانسـتان از نظامی وغیر نظامی وجبه مخالف دولت وقت قربانی این جنگ شده انـد. تلفـات غیـر نظامیـان ایـن

---

[۱] ابن بطال، أبوالحسن علی بن خلف بن عبد الملک، (۱۴۲۳ هـ ق). شرح صحیح البخاری لابن بطال، تحقیق: أبوتمیم یاسر بن إبراهیم، چاپ دوم، مکتبۀ الرشد، السعودیۀ، ج ۱۰، ص ۲۲.

[۲] عبد القدیم زلوم، (۱۳۸۲ هـ ق). خلافت چگونه نابود کرده شد، بدون نشر، ص ۲۱۴.

[۳] https://www.bbc.com/persian/afghanistan-

جنگ بیست سال بیشتر از دوران اشغال شورای و دو ده جنگ داخلی گفته شده است. در سال ۲۰۱۶تعداد تلفات جنگی داخلی سوریه را ساز مان ملل متحد واتحادیه عرب ۴۰۰/۰۰۰ بر آورد کرده است، بعد از حمله آمریکا در عراق در سال ۲۰۰۳ آسوشیتدپرس اعلام کرده که بیش از ۱۱۰۶۰۰عراقی از آغاز جنگ تا سال ۲۰۰۹ گشته شده اند. [۱] بی بی سی به اساس آمار وزارت صحت نوار غزه، از زمان آغاز بمباران اسرایل بعد از حملات حماس تا اکنون به تعداد ۲۰ هزار از مسلمانان نوار غزه شهید گردیده اند[۲].

ب: کنار گذاشتن امربه معروف ونهی از منکر باعث بر انگیختن شدن خشم خداوند می‌شود {ثُمَّ يَدْعُو خِيَارُكُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ} سپس بهترین های‌ما که دعا نماید دعای ایشان را الله متعال نمی پذیرد. این بدان معنی است که انسان مسلمان باید حتما امربه معروف ونهی از منکر نماید. اگر به این عمل نیک مبادرت نکنند باعث آمدن عذاب خداوند می‌شود. که شریرترین انسان‌ها بر حاکمیت این چنین مردم مسلط می‌شود. سپس به خاطر خلاص از چنگال ظالمین بهترین‌های این مردم دعا نماید دعای ایشان مورد پذیرش خداوند قرار نمی‌گیرد [۳]؛ از همین جهت است. که امروز در تمام گوشه وکنار دنیا مسلمانان در مساجد، در نماز های پنج وقته، وامامان در بهترین سرزمین در مکه ومدینه وبیت المقدس به ضد کفار واشغال گران صیهونیستی دعای خلاص از چنگال ظلم واستبداد کفار را به الله متعال پیشنهاد می‌کنند. ولی به آن هم هیچ اثر از ظلم ظالمان علیه مسلمانان کاسته نمی‌شود.

تارکین امر به معروف مورد لعنت خداوند قرار گرفتند.

{ لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ } {كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ} [المائدة: ۷۸- ۷۹]

ترجمه: کافران بنی اسرایل بر زبان داود وعیسی (علیه السلام) پسر مریم لعن و نفرین شده‌اند، این بدان خاطر بود که آنان پیوسته سرکش می‌کردند واز حد میگذشتند. آنان از اعمال زشتی که انجام

---

[۱] wiki https://fa.wikipedia.org

[۲] Persian’https://www.bbc.com

[۳] الصنعانی، محمد بن إسماعیل بن صلاح بن محمد، (۱۴۳۲ هـ ق). التنویر شرح الجامع الصغیر، المحقق: محمد إسحاق محمد إبراهیم، چاپ اول، مکتبة دار السلام، الریاض، ج ۹، ص ۲۷.

می‌دادند دست نمی‌کشیدند وهمدیگر را از زشتکاریها نهی نمی‌کردند وپند نمی‌دادند وچه کار بـدی می‌کردند.

خداوند متعال بنی اسرائیل را به زبان پیامبران خـویش مـورد لعنـت خـود قـرار داد بـه سـبب نافرمانی وتجاوز شان از حد. وجامعه سالم وصحیح را نابود کرده، و در برابر منکرات سکوت را اختیار نمودند. که این اعمال نامناسیب ایشان عمل فردی نبـوده. بلکـه طبیعـت اکثـر مـردم جامعـه بنـی اسرایل فاسد گردیده. یعنی فسـاد در جامعـه ومجتمـع شـان عـام شـده بـه نهـی از منکـر فعالیـت نمی‌کردند و نیز بسوی منکر منحیث منکر نمی‌دیدند. جوامع بشری واسـلامی هـیچ وقـت از فسـاد خالی نبوده، در جامعه اسلامی از افراد عمل خلاف شریعت صادر می‌گردد. اما جامعه سـالم صـحیح جلوفرد مفسد را گرفت و کیفر اعمالش را بالایش تطبیق می‌کند. در این هنگـام از شـیوع فسـاد در جامعه جلوگیری گردیده فساد در محور فرد باقی می‌ماند. الله متعال در این آیه پیـام هشـدار بـرای جامعه اسلامی ومسلمانان می‌دهد. اگر اینها هم در مقابل منکرات خاموش اختیار نماید به مجـازات که اقوام گذشته گرفتار شده اند. اینها نیز گرفتار می‌شود باید برای از بین بردن فساد ونهی از منکـر اقدام عملی نمایند[1].

ترک امر به معروف فقر وذلت را به بار می‌آورد

کنار گذاشتن امر به معروف ونهی از منکر سبب فقر وذلت جامعه اسلامی می‌شود. که امت اسـلامی را الله متعال در قرآن کریم بهترین امت خطاب نموده است. به علت این بوده است که دست به امـر به معروف ونهی از منکر میزنند. حضرت مجاهـد رحمـه الله چنـین تفسـیر نمـوده: زمـانی بهتـرین هستید که امر به معروف ونهی از منکر نمائید[2]. بنا براین وقتیکه امت مسلمه این امر مقدس را ترک می‌نمایند دچار فقروذلت می‌گردند. قسمی‌که الله متعال فرموده: {كُنْتُمْ خَيْـرَ أُمَّـةٍ أُخْرِجَـتْ لِلنَّـاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوف وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ} [آل عمران: ۱۱۰]

ترجمه: شما بهترین امتی هستید که به سود انسانها آفریده شده اید امر بـه معـروف ونهـی از منکـر می‌نمائید.

---

[1] الشاربی، سید قطب ابراهیم حسین، (۱۴۱۲هـ ق). فی ظلال القرآن، چاپ هفدهم، دار الشرق، بیروت، قاهره، ج ۲، ص ۹۴۶- ۹۴۷.

[2] تفسیر القرطبی، ج۴، ص ۱۷۱.

کشورهای اسلامی که امروز چون افغانستان، سومالیا، نایجیریا، میانمار اریتریا، گامبیا، سومالیا، سودان وغیره در زمره فقیرترین کشورهای دنیا داخل گردیده اند. چرخ روز گار اکثریت این سرزمین های اسلامی به همکاری سازمان های ملل متحد، صلیب سورخ، جوامع اروپای وده‌ها مؤسسات دیگر در گردش می‌باشند، تعلیم، خوراک، صحت ودیگر نیازمندی‌های آنها از سوی دشمنان ایشان تنظیم می‌شود. در گذشته چنین نبوده بلکه تاریخ اسلامی شاهد است. بیت المال مسلمانان که مملو از غنایم، فی، خراج وجزیه بود. نه تنها نیاز مندی مسلمانان از آن رفع می‌گردید بلکه برای رفع نیاز مندی های اهل ذمه نیز مصرف می‌شد. امروز حالت مسلمانان طوری شده است. دست نیاز به سوی کفار دراز می‌کنند، می‌گویند: بدون کمک های شما ما هیچ کاری نمی‌توانیم انجام دهیم. آیا نیروهای نظامی که به معاش وتمویل دشمنان دین خدا رشد کرده باشد از آن برای نجات بیت المقدس وسایر سرزمین های اسلامی استفاده نمود؟ این مشکلات از آنجا منشا گرفته است. که به نظام الهی پشت گردانیده امر به معروف را ترک نمودیم ومنکرات بحیث امور خوب در جامعه خویش قبول نمودیم. این مشکلات دمان گیری ما امت اسلامی شده است[۱]. چنانچه از حضرت انس رضی الله تعالی روایت است.

أَنَسٍ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَتَى يُتْرَكُ الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ؟ قَالَ: [إِذَا ظَهَرَ فِيكُمْ مَا ظَهَرَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ ". قِيلَ: وَمَا ذَاكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: " إِذَا ظَهَرَ الْإِدْهَانُ فِي خِيَارِكُمْ، وَالْفَاحِشَةُ فِي شِرَارِكُمْ، وَتَحَوَّلَ الْمُلْكُ فِي صِغَارِكُمْ، وَالْفِقْهُ فِي أَرَاذِلِكُمْ] [۲]

ترجمه: حضرت انس (رضی الله عنه) فرمود: که برای رسول الله (صلی الله علیه وسلم) گفته شد: چه وقت امر به معروف ونهی از منکر ترک می‌شود، رسول الله فرمود: وقتیکه در وسط شما آشکار شود آنچه که در وسط بنی اسرائیل آشکار شده بود، گفته شد: آن چه است یا رسول الله؟ رسول الله (صلی الله علیه وسلم) فرمود: وقتیکه رفتار نرم وتسامح در میان برگزیده های شما ظاهر شود، زنا

---

[۱] https://donya-e-eqtesad.com

[۲] الطحاوی، أبوجعفر أحمد بن محمد بن سلامة، (۱۴۱۵هـ ق). شرح مشکل الآثار، تحقیق: شعیب الأرنؤوط، چاپ: اول، مؤسسة الرسالة، ج ۸، ص ۴۱۷.

درمسند الإمام أحمد بن حنبل بنا بر تحقیق شعیب الأرنؤوط، اسناد حدیث فوق را قوی گفته است.

در میان بدترین‌های شما ظاهرگردد، حکومت تان بدست انسان‌های بی تجربه وترسو بی افتد وعلم در انسان‌های پست فطرت تعلق بگیرد.

الف: الْإِدْهَانُ: نرمی نمودن در مقابل کسیکه مناسب اش نرمی نمی باشد، بلکه در مقابلش رفتار شدید شود.[۱]. کسیکه منکر را می‌بیند حق را ضایع می‌سازد، ولی از منکر مردم را باز نمی دارد به خاطر که تمایل به باطل دارد [۲]. قسمی‌که امروز حکام سرزمین های اسلامی در مقابل امریکا واسرایل نرمی وتملق میکنند، نه باید چنین می‌شد. باید قسمیکه امریکا واسرائیل با مسلمانان برخورد میکنند. همان شکل به کفار رفتار می‌شد تا میدانستند در دنیای امروز امت اسلامی زنده است. مخصوصا در قضیه نوار غزه تمام حکام سر زمین های اسلامی موقف واحد اخذ کرده ونقشه‌ی اسرائیل را از روی زمین محو می‌کردند. چنین نکردند ولی متاسفانه برای اسر ائیل کمک نموده به کشتار مسلمانان سرعت بخشیدند.

ب: وَالْفَاحِشَةُ فِی شِرَارِکُمْ: در روایت دیگری از حضرت انس (رضی الله عنه) که در ذیل اشاره می‌گردد چنین روایت شده است. {إِذَا کَانَتِ الْفَاحِشَةُ فِی کِبَارِکُمْ }[۳]. ظهور زنا در میان بزرگان وزمام داران امور به معنای حصر نیست صرف در وسط زمام داران واهل قدرت باشد بلکه زنا عام می‌شود به سرحد که بزرگان وزمام داران امور مردم نیز به آن عمل شنیع گرفتار می‌شوند[۴]. در روایت که در این مقاله استفاده شده قرینه حدیث این را میرساند که زنا در میان انسان های شریر شیوع پیدا می‌کند. وبرزگزیده گان مردم یعنی زمام داران مردم در مقابل از خود نرمی نشان می‌دهند. وجلو منکر را نمی‌گیرند. پس در نتیجه چنین می‌شود که زنا در میان مردم عام شده واهل قدرت ودیگران بدون کدام کراهیت این عمل را انجام میدهند. اگر اهل قدرت انجام نه دهند چون در مقابل منکر سکوت نموده در جرم این عمل شریک هستند مثل این است. که خود ایشان این جرم را انجام داده باشند. پس هردو روایت این را بیان میدارد که منکر عام شده خوب وبد به

---

[۱] شرح مشکل الآثار، ج ۸ ، ص ۴۱۷.

[۲] البخاری، محمد بن اسماعیل أبوعبد الله، (۱۴۰۷ هـ ق). صحیح البخاری، تحقیق: مصطفی دیب البغا، چاپ: سوم، دار ابن کثیر الیمامه، بیروت، ج۲، ص ۹۵۴.

[۳] الشیبانی، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل، (۱۴۲۱ هـ ق). مسند الإمام أحمد بن حنبل، المحقق: شعیب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، چاپ: اول، موسسة الرسالة ج ۲، ص ۲۷۳.

[۴] السندی، محمد بن عبد الهادی التتوی، (ب ت). حاشیه السندی علی سنن ابن ماجه، دار الجیل، بیروت، ج۲، ص ۴۸۸.

آن شریک هستند. خوب به خاطر سکوت و نرمی که در مقابل منکر نموده است. و بد به خاطر اینکه منکر را انجام داده است. حتی عده از مردم از نداشتن روابط نا مشروع خویش رنج میبردند که چه باعث شده است. با خود بچه دوست ویا هم دختر دوست ندارد. حتی با تأثیرپذیری از فضای خراب جامعه بالای حسن وزیبای خود فکر کرده، مبتلا به امراض روانی گردیده. دست به جراحی صورت خود میزنند تا مقبول وزیبا شوند، با اشباع غریزه خویش دست یابند. حدیث شریف نیز بیان گر این است که یکی بجای دیگری قرار بگیرد گاه می‌شود که عمل شنیع زنا از طرف زمام داران در بین مردم عام شود. و شریر ترین‌ها زمام داران باشد، یا از طرف پائین عمل زشت ترویج یابد به سرحد زمام داران برسد. وخوب بد به آن گرفتار شده هیچ احساس منکر بودن آن را نکنند حتی با خود بی بالند که چنین عمل ناپسند را انجام می‌دهند.

ج: وَتَحَوَّلَ الْمُلْکُ فِی صِغَارِکُمْ: زمانی حکومت اسلامی تعلق به اهلش دارد که حاکمان نظام اسلامی تمام امور متعلق به اسلام تطبیق نموده وجهاد علیه دشمنان اسلام قایم داشته وجماعت مسلمانان را حفظ واستوار بدارد. تا عامه اهل اسلام بسوی ایشان رجوع نمایند، چنین وضعیت از بزرگان صادر می‌شود. حکومت بدست صغار بی افتد به این معنا که همه امورات اسلامی ضایع شده وجهاد متروک قرار می‌گیرد، همه وقت خود را زمام داران به تزین وعیش عشرت سپری می‌کنند. به واقعیت که این وضعیت در سرنوشت مسلمانان فعلی حاکم است. [۱]

د: وَالْفِقْهُ فِی أَرَاذِلِکُمْ: وقتیکه علم در نزد فاسقان، انسان‌های بی خرد و پست فطرت باشد که اصلا علم به آنان زیبندگی نداشته واز جمله اهل علم و دانش که به ایشان احترام شود نمی‌باشد. و نه تنها از علم پاس داری نکرده بلکه عمل را انجام می‌دهند که بتوسط این افراد مردم متنفر از علم شده علم واهل علم واقعی را توهین و تحقیر می‌کنند. حتی بقول‌شان کسی گوش نمی‌دهد وباعث تنفر وبدنامی علم ودین می‌شوند [۲]. به واقعیت که امروز هم عده به نام عالم آمدند نظام کفری را توجیه نموده وآنرا جزوی اسلام دانسته. ماهیت دموکراسی را با اسلام در تناقض ندانسته. در این باره کتاب های را نوشته اند به نام دموکراسی اسلامی. در حالیکه دموکراسی به تمام شاخ برگ وحقیقت اش نظام غیر اسلامی بوده وغیره .. از این کردن ذلت حقارت در کجا می‌باشد کفر را به

---

[۱] شرح مشکل الآثار، ج ۸ ، ص ۴۱۷.

[۲] التویجری، حمود بن عبد الله بن حمود، (ب ت). القول المحرر فی الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، مؤسسة النور، المملکة العربیة الیعودیة، چاپ: اول، ص ۱۱.

اسلام ار تباط داده مسلمانان را گمراه سازند، بعضی از این‌ها به پلو را لیزم دینی باور مند هستند که یهود، نصار و مسلمانان را برادر تلقی نموده بالای قبرهای یهودی گل می‌گذارند. عده به نام عالم مصالح امت اسلامی را نمی شناسند وبر خلاف اسلام زبان می‌کشند.

نتیجه گیری

وقتیکه در جامعه اسلامی امر به معروف ونهی از منکر ترک شود، انسان‌های مفسد به فساد خویش دوام دهند و کسی جلوی ایشان را نگیرد. مردم بدین فکر باشند که عذاب خداوند شامل انسان های بد کار می‌شود ولی برای کسانیکه خاموشی را در مقابل منکر انتخاب نموده هیچ کدام عذاب به ایشان نمی‌رسد چنین دیده گاه اشتباه بوده وقتیکه عذاب خدا در سر زمینی بی آید عام بوده همه را در بر می‌گیرد. مگر آنانی که مسئولیت خویش را ادا نموده اند. جامعه‌ای که در مقابل منکرات سکوت می‌کند سبب می‌شود تا مورد لعنت خداوند قرار بی‌گیرند، قسمی که أمت‌های گذشته به چنین سرنوشت روبرو شدند اما امت اسلامی نیز از این امر مستثنی بوده نمی‌توانند.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ذلت و فقر بچارگی که امروز در سرزمین های اسلامی موجود است. از سبب آن است که مسلمانان کنونی در جامعه‌ای اسلامی امر به معروف را کنار گذاشتند. خود را از حکم الله بی نیاز دانسته و یا نظام اسلامی را از پاسخ گوی در مقابل پیش رفت‌های مادی بشری عاجز تلقی نموده، رو بسوی غیر الله کرده اند. از این رو شریر ترین انسانها یکی پی دیگر حاکمیت شان را بدست گرفته شدید ترین عذاب را برای مسلمانان معاصر می رسانند. مسلمانان بی‌عزت ترین حالت زندگی خود را سپری می‌نمایند. بدون اینکه متوجه شوند مشکلات از کدام ناحیه زندگی شان شرچشمه گرفته است واحساس مکلفیت نمایند. کسانی هم احساس تکلیف می‌نمایند از طرف حکام سزمین‌های اسلامی مورد تعقب و در بندی خانه‌ها انداخته می‌شوند.

منابع

قرآن کریم

ابن أبی الدنیا، أبوبکر عبد الله بن محمد بن عبید بن سفیان، (۱۴۱۸هـ ق). الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، تحقیق: صلاج بن عایض الشلاحی، مکتبۀ الغرباء الأثریۀ، السعودیۀ.

ابن بطال، أبوالحسن علی بن خلف بن عبد الملک، (۱۴۲۳ هـ ق). شرح صحیح البخاری لابن بطال، تحقیق: أبوتمیم یاسر بن إبراهیم، چاپ دوم، مکتبۀ الرشد، السعودیۀ.

البخاری، محمد بن إسماعیل أبوعبد الله، (۱۴۲۲هـ ق). صحیح البخاری، المحقق: محمد زهیر بن ناصر الناصر، چاپ اول.

التویجری، حمود بن عبد الله بن حمود، (ب ت). القول المحرر فی الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، مؤسسۀ النور، المملکۀ العربیۀ الیعودیۀ، چاپ: اول.

الجرجانیی، علی بن محمد بن علی الزین الشریف، (۱۴۰۳هـ ق). کتاب التعریفاف، محقق: جماعۀ من العلماء، چاب اول، دارالکتب العلمیۀ، بیروت لبنان.

الجزری، أبو السعادات المبارک بن محمد، (۱۳۹۹ه). النهایۀ فی غریب الحدیث والأثر، تحقیق: طاهر أحمد الزاوی، محمود محمد الطناخی، المکتبۀ العلمیۀ، بیروت لبنان.

الحقیل، سلیمان بن عبد الرحمن، (۱۴۱۷ هـ ق). الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر فی ظوء الکتاب والسنۀ، چاب چهارم، بدون نشر.

السندی، محمد بن عبد الهادی التتوی، (ب ت). حاشیه السندی علی سنن ابن ماجه، دار الجیل، بیروت.

الشاربی، سید قطب ابراهیم حسین، (۱۴۱۲هـ ق). فی ظلال القرآن، چاپ هفدهم،دار الشرق، بیروت، قاهره.

الشیبانی، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل، (۱۴۲۱ هـ ق). مسند الإمام أحمد بن حنبل، المحقق: شعیب الأرنؤوط، مؤسسۀ الرسالۀ، چاپ: اول، موسسۀ الرسالۀ.

الصنعانی، محمد بن إسماعیل بن صلاح بن محمد، (۱۴۳۲ هـ ق). التنویر شرح الجامع الصغیر، المحقق: محمد إسحاق محمد إبراهیم، چاپ اول، مکتبۀ دار السلام، الریاض.

الطحاوی، أبوجعفر أحمد بن محمد بن سلامۀ، (۱۴۱۵هـ ق). شرح مشکل الآثار، تحقیق: شعیب الأرنؤوط، چاپ: اول، مؤسسۀ الرسالۀ.

عبد القدیم زلوم، (۱۳۸۲ هـ ق). خلافت چگونه نابود کرده شد، بدون نشر.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 93-102

Study of National Security Significance From View of Political Geography

Wahdat Wahidi

Department of Geography, Education Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Wahdat Wahidi, **E-mail**: wahdatwahidi123@gmail.com

Article Info

Article Type: Review Article

ArticleHistory:

Received: 17, April, 2023

Revised: 21, May, 2023

Accepted: 14, June, 2023

Published: 23, July, 2024

ABSTRACT

The security and survival of the countries in the present era depends on two important and fundamental factors of its natural borders and its geographical political borders, and addressing them has a special importance and position. The purpose of this article is to know the concepts and issues related to the national security of countries with regard to political geography and the effect of these two important issues on each other. The research method in this work is a qualitative method, where information has been collected using a library method and analyzed descriptively. The findings of this article show that government have always been trying to build their state and national identity by finding commonalities between the cultures of different regions of their land. In this period geopolitics had key role for political united to bring peace, solidarity and security. Although, globalization effected positively on development of the countries but countries and nations concerning regarding the negative results of the globalization was useless, In views of Hard shorn and Jan Gad man, countries are tried to use from geopolitics for solidarity and their security and deduct their concerning that they have regarding the globalization.

Keywords: Geopolitics, Government, National Security and Globalization.

To cite this article: Wahidi, W. : 2024. Study of National Security Significance from View of Political Geography. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 - Spring – Summer (2024), 93-102.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 93-102

بررسی مفهوم امنیت ملی از دید جغرافیای سیاسی

پوهنمل وحدت واحدی

عضو کادر علمی دیپارتمنت جغرافیه پوهنځی تعلیم وتربیه پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۲/۳۰ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۲۳ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـش

چکیده

امنیت و بقای‌کشورها درعصرکنونی بر دو عامل مهم و اساس مرزهای طبیعی و مرزهای جغرافیایی سیاسی آن وابسته بوده و پرداختن به آن از اهمیت و جای‌گاه ویژه برخوردار می‌باشد. هدف این مقاله شناخت مفاهیم و موضوعات مرتبط به امنیت ملی کشورها با توجه به جغرافیایی سیاسی و تأثیر این دو موضوع مهم بر یکدیگر آن است. روش تحقیق دراین اثر، روش کیفی است که اطلاعات با رویکرد کتابخانه یی جمع آوری و به گونه یی توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد، که حکومت‌ها همواره در تلاش بوده اند تا با یافتن وجوه مشترک میان فرهنگ‌های نواحی مختلف سرزمین خود، دولت و هویت ملی خویش را استوار بدارند. از جمله عناصر جغرافیای سیاسی که دراین زمینه جایگاه برجسته ای دارد و توانایی ایجاد وحدت سیاسی را دریک سرزمین فاقد هرگونه وحدت طبیعی و انسانی و همچنین نقش چشمگیری در هویت سازی، همبستگی و امنیت ملی دارد.

واژه‌های کلیدی: جغرافیای سیاسی، دولت، امنیت ملی، جهانی شدن،

استناد: واحدی، وحدت. (۱۴۰۳)، بررسی مفهوم امنیت ملی از دید جغرافیای سیاسی، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۹۳-۱۰۲) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

این مقاله علمی تحت عنوان بررسی مفهوم امنیت ملی از دید جغرافیای سیاسی انجام شده، که ضمن اهمیت علمی، دارای اهمیت کاربردی نیز است. هدف از نگارش این مقاله، ضمن بررسی روابط جغرافیا با سیاست و پدیده‌های ناشی از تأثیر این دو بر یکدیگر، همچنان نیز دو رویکرد اصلی همگرایی و واگرایی در جغرافیای سیاسی و تأثیرات آن بر امنیت ملی به بررسی گرفته شده است. تاجای که نگارنده اطلاع دارد، تا کنون درمورد چنین عنوانی تحقیق بنیادی صورت نگرفته است. البته عده یی در برخی منابع مختلف مربوط به عنوان فوق الذکر چنین ابراز نظر نموده اند. مراد، کاویانی راد (۱۳۹۴) درمقاله پژوهشی تحت عنوان "امنیت ملی و جغرافیای سیاسی" بیان نموده است که امنیت ملی، توان دولت‌ها برای حفظ هویت مستقل و تمامیت کاربردی درجمعیت، سرزمین و دارایی آنهاست و جغرافیای سیاسی نیز یکی از شاخه‌های جغرافیای انسانی است.

شگویی، حسین(۱۳۷۵) درکتاب تحت عنوان "اندیشه های نو درجغرافیا" بیان داشته که امروزه شاهد طرح مسأله امنیت ملی از منظرهای متفاوت می‌باشیم، به گونه یی که دریک تقسیم بندی کلان می‌توان آن‌ها را به دو دسته عمده تقسیم کرد: کتبی که درآنها مباحث نظری امنیت ملی بررسی شده اند و کتبی که مصادیق عینی امنیت ملی در آن‌ها مدنظر می‌باشد. که هریک از این دو گروه مشتمل بر طیف وسیعی آرأ است. میرحیدر، دره، (۱۳۸۰) درکتاب تحت عنوان "مبانی جغرافیای سیاسی" نوشته که ژئوپلیتیک بر امنیت ملی بر مبنای رویکرد ژئواکانومیک به روابط و سیاست بین المللی می‌توان ادعا کرد. اصغر، افتخاری،(۱۳۹۶) فصلنامه راهبردی، در مقاله پژوهشی تحت عنوان "حوزه های تخصصی علوم سیاسی" نگاشته است، جغرافیه دانان هرکشور با نگاه امنیت محور، به پراگندگی انسانی، وابستگی به دولت های خارجی، علایق سیاسی، اقتصادی و جمعیتی متفاوت به مطالعه می پردازند و در تلاش جهت ایجاد یکپارچگی ملی می‌باشند، منظور از نماد نگاری ملی توجه به کلیه نمادها و آرمان مشترک میان مردم یک کشور است که به آنها وحدت می‌بخشد در برابر قدرت جهانی‌سازی (ژئوپلیتیک سرمایه) که از قرن شانزدهم میلادی شروع شد، دولت‌ها تلاش کرده اند تا از هویت ملی شان که علت وجودی آن‌ها به شما می‌رود پاسداری کنند. بناً، رفع تمام نگرانی‌های که وجود و بقای یک کشور را تهدید نماید. در مقوله امنیت قابل تعریف می‌باشد. شرایط فعلی جهان متحول ما نیاز به بررسی و نگاه دوباره و متفاوت از گذشته به مفاهیم امنیت و جغرافیایی سیاسی دارد. پیدایش مطالعات امنیتی ارتباط مستقیمی با شکل‌گیری دولت- ملت پس از صلح وستفالی (۱۶۴۸) اشاره دارد؛ چون که از همین زمان به بعد،

ما شاهد به وجود آمدن دولت به شکل امروزی آن هستیم. با توجه به نکات بیان شده دولت حاصل اندیشه دوران مدرنیته است. و از دهه ۶۰ به بعد، جغرافیه‌دانان فرانسوی (نظیر دولابالاش و برونز) مفاهیم امکان‌گرایی و احتمال‌گرایی را در جغرافیای انسانی مطرح کردند از آن پس بود که در مطالعات جغرافیایی انسان جایگاه محوری پیدا کرد. هدف ما دراین مقاله، بررسی مفهوم امنیت ملی از منظر جغرافیای سیاسی است. به همین منظور دو دیدگاه کارکردگرایی هارتشورن و نمادگرایی جان گاتمن را که ناظر بر یکپارچگی و چندپارچگی مجموعه دولت از منظر امنیت ملی است مطرح می‌کنیم. چون جغرافیای سیاسی، علمی است که به مطالعه روابط جغرافیا با سیاست و تبیین پدیده‌های ناشی از تأثیر این دو بر یکدیگر می‌پردازد. پیدایش جغرافیای سیاسی به‌عنوان رشته‌یی مستقل به قرن نوزدهم، یعنی زمانی که راتزل با انتشار کتاب جغرافیای سیاسی، توجه به‌رابطهٔ دو جانبه فضا و سیاست را مطرح کرد، باز می‌گردد درجغرافیای سیاسی بیشتر نظریه‌ها معطوف به بررسی عوامل مؤثر در پیدایش و فروپاشی دولت‌ها باتوجه به‌گوناگونی فضایی و محیط‌های امنیتی آنان است. در جغرافیای سیاسی، دولت عبارت از فضای سیاسی سازمان یافته‌یی است که حکومتی آن را اداره می‌کند. این فضا متشکل از سه عنصر سرزمین، جمعیت و حکومت است.

بر رهیافت جغرافیای سیاسی به دولت، نخست جبرگرایی داروینیستی حاکم بود، (۱۸۸۰-۱۹۶۰) اما دو دههٔ آخر انتفادات جدی به آن وارد شد. زیرا، دیدگاه فوق، جایگاه محکمی برای نقش انسان در محیط قایل نبود و جبرمحیط را غالب می‌دانست. برای مثال، علت گرایش ژاپنی‌ها به دریا را کوهستانی بودن و غیرقابل کشاورزی بودن زمین‌های ژاپن می‌دانست. حال سوال و مسأله مهم و اساسی ما این است که امنیت ملی کشورها از منظر جغرافیایی سیاسی چگونه تأمین می‌گردد و راه‌های رسیدن به‌ثبات و مصؤونیت کدام‌ها اند؟

دو رویکرد به امنیت ملی از منظر جغرافیای سیاسی

الف. رویکرد کارکردگرایی (هارتشورن)

هدف اساسی‌هردولت، یکپارچه کردن بخش‌های مختلف سرزمین و افراد آن، تحت نظام سازمان‌دهی شدهٔ واحد، حفظ قانون و نظم می‌باشد. معمولاً دولت‌ها با بسیاری از مسایل اجتماعی و فضایی مثل ساختار طبقات و مذهب در مناطق مختلف، درجهت تحکیم وحدت ملی، با تساهل برخورد می‌کنند. درجهانی‌که‌دولت‌ها درمعرض تهاجم به‌یکدیگر قرار دارند، حکومت‌ها تلاش می‌کنند دردرجه‌اول وفاداری‌ملی را نهادینه نمایند. به‌ویژه که تقریباً همه دولت‌ها از جهت جمعیتی

و سرزمینی‌درمعرض‌دگرگونی‌هستند. عملکرد دولت‌ها درمواجه با این مسئله متأثر از پراگندگی‌های داخلی و ایدئولوژی سیاسی حاکم است. جغرافیه دانان هرکشور با نگاه امنیت محور، به پراگندگی انسانی- وابستگی به‌دولت‌های خارجی، علایق سیاسی، اقتصادی و جمعیت به مطالعه می‌پردازند و درتلاش جهت ایجاد یکپارچگی ملی می‌باشند. درجغرافیای‌سیاسی توجه به‌ظرفیت‌هایی‌که دولت را، به‌رغم همهٔ تنوعات آن، منسجم و یکپارچه نگاه می‌دارد، مورد تأکید است. منسجم‌ترین دولت‌ها، آن‌هایی هستند که دارای علت وجودی یا « اندیشه سیاسی» باشند. این عامل می‌تواند نیرویی متحدکننده بوده و سبب یکپارچگی ملی شود. هارتشورن، وظیفه اصلی جغرافیه‌دانان سیاسی را مطالعه ساختاری و کارکردی دولت می‌داند. به نظر وی، دولت با غلبه بر نیروهای مرکز گریز(نیروهایی که تمایل به فروپاشی دولت دارند) و وحدت بخشیدن به نیرو های مرکزگرا، می‌تواند خود را یکپارچه کند. نیروهای مرکز گریز معمولاً دارای شناسهٔ جغرافیایی و سرزمینی هستند و وزن آن‌ها متفاوت است. از اینرو، تنوع اشکال متفاوتی می‌یابد که فراگیرترین آن‌ها، تضادهای سرزمینی، تفاوت های زبانی، قومی و مذهبی است. البته تنوع، همواره زمینه‌ساز فروپاشی دولت نیست. از سوی دیگر، هارتشورن، مهم ترین نیروی مرکزگرا را « اندیشه- دولت» می‌داند که با ناسیونالیسم در ارتباط است.

۱. نیروهای گریز از مرکز

عوارض طبیعی و دشواری‌های ارتباطی که موجب « فاصله » می‌شوند عوامل گریز از مرکز هستند که قدرتمندی آن‌ها به وسعت، شکل و دیگر تواناهایی‌های دولت باز می‌گردد. دولت برای حفظ موجودیت خود نیازمند عناصری است که با نبود یا ضعف هر کدام از این ساختارهای آن در معرض فروپاشی قرار می‌گیرد. این ساختارها عبارتند از: جمعیت، سرزمین، حکومت، سازمان اقتصادی، شبکهٔ ارتباطات، حاکمیت و شناسایی بین المللی. وجود مناطق غیر مسکونی یا مسکونی با جمعیت پراگنده، در اتباطات سرزمینی کارکردی منفی دارند و موجب احساس جدایی می‌شوند. مشکل اصلی زمانی است که مناطق دور از مرکز، ارتباط نزدیک‌تری با دولت‌های آن سوی مرز داشته باشند. این مشکل در حد فاصل مرز کانادا و آمریکا مشهود است. (میرحیدر،۱۳۸۵: ۴۸).

۲. نیروی مرکزگرا

در بررسی تکامل مفهوم دولت، « اندیشه- دولت » نیروی مرکزگرای اصلی و دلیل وجودی دولت‌ها است. دولتی که دلیل وجودی خود را از دست نداده باشد، به یکباره در معرض فروپاشی قرار نمی‌گیرد. اما دولتی که دلیلی وجودی خود را در درگیری با نیروهای خارجی یا ناآرامی‌های داخلی

از دست داده باشد و گونه جدیدی را جایگزین آن نکرده باشد، فروپاشی اش حتمی است. به عبارت دیگر، بقای دولت‌ها منوط به وفاداری مردم مناطق مختلف است. شواهد نشان می‌دهد که ایدهٔ سیاسی دولت، معمولاً همه مناطق کشور را به یکسان در بر نمی‌گیرد و دولت‌ها همیشه در همانندسازی ملی موفق نبوده اند. در شک گیری مفهوم ملت، عناصری چون نژاد، زبان، مذهب، وابستگی‌های جغرافیایی، اقتصادی و تاریخی دخالت دارند. با این تعریف، کمتر کشوری است که مرز ملت و دولت آن کاملاً بر هم منطبق باشد(شکویی، ۱۳۷۵: ۲۰۵).

ب. رویکرد نماد نگاری ملی (جان گاتمن)

منظور از « نماد نگاری ملی » توجه به کُلیه نمادها و آرمآن‌های مشترک میان مردم یک کشور است که به آن‌ها وحدت می‌بخشد. این نمادها و آرمآن‌های مشترک گاهی پدیده‌های فرهنگی مورد اعتماد مردم است که پیدایش ملت مؤثر بوده اند. برای مثال یگانه علت وجودی پاکستان در(۵۰) سال اخیر، « مسلمان بودن » است. و تا زمانی که تهدید هندوستان غیرمسلمان را احساس کند، این علت وجودی تک پایه خواد ماند. در سال‌های اخیر، پاکستان درهمکاری با ایران، در زمنیهٔ انتقال انرژی به‌جنوب شرق آسیا، در پی یافتن عاملی دیگر برای علت وجودی خود بر آمده است. بیشتر کشورها تلاش می‌کنند تا علت وجودی خود را عامل چندگانه قرار دهند.

گاتمن عوامل تضعیف ناسیونالیسم ملی را « نظام گردشی » می‌داند. نیروهای گریز از مرکز، مانند تفاوت‌های قومی و مذهبی، موجب پراگندگی ملت ها و درنتیجه فروپاشی دولت‌ها می‌شود. برای مثال، علت فروپاشی برخی کشورها مثل شوروی و یوگسلاوی و چکسواکی در سال‌های اخیر را باید متأثر از تکیه آن‌ها بر عامل سوسیالیسم به‌عنوان ایدهٔ فراگیر (تنها علت وجودی) دانست.

هارتشورن همانند گاتمن، نیروهای گراینده به مرکز را علت وجودی کشورها دانسته. درعین حال، وی این نیروها را مشخصات مادی موجودیت سرزمینی می‌داند، درحالی که گاتمن، علت وجودی کشورها را نمادنگاری و معنویت دانست. در واقع اکثر جغرافیه دانان معتقدند که عوامل مادی به همان اندازهٔ عوامل معنوی اهمیت دارند، هرچند که درجات این اهمیت متفاوت است (درایسدل، ۱۳۷۳: ص ۲۳۹).

هویت ملی، دولت ملی

هویت به معنای متمایز بودن، ثابت و پایدار بودن و به جمع تعلق موجب می‌شود که انسان۲ها با احساس متمایز بودن، ثبات داشتن و تعلق به گروه، امنیت و آرامش لازم برای زندگی را به دست آورند. هر دولت هویتی (فضایی) دارد که آن را از سایر واحدهای سیاسی (دولت) جدا می‌کند.

البته، دنباله سرزمینی برخی از این شناسه‌ها ممکن است در دولت‌های پیرامونی نیز باشد. برای مثال، هر که شیعه مذهب، فارس زبان و یا دارای یکی از گویش‌های ایرانی باشد لزوماً ایرانی نیست.

در برابر قدرت جهانی سازی (ژئوپولوتیک سرمایه) که از قرن شانزدهم میلادی شروع شد، دولت‌ها تلاش کرده اند تا از هویت ملی شان که علت وجودی آن‌ها به شمار می‌رود، پاسداری کنند. در توسعهٔ سیاسی، همواره بین دلبستگی به تعلقات ناحیه‌یی و ملی از یک سو و نیاز به‌پذیرش احساسات جهانی‌تر از سوی دیگر، نوعی کشمکش وجود دارد، که درصورت سهیم نشدن جمعیت‌های حاشیه‌ای (اقلیت‌ها) درنظام حکومتی و یا عدم پیوند با نظام سیاسی، این کشمکش‌ها ادامه خواهد یافت. در اروپا، پس از انقلاب صنعتی و تحولات اقتصادی- اجتماعی که در قرن(۱۸- ۱۹) روی داد، انقلاب‌های لیبرالی با ایجاد « نهضت قانون اساسی » تلاش خود را درجهت محدود کردن حاکمیت دولت‌ها به کار گرفتند(هاشم گلپایگانی، ۱۳۸۱: ۴۴).

جهانی شدن

با پایان قرن بیستم، جهان شاهد مسایلی شد که دولت‌ها به تنهایی قادر به حل آن‌ها نیستند و ناچار اند تا برای رفع آن‌ها بخشی از حاکمیت سرزمینی خود را واگذار کنند و به سوی نوعی تشریک مساعی جهانی کشیده شوند. نمونه این مسایل، مشکلات زیست محیطی، باندهای مافیایی، قاچاق مواد مخدر، زنان و کودکان است.

آن‌چه به‌کاهش اقتدار دولت‌ها دامن می‌زند را سه عنصر می‌توان خلاصه کرد:

۱. فرسایش نظام‌های کنترول سیاسی، اجتماعی، حقوقی و فرهنگی؛
۲. پیروزی خردگرایی و ضعف نهادهای جمعی؛
۳. فعال و عمیق شدن شکاف‌های اجتماعی حول محور فرهنگ، قوم و زبان(توحیدفام، ۱۳۸۰: ۵۸).

درنتیجه این تحولات، بحران هویتی تازه ای دامن گیر بسیاری از جوامع شد که می‌توان آن را مرحله‌ای از رشد سیاسی دانست. فرایند جهانی شدن از یک سو، ثبات یکپارچگی کنونی را برهم زده و از سوی دیگر، در برگیرنده ارتباط فزاینده جهانی انسان‌ها در زمینه فراگیرتر شدن فرهنگ‌ها و هویت‌ها شده است. (تاجیک، ۱۳۸۰: ۸۵). چند گانگی فرهنگ‌ها و هویت‌های ملی، از چالش‌های جدی در برابر فرایند جهانی شدن است. به‌گونه‌یی که حتی کشورهایی که جهانی شدن سهیم هستند- مثل انگلیس- حفظ هویت خویش را در برابر سیطره فرهنگی امریکایی‌ها مطالبه می‌کنند. دراین دوره، رشد و گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات فضای مجازی و سایبرنتیک، که دایرهٔ

اثرگذاری جهانی دارند، درتحول و جهت گیری جغرافیای سیاسی به سوی زئوپلیتیک و فضای مجازی سیاسی مؤثر واقع شده است.

امروزه (ژئوپلتیک) به‌بررسی همه انگاره‌ها و درک جغرافیایی که درشکل‌گیری سیاست‌های جهانی مؤثر بوده اند، اطلاق می‌شود با کاهش اهمیت عناصر محیطی، و اهمیت یافتن فناوری اطلاعات به‌دلیل فراهم آوردن ارش ها و قدرت غیرمادی، مفهوم ژئوپلتیک نیز دستخوش تغییر یا به نوعی تکامل شده است. از پیآمدهای جهانی شدن، نسبی شدن انواع هویت‌ها و به چالش گرفته شدن بعد سرزمینی دولت- ملت و وحدت فرهنگی و گرایش به‌تنوع فرهنگی می‌باشد. هم‌چنین، انقلاب الکترونیکی، تقسیم کار جهانی، فرا ملی شدن تولید و حساسیت مسایل زیست محیطی، مرزها را نفوذ پذیر، هویت‌ها را شناور و قلمرو صلاحیت‌های دولت‌ها را مبهم ساخته است که در نتیجۀ آن از وفاداری شهروندان به دولت‌ها کاسته می‌شود. امروزه فناوری اطلاعات، از یک سو عامل تولید و رقابت و رشد اقتصادی در بازارهای جهانی و از سوی دیگر، مهم‌ترین ابزار تهدید مرزهای سیاسی، به‌حاشیه رانی دولت- ملت و فرسایش حاکمیت ملی است. ار نظر مهم ترین نظریه پردازان جغرافیای سیاسی هم‌چون سیمون دالبی و اتوتایل، این عوامل چالشی علیه موقعیت دولت‌ها به شمار می روند و از آن‌ها به عنوان « ضد ژئوپلتیک » یاد می شود (تقی زاده پیشین، ۱۳۸۳: ۲۲۰).

تحول در مفهوم فضا

درمطالعات جغرافیایی، فضا موجودیتی مادی دارد که عوامل طبیعی و انسانی درون مایه‌های آن هستند و با زندگی، تاریخ، احساسات و روابط اجتماعی مردم پیوند خورده است. و دراین فضا روابط متقابلی میان شرایط مکانی، هویت و زندگی مادی شکل می‌گیرد. آن‌چه کمتر مورد توجه جغرافیه دانان سیاسی بوده، مباحث مربوط به « فضای مجازی» است که در حال حاضر توانسته حتی کشورهایی را که به دلیل موقعیت جغرافیایی از تهاجمات فزیکی دور بوده اند در نورد. درفضای مجازی، مرز کشورها اهمیت چندانی ندارد و اطلاعات، بدون واهمه از مرز بندی‌های سیاسی، اخلاقی و اجتماعی، به‌راحتی مبادله می‌شود (شکویی، ۱۳۷۵: ۲۰۵).

کنشگران ژئو پلتیک درعصر جهانی شدن

درفضای سنتی ژئوپلیتیک، کنشگران عمدتا عبارت بودند از دولت- ملت، سازمان‌های غیر حکومتی، سازمان‌های بین الدولی و افراد. اما امروزه با توجه گسترش ارتباطات جهانی، بازیگران نوینی درشکل دادن به‌سیاست‌ها فعالیت می‌کنند مثلاً سازمان القاعده که در ۵۰- ۶۰ کشور جهان عضو دارد و تارهای برهم تنیده‌ای از ارتباطات سیاسی، مالی و انسانی را فراهم آورده است. بازیگری نوین

به‌شمار می‌آید. به‌همین دلیل امروزه نقش دولت- ملت تغییر یافته و نیازمند تعریف دوباره است. به تبع آن، در سیاست‌گذاری‌های ملی نیز بدون توجه به‌چارچوپ‌های منطقه‌ای و جهانی نمی‌توان برنامه‌ریزی درستی داشت(هاشم گلپایگانی، ۱۳۸۱: ۴۴).

امروزه « ژئوپلیتیک به‌بررسی همه انگاره‌ها و درک جغرافیایی که در شکل‌گیری سیاست‌های جهانی مؤثر بوده اند، اطلاق می‌شود. با این توصیف، ساختار کنونی جهان، درحال گذار به‌سمت جهانی‌شدن است. نظم جهانی نظمی است که تحت حاکمیت واحد جهانی سرمایه شکل می‌گیرد. درنظم جدید، دولت ملی (هرچند دولتی قدرتمند مثل آمریکا باشد) به‌تنهایی و بدون همکاری و هماهنگی با دیگر دولت‌ها قادر به ادارهٔ سیستم جهانی نیست. (Agnew, P, ۲۳۸).

تداوم حیات و اهمیت جغرافیایی دولت

با وجود فرایند جهانی شدن اقتصاد و پیدایش کنشگران نوین، به نظر می‌رسد که بُعد جغرافیایی دولت همچنان در تعاملات جهانی مهم است. رویداد یازدهم سپتامبر و خسارات سنگینی که بر پیکرهٔ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دولت ایالات متحده وارد کرد بیانگر تداوم اهمیت فضای سرزمینی است، با این توضیح که جهانی شدن تنها به‌انحصار نقش عامل سرزمینی در تعریف و تبیین فضای اجتماعی و اقتصادی پایان داده است، وگرنه تأثیرات سرزمینی هم‌چنان باقی است.

و بالآخره اضافه می‌کنیم که دیگر مانند گذشته، تمام منافع و خواست‌های گروه‌های مردمی درچارچوپ احزاب و دولت ملی برآورده نمی‌شود. زیرا، توجه به سازمان‌های فراملی نیز افزایش یافته است. درعین حال، حادثه یازدهم سپامبر، تقویت انسجام هویت وفاداری ملی نسبت به مفهوم سرزمینی دولت را حداقل در مواقع بحرانی به‌دنبال داشته است. بدین ترتیب، فرضیه کاهش اعتبار مفهوم جغرافیایی دولت در مقابل فرایند جهانی شدن می‌تواند مطرح شود. (بایراستکر، ۱۳۸۱: ۷۴).

بحث و نتیجه گیری

مفهوم امنیت ملی پیشینه‌یی به عمر پیدایش دولت دارد، اما چون نیاز انسان‌ها درطول زمان متحول شده است، مفاهیم امنیتی ابعاد دیگری یافته اند. حکومت‌ها همواره در تلاش بوده اند تا با یافتن وجوه اشتراک میان فرهنگ‌های نواحی مختلف سرزمین خود دولت و هویت ملی ستواری بسازند. جهانی شدن و تقویت نیروهای مرکز گریز، جهان گرا و بازیگران متعدد، موجب به چالش کشیده شدن مرزهای سیاسی و به چالش راندن دولت- ملت شده است. از اینرو عوامل اثرگذار در مقوله امنیت، جهانی شده اند. درطول قرن بیستم، اثرگذاری و اثر پذیری نمادنگاری‌های ملی

واحدهای سیاسی متناسب با سطح توسعه یافتگی و عقب ماندگی آنان شتاب بیشتری یافته است. فرایند جهانی شدن ناموزون است. به عبارت دیگر با نوعی « واهمگرایی» مواجهیم. زیرا از یک سو در اروپا، دولت‌ها در یکدیگر ادغام می‌شوند و از سوی دیگر در نواحی کمتر توسعه یافته، خرده دولت‌ها شکل می‌گیرند. امروزه با توجه به گسترش مفهوم امنیت، دیگر دولت‌ها تنها مسؤل تأمین آن نیستند و ناچارند بخشی از اقتدار خود را به نهادهای بین المللی و جهانی واگذار نمایند. از نظر جغرافیای سیاسی، آن دولت‌هایی فرو می‌باشند و امنیت سرزمینی خود را از دست می‌دهند که نتوانند متناسب با تحولات شتاب دار جهانی و شناوری هویت ها، نمادنگاری‌های ملی را باز تعریف کنند.

منابع

افتخاری، اصغر .(۱۳۹۶). **حوزه های تخصصی علوم سیاسی**. تهران: فصلنامه اندیشه، شماره ششم، ص ۵۲

بایستگر .(۱۳۸۱). **جهانی شدن و طرز تفکر بازیگران نهادی عمدی**. مترجم: حمید تقوا، تهران: فصلنامه فرهنگ، دوره سوم، ص ۷۴

تاجیک، محمدرضا .(۱۳۸۰). **امنیت ملی در آستانه فردا**، فصلنامه فرهنگ اندیشه، شماره سوم و چهارم، ص ۸۵

تقی زاده، ابراهیم.(۱۳۸۲). **تمایزات جهانی بودن و جهانی شدن**. فصلنامه نامه فرهنگ، ص ۲۲۰

توحیدفام، محمد(۱۳۸۰). **طرح های تمدنی و دولت ملی در عصر جهانی شدن**، فصلنامه مطالعات ملی، ص ۵۸

درایسدل، وبلیک. جرالد، اچ .(۱۳۷۳). **جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا**، چاپ سوم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

دره، میرحیدر .(۱۳۸۰). **مبانی جغرافیای سیاسی**. چاپ هفتم، تهران: انتشارات سمت.

شگویی، حسین .(۱۳۷۵). **اندیشه‌های نو در جغرافیا**، جلد اول، تهران: انتشارات گیتاشناسی.

کاویانی راد، مراد .(۱۳۹۴). **امنیت ملی و جغرافیای سیاسی**. تهران: فصلنامه فرهنگ، شماره هشتم، ص ۲۵.

هاشم گلپایگانی، اکبر .(۱۳۸۱). **جامعه صنعتی و جامعه اطلاعاتی**. فصلنامه فرهنگ، ص ۴۴.

Agnew, John,(2004)Geopolitics, London, Rutledge, p238.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 103-112

Psyche and Interpretive Angles of Artistic and Literary

Gul Rahman Rahmani
Department of Pashto Language and literature, Literature Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Gul Rahman Rahmani, **E-mail**: G.rahman_rahmani@yahoo.com

Article Info

Article Type: Review Article

Article History:

Received: 4, July, 2024

Revised: 15, July, 2024

Accepted: 17, july, 2024

Published: 23, July, 2024

ABSTRACT

The reader of a literary and artistic Creation should be facilitated to get the desired meaning and understanding of her/his reading choice. Although, considering the nature of the language, implicit messages and the sub- and main purposes of artist, the analysis and interpretation of literary and artistic works are not easy tasks, however, its different angles of interpretation can bring us to its near and desired goal. In a literary analysis and interpretation, Psychology, philosophy and literature help the explorers of artistic and literary works, on the one hand, in exploring the content and purposes of the artistic work and on the other hand, it creates the power to discover and study the psychological state of the painter and the artist, in order to overcome the ambiguities and reach the main goal through the relationship between the literary work and the artist. Exploring the main and secondary meanings and purposes requires a journey to the subconscious world of an artist, and it passes through the hardships of the art of interpretation and delivery of text. Other than this, the purpose and message of the artistic and literary work is hidden like ruby/Lal under the ashes and remain missing.

Keywords: Psyche, artistic work, art, hermeneutics, interpretation, perspective, analysis, Creation

To cite this article: Rahmani, G.R.: 2024. Psyche and interpretive angles of artistic and literary. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 1, Serial No. 34 - Spring – Summer (2024), 103-112.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 1, Serial No. 34 (2024) 103-112

د هنري پنځونو د روان او تفسير زاويې

پوهندوی گل رحمن رحماني
د بغلان پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی، د پښتو ژبې او ادب څانگه

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۴/۱۴ هـ.ش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۴/۲۵ هـ.ش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـ.ش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۵/۲ هـ.ش

لنډيز

د ادبي اثر له لوستونکي سره بايد مرسته وشي چې د خپلې خوښې اثر مطلوبه معنی او مفهوم تر لاسه کړي. د ادبي او هنري اثارو تحليل او تفسير د ژبې نوعيت، نغښتو پيغامونو او د پنځگر فرعي او اصلي موخو ته په پام سره اسانه کار نه دی؛ خو د تفسير بېلابېلې زاويې يې موږ د هغه نږدې او مطلوبې موخې ته رسولی شي، روان پوهنه، فلسفه او ادبيات په يوه ادبي تحليل او تفسير کې له يوې خوا د اثر د منځپانگې او موخو په را سپړلو کې د هنري او ادبي اثارو له سپړونکو سره مرسته کوي، له بلې خوا د پنځگر او هنرمن د رواني حالت د کشف او مطالعې څواک رامنځته کوي؛ څو د اثر او پنځگر تر منځ د اړيکې له لارې پر ابهاماتو بر لاسی ومومي او اصلي موخې ته ورسېږي. د اصلي او ضمني معنا گانو او موخو را سپړل د پنځگر د لاشعور دنيا ته سفر غواړي او دا سفر د متن د تفسير فن او تاويل له کرلېچونو تېرېږي، له دې پرته د هنري او ادبي اثر موخه او پيغام تر اېرو لاندې لال په څېر پټ او ورک پاتې وي.

کليدي کلمې: روان، هنري پنځونه، هنر، هېرمونوتېزم، تفسير، ليدلوری، تحليل

استناد: رحماني، گل رحمن. (۱۴۰۳)، د هنري پنځونو د روان او تفسير زاويې، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۱، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۴، دور۱۲. (۱۰۳-۱۱۲) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

سريزه

ادبيات او ارواپوهنه دواړه د خپلو احساساتو، قضاوتونو، هيجاناتو په توګه يو له بل سره مرسته کوي چې د ژوند موجوده مانا کشف کړي. ادبيات په روښانه ډول کولی شي چې انسان ته پوهاوی ورکړي او د هويت په باب د هغه شعور او پوهاوی لوړ کړي، انسان او د هغه وجودي حالت هر وخت يو داسې حقيقت و او دی چې په زياترو علمي څېړنو، ښکلو هنرونو او ادبياتو کې ځليدلی دی.

شاعر او ليکوال په کوم حالت کې ښه او شاهکاره پنځونه کولی شي؟ ديونګ له نظره لومړی د شاعر ازادانه او ګټور روح پنځېږي او بری تر لاسه کوي، د شاعر روح داسې ژورو ته ور ښکته کېږي، چې د هغه د يوازيتوب په خبرتيا برلاسی مومي، که وړاندې پر ټولو جزئياتو او مکنوناتو نه و برلاسی، په دې وضعيت کې هغه پوهاوي ته رسېږي، چې ټول بشريت په کې يو ډول ونډه لري او طبعا چې د يونګ اشاره په دې برخه کې «قومي تحت الشعور» ته ده او دا موضوع د هغه په متن کې خپل بشري مشترکات لري، د ښلګې په ډول وايي چې ګياه او واښه نه يوازې د خاورې د محصول دي، بلکې ژوندي، کوټلي او پنځګر موجودات هم دي، ماهيت يې د خاورو له ماهيت سره کوم تړاو نه لري، همداسې هنري اثر هم د يوې داسې هستونې په توګه چې په ازاده توګه له ټولو مقدماتي شرايطو نه کار اخلي، پوهېدنه او ځانګړې تګ لاره يې د بهرنيو لاملونو پر ځای خپله پر هغه تکيه کوي. د باندنيو ابتدايي شرايطو پر مټ دا ويلی شو، چې هنري اثر داسې ښکارنده (پديده) ده چې په اسانۍ سره د خاور په څېر تغذيه کوونکي لري، د انسان له شخصي استعداد نه ګټه اخلي او له هغو ځواکونو څخه چې د ځانګړو قوانينو په لړ کې رامنځ ته کېږي، په خپله خوښه ځان ته بڼه او څېره خپلوي. هغه هنري اثر چې لا هم نه دی پنځېدلی؛ خو د هنرمن د روان په ځمکه کې يې زړی زرغون شوی او يو ځای نيسي، ايجاد يا پنځېدل يې داسې طبيعي قدرت او چاره ده، چې د ظالمانه ځواکونو او رنګينو دوکو او تېر وېستنې له لارې خپلې طبيعي موخې پالي، لاسوهنه کوي، د انساني ګټو او شخصي زيانونو اندېښنه ورسره مله وي او اوس د هستونې ځواک منځته راوړي، کټ مټ له خاورو څخه د را زغونو شوو بوټو او ونو په څېر وده مومي.

د څېړنې مېتود: په دې مقاله کې له کتابتوني – تشريحي ميتود څخه ګټه اخيستل شوې ده.

هنري پنځونه

د هنرمن د روحياتو په باب ځانګړی تصور دا دی چې هنري هستونې په اغراقي ډول د شاعرانه تخيلاتو پر بنسټ رامنځته کېږي؛ خو يوازې دومره ويلي شو چې د هنرمن او د عادي انسان تر منځ

توپیر دا دی چې هنرمن زیات عصبي حساسیتونه لري او بیا هغه څوک چې هنرمن شي، هماغه مخکنی حساسیت یې کافي نه وي؛ بلکې دوه نور شرطونه هم ورته لازمي دي، لومړی؛ کله چې دا حساس انسان له هنري دنیا سره اړیکه پیداکړي او هنر ته یې پام شي او دویم؛ کله چې فنون او هنري اثار زده کړي. د هنرمن د احوال توپیر پر یادو دواړو عاملونو پورې اړه لري، یعني هر څومره چې د هنرمن حساسیت شدید او د پوهې خزانه قوي وي؛ په هماغه اندازه ډېرې عالي هنري لاسته راوړنې لرلی شي، د هنرمن د زده کړو او تجربو زېرمه ډېر زیات رول لري. د هنر په تېوری کې ددې تر څنګ د هنر او رښتینولۍ موضوع هم مطرح کېږي او د رښتینولۍ رېښه بیا هم د انسان له فطرت او روان سره تړلې ده، دا موضوع په ځانګړي ډول هغو ټولنو کې چې اخلاقي اصولو او حاکمو ارزښتونو ته ډېره ژمنتیا لري، په لوړه کچه په پام کې نیول کېږي؛ ځکه چې پر اثر اخلاقي باور د پنځګر او تخلیق د مطرح کېدو یوه لاره وي. پوهاند دوکتور لعل پاچا ازمون د کاظم خان شیدا هنر په اړه په خپل اثر «د تخیل سمندر» کې ددغه نازکخیال ادیب د رښتینولۍ په اړه لیکل دي: «شیدا د هنر او شعر په ژبه دنیا ته د یو صادق شاعر انسان په توګه خپله مفکوره په شاعرانه ژبه وړاندې کړه. ده په ټولنه کې د یو شاعر او لوړ ادیب په توګه خپل دریځ وساته، د وطندوستۍ، مینې محبت او د ګران وطن د سرلوړۍ او ښېرازۍ لپاره یې په انځوریزه او رښتینې ژبه خلکو ته ژوند وښود، رښتینولي دده د شعر هغه خوږلني ده چې له زړه راوتې ده، څه یې چې په زړه کې وو، هغه یې بیان کړه، خپلې تجربې او ژوند یې خلکو ته د یوه رښتیني شاعر انسان په توګه بېلګه کړ.» (ازمون، ۱۴۰۲: ۱۷۷).

د شیدا په اړه دا هم ویل کېږي چې د هنر او ادبي ژوند لپاره یې د خانۍ او سرداری ژوند ته شا کړه او همدې پرېکون هغه ته د هنر او ادب لویه خزانه ډالۍ کړه، پوهاند ازمون په دې اړه په یاد شوي اثر کې زیاتوي: « شاعری ورته اواره ژوند ډالۍ کړه، دی همدغه معنوي ارزښت او ښکلې دنیا ته له مادي دنیا تېر شو، خپل شته یې د عدالت او رښتیني ژوند لپاره داو کړه، له خان خانۍ نه ملنګۍ ته راووت، لکه د باد یې پښه پر ځمکه ونه لګېده، خو زور یې د هر چا په سترګو کې پاتې شو، ده د ژوند تر پایه په خانۍ پسې لاسونه ونه مروړل، یوازې او یوازې یې د یوې رښتینې او د عدالت پر ستنې ولاړه ټولنه یې غوښته، همدا غوښتنه او ارمان یې د رښتیني ژوند بیان دی. هدف یې د یوې انساني ټولنې جوړښت و. شیدا د ژوند تجربې په هنري پایله کې وړاندې کړې، چې له مخې یې دی د یوه استاد مفکر او مخیل شاعر په توګه په ټولنه کې یاد شو. ده په خپل کلام کې هنري او فني ارزښت ساتلی دی.» (ازمون، ۱۴۰۲: ۱۷۸). د هنري پنځګر احساس او ادراکه ددغه دریځونو د پېژندنې په برخه کې مهم رول لوبوي او څومره یې چې کچه لوړېږي، شاعر هومره له هنري محدودیت څخه

وړاندې ځي. د ادراک او مانا اثر ليکوال محمد مصطفی سمون په دې اړه ليکلي دي: «احساس او ادراک له فزيولوژيکي اړخه دوه بېلابېل مراحل لري. يو ټاکلی حسي تحرک دی، چې کولای شي مختلف ادراکونه رامنځته کړي، حسي تحريک او ادراک کولای شي چې په يوه درک موخې ته ورسېږي. ټول فزيولوژيکي اطلاعات ښيي، چې ټاکلی تحرک تل يو فعاليت په حسي کورټکس کې توليدوي، خو واقعيتونه په ډاکه سره ښيي، چې هماغه ټاکلی تحريک ادراک نه رامنځته کوي. که بل ډول ووايو چې يو ټاکلی تحريک کولای شي بېلابېل ادراکونه رامنځته کړي(سمون، ۱۴۰۲: ۳۳). په نړۍ کې د هنر دريځونه محدود دي، ټول له مينې يا عشق، رنځ، بغاوت، هيلو او مبارزې، بشرپالني او وياړونو سره په تړاو خبرې کوي، ابتذال يا نوښت په دې پورې اړه لري چې تر کومې اندازې پورې د هنرمن پوهه او فلسفه ژوره او پراخه ده، تکرار او تقليد چې د بې هنره او يا بې بنسټه هنرمن تګلاره ده؛ نه يوازې د هنر په برخه کې کوم خوند نه اېجادوي؛ بلکې د کرکې د ايجاد لامل ګرځي.

د ادبي پنځونو يو اصلي محور ژبه ده او ژبه زموږ د ژوند په ټولو اړخونو کې رېښې لري. د ادراک او مانا د ليکوال په اند د ژوند له تحول سره په هر څه کې بدلون روان دی؛ دا ځکه چې بدلون له نوښت او پرمختګ سره نورې لارې هم پرانېزي. اوس دا پلټل کېږي، چې ګڼې ژبه د انساني ژوند له ټولو اړخونو او علومو سره اړيکه لري او که يوازې تر وينا پورې محدوده ده؟ د مطرح شوې پوښتنې په رڼا کې ويلی شو، چې د ژبې په مټ د وينا تر شا هغه پټ مزي سپړل کېږي، چې د همدې ژبپوهنيزو اړيکو له مخې يې له نورو علومو سره لري او دا خبره ورو ورو ثابتېږي هم. همدا ژبني توکي دي، چې موږ له ذهني پلوه له وړو مشاهداتو سره مخ کوي او راته وايي چې سمه مشاهده هغه وي چې تضادونه په کې کم وي، ذهني انځور ته د رسېدو لپاره په عمل اشاره او ژبنيو فعاليتونو کې ښودل کېږي، چې بيا وينا خپلې موخې ته رسوي(سمون، ۱۴۰۲: ۹٦).

ادب څېړونکی استاد محمد اکبر کرګر وايي چې په ادبي هنر کې ژبه د بيان او اظهاراتو وسيله ده، چې له دې لارې د انسان د فرهنګي وجودي شخصيت او فرديت هغه توپيرونه روښانه کېږي، چې تل د ليکوالو او فلاسفه وو له خوا پرې خبرې کېږي. ادبيات د دې مطالعاتو او څېړنو وسيله ده او دا روښانه خبره ده چې ارواپوهنه او ادبيات دواړه د څېړنو له مخې په بشري تعامل کې ښکېل دي، دوی دواړه د د انسان غبرګونونه، د نړۍ په باب پوهه، د بشر خپګانونه، هيلې، غوښتنې، وېره، شخړې او پخلاينې فردي او ټولنيزې اندېښنې او د بېلابېلو مفاهيمو ميتودونو او تماسونو او همدارنګه د ليکوال ژوند د خپل عيني پوهاوي، ايديولوژيکي او ارزښتي قضاوتونو او خلاصو دروازو نامعلومې او ناليدونکې نړۍ په توګه څرګندوي.

هنري پنځونې د آزاد ذهنۍ محصول دي او ذهني آزادي د غوره هنري پنځونو د ودې لپاره اساس دی. تړلي ذهنونه نه شي کولی چې د هنر په دنیا کې الوت وکړي او لوستونکي د شاهکاره ادبي اثارو څخه برخمن کړي. استاد اکبر کرگر په دې اند دی، چې پنځونه د ذهني ازادۍ په څېر د رازونو ټولگه ده، ارواپوه کولی شي د بهیرونو یا ذهني جریانونو په لړ کې دواړه پرېکړې تشریح کړي، خو نه شي کولی هغه څه چې د فلسفي ستونزې په توگه یې مطرح کوي، د هغې لپاره د ژوند لاره پیدا کړي. پنځگر یا نوښتگر انسان یوه داسې پېچلې پوښتنه ده چې کېدای شي هڅه وکړو چې له بېلابېلو لارو ورته ځواب ووایو؛ خو هر وخت نتیجه نه لري(کرگر، ۱۳۹۹: ٦۴).

هنري پنځونې، روان او تخیل

کله کله دا خبره مطرح کېږي چې د هنري پنځونې روان او طبیعت تر ډېره پورې پر تخیل او تصور ولاړ دی، حال دا چې د قلموالو مرکزي تکیه په فکر وي او قلم د فکر د بیانولو غوره وسیله ده، د عرب څېړونکي او کره کتونکي محمد مندور په وینا ادبي اثار باید د بشر روحي یا رواني دردونه تسکین کړي. نوموړي په خپل اثر ادبي کره کتنه اثر کې لیکلي: موږ دا منو چې بشریت متفکرینو او پیاوړیو قلموالو ته اړه لري، چې د بېوزلیو د حقوقو دفاع وکړي او هغوی له تېري او ناپوهۍ ژغوري، خو انسانیت داسې چاته هم اړه لري، چې د هغوی ژور روحي دردونه تسکین کړي او د ډېرې په څېر کلک ذوقونه نرم او لطیف کړي، چې دا خپله بشریت ته ستر خدمت دی او له دې لارې پر بشري زړونو او شخصیتونو ژورې اغېزې پرې باسي او دا خبره ضروري ده، چې د بشر روحي ناروغیو د هغه د مادي پرمختگونو مخنیوی کړی همدارنگه د ذوق وچ کلکوالی او انجماد نه یوازې ټولنیز ژوند ستونزمن کړی؛ بلکې د ځاني ژوند د فقر او نېستۍ باعث هم دی.

د هنر په باب هنر د هنر لپاره موضوع هم له پخوا نه په هنري بحثونو او پنځونو کې مطرح کېږي او ددې نظریې پلویان د هنر د ټولنیز اړخ یا اغېز سره په نه جوړ جاړي تورن دي؛ خو محمد مندور په دې نظر دی چې هنر د هنر لپاره معنا دا نه ده، چې گني ادب دې موضوع ونه لري، ځکه داسې باید ونه گڼو، چې یوازې فکر او احساس دوه داسې موضوعگانې دي، چې د ادب لپاره په کارېږي؛ بلکې پر دې سربېره ټول شیان او صورتونه چې د حواسو له لارې (په تېره بیا چې له بهیر نه یې د سترگو له لارې) او همدارنگه څه چې د چاپېریال له طبیعي موادو اخلو دا ټول د ادب لومړني مواد دي او ورته اړتیا موجوده ده (مندور، ۱۳۸۰: ۲۵). عامه یا ولسي او شعري تجربې د هنري پنځونو او د پنځگر د روان لپاره یوه بله داسې وسیله گڼل کېږي چې په رڼا کې یې خپلې پنځونې له خپلو مخاطبانو سره

شريکوي. له شک پرته چې په دې تجربو کې تخيل شامل دی او کله کله د ادبي تصور د محدوديت سبب هم کېږي؛ خو پياوړی اردو ژبی څېړونکی معيد رشيدي وايي چې په دې تجربه کې د پنځګر روح نوې بيداري مومي. دی په خپل مشهور اثر استعاره، تخيل او تخليق کې ليکي: عامه او شعري تجربې توپير لري، عامه تجربه د يو څيز په اړه محدود تصور دی، خو شعري تجربه تخيلي تجربه ده او دا د څيزونو په اړه لا محدود تصور يادېږي، دلته بشپړ انساني روح بيدارېږي او محدده تجربه په لا محدوده تجربه بدلېږي. همداسې ادراک (لومړنی تخيل) د شعور هغه برخه ده، چې هېڅ کوم نوی څيز نه شي رامنځته کولی او نه هم کوم څيز په پورته توګه پېژندلی شي؛ خو ددې برعکس ثانوي تخيل الوت، نامحدود او پنځيز وي، دا ځکه د بيدار او ګړندي شعور سره اړيکه لري. خيال د ژوندانه علامه ده؛ نو همدا لامل دی چې د ادبي تخليق درجه، چې پر ثانوي تخيل ولاړه ده، تر ساينسي پنځونې ډېره لوړه ده، ادراک يوازې معلومات وړاندې کوي، نه د بصيرت او حقيقت ترجماني کوي، نه د واقعيت، حال دا چې ثانوي تخيل د متحرکو او شونو ځانګړنتياوو لېږدونکی دی او د واقعيت ترجماني کوي(رشيدي،۱۳۹۳: ۳٦). دغه هنري تجربه ددې سبب ګرځي چې هنرمن ټولنيز جوړجاړي ته مخه کړي، ځينې هغه ټولنيزې پديدې ومني چې په شخصي لحاظ ورسره ناجوړ دی؛ خو ځينې هغه چې خلکو ته نا اشنا او نوې دي، د هنري تخليق په جامه کې په نورو ومني او ټولنيزې يې کړي. د استاد کرګر په اند داسې ښکاري چې هنر په تاريخي او ټولنيز لحاظ ځان جوړجاړي ته ورکړی، له همدې امله هنرمن د دغه پخلاينې يا جوړجاړي د له منځته وړلو لپاره کوښښ کوي.

درولان بارټ په اند دغه کوښښ ځان ته درې بېلابېلې بڼې خپلوي، هنرمن کولی شي چې يوه بل دال ته مخه کړي. که چېرته ليکوال وي نو فلم جوړونکی يا نقاش ورځخه جوړېږي، که نقاش وي، فلم جوړونکی کېږي، د سينما او نقاشۍ مستمره کره کتنه کوي، يا کولی شي چې د ليکنې فکر له سره وباسي يو عالم، يو څېړونکی يا هم کوم روڼ اندی تيوريسن شي، له ټولو ژبنيو نفسانياتو نه له تش اخلاقي منظر پرته د بل څه په اړه خبرې ونه کړي او بالاخره دا چې کولی شي يوازې په کلي ډول خپل ځان ويجاړونې ته مخه کړي، له ليکنې لاس واخلي، خپل کسب، کار او هيلې له يوې مخې بدلې کړي(بارټ، ۱۳۹٦: ۸۷).

د هنري پنځونو او روان يو بل تر ټولو دقيق محک او محور ښايست دی، که چېرته هنري پنځونې او د پنځګر رواني اړخ ورځخه تش شي؛ نو متني ښکلاوې تر خپل ادبي معراجه نه شي رسېدلی، يا به داسې وي چې په همغه لومړۍ بڼه د پنځګر په ذهن کې پاتې کېږي، يا هم د وخت په تېرېدو سره

رنګ بدلوي او ورو ورو يې د مخاطب له لوري د ښکلاييز درک کچه هم را لوېږي، په دې چې ښکلا له خپل پراخ مفهوم سره انفرادي درک ته هم اړتيا لري.

اجمل پسرلی په دې اړه په خپل اثر ښکلا د خوشحال په غزل کې ليکلي دي:« ښکلا که څه هم د نوې فلسفې له مخې انفرادي درک کېږي، خو په خپل ذات کې يو پراخ مفهوم لري، چې د معرفي لپاره يې د ځانګړيو تجربو بيان ضروري دي. د کره کتونکو په باور هنر تجربې شريکوي، چې دغه تجربې د هنرمند او هنر خوښۍ ارتباط پياوړی کوي.» (پسرلی، ۱۳۹۷: ۱۵). په ادبي اثارو کې هنري ښکلا په بېلابېلو بڼو را څرګندېږي او اثر ته حيثيت ورکوي، خو استاد کرګر بيا په خپل اثر ادب، هنر او ښايست کې د ښکلا څرګندېدو په دوې لارې را په ګوته کوي او زياتوي: په هنر ښکلا له دوو بېلابېلو لارو ځان را څرګندوي. دا واقعيت دی چې په هنر کې ښکلا بايد په هنر کې د ژوندانه د ښکلا په هستولو کې وپلټو، په دې مهفوم کې د هنر د ښکلا منبع د واقعي نړۍ په ښکلا کې ده، په دې ډول په هنر کې ښکلا د ژوندانه د ښکلا الوتې کاپي نه ده، هنر د واقعي نړۍ د ښکلا پوهېدنه ده. هنر د ښودل شويو پديدو ښکلا جلا کړې او په هغه ټينګار کوي. پر انسان باندې د هغو اغېزو ته شدت ورکوي او دا توان ورکوي چې په خپله په ژوندانه کې د پټې ښکلا او له ښکلا څخه د خوند اخيستلو اړتياوې وپېژني او په ژوره توګه ورباندې وپوهېږي(کرګر، ۱۳۹۹: ۹۷). هنري پنځونې که هر څومره ښکلې او عالي هم وي، بشپړې نه دي، دا ځکه چې هنر د يوه ژوندي موجود په څېر د انسان او ټولنې له ودې سره رنګ او څېره بدلوي، څنګه چې انسان بشپړ نه دی، همداسې هنر هم د بشپړتيا خواته مزل کوي، هنرمن ليکوال يوازې هڅه کوي چې په خپله بشپړه پنځونه او ځواک سره د هغو د بشپړتيا هڅه وکړي، چې همدا هڅه يې د غوره ادبي پنځونو روحيه پالي.

بله دا چې د پنځونې ځواک رامنځ ته کېدل او هستېدل داسې يو جريان دی لکه کرکيله چې که چېرې دا ځواکونه په خپل وجود کې په غير عقلاني توګه په خپل روح کې وبولو او په غير عقلاني هنر کې انعکاس وکړي؛ نو عقلاني هڅې يې بې مانا بولي. که دا ټول جريان د عليت له زاويې بيان شي؛ نو ويلی شو چې پنځيز واقعيت په پوره توګه د ساده جريان معکوس اړخ دی. دا د هر وخت له پاره د انسان پېژندنې له ځواک نه بهر دی يوازې د رامنځ ته کېدو ستاينه يې کولی شو.

په هنري دنيا کې يوه بهرنۍ پېښه د هنرمن د پارېدنې سبب شوې، د هغه نفسيات يې د يوې هنري ټوټې د پنځونې لپاره چمتو کړي دي. په همدې اساس فرويډ د هنري پارچو ايجاد د جنسي غرايزو د وروسته پاتې والي غبرګون بولي، دده پلويان د هنري الهاماتو سرچينه د هنرمن په جنسي ژوند کې

پلټي، خو نور فيلسوفان ورسره مخالف دي او دا نظريه له اغلاقه(پېچلتيا) ډکه بولي، بلکې وايي دا سمه ده چې د جنسي غريزو محروميتونه شديد عواطف او احساسات رامنځته کوي؛ خو د هنرمن کېدلو لپاره بسنه نه کوي او دا هنري موضوع نه ده.

ددغه څېړنيزې مقالې د موندنو برخه کې بايد ووايم چې له هنري پنځونو څخه تر ډېره پورې موخه ادبيات دي، ادبيات که په فلسفه يا فلسفه په ادبياتو کې وکتل شي، په ټولو کې دا خبره څرګنده ده چې دوه اړخيزه اړيکه يې په هر صورت کې د ارواپوهنې پر مټ ټينګه ده او ارواپوهنه له ادبياتو سره تر بلې هرې پوهنې ژورې اړيکه لري، ځکه چې تخليقي ادبيات د پنځګر له رواني دنيا سره تړلي دي، له عواطفو او احساس سره سروکار لري، د انساني فرديت او د هغه د پنځګرې دنيا تفسير وړاندې کولو وړتيا لري. د انساني فعاليت په ټولو ډګرونو؛ لکه تاريخ، فلسفه، ټولنپوهنه، ارواپوهنه او نورو برخو کې د ادبياتو د هنر فعاليت هم شته دی. هره ادبي پنځونه او تخليق د انسان د شعور او لا شعور سره ژوره رواني اړيکه لري، د ګڼو ادبي اثارو لومړۍ رېښې يې د انسان په لاشعور کې را ټوکېږي، ځينې اړخونه يې په شعور تکيه کوي؛ خو دواړه بيا د بيان لپاره ځانګړې ژبې ته اړ دي.

لکه څنګه چې ارواپوه فرويډ لومړی ځل د ادبياتو د ارواپوهنې په لړ کې دا خبره څرګنده کړه چې خبري شعور ژبه لري او په ژبه کې معنی ګانې او کلمات له جوړښت سره سرو کار لري، چې هغه زموږ ورځنۍ ژبه ده، په همدې ډول لا شعور يا ناخبري شعور هم د ژبې لرونکی دی چې له شعور سره يې ژبه جلا ده. د فرويد په باور د ناخبري شعور ژبه انځوريزه وي، په استعارو، سېمبولونو او رمزونو کې پټه وي؛ په دې صورت کې که څوك د رمزونو او رازونو په مانا پوه نه شي او سېمبولونو سره سرو کار ونه لري؛ نو ګرانه ده چې په دغه ژبه دې وپوهېږي، ددې کار لپاره د هېرمونوتېزم (د متن د تفسير فن) ته اړتيا ده، ياني متن بايد تفسير او تاويل شي، ګڼ لرغوني ديني متون په داسې رمزونو کښل شوي چې ظاهري او باطني ماناګانې ورڅخه اخيستل کېږي.

پاييزه

د پښتو ادب په ځولۍ کې د ادبي اثارو د کره کتنې او سپړنې په چاره کې د اثارو او پنځګر رواني اړخ ته ډېره پاملرنه نه کېږي او اکثره وخت کره کتونکي عيني شرايط په پام کې نيسي، حال دا چې د فرويډ د ارواپوهنيزو نظرياتو په رڼا کې يو ادبي اثر په هېڅ صورت هم د پنځګر له رواني مخينې او حالت څخه جلا نه دی. په مقاله کې دغه مشخصو پوښتنو ته د ځواب موندنې هڅه وشوه، چې د پنځګر روان په هنري اثر کې څومره څرګندېږي؟ د هنري پنځونو سرچينې څنګه موندلی شو؟ له بېلابېلو پوهنو سره د اړيکو پر مهال هنر کومه بڼه خپلوي؟ شاعر او ليکوال په کوم حالت کې ښه تخليق کولی

شي؟ او ایا دا چې د هنرمن جنسي تمایلات(ښځینه او نارینه لیدلوری) په هنري پنځونه کې رول لري کنه؟ د ادبي اثارو د تحلیل او کره کتنې پر مهال دې ټکي ته پام کول موږ تر اصلي معنا موندنې پورې رسولی شي، ځکه خو د پنځونې او هنر اړیکه موندل، په هنري پنځونه کې د پنځګر د روان او ټولنیز موقف مشخصول او په ادبي اثارو کې د هنر انګیزه او تحلیلي زاویې سپړل زما موخې دي.

پایله

پورتنیو څرګندونو ته په پام سره د پایلې په توګه ویلی شو چې په ادبي پنځونو کې تر ټولو وړاندې د پنځګر روان او پنځځواک کلیدي ځای لري او د جلا زاویو په ټاکنه او تشخیص کې کارنده تمامېږي. په همدې ډول طبیعت داسې یو عنصر دی چې د ادبي اثارو پر منځپانګیزه بڼه اغېز لري، دا چې ادبي یا هنري پنځونې هر وخت ممکنې نه دي، یو اغېز په کې د طبیعت دی، په همدې ډول د ادبي اثر ژبه د پنځونو محور جوړوي، ددې تر څنګ عامه او هنري تجربې له ټولنې یا د هنري اثارو له مخاطب سره د پنځګر د چلند په ټاکنه کې تګلوری څرګندوي او پر دې ټولو سربېره د ښایست معیارونه او د هنر اړواپوهنه پنځګر پر دې برلاسی کوي چې خپل هنري اثر له بېلابېلو زاویو څخه د محبوبیت کچې ته لوړ کړي. همداسې د پنځګر فردي تمایلات هم په هېڅ صورت د پټېدو وړ نه دي او په ادبي اثر کې له یوې زاویې ځان څرګندوي، خو څومره چې هنرمن ټولنیز کېږي، د فردي تمایلاتو اندازه هم جامعیت مومي او ادبي اثارو ته ټولنیز موقف وربښي.

ماخذونه

ازمون، لال پاچا. (۱۴۰۲). د تخیل سمندر. کابل: سمون خپرندویه ټولنه.

بارټ، رولان. (۱۳۹٦). لذت متن. ژباړن: پیام یزدانجو. تهران: نشر مرکز.

پسرلی، اجمل. (۱۳۹۷). ښکلا د خوشال په غزل کې. کابل: د افغانستان علومو اکاډمي – ادبیاتو پوهنځی.

رشیدي، معید. (۱۳۹۳). استعاره، تخیل او تخلیق. ژباړن: جمیل ممتاز. ننګرهار: مازدیګر خپرندویه ټولنه.

سمون، محمد مصطفی. (۱۴۰۲). ادراک او مانا. کابل: سمون خپرندویه ټولنه.

کرګر، محمد اکبر. (۱۳۹۹). هنر، ښایست او ادب. ننګرهار: هاشمي خپرندویه ټولنه.

مندور، محمد. (۱۳۸۰). ادبي کره کتنه. ژباړن: اجرالدین اقبال. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله

مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان

شماره مسلسل (۳۵) بهار و تابستان ۱۴۰۳

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 113-138

Critical Analysis of the Discourse of Wassef Bakhtari's Poems in the Fifties With the Approach of Norman Fairclough

Mohammad Shahpoor Qadiry
Department of Persian Dari, Literature Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Mohammad Shahpoor Qadiry, **E-mail:** shahpoorqadery@gmail.com

Article Info

Article Type: Research Article

Article History:
Received:19, May, 2024

Revised: 30, May, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 4, September, 2024

ABSTRACT

Symbolic language, mythological structures, and hidden foundations of Wassef Bakhtari's Poems need to be represented, which can be better achieved with retroactive and interdisciplinary readings, and the approach of "critical discourse analysis" is one of those methods. This interdisciplinary method uncovers the deep truths of the text and studies the function of language in the discourse relations of the works with regard to power relations and social structures and institutions. In this article, discourse analysis and critical ideology of Western poetry in the period of Sardar Dauded And the governance of the communist discourse has been reviewed with critical tools and layers and analytical-descriptive and qualitative methods. Bakhtiri has drawn the ruling discourse environment in these periods as autocratic, dictatorial, colonialist, monopolistic and tribal, and has severely criticized the hegemony of party power and has offered a resistance discourse against it, which in the face of oppression, cultural crimes and colonialism. There is a dominant discourse. Examining the poems shows that Bakhti has criticized social and political institutions and systems and considered the leftist ideology associated with the Soviet Union as an enemy of the culture and language of our people, and the excessive symbolism and mythology of the poet still indicates severe censorship and the type of political actions to prevent the spread of our language and culture. It is in these courses

Keywords: Critical Discourse Analysis, Communist Discourse Contemporary Dari Persian Poetry and Wasef Bakhtari's Poems.

To cite this article: Qadiry, M. S: 2024. Critical analysis of the discourse of Wassef Bakhtari's Poems in the fifties with the approach of Norman Fairclough. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 113-138. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 113-138

تحلیل انتقادی گفتمان اشعار باختری در دهه‌ی پنجاه با رویکرد نورمن فرکلاف

پوهنمل دکتور محمد شاپور قادری

عضو کادر علمی دیپارتمنت دری پوهنځی ادبیات و علوم بشری پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۲/۳۰ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۱۰ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـش

چکیده

زبان نمادین، ساختارهای اسطوره‌ای و بن‌مایه‌های نهان‌ساخت اشعار باختری نیاز به بازنمایی دارد که با خوانش‌های پس‌کنشانه‌ای و میان‌رشته‌ای بهتر میسر است و رویکرد «تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف» یکی از آن روش‌ها است. این روشِ میان‌رشته‌ای حقایق ژرف‌ساخت متن را بازگشایی و کارکرد زبان را در روابط گفتمان‌های آثار با توجه به مناسبات قدرت و ساختارهای اجتماعی و نهادها مورد مطالعه قرار می‌دهد. در این مقاله گفتمان‌شناسی و ایدئولوژی انتقادی اشعار باختری در دوره‌ی سردار داود و حاکمیت گفتمان کمونیستی با ابزارها و لایه‌های انتقادی و روش تحلیلی- توصیفی و کیفی نقد و بررسی شده است. باختری فضای گفتمانی حاکم را در این دوره‌ها استبدادی، دیکتاتورانه، استعمارپرست، انحصارگر و قبیله‌ای ترسیم نموده و هژمونی قدرتِ حزبی را به شدت مورد انتقاد قرار داده و در برابر آن گفتمان مقاومت را پیشکش نموده است که در رویارویی با سرکوب‌گری، جنایات فرهنگی و استعمارپرستی گفتمان غالب و سلطه قرار دارد. بررسی اشعار نشان می‌دهد که باختری از نهادها و نظام اجتماعی و سیاسی انتقاد نموده و ایدئولوژی چپی وابسته به شوروی را دشمن فرهنگ و زبان مردم ما دانسته است و نمادپردازی و اسطوره‌گرایی بیش از حد شاعر هم‌چنان نشان‌دهنده‌ی سانسور شدید و نوع اعمال سیاسی برای جلوگیری از گستره‌ی زبان و فرهنگ ما در این دوره‌ها است.

واژه‌های کلیدی: تحلیل گفتمان انتقادی، گفتمان کمونیستی، شعر معاصر فارسی دری و گفتمان اشعار باختری.

استناد: قادری، محمد شاپور. (۱۴۰۳)، تحلیل انتقادی گفتمان اشعار باختری در دهه‌ی پنجاه با رویکرد نورمن فرکلاف، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۱۱۳-۱۳۸) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

۱. مقدمه

واصف باختری در حیات پُربار زندگی‌اش«در عرصه‌ی فرهنگ و ادبیات سرزمین ما، حضور نمایان و اثرگذار داشته است.[و دارد] شعر سروده، سیاست کرده، به حکمت و فلسفه روی آورده، به کوشش‌ها و پژوهش‌های ادبی دست یازیده، به کارهای ترجمه منظوم و منثور پرداخته و راهیان نوسفر راه شعر و چکامه را دست‌گیری و رهنمایی کرده است.»(زریاب، دستینه‌ها۱، ۱۳۹۵: ۸۳) رهنورد زریاب در همین مقاله به نوعی، فعالیت‌ها و جای‌گاه ادبی و علمی باختری را «چهل‌ساله» پنداشته است و باختری را در دهه‌ی پنجاه و نیمه‌اول دهه‌پنجاه یک شاعر علمی- فلسفی عارفانه معرفی نموده است؛ اما، به نگاه من باختری شاعر، فیلسوف، عارف و دانش‌مند فرازمانی، فرامکانی و متعهدِ اجتماعی است که «از ژرفای خونین رویدادها سخن می‌گوید؛ اما، از رویدادها نام نمی‌برد. با این‌حال فضای ذهنی شاعر و تصاویر آمده در آن خواننده را تا ژرفای آن رویدادها به پیش می‌راند.» (نادری، دستینه‌ها۱: ۱۳۹۵: ۲۳۹) و «او کسی نیست که از سر تفنن به شعر روی آورده باشد و پس از مدتی یا در جا بزند،یا کناره بگیرد. همواره حضور داشته و کوشیده شعراش را از هر حیث به کمال برساند.»(کاظمی، دستینه‌ها۱، ۱۳۹۵: ۲۱۳) و «غم زمین و زمانه‌اش را بازتاب دهد. واصف گاه دچار یأس و تلخ‌کامی است و خالی بودن دل‌اش از امید و زندگی را شرح می‌دهد. او وطن‌اش را شکنجه‌خانه می‌بیند و تصور می‌کند، تنها در رؤیا می‌توان دید که این خانه از فریاد شکنجه‌شده‌گان خالی است. او جوانه‌ی امیدی هم نمی‌بیند که آینده‌ی این باغ را گلستان کند.»(سعیدی، ۱۳۹۳: ۴۳) فریاد باختری، آه و درد هر انسان زیر شکنجه است و از سرزمین، باغ و وطنی صحبت می‌کند که مربوط هر انسان ستم‌کشیده در یک سرزمین دردمند است که زبان آن بیشتر نمادین، اسطوره‌ای و سمبولیک است.

بنابر این خوانش‌های پس‌کنشانه‌ای با توجه به چند وجهی بودن اشعار باختری، زمینه‌ی «دریافت شرایط عینی و مصداق روشن» شاعر را مساعد می‌سازد و رویکرد «تحلیل گفتمان انتقادی» ما را به لایه‌های پنهان و ژرفای زیرساخت‌های شعر شاعران نمادگرا می‌رساند و بن‌مایه‌های اجتماعی آن را بازگشایی می‌نماید. به قول ولک، آثار ادبی در واقع یک نهاد اجتماعی است که تولیدکننده، مصرف کننده و پدیده‌های ساختاری آثار ادبی و شعر(نماد، اسطوره، صنعت‌های ادبی) «در ذات خود اجتماعی هستند و زندگی نیز یک واقعیت اجتماعی است که ادبیات آن را به نمایش در می‌آورد.»(ولک و اوستین، ۱۳۹۰: ۹۹) و از جانب دیگر شعر به عنوان یک کنش اجتماعی با ساختار ویژه‌ی زبانی همواره مورد توجه نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی و

زبان‌شناسان قرار گرفته است. از جمله نقدهای آلتوسر جامعه‌شناس فرانسوی و فرکلاف دیدگاه‌های تازه‌ای در پیوند بر هنر و ادبیات و اجتماع مطرح نموده است که «نمی‌توان ادبیات را بدون متفکرانی نظیر آلتوسر»(فرتر، ۱۳۹۲: ۹) فرکلاف و دیگران درک کرد.

نورمن فرکلاف «کار خود را بر اساس آثار فوکو و برخی از نظریه‌پردازان نئومارکسیست و دیگر نظریه‌پردازان اجتماعی بنا نهاد.»(Threadgold, 2003: 14) و تأکید نمود «که متن معنی را به واسطه‌ی ویژگی‌های زبانی انتقال نمی‌دهد؛ بلکه، معنی به واسطه‌ی ساختارهای گفتمان‌مدار، تولید و درک می‌شود و این معنا نشان‌دهنده‌ی ایدئولوژی خاص و یا شیوه‌های کنترول و دست‌کاری روابط قدرت است.»(فرکلاف، ۱۹۹۱) که در این روش ارتباط متن با بافت‌های اجتماعی در «سه سطح ۱- توصیف، (تحلیل ویژگی‌های صوری)؛ ۲- تفسیر، (تحلیل کنش گفتمانی فرآیندهای متن و مصرف متن) و ۳- تبیین، تحلیل کنش اجتماعی.»(فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۱) قابل پی‌گیری است.

«تحلیل گفتمان انتقادی» نوعی جامعه شناسی زبان است و با توصیف متن ادبی کار خود را آغاز و با تبیین ساختارهای اجتماعی دخیل در تعیین گفتمان‌ها، پایان می‌دهد و تأکید دارد، که هرگفتمانی به صورت تاریخی تولید و تفسیر شده و ساختارهای گفتمانی به وسیله ایدئولوژی گروه قدرت‌مند، قانونی می‌شوند. در مقابل گفتمان رقیب، این امکان را برای خود فراهم می‌آورد، که فشار حاصل از بالا و احتمال مقاومت را در برابر روابط قدرت نابرابر، برجسته نماید. از این‌رو، فضای گفتمان دوره‌ی سردار داوود و گفتمان کمونیستی در تاریخ معاصر کشور، برساخت گفتمان‌های قومی و هژمونی زبانی را برای مردم ما تحمیل کرد که باختری در لای نهان اشعاراش گفتمان مقاومت را در برابر گفتمان فرهنگ‌ستیز و استبدادی سلطه به صورت جدی مطرح نموده است. بنابراین، تحلیل گفتمان[۱] انتقادی، «روشی‌است که به شناخت هرچه بهتر گفتمان‌های مختلف و فهم آن‌ها کمک می‌کند، این‌که گفتمان‌های مختلف چگونه در بطن یک جامعه و در برهه‌ای خاص شکل می‌گیرند و اصولاً چه ارتباطی با قدرت و سیستم حاکمیت دارند، همه‌ی این موارد از وظایف وکارکردهای تحلیل انتقادی گفتمان است.»(آقاگل‌زاده، ۱۳۹۲: ۵۸-۶۰)، که به هدف «تجزیه و تحلیل متن، نشان دادن ارتباط‌های پنهان و ایدئولوژی پوشیده در آن و به عبارت دیگر، تلاش برای

---

[۱] Critical discourse analysis

کشف اطلاعات در زیر سطح زبان و به منظور آشکار کردن انتخاب‌های زبانی»(درپر، ۱۳۹۱: ۴۱) گفتمان‌مدار متن انجام می‌یابد.

۲. بحث و بررسی

شعر نیمایی و آزاد در کشور از دهه‌ی پنجاه به بعد با واصف باختری به اوج و کمال رسیده است «بی‌تردید می‌توان گفت که نیمایی‌های او در این سال‌ها گذشته از این‌که اوج نیمایی‌سرایی شاعر را نشان می‌دهند؛ بلکه، اوج نیمایی‌سرایی شعر پارسی دری در افغانستان نیز است. او در این میدان با پیروزی و شتاب چشم‌گیری به پیش رفته که می‌توان گفت: خود به هویت شعر نیمایی افغانستان بدل می‌شود. محتوای شعرهای‌اش در این سال‌ها ژرفای بیش‌تری پیدا می‌کند. برهنه‌گی زبان سیاسی جایش را به یک زبان نمادین و گاهی چند لایه و چند آوایی می‌دهد و شعر افق‌های معنایی گسترده و دورتری پیدا می‌کند. در شعرهای این دوره‌ی معاصر واصف استعاره، نماد و اسطوره‌پردازی، اسطوره‌گرایی، گرایش به آرکایسم زبانی و اشاره‌ها به شخصیت‌های اسطوره‌یی، تاریخی و رویدادهای اسطوره‌یی کاربرد گسترده‌یی می‌یابند. شعر واصف باختری در دهه‌ی پنجاه و پس از آن بیش‌تر متمرکز بر شعر نیمایی و سپید است. نیمایی‌سرا و سپیدسرا است. البته، رغبت بیش‌تر به شعر نیمایی دارد. نادری، ۱۴۰۱: ۹۱-۹۶) که در این‌جا با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف در سه مرحله به طور نمونه توصیف، تفسیر و تبیین شده است.

۲-۱-۱. توصیف اشعار باختری در نیمه اول دهه‌ی پنجاه

زبان شعر باختری در دهه‌ی پنجاه و کودتای سردار داوود خان و پس از آن پخته و «بیش‌تر با نمادها و اسطوره‌ها می‌آمیزد و شاعر خود نیز اسطوره‌پردازی می‌کند. در شعرهای او نمادها به گونه‌ی دقیق در برابر هم و در کنار هم قرار می‌گیرند، زنده و پویا اند، از آغاز تا پایان شعر حرکت می‌کنند و هر کدام وظیفه‌یی دارد. این حرکت نمادها در شعرهای او ما را به ژرفای شبکه‌های پیچیده‌ی مناسبات اجتماعی و سیاسی جامعه رهنمایی می‌کند. انسان‌ها در شعرهای او در سیمای همین نمادها هستی می‌یابند و پایدار می‌شوند. جامعه و زندگی اجتماعی را برای ما می‌نمایاند. جامعه‌ی که همیشه تشنه‌ی آزادی و عدالت بوده است. جامعه‌یی که پیوسته در زیر چکمه‌های نظام‌های بی‌دادگر و شلاق تجاوز بیگانه زجر کشیده است. از این نقطه نظر او یکی از نام‌آورترین شاعران شعر پایداری روزگار ما نیز است. البته، میزان این نمادگرایی در شعرهای واصف باختری در دوره های گوناگون زندگی سیاسی- اجتماعی افغانستان درجه‌های گوناگونی می‌یابد. واصف باختری

از اسطوره و روایت‌های اسطوره‌یی گرفته تا بینش‌های سیاسی‌ـاجتماعی و نگرش‌های شاعرانه، همه را با واقعیت و وضعیتی که در آن زندگی می‌کند پیوند می‌زند، تا واقعیت ذهنی شعر خود را ایجاد کند. او نسبت به واقعیت اجتماعی‌ـ سیاسی روزگار خود و نسبت به آن‌چه که بر زندگی او تأثیرگذار است، با مسئولیت بر خورد می‌کند. وقتی تاریکی حاکم بر جامعه را بیان می‌کند، وقتی از استبداد جاری روزگار و حاکمیت آن سخن می‌گوید و از گرسنگی مردم می‌گوید و از پراگندگی جنبش روشن‌فکری و هوچی‌گری جامعه‌ی سیاسی افغانستان سخن می‌گوید، شماری هیاهو به راه می‌اندازند که واصف باختری شاعر شکست و ناامیدی است، شاعر انزواست. آن‌گونه که گفته شد کاربردنمادها، ارجاعات ذهنی به سرزمین‌های ابهام‌الود اسطوره‌ها، روایت‌های حماسی و تاریخی شعرهای پایداری واصف باختری را نیز گاهی در هاله‌ی ابهام فرو می‌برد؛ با این حال چنین امری سبب می‌شود، تا شعرهای او محتوای چندین بعدی پیدا کنند. البته این تنها وابسته به شعرهای بلند او نیست، همان‌گونه که می‌بینیم چنین چیزی با شعرهای کوتاه او نیز می‌آمیزد»(نادری، ۱۴۰۲:۱۳۸-۱۳۹)که در این نمونه‌ها زبان نمادین، اسطوره‌ای، ساختار و فرم میکانیکی اشعار شاعر را می‌توان دید:

شعر «برچتر واژگونه‌ی تندیس» سال ۱۳۵۳«قامتی درازتر شب، دزد چراغ‌دار حکایت‌ها، تابوت برگ‌های مزامیر، رگ‌بارهای آتش و آهن، آبستن تهی» (باختری، ۱۳۹۹: ۱۳)؛ در شعر «و پاسخ تلخ، ۱۳۵۵»، «یک صبح، صبح آبی آدینه/ ... ابر بهارینه/ فریاد زد:/ ای نخل‌های خشک سترون/ ای پیش باد، خم شده سرهاتان/ کو جوهر جوانی و رویش؟/ کو آن جوانه‌ها و ثمرهاتان؟/ ناگه کاج خشک نگون‌ساری/ -از تیره و تبار تبر خورده‌گان باغ-/ برداشت سر ز بازوی شاخ شکسته‌یی/ گفت: ای نیای برتر/ ما سال‌ها نوازش باران ندیده‌ایم/ آبی اگر نمانده فرو ریز آتشی/ بر ما مگیر خشم، میاشوب و گوش باش/ سال دیگر که باد خزان خیمه برفراشت/ دروازه‌بان دکه‌ی هیزم فروش باش» (همان: ۱۶۵-۱۶۶) در شعر «از غرفه‌ی غروب، ۱۳۵۵» می‌خوانیم«دیدم که بر کرانه‌ی خونین رود شرق/ از خوشتن به خویش سفر کردی/ چون بر طلوع کاذب خورشید کاغذین/ از غرفه‌ی غروب نظر کردی» (همان: ۱۶۸).

امّا نمادگرایی باختری گاهی شعر را از دنیای حقیقی، عینی و ملموس ما دور کرده‌است و این خطری است که همه سمبولیست‌ها را تهدید می‌کند. این‌جا گویا شاعر یک دنیای مجازی خلق می‌کند که در آن، همه‌ی پدیده‌ها جاندار هستند، ولی در مقابل از انسان چندان خبری نیست. البته ما در این دنیای مجازی، احساسِ زندگی می‌کنیم، ولی زندگی‌ای بدون حضور انسان، و این کمی

ناخوشایند است. این مشکل به‌ویژه وقتی مضاعف می‌شود که نمادگرایی فقط با کمک عناصر طبیعت مثل ماه و خورشید کوه و درخت صورت گرفته باشد. چنین است که در شعر باختری، حضور ملموس مردم، زندگی و چشم‌دیدهای عینی شاعر حس نمی‌شود، مگر در شعرهای اخیر که از قماشی دیگرند. یعنی می‌شود گفت که در واقع، شعر باختری یک تصویرسازی مضاعف دارد، یعنی هم کلّ فضا یک فضای مجازی و نمادین است و هم شعر در محور افقی از تصویرسازی‌های فشرده بهره دارد. این یکی از دلایل پیچیدگی و ابهام شعر باختری است، همان ابهامی که شاعر ما بدان شهرت یافته است. نمونه‌های زیادی مانند «دروازه‌های بسته‌ی تقویم» و «و صدا، صدای شکستن بود...» در مجموعه‌ی اشعار شاعر «سفالینه‌یی چند برپیشخوان بلورین فردا» به مشاهده می‌رسد:

اگر به نیمه‌شبی دیدی
که در گریز شبیخونیان منطق نور
شکیب خانه‌نشینان ـ سکوت پردگیان ـ
به گوش پنجره‌ها گفت
صدای نبض نجابت خموش‌تر بادا
و دست حادثه نوزاد بذر رابطه را
ز بام فاجعه افکند
به سوگواری ما خنده‌ات دریغ مباد
(باختری، ۱۳۹۵: ۱۳۷).

گفتیم که شاعر غالباً یک دنیای مجازی و برین می‌آفریند. به همان اندازه که عناصر خیال در این دنیای مجازی از محیط زندگی و تجربیات عادی مردم فاصله دارند، زبان هم به‌ناگزیر فاصله می‌یابد و این است یکی از دلایل فاخر بودن زبان باختری. کسانی که فقط و فقط از روی ظواهر قضاوت می‌کنند، باختری را در زبان، تحت تأثیر مهدی اخوان ثالث می‌دانند. من تصوّر می‌کنم که تأثیر فضای تصویری شعر باختری بر زبانش بیشتر مؤثر بوده است.

یکی دیگر از وجوه جدّیت باختری در کار، وسواس و دقّت او در ساختار صوری شعر است. شعر برای او فقط یک ابزار نیست، یک هدف هم هست. به همین لحاظ شعرهایش غالباً سنجیده‌اند و همراه با پرداخت‌های صوری، به‌گونه‌ای که صرف نظر از محتوا، می‌توان از صورت‌شان هم بهره‌ها برد و چیزهای یاد گرفت و باز از وجوه امتیاز باختری، پرداختن جدّی و حساب‌شده به شعر منثور یا

همان شعر سپید است. او در این قالب نیز از تجربیات شاعران توانای زبان فارسی بی‌بهره نمانده است. او کسی نیست که از سر تفنّن به شعر روی آورده باشد و پس از مدتی یا درجا بزند و یا کناره بگیرد. همواره حضور داشته، شعر سروده و کوشیده شعرش را از هر حیث به کمال برساند. شعرهای تازه‌ی او به نسبت شعرهای پیشین، بهره‌مندی بهتری از تجربیات عینی شاعر دارند و دیگر آن فضای کدر و متراکم تصویری در آن‌ها غلبه ندارد. «و خورشید را باید آویخت...»یک نمونه‌ی خوب از این گونه شعر است و یادگار پنج‌سال سیاهی و نکبت در کشور است.

۲-۱-۲. تفسیر شعر دوره داوود خان

اشعار نمادین و اسطوره‌ای باختری در اوج تضادهای ایدئولوژیک دوره‌ی داوود خان پدید آمده است که به شدت انتقادی و اعتراضی است. گفتمان انتقادی، شاعر نسبت به ایدئولوژی گفتمان غالب و سلطه به روش سمبولیسم اجتماعی در نمادهای گوناگونا بازتاب یافته است که به روش موازی فضای موجود(دشوار) و مطلوب(گذار دشواری) را در بر دارد. خوشه‌های نمادین گفتمان حاکم و گفتمان رقیب در اشعار باختری نشان می‌دهد که فعال شدن ابزارهای سرکوب‌گر باعث پیروزی «شب» و نابودی «خورشید» می‌گردد. گفتمان اشعار باختری در ساخت‌گاه متفاوتی شکل گرفته و در تعارض به گفتمان حاکم، اوج گرفته و به دادخواهی برخاسته است. نمونه‌ها و ترکیب‌های نمادین شعرهای او از جایی به جایی حرکت می‌کند و در رویارویی با فضای استبدادی گفتمان سلطه و بینش‌کوته‌نگر اجتماعی، سوژه‌های متفاوتی را معرفی نموده است؛ اما، جامعه‌ی ایده‌آل باختری، پر از زیبایی و روشنایی است که در پرورشگاه دنیای ذهنی شاعر قرار دارد. باختری، ایدئولوژی سرکوب‌گر، گفتمان سلطه را به تصویر کشیده است که برای استقرار دستگاه وابسته به شوروی از زور، قتل، تبعید و زندان منتقدان خودشان سودجویی نموده‌اند. ترکیب‌ها و ساختارهای واژگانی فراوان و بی‌شماری وجود دارد که به عنوان ویژگی‌های سبکی شاعر، بازتاب دهنده‌ی شدت بی‌عدالتی، ستم و جنابات فرهنگی دوره‌ی سردار داوود است. نشانه‌های دیگری که نقش دستگاه سرکوب‌گر دوره‌ی داوود را برجسته می‌سازد، زمینه‌های تاریخی، اسم‌های کهن، اسطوره‌های خوبی و بدی واژهای باستانی فرهنگ و هویت خراسان باستانی و افغانستان امروز است.

همین‌طور، فقر و بی‌چارگی و حاشیه‌نشینان گرسنه، گِرد سفره‌ی رنگین استعمار دولتی از بن‌مایه‌های مهمی زیرساختار شعر باختری در زمان سردارد داوود خان است که پیوست اجتماعی درونی و دستگاه استبدادی گفتمان سلطه را، یک پیوند استثماری گروه حاکم و محکوم تعریف

کرده و پراتیک‌های برخاسته از ایدئولوژی گفتمان اجتماعی و طبقاتی را به مبارزه و دادخواهی دعوت می‌کند. به اثر دست‌اندازی شوروی و حمایت آن‌ها از گروه مارکسیست و کودتا و رهبری سردار داوود در افغانستان، مردم ما دچار برخوردهای ظالمانه و نامتوازن سیاسی، فرهنگی، هویتی و در واقع اجتماعی قرار گرفته اند، که باعث شگاف‌های عمیقی طبقاتی گردید. به نگاه شاعر گفتمان حاکم با نوع آگاهی جعلی نسبت به تاریخ و فرهنگ در هویت‌زدایی دیگران و نژادپرستی و هژمونی قومی و زبانی کمر بسته‌اند که تفکر اقتصادی و معیشت اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده است. باختری، می‌خواهد بگوید، که در سایه‌ی چنین دستگاه چی‌نوع روابط اجتماعی، نظام اقتصادی، سیاسی... حاکم خواهد بود و از نظر شاعر جامعه هیچ‌گونه ساخت سیاسی- اجتماعی مشخصی ندارد. در واقع، اشعار باختری با نوعی اندیشه‌ی اتوپیایی(Utopia) آمیخته است.

شاعر همواره ناظر جریان‌های سیاسی بوده و نه از عناصر گروه‌های ایدئولوژیک که زبان شاعر پویا و سچه و به شدت انتقادی است. بعد از دوره اول مشروطیب طرزی و حبیب‌الله و امان‌الله تئوریسن‌های دولتی برای زبان فارسی، شاعران فارسی زبان و قوم بیرون از دست‌گاه دولتی پیوسته برنامه‌های مشخصی طرح و عملی نموده اند. مثلاً، به روایت استاد باختری «وقتی‌که سردار محمد داوود خان صدر اعظم بود و برادراش سردار نعیم خان وزیر خارجه و معاون صدر اعظم بود «بن وینست»؟ زبان‌شناس معروف فرانسوی را به کابل دعوت کرد و گفت: طرح برچیده شدن زبان فارسی را از افغانستان آماده کن! «بن وینست» گفت: «من این کار را نمی‌کنم، من یک زبان‌شناس هستم، من معمار زبان هستم. من ویرانگر زبان نیستم.» با او برخورد سردی کردند و غزنی روان کردند و برخورد تشریفاتی و دوباره رفت فرانسه. بعد دو نفر از اتحاد جماهیر شوروی خواستند، یکی از دانشمندان ازبیکستانی شوروی، به نام عبدالصمد خواجه بابایووف؛ دیگر، پروفیسر دیریس بود. این‌ها گفتند که بساط زبان فارسی به آسانی برچیده نمی‌شود؛ در هر جمله‌اش یک بم بگذارید.

دستگاه ایدئولوژیک گفتمان سلطه با دسیسه‌های استعمار مصروف طرح و تطبیق چنین برنامه‌ها بودند، که لایه‌های زیرین و نشانه‌های حقیقت برتر روساخت شعرهای باختری آن‌ها را برجسته ساخته است و گفتمان اشعار شاعر روند نهادهای ادبی را مبارزه و دادخواهی و نقش سوژه‌ها در شعر را بیدارگرایانه دانسته است. باختری، در تمام قالب‌های شعری و آثاراش به نوعی رسالت شاعران و نویسندگان را مشخص کرده که «معاشقه و معشوق پروری» نیست، می‌گوئید که در این فضای ستم‌گری و «شب‌ستان» باید به «بیدارگری» و «روشنی» جامعه پرداخت. همین‌طور مبارزان که شهید شدند یکی از مضمون‌های مهم شعر باختری در دوره‌ی داوود خان است و از

زمینه‌های بروز خلاقیت شاعرانه‌ی او است. در اشعار باختری شهید با نمادهای گوناگون یاد شده است و روایت‌های حماسی از شخصیت‌های تاریخی را نقل می‌کند و با فضای موجود می‌آمیزد، کمال هنری و دانش زمینه‌ای شاعر را نشان می‌دهد.

به قول خود شاعر که در مصاحبه‌ی می‌گوید: «به عنکبوت بگویید/ به آن زبان که به جز راویان باد ندانند...» این شعر وقتی سروده شده است، محمد داود خان کودتا کرد. در واقع، بساط یک نوع آزادی نارسا و ناقصی هم که مدت ده سال بر افغانستان فرمانروا بود، به کلی برچیده شد. مخصوصاً در دست‌گاه‌های نشراتی کار ممییزی و سانسور شدت گرفت. این شعر ـ همان‌گونه‌که اشاره شد،ـ انعکاس و بازتاب همان اوضاع و احوال سال ۱۳۵۲ و ۱۳۵۳ است، که یک بار دیگر، تنور مدحیه‌سرایی گرم شد. این شعرـ اگر نه در مذمتی ـ نه ترتیبی است، بلکه یک نوع انعکاس دادن همان وضع اختناق‌آمیز است. عنوان شعر «دروازه‌های بسته‌ی تقویم» است.»(دهقان، ۱۳۹۴: ۳۳-۳۴) و چنین است:

به عنکبوت بگویید
به آن زبان که به‌جز راویان باد ندانند
اگر به نیمه‌شبی دیدی
که در گریز شبیخونیان منطق نور
شکیب خانه‌نشینان ـ سکوت پرده‌گیان ـ
به گوش پنجره‌ها گفت
صدای نبض نجابت خموش‌تر بادا
و دست حادثه نوزاد بذر رابطه را
زبام فاجعه افگند
به سوگواری ما خنده‌ات دریخ مباد
مبادت از «نفس سرخ ابرها» بیمی
که از قبیله‌ی صحرانشین طوفان‌ها
که از تبار عقیم خطوط فاصله‌ها
به عنکبوت بگویید
رواق خانه‌ی ما بارگاه فتح تو بادا! (باختری، ۱۳۹۵: ۱۳۷-۱۳۸).

و یا شعر «از معیاد تا هرگز» که در سال ۱۳۵۳ سروده شده است:

از آن جزیره برون‌آی ای جزیره‌نشین
که اشک آیینه‌ها
حباب طوفان شد

(باختری، ۱۳۹۵: ۱۳۳).

این شعر در آن‌سوی شبکه‌ی تصویرها دارای یک محتوای سیاسی است؛ اما،«نه با زبان شعرهای سیاسی دهه‌ی چهل شاعر که با شور انقلابی می‌آمیزد و از دور خود را نمایان می‌سازد. شعر زبان پیچیده و نمادین دارد که فهمش تأمل می‌خواهد. نماد اصلی همان «جزیره» و «جزیره‌نشین» است. بعد همه تصویرها و حرکت‌ها در شعر به دور این محور می‌چرخند. جزیره خود مفهوم انزوا را می‌رساند. جزیره خود انزوا است. کسی ا زیاران شاعر گوشه‌گیری کرده است و گویی از همه چیز گذشته و از همه کس بریده و رفته تا در جزیره‌یی تا دور را همه غوغای زندگی با خودش باشد. در حالی، که جزیره‌نشینی شایسته‌ی او نیست. توصیفی که باختری از آن جزیره می‌دهد، بسیار ترس‌ناک و مخوف است. درختانش‌که در کرانه‌ها رسته‌اند، صلیب مرگ پیام آوران خورشیداند. پس در این جزیره سخن گفتن از خورشید حکم مرگ را دارد. هر سنگ و سنگ‌ریزه‌ی آن پیکان‌ها به زهرآلوده‌اند، که به سوی آشیانه‌های مرغان که نماد زندگی‌اند، پرتاپ می‌شوند و آشیانه‌ها یک روی گستره‌ی مرگ می‌ریزند. شاعر به آن جزیره‌نشین که تیر امیدش به خاک خورده است، فریاد می‌زند، که از آن جزیره برون‌آید. زنجیر انزوا را بشکند. چنین جزیره‌یی را سزوار نام و نشان او نمی‌داند. برای آن‌که چنین جزیره‌نشینی همه چیز را از او می‌گیرد، یا همه چیز را در او نابود می‌سازد. آن‌جا موریانه‌ی ترس کتاب روح او را در آن انزوای تاریک برگ برگ می‌خورد. این جزیره‌نشین در این شعر گویی پیشوای مبارزی است، که در نهایت ناامیدی از همه چیز گذشته است. این ناامیدی برخاسته از حیانی است که کسانی به او روا داشته‌اند. وقتی در پایان شعر به این سطرها می‌رسیم.»(نادری، ۱۴۰۱: ۱۱۱)

از آن جزیره برون‌آی
شکوه‌سبز گیاهان باغ فردا را
به کار گیر و سلامی به آفتاب رسان
به سوی روشنی سرخ سرنوشت بران

(باختری، ۱۳۹۵: ۱۳۴).

در می‌یابیم‌که این جزیره‌نشین جای‌گاه و توانایی‌های بزرگ اجتماعی و سیاسی دارد و «از نظر معنوی انسانی است، بلندجای‌گاه. او باید از جزیره بیرون بیاید و به «شکوه باغ‌فردا» بیندیشد؛ سلام و پیام آن را به خورشید برساند و این همان راندن به سوی «روشنی سرخ سرنوشت» است. روشنی سرخ سرنوشت، دو مفهوم را در ذهن ما بیدار می‌کند. یکی این که شاعر به آن جزیره‌نشین می گوید که اگر در ره رسیدن به خورشید، خونت هم که ریخته شود، به‌تر از آن است، که در آن جزیره‌ی دور و تاریک بمانی، دو دیگر این که بیا و پیام شکوه سبز گیاهان فردا را که می‌تواند نماد یک آرمان اجتماعی باشد، به خورشید برساند که رسالت تو همین است، نه نشستن در جزیره‌ی انزوا. از «گزافه‌ترین روز» سخن می‌گوید، روزی‌که جزیره‌نشین آن را نگین افسرزرین روزگاران می‌پنداشت؛ اما، شاعر آن روز را وابسته به سلاله‌ی تاریکی می‌داند. «گزافه‌ترین روز» نماد و نشانه‌ی پیچیده‌یی است. شاید اشاره به رویدادهای تندروانه‌ی گروه‌های سیاسی آن روزگار دارد. اگر به گونه‌ی مشخص بخواهیم چیزی بگویم، شاید اشاره به آن روزی دارد، که شماری از دانش‌جویان با شعار تسخیر ارگ شاهی رو به سوی ارگ روان بودند، که سخت در هم کوبیده شدند.»(نادری، ۱۴۰۱: ۱۱۲) همین‌طور شعر «و آفتاب نمی‌میرد، نماد استواری و ماندگاری این شعری پرآوازه‌ی واصف باختری، وضعیت سیاسی کشور را ترسیم نموده است «مخاطب شعر هم جنبش سیاسی و روشن‌فکری افغانستان است که با پراگندگی، سردرگمی و بی‌تجربگی در پیوند به وضعیت تازه‌ی پیش آمده، روبه‌رو شده است.»(نادری، ۱۴۰۱: ۱۵۳).

و سایه گفت به باد
چه روی داد، که شهر
بلندقامت بالنده
ستبربازوی توفنده
رگی ز پیکر هستی بود
کنون فتاد ز پای
رگ بریده‌ی جنگ‌آوری‌است، خون‌آلود
چی روی داد که آهن‌دلان صخره‌شکن
به سان پیکره‌ها، نقش‌ها، عروسک‌ها
ستاده‌اند در آن‌سوی شیشه‌های زمان

(باختری، ۱۳۹۵: ۱۴۱).

این شعر را واصف باختری «به سال ۱۳۵۴ سروده است. درست زمانی‌که یک بحران سیاسی در زیر پست حکومت داودخان در گردش بود. این شعر، شناس‌نامه‌ی یک دوره‌ی تاریخی- سیاسی افغانستان است. واصف باختری این‌جا اسطوره‌پردازی نمی‌کند. البته، هر شاعری در چارچوب نیروی آفرینشی و تخیل شاعرانه‌ی خود به اسطوره‌سازی می‌پردازد؛ اما، میزان مؤفقیت هر شاعری در چنین شگرد شاعرانه متفاوت است. شاعر وقتی در سرایش شعر خود در اجزای طبیعت استحاله پیدا می‌کند و روح شاعرانه‌ی او در اشیاء حلول می‌کند و اجزای بی‌جان طبیعت خاصیت‌های انسانی پیدا می‌کنند. با هم می‌آمیزند و در برابر هم قرار می‌گیرند، این خود اسطوره‌سازی است. چنان‌که باختری در شعر «... عقاب از اوج‌ها» اسطوره‌سازی می‌کند. شعر در نخستین سطر با زبان روایت آغاز می‌شود؛ اما، شاعر با پرسشی که «سایه»با باد در میان می‌گذارد، خود از میدان بیرون می‌شود. گویی در گوشه‌ی به ما برساند. او دیگر در هیچ بخش شعر حضور ندارد. شعر در کلیت خود ادامه‌ی گفت‌وگوی «سایه و باد» است. شعر دو بخش دارد و دو شخصیت. یکی «باد» است و دیگری «سایه». نخست شعر پرسشی است، که سایه با یاد در میان می‌گذارد؛ اما، پرسش خود روایت است، از وضعیت سیاسی- اجتماعی جامعه. سایه از باد می‌پرسد: چرا همه چیز دگرگون شده است؟ هیچ چیز سرجایش نیست؟ وقتی چیزی سرجایش نیست، این سخن به این مفهوم است، که داد و دادگری از شهر کوچیده است و جای‌اش را بی‌داد گرفته است. گذرگاه‌های شهر به رگان بریده‌ی جنگ‌آوری می‌ماند، که خون از آن جاری است. چرا آهن‌دلان و تناوران چنان عروسک‌هایی در آن سوی شیشه‌های زمان، این‌گونه مسخ شده‌اند. آهن‌دلان و تناوران می‌توانند نمادهایی باشند برای مبارزان، برای انسان‌های نه‌ترس که گویی به عروسک‌هایی بدل شده‌اند و از خود اراده‌یی ندارند. اراده‌ی‌شان وابسته به کسی یا کسانی است، که این عروسک‌ها را در اختیار دارند. در تصویر دیگری به مرده‌گان قرن‌های دور بدل شده‌اند، که دیگرکاری از آنان ساخته نیست. در چند تصویر دیگر واصف این چهره‌های مسخ شده را برای خواننده با جزئیات بیش‌تری می‌شناساند. وضیعت چنان است، که سپیده‌یی نمی‌درخشد، اگر هم می‌درخشد سپیده دروغین است. به گفته‌ی مردم بامداد کاذب است. در این بامداد دروغین مردمان گرسنه را با تصویرنان فریب می‌دهند؛ اما، در سوی دیگر دلقکان روزگار را می‌بینیم که به کام رسیده‌اند. خورشید چنان غریبانه مرده است، که حتی ابری هم بر مرده‌ی او اشکی نمی‌افشاند. سکوت و تاریکی همه‌جا را فرا گرفته است. و نسیمی از سوی خاوران یعنی از سمت آفتاب نمی‌وزد. خبری از آن‌سوی نمی‌آید. کلاغان بی‌باوری، جنگل باره‌ها را تسخیر کرده او آن‌جا آشیان آراسته‌اند. هراس از آن است، اگر پیکی و خبری هم از

آن‌سوی بیاید، دیدگان خواب‌آلود در بی‌باوری خود، دروازه‌ی شهر را به روی پیک بامداد نخواهد گشود. وقتی کلاغان دروغ جنگل باره‌ها را تسخیر می‌کنند، سوگوارترین مرغی که عاشق جنگل است، دیگر کجا می‌تواند برود و آشیان بیاراید، جز فراز چوبه‌ی دار. باورمندی، ایمان و آرمان‌گرایی را بر دار می‌کنند. شعر تا این‌جا روایت تلخ بدبختی‌هایی است، که در پرسش سایه تکرار می‌شوند. تصویر دردناکی از ناامیدی که گویی همه چیز چنان پایان یافته است، که دیگر امیدی به بامدادی نیست.

در بخش دوم شعر، سایه که با صفت‌های اندوه‌ناک و سرگردان معرفی می‌شود، پاسخ خود را از باد چنین می‌شنود: تا چند این‌گونه به بی‌گناهی گل‌های سرخ و خواب سبز گیاهان پریشان و گریانی. بهتر است، تا به باغ‌قرن بروی، یعنی به زمان نگاه کنی که در زمانه‌ی تو چه رویدادهایی گذشته و چه چیزهایی می‌گذرد این یک رهنمایی است، که باد، سایه را به پویش و جست‌وجو فرا می‌خواند. بعنی هنوز همه چیز پایان نیافته است و این نشانی‌ها ترا به جنگل امید می‌رساند. بعد از امید بزرگ‌تری سخن می‌گوید: «شهاب زودگذر شد اگر ستاره‌ی تو/ ستاره‌ی دیگری آفتاب خواهد شد/ و آفتاب نمی‌میرد» پیام اصلی شعر در همین تصویر پنهان است. هر فرجامی را آغازی است و پس از هر تاریکی یک روشنایی وجود دارد. اگر ستاره‌یی از مدار خود رها می‌گردد، ستاره‌ی دیگر آفتاب می‌شود. باز هم باد، نشانی‌های دیگری را نیز به سایه می‌دهد. گویی تأکید می‌کند، که اگر هنوز باور نداری برو از مرغان بیشه‌های کبود، از پیام‌آوران تبر خورده‌ای توفان‌ها و از آشیانه به دوشان دشت‌های غرور که راه جنگل سبز امید را می‌دانند، بپرس تا ترا به سوی جنگل امید رهنمایی کنند. برو بپرس که آیا راهی است، که بتوان از این بن‌بست رهایی یافت؟ آیا در راه نور و روشنی هنوز رهروی گام بر می‌دارد، یا این‌که دیگر هیچ رهنوردی در این راه گام بر نمی‌دارد؟ سایه به هم‌زاد خود می‌گوید: آری، راهی است که بتوان از این بن‌بست بیرون شد. هنوز رهنوردی را می‌بینم که در این راه گام بر می‌دارد. راه نمایان سه دسته اند: «مرغان بیشه‌های کبود؛ پیام‌آوران توفان‌ها و آشیانه به دوشان دشت‌های غرور.» بدین‌گونه شعر در پایان خویش نه تنها به بن‌بست نمی‌رسد؛ بلکه، را ه روشن امید را پیش چشم خواننده می‌گشاید. باید گفت، تا جایی که من می‌اندیشم واصف باختری نه تنها از نظر کاربرد اسطوره، تعبیرهایی اسطوره‌یی، روایت‌های اسطوره‌یی، اشاره به شخصیت‌های اسطوره‌یی، شخصیت‌های پهلوانی و اسطوره‌یی در شاهنامه در شعرمعاصر افغانستان شاعر یگانه‌یی است؛ بلکه، او خود شاعر اسطوره‌ساز است و بیشتر شعرهای او در اوزان آزاد عروضی و سپید بر بنیاد اسطوره‌سازی و اسطوره‌پردازی آفریده شده‌اند. بی‌تردید

می‌توان گفت، که در شعر معاصر افغانستان یک چنین چیزی به این گستردگی در شعر هیچ شاعر دیگری دیده نمی‌شود.»(نادری، ۱۴۰۱: ۱۵۳-۱۶۱)

۲-۱-۳) تبیین اشعار باختری در زمان حکومت سردار داوود خان: تبیین، متن را به عنوان یک کردار اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهد، که این مرحله با توجه به دو مرحله‌ی نخست (توصیف و تفسیر) چرایی شکل‌گیری گفتمان غالب اشعار باختری در زمان داوود را از رهگذر هستی‌شناسی و معرفت شناسی مورد بررسی قرار داده است، که چرا اشعار شاعر این زمان را حاکمیت گفتمان ظالمانه‌ی استعمارگران دانسته و فضای گفتمان سلطه استبدادی و وابسته می‌داند و نشان می‌دهد که در کشور قانون استبدادی، تبعیض‌های زبانی، نژادپرستی و قوم پرستی، ستم‌اجتماعی، کشتار و به زندان افکندن شاعران و دانشمندان، دشمنی با فرهنگ و تمدن ما وجود داشته است و چرا فضای گفتمان غالب اشعار شاعر، فضای درباری است که فاجعه‌های اجتماعی و انسانی جاری در کشور را برمی‌تابد و گاهی مردم را به یک انقلاب انسانی دعوت می‌کند و می‌نمایاند که مردم در این دوران در حالت بسیار بدی به سرمی‌بردند.

پاسخ این سوال‌ها در تاریخ معاصر افغانستان موجود است که نظام‌های ناسیونالیزمی با هژمونی قومی وابسته به استعمارگران شرق و غرب ستم‌گری‌های زیادی بر مردم و فرهنگ ما انجام داده‌اند؛ مثلا به نوشته‌ی کاظم کاظمی «برای نخستین‌بار به طور آشکار و بی‌پرده، سیاست فارسی‌ستیزی از سوی حکومت نادرخان و برادرش هاشم خان در جامعه احساس شد و داود خان به پیروی از عموی‌اش، تلاش زیادی به خرج داد، تا زبان فارسی را در ادارات دولتی در انزوا قرار دهد. هم در دوران صدارت و هم در دوران ریاست جمهوری‌اش.»(غلام محمد محمدی، ۱۳۹۹: ۳۷۶) چون او«مرد مغرور و کوته فکر و فاقد خرد سیاسی بود. همین که کرسی صدارت را اشغال کرد، خطِ‌مشی خود را از طریق رادیو افغاستان پخش کرد. دیگر از دموکراسی، آزادی‌بیان، جراید آزاد و حکومت حق مردم است، سخنی به زبان نیآورد[و] در سراسر افغانستان نظام استبدادی را حکم‌فرما ساخت و برای تحت نظر داشتن همه‌ی شخصیت‌های صاحب اندیشه و جانب‌دار دموکراسی، جواسیس گماشت؛ حتی برخی از جراید ارتجاعی را که خود برای کوبیدن دموکرات‌ها تمویل می‌کرد، نیز بست. روزنامه‌هایی که حق چاپ داشتند، کاملاً در خدمت او قرار داشتند.»آهنگ، ۱۳۹۹: ۳۱۱-۳۱۴).

خلاصه این‌که «با کودتای داودخان در۲۶ سرطان۱۳۵۲ خورشیدی،دومین تجربه‌ی دموکراسی در افغانستان پایان یافت. همان‌گونه که با صدارت او دموکراسی دوران شاه محمود خان نیز پایان یافته بود. داود خان، جمهوریت را اعلام کرد و در نخستین بیانیه‌ی خود خطاب به مردم افغانستان، دموکراسی زمان شاه را دموکراسی قلابی خواند و از نیاز افغانستان به یک دموکراسی واقعی سخن گفت. در حالی‌که با کودتای او بر دروازه‌ی پارلمان قفل آویخته شد. به فعالیت‌های احزاب سیاسی پایان داده شد.آزادی بیان خاموش گردید. نشرات نشریه‌های حزبی و غیر دولتی متوقف شدند. رشته اعدام‌های سیاسی بار دیگر آغاز یافت. در حکومت تک‌محوری داود خان، او خود رییس شورای انقلابی بود، صدر اعظم نبود، وزیر خارجه نبود و وزیر دفاع [وجود نداشت و همه‌ی امور به دست او اداره می‌گردید] . داود خان با کودتای خود با همان سیاست‌هایی به میدان آمد که آن سیاست‌ها را در دوران صدارت خود(۱۳۳۲-۱۳۴۲) دنبال می‌کرد. او در نخستین بیانیه‌ی رادیویی خود در پیوند به اتحاد شوروی گفت: «دوستی ما با اتحاد شوروی خلل‌ناپذیر است. چنان بود که کشورهای غربی نظام او را یکی از اقمار اتحاد شوروی پبیشین تلقی کردند و از این پنجره‌ی تردید و بی‌اعتمادی به حکومت او نگاه می‌کردند. نظام جمهوری داود خان چنان پلی زمینه‌ی نفوذ روزافزون اتحاد شوروی به کشور را فراهم ساخت که تجاوز شوروی بر افغانستان از همین پل گذشت. داود خان از راه کودتایی به قدرت رسید که آن را انقلاب سفید می‌خواند. بعداً خودش با کودتای خونین ثور ۱۳۵۷ قربانی همان راه گردید. کودتایی که آن را انقلاب سرخ و شکوه‌مند می‌خواندند. احزاب و سازمان‌های سیاسی در لاک خود فرو رفتند. حتا بعضی از آن‌ها خود را منحل اعلان کردند. شمار دیگر با انشعاب‌ها و پارچه شدن‌های بزرگ روبه‌رو شدند. جنبش‌های دانش‌جویی و اتحادیه‌ی محصلان از کار بازماندند. قانون انتخاب رییسان دانشکده‌ها و رییس دانشگاه کابل جایش را به انتصاب حکومتی داد. گویی تیر همه‌گان به خاک خورده بود. در این میان تنها جریان اسلام سیاسی که خود را برای مقابله با نظام داود خان آماده می‌کرد.»(نادری، ۱۴۰۲:۱۵۳-۱۶۱) مجاهدین بودند.

در نهایت تشکیل حکومت تک‌قومی، دیکتاتور و قبیله‌ای از محور اصلی سیاست داوود خان بود. او« سیاست‌های داخلی افغانستان را بیش از حد قومی ساخت. داوود خان همه‌روزه بیشتر از واقعیت‌های زمان و اجتماعی که در آن زندگی می‌کرد، فاصله می‌گرفت. او مانند امیر عبدالرحمن خان، نادرخان و هاشم خان مستبد بود و مانند آن‌ها خواهان حکومت مرکزی.»(آهنگ، ۱۳۹۹: ۴۳۸-۴۳۹)

۲-۲-۱. توصیف اشعار باختری در زمان حاکمیت گفتمان مارکسیستی

همان‌طور که گفته شد، در سطح توصیف و لایه‌ی بیانی متن فرکلاف به ساخت زبانی و تحلیل گفتمان بیانی توجه دارد که «شامل تحلیل زبانی در قالب واژگان، دستور، نظام آوایی و انسجام در سطح بالاتر از جمله است. تحلیل زبان هم واژگانی ـ دستوری و هم ویژگی‌های معنایی را در بر می‌گیرد.»(سلطانی، ۱۳۸۴: ۶۴) و منتقد به دنبال رسیدن به پاسخ پرسش‌های این چنینی است: «کلمات واحد کدام ارزش‌های بیانی هستند؟ در کلمات از کدام نوع استعاره‌ها استفاده شده است؟ جملات در متن معلوم هستند یا مجهول؟ متن شامل چی ویژگی‌های گسترده‌تری است؟در این مرحله اهمیت زبان دو چندان می‌شود، اولین نقش زبان، نقش اندیشگانی است که برای بیان محتوا بکار می‌رود.»(فرکلاف،۱۳۷۹:۱۷۰) که در این بخش اشعار باختری بر مبنای آن در نیمه‌ی دوم دهه‌ی پنجاه و حاکمیت گفتمان کمونیستی با ایدئولوژی مارکسیستی مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

گفتمان دیکتاتورـ فاشیزمِ کمونیستی با ایدئولوژی مارکسیستی و ستم‌گری‌های قبیله‌ای بر زبان و فرهنگ مردم ما در کشور از یک طرف و بحران هویتی و جنایات فرهنگی گفتمان سلطه از جانب دیگر عامل اساسی رستاخیزِ واژگان اشعار باختری است. شاعر، واژه‌های باستانی و حتی گاهی متروک را جان تازه می‌بخشد و واژه‌ها بر اساس کارکردهای زیبایی‌شناختی، توانایی‌های معنایی و هنر ارتباط‌معنایی، هم‌معنایی و تضادمعنایی برگزیده شده‌اند. از این‌رو، باختری را می‌توان پاس‌دار بزرگ زبان و فرهنگ ادبیات فارسی دانست، که با استفاده از آگاهی، درک و ذهنیت فرهنگی در آفریده‌های خوداش خدمت بی‌نظیری در شعرمعاصر و زبان فارسی نموده است. واژه‌گان در اشعار باختری رستاخیز پرشور دارند، که به تسخیر جهان می‌پردازند و شاعر برای پاس‌داری از ادبیات فارسی و زنده‌کردن واژه‌های متروک و فرسوده با سازه‌های تازه و بازنمود ساختارهای ترکیبی جدید، مفاهیم وسیعی خلق کرده است و واژه‌های فراموش شده را حیات دوباره بخشیده است. چون به قول کدکنی زمانی‌که «واژگان از حوزه‌ی قاموسی خود دور شود و به شکل جدید و در مفهوم مجازی خود به کار رود، رستاخیز واژگان از آنجا آغاز خواهد شد.»(شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۵)با این حال جاگزینی واژه‌ها در اشعار باختری نشان می‌دهد که به دور از معنای قاموسی برای القای مفاهیم ویژه استفاده شده و رسالت مفاهیم را اداء نموده‌اند. شاعر بسیار به‌خوبی از گونه‌های مایه‌ای زبان فارسی بهره می‌گیرد و واژه‌های کلاسیک را در ساختار جدید در کنار واژه‌های معاصر قرار داده و مدلول‌های ضمنی بی‌شماری می‌آفریند و همین‌طور، گفتمان‌های انتقادی فراوان را می‌سازد.

نکته‌ی دیگر این‌که اسطوره و تاریخ در اشعار باختری آمیزش شگفت‌آور دارد. خواننده از پدیده‌های اسطوره‌ای- توصیفی به تاریخ و از آن‌جا به روزگاری می‌رسد، که در آن زندگی می‌کند. زبان اشعار او در دهه‌ی پنجاه و پس از آن، «بیشتر استعاری، نمادین و ابهام‌آلود است. کاربرد اسطوره‌ها، نمادها و تعبیرهای اسطوره‌یی آمیخته با گونه‌ی ارگایزم زبانی با بسامد بلند، فهم پاره‌یی از سروده‌های او را برای خواننده دشوار می‌سازد و حتی در مواردی نیافتنی.»(نادری، ۱۴۰۴: ۹۶)؛ اما، خوانش‌های پس‌کنشانه‌ای و رویکردهای میان‌رشته‌ای «تحلیل گفتمان انتقادی» به قول شاعر دنیای نوین را به روی مخاطب می‌گشاید که در نمونه‌ی زیر به خوبی می‌توان مشاهده کرد:

سپیده پیر روشنی‌فروش دوره‌گرد
به دوش کوله‌بار نور
به ره نهاده بود گام
که با صدای آی آی روشنی
ز کوچه‌های شهر خاوران گذر کند
...
سپیده پیر روشنی‌فروش دوره‌گرد
ز کودکان کوچه‌های شهر شرق
دو سکه خنده می‌گرفت
به دست‌شان دو خوشه نور می‌نهاد

(باختری، ۱۳۹۵: ۱۵۴-۱۵۵).

این «یک شعر نمادین است، که در سال‌های تجاوز شوروی سروده شده است. شاعر در این شعر نیز اسطوره‌سازی می‌کند. شخصیت محوری همان «پیر روشنی‌فروش دوره‌گرد» است، با کوله‌بار نور که می‌خواهد از کوچه‌های شهر خاوران گذر کند. در این اسطوره‌سازی واصف با ارائه یک رشته از نمادهای طبیعی، می‌خواهد ما را با وضعیت ناگوار و خونینی که در جامعه حاکم شده است، آشنا سازد. نام شعر نیز نمادین است. نام شعر یکی از داستان‌های هیجان‌انگیز شاهنامه را در ذهن خواننده بیدار می‌کند. جهان پهلوان رستم را می‌بینیم، که به جنگ دیو سپید می‌رود. هفت خوان را پشت سر می‌گذارد. ستیزی او را می‌بینیم، نه تنها با آدم‌ها؛ بلکه، با نیروهای جادویی، با اژدها که نمادهایی از شر و بدی‌اند. در این شعر از آغاز تا پایان این نمادها اند، که راه می‌زنند و در برابر هم‌قرار می‌گیرند.«سپیده، پیر روشنی‌فروش دوره‌گرد» خود نماد پیچیده‌یی است، که با آی آی

روشنی از کوچه‌های خاوران گذر می‌کند. همه چیز زیباست. زندگی دل‌پذیر و قشنگ است، که ناگهان «انار سرخ ماه» از «چرخ گوشت‌سای ابرها» می‌گذرد و خواننده با نماد پیچیده‌ی دیگری در شعر روبه‌رو می‌شود. «تازیانه‌های تگرگ» امید رویش و بارور شدن را در ذهن گیاهان و درختان پیر تیر خورده خاموش می‌سازد. یعنی همه جامعه قربانی شده اند. از پیر تا جوان و کودک. بعد «چریک آفتاب» را می‌بینیم، که به آوردگاه می‌آید و بر «باغبان تندر و تگرگ» هزاران نیزه‌ی آتشین می‌افگند. آن‌ها را از پای در می‌آورد و راهی جز فرار برای‌شان نمی‌ماند. نقطه‌ی پایان یک مصیبت بزرگ اجتماعی است.

«انار سرخ ماه» یک ترکیب تصویری است، که می‌توان آن را دو گونه تعبیر کرد: نخست، این‌که ماه تشبیهی است، به انار سرخ که بحث چندانی ندارد؛ اما، زمانی‌که این انار سرخ از چرخ گوشت‌سای ابرها، می گذرد؛ همه چیز دگرگونه می‌شود. ترکیب تصویر انار سرخ‌ماه، بیشتر از این‌که ذهن خواننده را به سرخی انار بکشاند، او ماهتاب سرخی را بر آسمان می‌بیند، که خود یک حادثه‌ی هراس‌ناک است. «ماهتاب سرخ و خونین» ذهن خواننده را از ماهتاب آسمان به ماه تقویمی می‌کشاند و می‌رسد به ماه ثور با رویدادهای خونینش. استبداد و تجاوز بیگانه بر همه‌جا سایه می‌اندازد. تخل‌های پیر تیر می‌خورند و چراغ رویش در چشم‌شان تاریک می‌شود. در افغانستان دو رویداد خونین به ماه ثور وابسته است، یکی همان کودتای هفت ثور ۱۳۵۷ است که می‌شود آن را سر آغاز بدبختی‌های بزرگ کشور دانست، که زمینه‌ی تجاوز شوروی سابق بر افغانستان را نیز فراهم ساخت. واصف در شعر کودتاه «از برزخ تقویم» در برابر این هر دو رویداد می‌ایستد و آن را نکوهش می‌کند، که نکوهش بر تمام پیشوایان این دو رویداد خونین نیز است. این ماه را دیباچه‌ی کتاب شقاوت، آتش‌فشان برزخ تقویم و چتری فراز مسند نامرد، خوانده است.»(نادری، ۱۴۰۱: ۶۳-۶۷)

اردی‌بهشت ماه که می‌آید
هر قطره خون که در رگ گل‌هاست
یک رودبار دلهره و درد می‌شود
کاین ماه گوییا
تا واپسین صحیفه‌ی تاریخ
دیباچه‌ی کتاب شقاوت
آتش‌فشان برزخ تقویم
و چتری فراز مسند نامرد می‌شود

(باختری، ۱۳۹۵: ۲۳۱).

همین‌طور، باختری «در قوس ۱۳۵۸ خورشیدی در زندان پلچرخی شعری سروده است، زیر نام «ژرفای برزخ». در شعر عناصر گوناگونی به گونه‌ی سازمند، درهم آمیخته و شعر را از کلیت به‌هم بسته برخوردار ساخته است. شاعر از پشت میله‌های زندان فریاد می‌زند؛ اما، چه‌گونه زندانی؟ این زندان با دو گونه صفت، توصیف می‌شود، «دوزخ و تنورگدازان.» هرچند همین‌که گفتیم، دوزخ دیگر تنورگدازان در برابر آن هیچ است؛ اما، این تنور گدازان ویژگی دردانگیزی دارد. هیزمی در آن نمی‌سوزد؛ بل، هیزمش استخوان‌های خونین است. استخوان‌های خونین زندانیانی که به زنجیر کشیده شده‌اند. استخوان‌های خون‌آلود و شکسته. این‌جاست که تنورگدازان درد بیش‌تری را در ذهن خواننده و شنونده بیدار می‌سازد. ذهن خواننده را تا جهنم می‌کشاند. واصف صدای گریه‌ی فرزندانش را که از آن‌ها به سه پیوند عمر تعبیر کرده است، در فریاد و شکنجه زندانی احساس می‌کند. آن‌جا تا کسی را شکنجه می کردند، زندانیان در خود فرو می‌رفتند و خاموشی تلخی بر چهره‌های‌شان سایه می‌انداخت و در اندیشه‌ی خانواده و کودکان خود می‌شدند. این حس همان پیوند زدن درد است، درد فردی به درد اجتماعی. نظام حاکم نه تنها شهروندان را در زندان‌ها شکنجه می‌کرد؛ بلکه، خانواده‌های زندانیان را نیز زیر نظر داشتند، که خود شکنجه‌یی بود، از گونه‌ی دیگر آن. کشور خود به شکنجه‌گاه بزرگی بدل شده بود. مخاطب این شعر همان پاسبان یا سربازی است، که پشت دروازه‌های سرخ و خون‌آلود زندان کشیک می‌دهد. واصف با او گفت‌وگو می‌کند. سرباز نمی‌داند، که خود نیز از تیره و تبار زنجیربان است. نمی‌داند، که پای به زنجیر است و دهان بسته. اجازه‌ی سخن گفتن ندارد. چنان دشنهٔ خون‌آلود و زنگارآگینی در سینه‌ی روزگاران فرو رفته است. سرباز نمی‌داند، شحنه نماد نظام حاکم است، او را در برابر خوداش قرار داده است. شاعر با پرسش‌های که با او در میان می‌گذارد و گفت‌وگویی که با او دارد، می‌خواهد او را به بیداری برساند.»(نادری، ۱۴۰۱: ۱۶۷-۱۷۵)، این ترسیم و پرشس‌های که در شعر مطرح شده است، در واقع «کنش‌گفتار» ساختاری متن را بیشتر با جملات مجهول بلاغی‌ـ نحوی بیان می‌کند.

۲-۲-۲. تفسیر

این لایه در واقع «تفاسیر، تلفیقی از محتویات خود متن و ذهنیت مفسر هستند.»(نورمن فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۹۳) که با توجه به سطح توصیف صورت می‌گیرد.. بنابر این، روح سرشار دادخواهی و عدالت‌اجتماعی در پیکر اشعار باختری برجسته و شاعر در بازتاب ارزش‌های مردم در مقابل گفتمان«دیکتاتور- فاشیزم» کمونیستی- استعماری، ناترس و بی‌دلهره است. او گلوی اژدهای سرخ و سیاه استعمار و فاشیزم را با «شمشیرسخن» می‌بُرد و روحیه‌ی مقاومت را در میان توده‌های مردم تقویت می‌بخشد. در فضای گفتمانی اشعار باختری، توده‌های مردم به یک‌دستی و هم‌دلی برای مقاومت در مقابل اشغال‌گران خارجی و داخلی تشویق شده است. شاعر، فداکاری، جان‌سپاری و مایه‌گذاری از جان و مال را برای تقویت مقاومت و مبارزه‌ی مردم در مقابل گفتمان فاشیزم و استعمار، از ارزش‌های اساسی دانسته است و برای تحقق اهداف و آرمان‌های ما، هرنوع نثارگری را توصیه نموده‌است«زندگی جلوه‌ی دگر گیرد/ گر ستم دیده‌گان به پا خیزند/ بر ستم پیشه‌گان نبخشایند/ با فرومایگان در آویزند»

در اشعار باختری، رهایی از قید و بند نیاز به یک رستاخیز مقاومت دارد و او نبض تحرک جامعه را در انگیزه دادن و تحرک مثبت برای تغییر شرایط و گذشتن از شب‌های ناامیدی و رسیدن به فردای امید، در حرکت آورده‌است «دست دژخیم جور بسته شود/ صبح فردای سرخ رزم و ستیز/ صبح فردا که کاخ ددمنشان/ سوزد از آذرخش رستاخیز»به نگاه شاعر، شگفتن گلشن امید ما، در وحدت مردم و جنبش‌های مردمی برای نابودسازی دشمن است و مقاومت و وحدت ابزار شکستن پایه‌های اشغال و بریدن دست تجاوز خارجی و داخلی به حریم فرهنگ و هویت ما است.

باختری، برای همین آزاداندیشی به بند کشیده شد و شکنجه گردید؛ اما، هیچ‌گاهی دست از مقاومت نکشید و برش شمشیرسخن او بُرنده‌تر از گذشته گردید، «گفتند که ای مرغ گرفتار نواسنج/ فریاد مکن، ناله مکش، نغمه مپرداز»، ولی او همه شکنجه‌های روحی و روانی را قبول کرده و فریاد دادخواهی و عدالت را رساتر ساخته است و هم‌چنان مردم را در راه مقاومت و پایداری انگیزه داده و دشمن را هشدار می‌دهد، «زندگی ماه مهرگستر نیست/ که به روی جهانیان خندد/ دیو خون‌خواره‌یی بود که ز خشم/ دست و پای ستم‌کشان بندد» در شعر «بشارت» قهرمانان اساطیری و پهلوانان شاهنامه را برای مردم معرفی کرده و مردم را از جهان‌گشایی نیاکان‌شان باخبر می‌سازد، تا دلیری و شجاعت را از نیاکان خویش بیآموزند و در مقابل اهریمنان ددمنش، سبک و آیین آهورایی پیشه کنند و مبارزه نمایند.

با این حال اشعار باختری در زمان حاکمیت گفتمان کمونیستی- استبدادی در کشور، به شدت مقاومت‌گرا و در پی عدالت اجتماعی است که در مقابل گفتمان مستبد غالب آن زمان، قرار گرفته است. باختری در این زمان سردار نبرد شاعرانه شناخته شد و با نشر «... و آفتاب نمی‌میرد»، «اسطوره‌ی بزرگ شهادت» و «از معیاد تا هرگز» شدیدترین ضربه‌ها را بر فرق اهریمنان فرود آورد.»(قویم، ۱۳۸۷: ۱۲۳-۱۲۵) و شعر مقاومت را به کمال رساند و از سوی دیگر، تربیت‌کننده‌ی درختان پرثمر شعر مقاومت و پایداری در کشور گردید و او را می‌توان درخت گشن‌بیخ و پرثمری دانست که شاخه‌های آن در باغ شعر مقاومت این سرزمین شگوفه کرد و به ثمر نشست.

با توجه به توصیف متن، اعتراض، تعهد، پرخاش، آگاهی، مبارزه مقابل نابرابری و ستم‌فرهنگی و اجتماعی در نخستین شعرهای واصف باختری تا آخرین نوشته‌های او برجسته است و به قول نادری «شعر واصف باختری مانند یک طیف نور است، نه مانند یک رشته‌ی نور. این طیف نور را که از منشور ذهن بگذرانی، موج‌های رنگ‌به‌رنگی را می‌بینی، که با زیبایی کنار هم نشسته‌اند، که شعر پایداری یکی از امواج‌های رنگین این رنگین‌کمان را می‌سازد. شعر پایداری به ذات خود شعر سیاسی است، برای آن‌که در برابر تجاوز و استبداد حاکم می‌ایستد و سیاست حاکم را نمی‌پذیرد. گفتن و مقاومت در برابر استبداد خودی و نیروی متجاوز، یک امر سیاسی است. مردم را به دگرگونی وضیعت فرا می‌خواند، دعوت‌گر است؛ به تصویرگری نظام سلطه‌گر و نیروی متجاوز می‌پردازد و اهداف دشمن متجاوز را برای مردم واضح می‌سازد. شعر پایداری شعر انگیزه است و مردم را به افق‌های روشن پیروزی و امید رهنمایی می‌کند. شعر پایداری، انسان محور است، ماهیت روشن‌گرایانه و آرمان‌گرایانه دارد. وامانده در یک نظام بسته‌ی ایدئولوژیک نیست.

شاعران پایداری، شاعران از ایدئولوژی‌ها، مذهب‌ها و رده‌های گوناگون اجتماعی می‌توانند، جا داشته باشند. شعر پایداری گونه‌یی از شعر است، با خاست‌گاه اجتماعی که در یک جهت مفاهیم اعتراض و مقاومت اجتماعی را در برابر استبداد حاکم بازتاب می‌دهد و در جهت دیگر بازتاب‌دهنده‌ی مبارزه مردم در برابر نیروهای متجاوز است. در این تعریف شعر پایداری شعری است، انقلابی که با رویدادهای خاص یک جامعه در جهت سرنگونی یک حاکمیت استبدادی پیوند می‌خورد و آن را بازتاب می‌دهد و در بُعد دیگر، شعری است در پاس‌داری از آزادی در برابر نیروی بیگانه. واصف باختری، تا از مرز های تجربه‌های نخستین این سوتر گام میگذارد، این صدای پرخاش، اعتراض و تعهد او در شعرهای‌اش رسایی بیش‌تری پیدا می‌کند. این صدا گاهی شیپوری است، در نبردگاه بزرگ زندگی و مرگ، در نبردگاه هستی و نیستی، گاهی هم‌صدایی است، در

نبردگاه داد و بی‌داد و در نبردگاه اهورامزدا و اهریمن.»(نادری، ۱۴۰۱: ۱۳۶-۱۳۷)، که همه‌ی آن‌ها مؤلفه‌های گفتمان مقاومت اشعار باختری را در برابر گفتمان سلطه و غالبِ دیکتاتورـ فاشیزم کمونیستی نشان می‌دهد.

۲-۲-۳. تبیین اشعار دوره‌ی حاکمیت گفتمان کمونیستی: چنان‌چه که اشاره شد، تحلیل گفتمان انتقادی در لایه‌ی تبیین، به دنبال چرایی شکل‌گیری گفتمان‌های غالب متن به عنوان کردار اجتماعی و توضیح و تشریح آن به هدف توصیف گفتمان به عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی است. در این مرحله اصل مهم قابل توجه کشف، شناسایی و درک ایدئولوژی پنهان و مسلط بر امور و ساختارهای اجتماعی و فرهنگی جامعه است که ساختارهای اجتماعی وابسته بر مناسبات قدرت و تأثیر آن بر دانش زمینه‌ای و نقش آن در تولید گفتمان کشف و شناخته می‌شود و از سوی دیگر، نقش و تأثیر گفتمان در بازتولید ساختارهای اجتماعی و ایدئولوژی پنهان در آنها نیز آشکار می‌شود که با توجه به دو مرحله‌ی نخست (توصیف و تفسیر) در این مرحله چرایی شکل‌گیری گفتمان غالب اشعار باختری و عوامل تولید متن و نظام گفتمانی آن مشخص می‌گردد. از این‌رو فضای گفتمان غالب اشعار شاعر در واقع فضای دردباری است که فاجعه‌های اجتماعی و انسانی جاری در کشور را برمی‌تابد و گاهی مردم را به یک انقلاب انسانی دعوت می‌کند و نشان می‌دهد که مردم در حالت بسیار بدی به سرمی‌برند.

برای بیرون‌رفت از این وضیعت باختری گفتمان مقاومت را در اشعار خوداش به تصویر کشیده است و این نوع شعر را نوعی پرخاش در مقابل تجاوز و استبداد قدرت می‌داند و در مورد شعر مقاومت و شاعران مقاومت‌سرا چنین می‌گوید:«شعری که نمایان‌گر پرخاش شاعران به نمایندگی از مردم افغانستان در برابر نظام دست نشانده و در برابر اشغال‌گران باشد، از سال ۱۳۵۷ آغاز شد. شعرهای جهادی، که بنام شعر مقاومت به افغانستان رسید، از استاد خلیلی بود، مانند مستزاد «ای وای وطن وای» و بعضی قصایدی که در آمریکا سروده شده بود. یک عده از شاعران ما مثل «داود سرمد»، که شاعر بسیار جوان و با استعداد بود و «علی حیدر لهیب» که شهید شد.»(باختری، در غیاب تاریخ، ب.ت: ۵۷-۵۸) هم‌چنین «سرشار روشنی» که امروز از دخترش، لیلا صراحت روشنی نام بردیم. پرتو نادری چهار سال به زندان بود. به اسم شاعر شناخته شده‌ی که شعرهایش چاپ می‌شد و در آن‌ها آثار مخالف‌خوانی با دولت پیدا بود. همین‌طور در شعر عبدالقهار عاصی مخصوصاً پس از سال ۱۳۶۴ و در شعرهای لیلا صراحت روشنی که یکی از شاعره‌های بسیار خوب ماست.

انعکاس‌دهنده‌ی خواسته‌های اکثریت بر حق مردم افغانستان در آن مقطع از تاریخ بودند. اگر در این شعرها، که در داخل افغانستان سروده شده، ابهام یا عدم تشخیص دیده می‌شود، مسلماً طبیعی است. با آن زبان گشاده که فدایی و تمنا و محمد کاظم کاظمی در ایران می‌توانستند شعر بسرایند، شاعران ما در داخل افغانستان گنگ و مبهم است، به سبب ناگزیری‌ها بوده. [چون] «از هفت ثور تا سال‌های ۱۳۶۵ سانسور شدید، مطبوعاتی وجود داشت. کوچک‌ترین چیزی که احساس می‌شد، به ضد دولت یا سیاست‌های جاری دولت است، امکان نشر نداشت. بسیاری از شعرها را دوستان در محافل خصوصی به هم‌دیگر می‌خواندند. بعد از سال ۱۳۶۵ که شرایط یک کمکی باز شد، بازهم شعرها به شکل سمبولیک و استعاری آمد. البته، آدم‌های اهل، تعبیر می‌کردند و می‌فهمیدند گپ از چه قرار است. فکر می‌کنم یکی از دلایلی که شعر مقاومت ما در بیرون زبان نسبتاً باز و روشن دارد و در داخل به طرف سمبل‌ها و استعاره‌ها رجوع می کند، همین سانسور خودی بوده بر سر شاعر.»(دهقان، ۱۳۹۴: ۶۳-۶۷).

از این‌رو«تجربه‌های شعر سیاسی و پایداری در این دوره نسبت به هر زمان دیگری برجسته‌گی بیش‌تری یافت. چنان‌که در این دوره شعر پایداری درون‌مرزی با قوت بیشتر قامت بلند کرد.» (نادری، ۱۴۰۱: ۷۶) که بدون تردید در این میان واصف باختری ریشه و اصل قامت بلند شعر پایداری و مقاومت در کشور است و «خوش‌بختانه به رغم تمام تلاش‌هایی که از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۱ از سوی کمونست‌ها برای منحرف ساختن مسیر اصلی شعر افغانستان صورت گرفت، به فضل خداوند و به همت، دلیری، احساس مسئولیت، عشق به زادگاه، عشق به فرهنگ خودی و زبان مادری، شعر ما به جای این که دچار انحطاط شود و راه قهقرا را بپیماید رشد کرد، بالید و به گل و شگوفه نشست که شما هر لحظه ثمراتی از آن را به دست آورده می‌توانید.»(هقان، ۱۳۹۴: ۵۶-۵۷)

۳. نتیجه‌گیری

بررسی اشعار باختری در دوره داوود خان و حاکمیت گفتمان کمونیزم در کشور بر مبنای تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف گزاره‌های آشکار و پنهان متن را بازنمایی کرد و نشان داد که شاعر بن‌مایه‌های اجتماعی- فرهنگی را هنرمندانه بازتاب داده است و ایدئولوژی گفتمان سلطه را وسیله ستم اجتماعی و جنایات فرهنگی دانسته است و از جانب دیگر، باختری ایدئولوژی برخاسته از لایه‌های دیگر گروه‌ها و نهادهای اجتماعی را به شدت انتقاد نموده است که در مقابل دستگاه سرکوب و ستم‌گر بی‌حرکت و دچار کج‌فهمی و کوته‌اندیشی هستند. همین‌طور شاعران متکی به

گفتمان غالب مارکسیست و آثار ادبی در خدمت استقرار ایدئولوژی آن‌ها را محکوم کرده است. دیده شد که اشعار باختری در این دوره‌ها مانند، اشعار دیگر این شاعر که در دوره‌های گوناگون آفریده شده‌اند، در واقع برساخت و بازتولید ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی خراسان بزرگ و این سرزمین تاریخی است که مورد هجوم جاهلانه و ظالمانه‌ی گفتمان غالب و دولت قبیله‌ای مستعمره اتحاد جماهیر شوروی قرار گرفته است و این نکته آشکار گردید که نمادپردازی‌های دوسویه‌ی باختری از یک طرف به ایدئولوژی سرکوب‌گر و استبدادی گفتمان حاکم، دستگاه استعماری شوروی و شاعران و نویسندگان وابسته به آن‌ها پیوند دارد و از جانب دیگر ایدئولوژی شاعر را در گفتمان شعر پایداری با کمال ادبی و اوج هنری می‌رساند.

در نهایت این مقاله رویارویی (گفتمان حاکم و گفتمان انتقادی متن)مفصل بندی گردید که غیریت‌سازی‌های شاعر ستم‌گری‌های گفتمان تک‌قومی، قبیله‌ای و وابسته به ایدئولوژی مارکسیستِ شوروی را به خوبی آشکار نموده و نظام ستم‌گر و فرهنگ‌ستیز را به شدت مورد انتقاد قرار داده است.

۴ . منابع

آقا گل‌زاده، فردوس(۱۳۹۲)، فرهنگ توصیفی تحلیل گفتمان و کاربردشناسی، تهران: علمی.

آهنگ، محمد آصف(۱۳۹۹)، تاریخ افغانستان، ج۱، کابل: واژه.

باختری، محمد شاه واصف(۱۳۷۹)، در غیاب تاریخ، به کوشش ناصر هوتکی، پشاور: پرنیان.

ـــــــــــــــــــ(۱۳۹۵)، سفالینه‌ی چند بر پیش‌خوان بلورین فردا، به کوشش ناصر هوتکی، کابل: عازم.

درپر، مریم(۱۳۹۱)، «سبک‌شناسی انتقادی رویکردی نوین در بررسی سبک بر اساس تحلیل گفتمان انتقادی»، علمی – پژوهشی نقد ادبی، س۵، ش۱۷، ۳۷-۶۲.

دهقان، محمد صادق(۱۳۹۴)، در قاب آئینه (گفت‌وگو با محمد واصف باختری)، تهران: سوره مهر.

زریاب، رهنورد(۱۳۹۵)، «اوصاف از واصف و وصف او در صف اصحاب فلسفه»، دستینه‌ها(مجموعه مقالات)، به کوشش ناصر هوتکی، جلد۱، کابل: عازم.

سعیدی، شریف(۱۳۹۳)، حریق لاله، چاپ‌اول، کابل: امیری.

سلطانی، علی‌اصغر(۱۳۸۴)، قدرت، گفتمان و زبان، تهران: نی.

شفیعی‌کدکنی، محمدرضا(۱۳۹۱)، رستاخیز کلمات، تهران: سخن.

عباسی، نسرین و صلاح‌ادین عبدی، (۱۳۹۱)، «بررسی رمان الصبار سحر خلیفه بر اساس الگوی فرکلاف»، نقد ادبی معاصر عربی، ش.۳، سال دوم، ۱۰۳-۱۲۲.

فرتر، لوک(۱۳۹۲)، لویی آلتوسر، ترجمه‌ی امیر احمدی آریان، تهران: مرکز.

فرکلاف، نورمن(۱۳۷۹)، تحلیل انتقادی گفتمان، ترجمه‌ی گروه مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحیقیقات رسانه‌ها.

فرکلاف، نورمن، تحلیل انتقادی گفتمان، گروه مترجمان، چاپ دوم، تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه.

فرکلاف، نورمن(۱۳۹۹)، تحلیل گفتمان انتقادی، مترجم روح الله قاسمی، تهران: هوران.

فرکلاف، نورمن(۱۳۹۹)، تحلیل گفتمان انتقادی، ترجمه روح الله قاسمی، چاپ اول، تهران: اندیشه احسان.

کاظمی، کاظم(۱۳۹۵)، «شاعر شاعران»، دستینه‌ها(مجموعه مقالا، به کوشش ناصر هوتکی، جلد۱، کابل: عازم.

کاظمی، کاظم(۱۳۹۵)، «واصف باختری و شعر نو»، دستینه‌ه(مجموعه مقالات)، به کوشش ناصر هوتکی، جلد۱، کابل: عازم.

قویم، عبدالقیوم(۱۳۸۰)، مروری بر ادبیات معاصر دری، کابل: سعید.

نادری، پرتو(۱۴۰۱)، پیر روشنی‌فروش(سرگردانی‌های در کاجستان شعر واصف باختری)، کابل: واژه.

نادری، نصرالله پرتو(۱۳۹۵)،«شعر پایداری در رنگین‌کمان سروده‌های واصف باختری»، دستینه‌ها(مجموعه مقالات)، به کوشش ناصر هوتکی، ج.۱، کابل: عازم.

ولک، رنه و اوستین، وارن(۱۳۹۰)، نظریه ادبیات، ترجمه ضیا موحد و پرویز مهاجر، تهران: نیلوفر.

محمدی، غلام محمد(۱۳۹۹)، شکوه و پهنه‌ی زبان پارسی، چاپ نخست، کابل: سعید.

Fairclough, N. (2002). Critical Discourse Analysis and the Marietization of Public Descors, London: Routledge.

Fairclough, N.(1989). Language and power. London: Longmon

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 139-164

Wronski Determinant and its Application to Linear Differential Equations of Order-n

Abdul Hussain Surosh
Department of Mathematics, Education Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Abdul Hussain Surosh, **E-mail:** surosh_272@yahoo.com

Article Info

Article Type: Review Article

Article History:

Received: 7, May, 2024

Revised: 17, May, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published:4, September,2024

ABSTRACT

In this paper, the goals are to introduce Wronski determinant (Wronskian) with its properties and application to solution of linear differential equation of order-n as well as determining of the corresponding fundamental sets of solutions. First, the basic properties of Wronskian determinant are studied. Then, the Gram determinant which plays an important role for determining the linear dependent and linear independent of functions is introduced in briefly manner. The Wronskian formula is obtained in order to calculate the values of fundamental sets of solutions of linear differential equation of order n at an specific interval. The results of paper indicate that the Wronskian is a useful tool to study linear independentce of functions and distinguishing the linear independent of all solutions of higher order linear differential equation in a quickly way. Therefore, when the Wronskian's value for a family of functions become zero, then these functions are said to be linearly dependent.

Keywords: Determinants of Wronski and Gram, linear differential equations, fundamental sets of solutions, linear independent.

To cite this article: Surosh, A. H: 2024. Wronski determinant and its application to linear differential equations of order-n. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 139-164.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 139-164

دیترمینانت رونسکی و کاربرد آن در معادلات دیفرانسیل‌خطی مرتبه n اُم

پوهندوی دکتور عبدالحسین‌سروش

عضو کادر علمی دیپارتمنت ریاضی پوهنځی تعلیم و تربیه پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۲/۱۸ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۲/۲۸ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـش

چکیده

در این مقاله، هدف معرفی دیترمینانت رونسکی (رونسکیان) با خواص و کاربرد آن در حل معادلات دیفرانسیل‌خطی مرتبه n و نیز تعیین استقلال‌خطی ست اصلی جواب‌های این معادلات می‌باشند. در ابتدا، خواص اساسی دیترمینانت رونسکیان با اثبات آن‌ها مطرح شده و سپس، ضمن معرفی اجمالی دیترمینانت گرام که هم‌چنان برای تعیین وابستگی و استقلال‌خطی توابع نقش آفرین است، با استفاده از روش کرامر، فرمولی برای رونسکیان که جهت محاسبهٔ مقدار توابع (ست اصلی جواب‌ها) در نقاطی از انتروال معین بکار می‌رود، دریافت شده است. نتایج نشان می‌دهدکه این دیترمینانت یک ابزار بسیار مفیدی در زمینه مطالعه استقلالیت‌خطی توابع و تشخیص مستقل خطی‌بودن سریع و زود هنگام تعداد جواب‌های معادلات خطی مرتبه عالی است. پس هرگاه مقدار دیترمینانت رونسکی برای خانواده‌ای از توابع صفر باشد در آن صورت چنین توابع وابستهٔ خطی است.

واژه‌های کلیدی: دیترمینانت رونسکی و گرامی، معادلات دیفرانسیل‌خطی، ست اصلی جواب‌ها، استقلال خطی.

استناد: سروش، عبدالحسین. (۱۴۰۳)، دیترمینانت رونسکی و کاربرد آن در معادلات دیفرانسیل‌خطی مرتبه n اُم، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۱۳۹-۱۶۴) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

۱. مقدمه

چنان‌که می‌دانیم معادلات دیفرانسیل رول مهم و بارزی را در عرصه‌های ساینس، انجینری و علوم اجتماعی ایفا می‌نمایند که در واقع این نوع معادلات به دلیل اهمیت بسیار آن به عنوان یک پل ارتباطی میان ریاضی و ساینس توصیف می‌گردد. پس معادله دیفرانسیل نوع خاصی از معادلات دیفرانسیل است که مجهول آن یک تابع است و این تابع با استفاده از روابط بین مشتقاتش معرفی می‌شود، مانند $y'' = xy' - y$ که در آن تابع $y = y(x)$ مجهول می‌باشد.

ایزاک نیوتن برای اولین بار موفق شد تا قانون حرکت اجرام میکانیکی در خلاء را به کمک معادلات دیفرانسیل بیان نماید. از آن زمان تا کنون، روز به روز بر اهمیت معادلات دیفرانسیل افزوده می‌شود. چرا که عملاً بسیاری از پدیده‌های علمی (فزیکی، کیمیاوی و جامعه شناسی) را که از اصل قطعیت پیروی می‌کنند، با استفاده از معادلات دیفرانسیل بیان می‌شود. بر مبنای این اصل، اگر پدیده‌ای را بشناسیم و نیروها و عوامل مؤثر در آن را نیز بدانیم، قادر می‌شویم تا آیندهٔ آن پدیده را (حداقل در فاصله کوتاهی زمانی) پیش‌بینی‌کنیم. بر این اساس معادلات دیفرانسیل در بسیاری از زمینه‌های علوم بطور طبیعی ظاهر می‌گردد. از حرکت یک سیستم میکانیکی ساده نظیر یک پاندول گرفته تا تحلیل حرکت اجسام سماوی، تحلیل جمعیت یک نوع به خصوص از حیوانات، پیش‌بینی رشد اقتصادی کشور و بسیاری دیگر از این نوع مسایل. امروزه ریاضی‌دانان بسیاری مشغول مطالعه و گسترش روش‌های حل این‌گونه معادلات هستند. این موضوع به اندازه‌ای جذاب و غنی است که هر روزه کارهای جدید بسیاری در این زمینه به چاپ می‌رسد (Ganapathy et al, 2010:21، نجفی‌خواه، ۱۳۹۱:۳).

مفهوم رونسکیان از لحاظ کاربرد زیاد و مشهور آن بر می‌گردد به تجربه‌های بسیاری از ریاضیدان‌ها که روشی را برای دریافت حل خصوصی معادلات دیفرانسیل معمولی‌خطی نامتجانس فراهم ساخته است (Gatto & Scherbak, 2009:2). یکی از کاربردهای مهم دیگری ورونسکی دریافت وابستگی و استقلال خطی معادلات دیفرانسیل‌خطی افزاینده[۱] (Yalcin & Celik, 2018:60) و مونوم و پولینوم (Grassi, 2016:13) است که مستلزم بحث جداگانه و مفصل می‌باشند.

---

[۱] Multiplicative linear differential equations

در واقع مفهوم دیترمینانت رونسکی که برای اولین بار توسط هون رونسکی[1] فیلسوف و ریاضیدان پولندی معرفی گردیده است دارای رول خاصی در مطالعه ارتباط میان وابستگی و غیر وابستگی خطی توابع می‌باشد (Ganapathy et al, 2010:21).

بنابراین، اغلب تحقیق در مودر استقلالیت خطی توابع و به ویژه تشخیص مستقل‌خطی بودن n جواب به طور مستقیم کاری بسیار وقت‌گیر بوده و نیاز به حل یک سیستم $n\times n$ دارد. برای برون رفت و ساده‌تر شدن این کار، دو راه وجود دارد که توسط رونسکی و گرامی مطرح شده است (نجفی‌خواه، ۱۳۹۱: ۸۲).

ساختار این مقاله طوری است که ابتدا پیشینه و اهمیت معادلات دیفرانسیل و دیترمینانت رونسکی به طور فشرده و مختصر مطرح‌گردیده و سپس به معرفی و مطالعهٔ خواص اساسی رونسکیان با برخی قضایا همراه اثبات آنها پرداخته شده و دیترمینانت گرامی با نقش آن به طور اجمالی معرفی شده است. در ادامه، ضمن به دست آوردن فرمولی برای رونسکیان جهت محاسبهٔ این دیترمینانت برای معادلات دیفرانسیل مرتبه n در نقاط از دامنه، شرح مختصری از معادله دیفرانسیل‌خطی نامتجانس با فرمول دریافت حل عمومی آن صورت گرفته است. سرانجام، حل برخی مثال‌ها، مناقشه و نتیجه‌گیری در قسمت نهائی مقاله ذکر شده است.

۲. دیترمینانت رونسکی و خواص آن

تعریف۱: فرض کنید $y_1, y_2, \cdots, y_n$ توابعی $(n-1)$ بار مشتق پذیر باشند. در آن صورت دیترمینانت مرتبه n زیر

$$W\left(y_1, y_2, \cdots, y_n\right)=\begin{vmatrix} y_1(x) & y_2(x) & \cdots & y_n(x) \\ y_1'(x) & y_2'(x) & \cdots & y_n'(x) \\ \vdots & \cdots & \ddots & \vdots \\ y_1^{(n-1)}(x) & y_2^{(n-1)}(x) & \cdots & y_n^{(n-1)}(x) \end{vmatrix}$$

به‌نام دیترمینانت رونسکیان یا به طور ساده رونسکی یاد می‌گردد (نجفی‌خواه، ۱۳۹۱: ۸۲، Kreyszig et al, 2011: 108).

---

[1] Jozef Maria Hone Wronski (1778-1853)

باید یادآور شد که رونسکیان $W\left(y_1, y_2, \cdots, y_n\right)$ عبارت از یک تابع روی I بوده و مقدار آن در x با $W\left(y_1, y_2, \cdots, y_n\right)(x)$ یا $W\left[y_1(x), y_2(x), \cdots, y_n(x)\right]$ نمایش داده می‌شوند. بناءً ورونسکیان فقط برای توابع مشتق پذیر تعریف می‌گردد و عبارت از یک دیترمینانت تابع x برای ستی از توابع ثابت $y_1, y_2, \cdots, y_n$ روی I می‌باشند (Somasundaram, 2001:10).

۱,۲. خواص اساسی دیترمینانت رونسکیان

در این بخش به بررسی برخی از خصوصیات دیترمینانت رونسکی پرداخته می‌شوند (Ganapathy, 2010: 22 Somasundaram, 2001: 10,):

۱. فرض کنید $y_1, y_2, \cdots, y_n$ یک ست متشکل از n تابع باشند که روی انتروال حقیقی I تعریف شده و فرض کنید هر تابع روی این انتروال $(n-1)$ بار مشتق پذیر باشند، درآن صورت ست این توابع روی I وابسته خطی گفته می‌شود هرگاه

$$W\left(y_1, y_2, \cdots, y_n\right)=0$$

روی انتروال I برقرار باشند.

۲. اگر ورونسکیان ستی از n تابع $y_1, y_2, \cdots, y_n$ که $(n-1)$بار مشتق پذیراند برای حداقل یک نقطهٔ شامل I مساوی با صفر نباشند، در آن صورت ست از توابع $y_1, y_2, \cdots, y_n$ مستقل خطی یا غیر وابسته خطی اند.

۳. فرض کنید برای تمام $x \in I$ و $y_2(x) \neq 0$ شامل I، دیترمینانت رونسکیان آن یعنی $W\left(y_1, y_2\right)(x)=0$ باشند. در این صورت توابع y_1و y_2 روی انتروال I وابسته خطی اند.

۴. $W\left[y_1, y_2\right]=-W\left[y_2, y_1\right]$.

۵. $W\left[\alpha y_1, \beta y_2\right]=\alpha \beta W\left[y_2, y_1\right]$

که در اینجا α و β ثابت هستند.

۶. فرض کنید y_1 و y_2 دو تابع مشتق پذیر نسبت به x باشند، در این صورت

$$W\left[y_1+\alpha, y_2+\alpha\right]=W\left[y_1, y_2\right]+\alpha \frac{d}{dx}\left[y_2-y_1\right]$$

که در آن α ثابت است. هم‌چنین با استفاده از منبع (Ganapathy, 2010: 23)، قضایا و نتایج زیر را داریم.

قضیه (۱): فرض کنید y_1 و y_2 دو تابع مشتق پذیر نسبت به x باشند، در این صورت

$$y_1 W\left[\frac{y_2}{y_1}, y_1\right] + y_2 W\left[\frac{y_1}{y_2}, y_2\right] = \frac{d}{dx}\left(y_1 y_2\right). \qquad (1)$$

ثبوت: با استفاده از تعریف رونسکیان، داریم که:

$$W\left[\frac{y_2}{y_1}, y_1\right] = \frac{2y_2 y_1' - y_1 y_2'}{y_1} = \frac{-W\left[y_1, y_2\right] + y_2 y_1'}{y_1}.$$

بنابراین

$$y_1 W\left[\frac{y_2}{y_1}, y_1\right] = -W\left[y_1, y_2\right] + y_2 y_1'. \qquad (2)$$

به طور مشابه

$$y_2 W\left[\frac{y_1}{y_2}, y_2\right] = W\left[y_1, y_2\right] + y_1 y_2'. \qquad (3)$$

با جمع کردن رابطهٔ (2) و (3)، ما به رابطهٔ مطلوب (1) می رسیم.

قضیه (۲): فرض کنید ϕ_i و φ_j دو تابع مشتق پذیر نسبت به x برای $i = 1, 2, \cdots, n$ و $j = 1, 2, \cdots, m$ باشند، در این صورت

$$W\left[\sum_{i=1}^{n}\phi_i, \sum_{j=1}^{m}\varphi_j\right] = \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m} W\left[\phi_i, \varphi_j\right]. \qquad (4)$$

ثبوت: با استفاده از خواص دیترمینانت، نتیجه بدیهی است و به سادگی اثبات می‌شود.

قضیه (۳): فرض کنید ϕ_i و φ_j دو تابع مشتق پذیر نسبت به x باشند طوری که $i = 1, 2, \cdots, n$ و $j = 1, 2, \cdots, m$ ، در این صورت

$$W\left[\sum_{i=1}^{n}\phi_i, \sum_{j=1}^{m}\varphi_j\right] = \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m} W\left[\phi_i, \varphi_j\right]. \qquad (5)$$

ثبوت: با استفاده از خواص دیترمینانت، نتیجه بدیهی است و به سادگی اثبات می‌شود.

قضیه (۴): فرض کنید ϕ_i و φ_j دو تابع مشتق پذیر نسبت به x باشند طوری که $i = 1, 2, \cdots, n$ و $j = 1, 2, \cdots, n$ ، در این صورت

$$W\left[\prod_{i=1}^{n}\phi_i,\prod_{j=1}^{n}\varphi_j\right]=\sum_{i=1}^{n}\left\{\left(\prod_{j=1,\,j\neq i}^{n}\phi_j\varphi_j\right)W\left[\phi_i\varphi_i\right]\right\}. \qquad (6)$$

ثبوت: برای $i=1,2$ و $j=1,2$ ، داریم:

$$\begin{aligned}W\left[\phi_1\phi_2,\varphi_1\varphi_2\right]&=\begin{vmatrix}\phi_1\phi_2 & \varphi_1\varphi_2\\ \phi_1\phi_2'+\phi_1'\phi_2 & \varphi_1\varphi_2'+\varphi_1'\varphi_2\end{vmatrix}\\&=\phi_1\varphi_1W\left[\phi_2,\varphi_2\right]+\phi_2\varphi_2W\left[\phi_1,\varphi_1\right]\\&=\sum_{i=1}^{2}\left\{\left(\prod_{j=1,\,j\neq i}^{2}\phi_j\varphi_j\right)W\left[\varphi_i,\varphi_i\right]\right\}.\end{aligned}$$

به طور مشابه، برای $i=1,2,3$ و $j=1,2,3$ ، می‌توان به دست آورد:

$$\begin{aligned}W\left[\phi_1\phi_2\phi_3,\varphi_1\varphi_2\varphi_3\right]&=\begin{vmatrix}\phi_1\phi_2\varphi_3 & \varphi_1\varphi_2\varphi_3\\ \phi_1'\phi_2\phi_3+\phi_1\phi_2'\phi_3+\phi_1\phi_2\phi_3' & \varphi_1'\varphi_2\varphi_3+\varphi_1\varphi_2'\varphi_3+\varphi_1\varphi_2\varphi_3'\end{vmatrix}\\&=\phi_1\phi_2\varphi_1\varphi_2W\left[\phi_3,\varphi_3\right]+\phi_2\phi_3\varphi_2\varphi_3W\left[\phi_1,\varphi_2\right]+\phi_1\phi_3\varphi_1\varphi_3W\left[\phi_2,\varphi_2\right]\\&=\sum_{i=1}^{3}\left\{\left(\prod_{j=1,\,j\neq i}^{3}\phi_j\varphi_j\right)W\left[\varphi_i,\varphi_i\right]\right\}.\end{aligned}$$

با ادامه این روند برای $i=1,2,\cdots,n$ و $j=1,2,\cdots,n$ ، قضیه به اثبات می‌رسد (Ganapathy, 2010: 23).

حال قضیه ای را مطرح می‌کنیم که فرمول عمومی مشتق n-أم ورونسکیان را در دسترس ما قرار می‌دهد.

قضیه (۵): فرض کنید ϕ و φ دو تابع مشتق پذیر نسبت به x باشند، در این صورت

$$\begin{aligned}\frac{d^nW\left[\phi,\varphi\right]}{dx}&=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(n+1)} & \varphi^{(n+1)}\end{vmatrix}+\left(n-1\right)\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(n)} & \varphi^{(n)}\end{vmatrix}\\&+\sum_{i=1}^{p}\left(g_i^{n-2i}\begin{vmatrix}\phi^{(i+1)} & \varphi^{(i+1)}\\ \phi^{(n-i)} & \varphi^{(n-i)}\end{vmatrix}\right)\end{aligned} \qquad (7)$$

که در آن

$$p=\begin{cases}\dfrac{n-1}{2}; & \text{اگر } n \text{ طاق باشد}\\[2mm] \dfrac{n-2}{2}; & \text{اگر } n \text{ جفت باشد}\end{cases}$$

و برای تمام $n=1,2,3,\cdots$ و $m=2,3,4,\cdots$ رابطهٔ

$$g_m^n=\left(\sum_{i=1}^{n} g_{m-1}^{i+2}\right)-g_{m-1}^{2} \qquad (8)$$

و همچنان برای $m=1$ رابطهٔ

$$g_1^n=\left(\sum_{i=1}^{n} i\right)-1 \qquad (9)$$

برقرار می باشند. باید توجه داشت که $\phi^{(n)}$ و $\varphi^{(n)}$ بالترتیب نمایانگر مشتق n-اُم توابع ϕ و φ هستند (Ganapathy, 2010: 24).

ثبوت: با استفاده از تعریف دیترمینانت رونسکیان داریم:

$$W[\phi,\varphi]=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\end{vmatrix}.$$

اکنون

$$\frac{d\left(W[\phi,\varphi]\right)}{dx}=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\end{vmatrix}=1\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\end{vmatrix}+0\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\end{vmatrix}.$$

$$\frac{d^2\left(W[\phi,\varphi]\right)}{dx^2}=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}+1\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}$$

$$=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}+1\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}.$$

$$\frac{d^3\left(W[\phi,\varphi]\right)}{dx^3}=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(4)} & \varphi^{(4)}\end{vmatrix}+\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}$$

$$=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(4)} & \varphi^{(4)}\end{vmatrix}+2\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}+g_1^1\begin{vmatrix}\phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\\ \phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\end{vmatrix}.$$

$$\frac{d^4\left(W\left[\phi,\varphi\right]\right)}{dx^4}=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(5)} & \varphi^{(5)}\end{vmatrix}+3\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(4)} & \varphi^{(4)}\end{vmatrix}+2\begin{vmatrix}\phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}$$

$$=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(5)} & \varphi^{(5)}\end{vmatrix}+3\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(4)} & \varphi^{(4)}\end{vmatrix}+g_1^2\begin{vmatrix}\phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}.$$

$$\frac{d^5\left(W\left[\phi,\varphi\right]\right)}{dx^5}=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(6)} & \varphi^{(6)}\end{vmatrix}+4\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(5)} & \varphi^{(5)}\end{vmatrix}+5\begin{vmatrix}\phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\\ \phi^{(4)} & \varphi^{(4)}\end{vmatrix}$$

$$=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(6)} & \varphi^{(6)}\end{vmatrix}+4\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(5)} & \varphi^{(5)}\end{vmatrix}+g_1^3\begin{vmatrix}\phi^{(2)} & \varphi^{(2)}\\ \phi^{(4)} & \varphi^{(4)}\end{vmatrix}+g_2^1\begin{vmatrix}\phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\\ \phi^{(3)} & \varphi^{(3)}\end{vmatrix}.$$

در نتیجه با ادامه دادن این روند، مشتق n-ام $W\left[\phi,\varphi\right]$ با توجه به دو حالت زیر به دست می‌آید (Ganapathy, 2010: 25).

حالت اول: هرگاه n طاق باشد:

$$\frac{d^n\left(W\left[\phi,\varphi\right]\right)}{dx^n}=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(n+1)} & \varphi^{(n+1)}\end{vmatrix}+\left(n-1\right)\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(n)} & \varphi^{(n)}\end{vmatrix}+\sum_{i=1}^{\frac{n-1}{2}}\left(g_i^{n-2i}\begin{vmatrix}\phi^{(i+1)} & \varphi^{(i+1)}\\ \phi^{(n-i)} & \varphi^{(n-i)}\end{vmatrix}\right).$$

حالت دوم: هرگاه n جفت باشد:

$$\frac{d^n\left(W\left[\phi,\varphi\right]\right)}{dx^n}=\begin{vmatrix}\phi & \varphi\\ \phi^{(n+1)} & \varphi^{(n+1)}\end{vmatrix}+\left(n-1\right)\begin{vmatrix}\phi^{(1)} & \varphi^{(1)}\\ \phi^{(n)} & \varphi^{(n)}\end{vmatrix}+\sum_{i=1}^{\frac{n-2}{2}}\left(g_i^{n-2i}\begin{vmatrix}\phi^{(i+1)} & \varphi^{(i+1)}\\ \phi^{(n-i)} & \varphi^{(n-i)}\end{vmatrix}\right).$$

در نتیجه با ترکیب حالات اول و دوم، معادله (7) را به دست می‌آوریم.

نتیجه ۱: هرگاه ϕ و φ دو تابع مشتق پذیر نسبت به x باشند، در این صورت

$$\frac{d^n\left(W\left[\phi,\varphi\right]\right)}{dx^n}=\phi\varphi^{(n+1)}+\left(n-1\right)\phi^{(1)}\varphi^{(n)}+\sum_{i=1}^{p}g_i^{n-2i}\phi^{(i+1)}\varphi^{(n-i)}$$

$$-\varphi\phi^{(n+1)}-\left(n-1\right)\phi^{(n)}\varphi^{(1)}-\sum_{i=1}^{p}g_i^{n-2i}\varphi^{(i+1)}\phi^{(n-i)},\qquad(10)$$

به طوری که

$$p=\begin{cases}\dfrac{n-1}{2}; & \text{اگر } n \text{ طاق باشد}\\[2mm] \dfrac{n-2}{2}; & \text{اگر } n \text{ جفت باشد}\end{cases}$$

و برای تمام $n=1,2,3,\cdots$ و $m=2,3,4,\cdots$:

$$g_m^n=\left(\sum_{i=1}^{n} g_{m-1}^{i+2}\right)-g_{m-1}^{2}$$

و همچنان برای $m=1$، داریم:

$$g_1^n=\left(\sum_{i=1}^{n} i\right)-1.$$

(Ganapathy, 2010: 26).

قضیه (۶): فرض کنید $y=y_1(x)$ و $y=y_2(x)$ توابعی در انتروال $I=[a,b]$ باشند، تعریف می‌کنیم:

$$\langle y_1,y_2\rangle:=\int_a^b y_1(x)\,y_2(x)\,dx.$$

پس هرگاه $y_1,y_2,\cdots,y_n$ توابعی در I باشند، در این صورت دیترمینانت گرام یا گرامی این توابع به صورت زیر تعریف می‌گردد (نجفی‌خواه، ۱۳۹۱: ۸۵):

$$\Gamma(y_1,y_2,\cdots,y_n):=\begin{vmatrix}\langle y_1,y_1\rangle & \langle y_2,y_1\rangle & \cdots & \langle y_n,y_1\rangle\\ \langle y_1,y_2\rangle & \langle y_2,y_2\rangle & \cdots & \langle y_n,y_2\rangle\\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots\\ \langle y_1,y_n\rangle & \langle y_2,y_n\rangle & \cdots & \langle y_n,y_n\rangle\end{vmatrix}. \qquad (11)$$

قضیه (۷): فرض‌کنید توابع $y_1,y_2,\cdots,y_n$ توابعی در $I\subseteq\mathbb{R}$ تعریف شوند، دراین صورت شرط لازم و کافی برای این‌که توابع مفروض در انتروال I مستقل‌خطی باشند این است که گرامی آن‌ها در این انتروال خلاف صفر باشد، در غیر این صورت وابسته خطی هست (نجفی‌خواه، ۱۳۹۱: ۸۵).

مثال ۱: نشان دهید که توابع $y_1=1$, $y_2=\sin x$ و $y_3=\cos x$ در $I=[0,2\pi]$ مستقل خطی هستند.

حل: با استفاده از (11) می‌توان نوشت:

$$\Gamma\left(y_1,y_2,y_3\right)=\begin{vmatrix}\int_0^{2\pi}1dx & \int_0^{2\pi}\sin x\,dx & \int_0^{2\pi}\cos x\,dx\\ \int_0^{2\pi}\sin x\,dx & \int_0^{2\pi}\sin^2 x\,dx & \int_0^{2\pi}\sin x\cos x\,dx\\ \int_0^{2\pi}\cos x\,dx & \int_0^{2\pi}\sin x\cos x\,dx & \int_0^{2\pi}\cos^2 x\,dx\end{vmatrix}$$

$$=\begin{vmatrix}x\big|_0^{2\pi} & -\cos x\big|_0^{2\pi} & \sin x\big|_0^{2\pi}\\ -\cos x\big|_0^{2\pi} & \frac{x}{2}-\frac{1}{4}\sin 2x\big|_0^{2\pi} & \frac{\sin^2 x}{2}\Big|_0^{2\pi}\\ \sin x\big|_0^{2\pi} & \frac{\sin^2 x}{2}\Big|_0^{2\pi} & \frac{x}{2}+\frac{1}{4}\sin 2x\big|_0^{2\pi}\end{vmatrix}$$

$$=\begin{vmatrix}2\pi & 0 & 0\\ 0 & \pi & 0\\ 0 & 0 & \pi\end{vmatrix}=2\pi^3\neq 0.$$

بناءً، گرامی توابع فوق خلاف صفر بوده و مستقل خطی هستند (نجفی‌خواه، ۱۳۹۱: ۸۵).

۳. جواب های مستقل خطی معادله دیفرانسیل مرتبه n

بحث را با در نظر گرفتن معادله دیفرانسیل خطی متجانس مرتبه n-ام

$$L\left(y\right)=a_0\left(t\right)y^{(n)}+a_1\left(t\right)y^{(n-1)}+\cdots+a_n\left(t\right)y=0,\ t\in I \qquad (12)$$

شروع می‌کنیم. در اینجا $y=y\left(t\right)$ یک تابع اسکالر مجهول است و $a_i\left(t\right)$، $i=0,1,2,\cdots,n$ توابع متمادی در I بوده و $a_0\left(t\right)\neq 0$ می‌باشد. با استفاده از این نمایش، معادله دیفرانسیل خطی مرتبه n را می‌توان به شکل $L\left(y\right)=0$ نوشت. در این صورت L یک عملگر در فضای توابع مشتق پذیر پیوسته می‌باشد (Somasundaram, 2001: 11).

تعریف۲: نماد L بنام یک عملگر خطی یاد می‌شود هرگاه شرط

$$L\left(ay_1+by_2\right)=aLy_1+bLy_2$$

که در آن a و b اعداد و y_1 و y_2 توابع می باشند، صدق نمایند (Kuttler, 2018: 86).

تعریف۳: اگردسته یا گروپ جواب‌های (12) یعنی

$$y_1(t), y_2(t), \cdots, y_n(t), \qquad a < t < b$$

مستقل‌خطی باشند، آنگاه این جواب‌ها را یک ست یا سیستم اصلی جواب‌ها گوییم (سانچز، ۱۳۶۱: ۴۰). حال با توجه به تعویض‌های فصل اول منبع (سانچز، ۱۳۶۱: ۱۳)، قرار می‌دهیم $x_1 = y$، $x_2 = \dot{y}$، $\cdots$ و $x_n = y^{(n-1)}$. در این صورت (12) به سیستم خطی n بعدی

$$\dot{x} = A(t)x \tag{13}$$

تبدیل می‌شود که در آن

$$A(t) = \begin{vmatrix} 0 & 1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & 0 & 1 & \cdots & 0 \\ \vdots & & & \cdots & \vdots \\ 0 & & & 0 & 1 \\ -a_n(t) & & & \cdots & -\dfrac{a_1(t)}{a_0(t)} \end{vmatrix}.$$

در اینجا

$$x = x(t) = \left(x_1(t), \cdots, x_n(t)\right) = \left(y(t), \cdots, y^{(n-1)}(t)\right)$$

یک تابع وکتوری مجهول است. توجه کنید که شرط اولیهٔ $x(t_0) = x_0$ برای (13) معادل شرط اولیهٔ (12) به صورت

$$y(t_0) = y_0,\ \dot{y}(t_0) = \dot{y}_0,\ \cdots,\ y^{(n-1)}(t_0) = y_0^{(n-1)} \tag{14}$$

است که $y_0^{(n-1)}, \cdots, \dot{y}_0, y_0$ مقادیر ثابت هستند. در واقع این همان شکل شرایط اولیهٔ معادلهٔ (12) است. معادلات (12) و (13) باهم معادل‌اند، زیرا هر جواب $y = \psi(t)$ معادله (12) متناظر جواب

$$x = \varphi(t) = \left(\psi(t), \dot{\psi}(t), \cdots, \psi^{(n-1)}(t)\right)$$

از معادلهٔ (13) است. برعکس، برای هر جواب $x = \varphi(t) = \left(\varphi_1(t), \varphi_2(t), \cdots, \varphi_n(t)\right)$ از

معادلهٔ (13) جواب $y=\varphi_1(t)$ را برای (12) خواهیم داشت و معادلهٔ (13) نتیجهٔ زیر را به دست می‌دهد:

$$\dot{y}=\dot{\varphi}_1=\varphi_2,\cdots,y^{(n-1)}=\dot{\varphi}_{n-1}=\varphi_n.$$

پس نتیجه می‌گردد که برای هر $t_0\in I$ و مقادیر ثابت $y_0^{(n-1)},\cdots,\dot{y}_0,y_0$، یک جواب منحصر به فرد (یکتا) $y=y(t)$ از (12) وجود دارد، که در $t_0\in I$ تعریف شده و در شرایط اولیهٔ (14) صدق‌کنند. لذا با توجه به معادل بودن معادلات (12) و (13) بحث سیستم های اصلی (12) و دیترمینانت رونسکیان متناظر با آن تا حد زیادی ساده می‌شود.

تعریف۴: اگر $y_n(t),\cdots,y_2(t),y_1(t)$ دسته‌ای از جواب‌های (12) باشد، در آن صورت دیترمینانت (12) نظر به t به نام دیترمینانت رونسکی $y_n(t),\cdots,y_2(t),y_1(t)$ نامیده می‌شود (سانچز، ۱۳۶۱: ۳۹).

مانند قبل اگر $y_n(t),\cdots,y_2(t),y_1(t)$ یک سیستم اصلی (12)باشد، در آن صورت مترکس متناظر با $W(t)$ ($W(t)$همان دیترمینانت رونسکیان است) مترکس اصلی نامیده می‌شود. در هر حالت توجه کنید که ستون‌های مترکس متناظر با $W(t)$ عبارت از n جواب سیستم (13) است. هم چنان توجه داشته باشید که $\mathrm{tr}A(t)=-\dfrac{a_1(t)}{a_0(t)}$ (سانچز، ۱۳۶۱: ۳۹).

۴. فرمولی برای رونسکیان

چنانچه ما در برخی از نقاط انتروال نیاز به مقدار تابع رونسکیان داریم، پس لازم است تا فرمولی را برای رونسکیان مطابق قضیه زیر به دست بیاوریم.

قضیه (۸): اگر $y_n,\cdots,y_2,y_1$، n جواب مستقل خطی

$$L(y)=a_0(t)y^{(n)}+a_1(t)y^{(n-1)}+\cdots+a_n(t)y=0$$

طوری که برای هر $t\in I$، $a_0(t)\neq 0$ و $a_n,\cdots,a_2,a_1$ توابع متمادی در I بوده و فرض می‌کنیم $t_0\in I$ باشد. در این صورت

$$W(y_1,y_2,\cdots,y_n)(t)=W(y_1,y_2,\cdots,y_n)(t_0)\mathrm{e}^{-\int_{t_0}^{t}\frac{a_1(s)}{a_0(s)}ds} \qquad (15)$$

رابطهٔ فوق را به شکل فشردهٔ آن نیز می‌توان ارایه کرد (Somasundaram, 2001: 29).

$$W(t)=W(t_0)\mathrm{e}^{-\int_{t_0}^{t}\frac{a_1(s)}{a_0(s)}ds} \tag{16}$$

ثبوت: با توجه به منبع (Somasundaram, 2001: 29)، ابتدا فرمولی را برای $n=2$ و بعد برای n کلی اثبات می‌کنیم. چنانچه y_1 و y_2 جواب‌های

$$a_0(t)y''+a_1(t)y'+a_2(t)y=0 \tag{17}$$

اند، می‌توان مقادیر y_1'' و y_2'' را از (17) قرار زیر به دست آورد:

$$a_0y_1''=-a_1y_1'-a_2y_1$$

$$a_0y_2''=-a_1y_2'-a_2y_2$$

با استفاده از این مقادیر، به دست می‌آوریم:

$$W'(y_1,y_2)=\frac{y_1}{a_0}\left(-a_1y_2'-a_2y_2\right)-\frac{y_2}{a_0}\left(-a_1y_1'-a_2y_1\right).$$

لذا

$$a_0W'(y_1,y_2)=-a_1\left(y_1y_2'-y_2y_1'\right)=-a_1W(y_1,y_2).$$

بنابراین، رونسکیان $W(y_1,y_2)$ منجر به یک معادله دیفرانسیل خطی مرتبه اول زیر می‌شود:

$$W'(y_1,y_2)=-\frac{a_1}{a_0}W(y_1,y_2)$$

یا داریم که

$$W'(y_1,y_2)+\frac{a_1}{a_0}W(y_1,y_2)=0.$$

پس عامل انتگرال عبارت از $\mathrm{e}^{\int_{t_0}^{t}\frac{a_1(s)}{a_0(s)}ds}$ است. بنابراین حل آن به صورت

$$W(y_1,y_2)(t)=c\cdot\mathrm{e}^{\int_{t_0}^{t}\frac{a_1(s)}{a_0(s)}ds}$$

می‌باشد که در آن c ثابت است. با قرار دادن $t=t_0$، در می‌یابیم که $W(y_1,y_2)(t_0)=c$ و

بنابراین حل آن برای $n=2$ عبارت است از:

$$W\left(y_1,y_2\right)(t)=W\left(y_1,y_2\right)\left(t_0\right)\cdot \mathrm{e}^{-\int_{t_0}^{t}\frac{a_1(s)}{a_0(s)}ds}.$$

حال برای اثبات حالت هر n کلی، به صورت زیر عمل می‌کنیم. برای سهولت در محاسبه $W\left(y_1,y_2,\cdots,y_n\right)$را با W نمایش می‌دهیم. پس از آنجای که W یک دیترمینانت مرتبه n است، مشتق آن W' عبارت از مجموع n تا دیترمینانت $V_n,\cdots,V_2,V_1$ می‌باشند. بناءً داریم

$$W'=V_1+V_2+\cdots+V_n$$

به طوری که هر دیترمینانت V_k با مشتق گیری تنها یک سطر با حفظ $\left(n-1\right)$ سطر که هست، به دست می‌آید. بنابراین، داریم

$$W'=\begin{vmatrix} y_1' & y_2' & \cdots & y_n' \\ y_1' & y_2' & & y_n' \\ y_1'' & y_2'' & & y_n'' \\ & & & \\ y_1^{(n-1)} & y_2^{(n-1)} & & y_n^{(n-1)} \end{vmatrix}+\begin{vmatrix} y_1 & y_2 & \cdots & y_n \\ y_1'' & y_2'' & & y_n'' \\ y_1'' & y_2'' & & y_n'' \\ & & & \\ y_1^{(n-1)} & y_2^{(n-1)} & & y_n^{(n-1)} \end{vmatrix}$$

$$+\cdots+\begin{vmatrix} y_1 & y_2 & \cdots & y_n \\ y_1' & y_2' & & y_n' \\ y_1'' & y_2'' & & y_n'' \\ \cdots & \cdots & & \cdots \\ y_1^{(n)} & y_2^{(n)} & \cdots & y_n^{(n)} \end{vmatrix} \qquad (18)$$

در $\left(n-1\right)$ دیترمینانت اول، دو سطر در (18) باهم یکسان بوده و بنابراین مساوی به صفر می‌باشند. پس سروکار ما فقط با دیترمینانت آخری باقی می‌ماند. لذا دیترمینانت آخری در (18) به صورت زیر می‌باشد:

$$W' = \begin{vmatrix} y_1 & y_2 & y_3 & y_n \\ y_1' & y_2' & y_3' & y_n' \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ y_1^{(n)} & y_2^{(n)} & y_3^{(n)} & y_n^{(n)} \end{vmatrix}. \qquad (19)$$

چنانچه $y_1, y_2, \cdots, y_n$ جواب‌های معادله دیفرانسیل‌خطی متجانس $L(y)=0$ هستند، لذا:

$$a_0 y_1^{(n)} = -a_1 y_1^{(n-1)} - \cdots - a_n y_1$$
$$a_0 y_2^{(n)} = -a_1 y_2^{(n-1)} - \cdots - a_n y_2$$
$$a_0 y_3^{(n)} = -a_1 y_3^{(n-1)} - \cdots - a_n y_3$$

$$a_0 y_n^{(n)} = -a_1 y_n^{(n-1)} - \cdots - a_n y_n \qquad (20)$$

با استفاده از ست معادلات (20)، می‌توان $y_1^{(n)}, y_2^{(n)}, \cdots, y_n^{(n)}$ را در دیترمینانت (19) حذف کرد:

$$W' = \frac{1}{a_0} \begin{vmatrix} y_1 & y_2 & & y_n \\ y_1' & y_2' & & y_n' \\ y_1'' & y_2'' & & y_n'' \\ \cdots & \cdots & & \cdots \\ y_1^{(n-2)} & y_2^{(n-2)} & & y_n^{(n-2)} \\ \left(-a_1 y_1^{(n-1)} - \cdots - a_n y_1\right) & \left(-a_2 y_2^{(n-1)} - \cdots - a_n y_2\right) & \cdots & \left(-a_1 y_n^{(n-1)} - \cdots - a_n y_n\right) \end{vmatrix}$$

$$(21)$$

اکنون در دیترمینانت (21) با ضرب کردن a_n در سطر اول، ضرب سطر دوم با a_{n-1} و بالاخره سطر $(n-1)$ام با a_2 ضرب کرده و دو سطر نهائی را باهم جمع می‌کنیم. سپس با به کارگیری (20) در دیترمینانت مورد نظر، به دست می‌آوریم:

$$W' = \frac{1}{a_0}\begin{vmatrix} y_1 & y_2 & \cdots & y_n \\ y_1' & y_2' & \cdots & y_n' \\ y_1'' & y_2'' & \cdots & y_n'' \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ -a_1 y_1^{(n-1)} & -a_1 y_2^{(n-1)} & \cdots & -a_1 y_n^{(n-1)} \end{vmatrix}$$

$$W' = -\frac{a_1}{a_0}\begin{vmatrix} y_1 & y_2 & \cdots & y_n \\ y_1' & y_2' & \cdots & y_n' \\ y_1'' & y_2'' & \cdots & y_n'' \\ \cdots & \cdots & & \cdots \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ y_1^{(n-1)} & y_2^{(n-1)} & \cdots & y_n^{(n-1)} \end{vmatrix}$$

بناءً ما به معادله دیفرانسیل زیر می‌رسیم:

$$W' = -\frac{a_1}{a_0} W. \qquad (22)$$

عامل انتگرال (22) مساوی با $\mathrm{e}^{\int_{t_0}^{t} \frac{a_1(s)}{a_0(s)} ds}$ می‌باشد. لذا جواب (حل) معادله (22) به صورت

$$W(t) = c \cdot \mathrm{e}^{-\int_{t_0}^{t} \frac{a_1(s)}{a_0(s)} ds}$$

است. حال با قرار دادن $t = t_0$، $c = W(t_0)$ به دست می‌آید. بنابراین، حل معادله (22) شکل زیر را به‌خود می‌گیرد:

$$W(t) = W(t_0) \cdot \mathrm{e}^{-\int_{t_0}^{t} \frac{a_1(s)}{a_0(s)} ds}$$

که در اینجا $W(t_0)$ مقدار رونسکیان را در $t = t_0$ مشخص می‌نماید. بنابراین اثبات قضیه کامل شد.

نتیجه ۲: اگر a_0 و a_1 ثابت باشند، در آن صورت با استفاده از قضیه فوق داریم:

$$W(t)=W(t_0)\cdot \mathrm{e}^{-\frac{a_1}{a_0}(t-t_0)}.$$

نتیجه ۳: برای هر $t_0\in I$ اگر و تنها اگر $W(y_1,y_2,\cdots,y_n)(t_0)\neq 0$ باشد در آن صورت n تا جواب $y_1,y_2,\cdots,y_n$ معادله $L(y)=0$ در انتروال I مستقل‌خطی (غیر وابستهٔ خطی) در I هست (Somasundaram, 2001: 29).

قضیه (۹): اگر L به صورت (12) داده شده باشد و فرض‌کنید برای هر $a_k(t)$ در تعریف L در (a,b)، انتروالی به صورت $\infty\le a<b\le\infty$، متمادی باشند. هم چنان فرض‌کنید برای $i=1,2,\cdots,n$، $Ly_i=0$. در آن صورت برای هر انتخاب اسکالرهای $C_1,C_2,\cdots C_n$، $\sum_{i=1}^{n}C_iy_i$ یک جواب معادله $Ly=0$ می‌باشد. لذا تمام جواب‌های ممکن این معادله را می‌توان به این شکل دریافت شده نمود اگر و فقط اگر برای بعضی $c\in(a,b)$، رونسکیان مساوی با صفر نباشد:

$$W(y_1(c),y_2(c),\cdots,y_n(c))\neq 0.$$

علاوه براین، برای تمام $t\in(a,b)$، $W(y_1(t),y_2(t),\cdots,y_n(t))$ همواره مساوی به صفر است یا این‌که برای هر $t\in[a,b)$ هرگز برابر با صفر نمی‌شوند.

در حالتی که همه جواب‌ها به صورت مجموعه‌ای فوق به دست آمده باشد، می‌توان گفت که $\sum_{i=1}^{n}C_iy_i$ حل عمومی معادله است و توابع y_i ستی از جواب‌های اصلی را شکل می‌دهند (Somasundaram, 2001: 30).

اثبات: فرض کنید برای $c\in(a,b)$، $W(y_1(c),y_2(c),\cdots,y_n(c))\neq 0$. فرض کنید $Lz=0$. در این صورت اعداد $z(c),z'(c),\cdots,z^{(n-1)}(c)$ را در نظرگیرید. از آنجای که

$$W(y_1(c),y_2(c),\cdots,y_n(c))\neq 0$$

و بیانگر آن‌است که مترکس

$$M(c)=\begin{pmatrix} y_1(c) & y_2(c) & \cdots & y_n(c) \\ y_1'(c) & y_2'(c) & \cdots & y_n'(c) \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ y_1^{(n-1)}(c) & y_2^{(n-1)}(c) & \cdots & y_n^{(n-1)}(c) \end{pmatrix}$$

دارای معکوس می‌باشد. بنابراین یک $C=(C_1\cdots C_n)^T$ یکتایی وجود دارد به طوری که

$$M(c)C=\left(z(c)\ \ z'(c)\ \ \cdots\ \ z^{(n-1)}(c)\right)^T. \qquad (23)$$

حال تابع $y(t)=\sum_{k=1}^{n}C_k y_k(t)$ را در نظرگیرید. از این‌که $Ly=0$ و برعلاوه با توجه به (23)، می‌توان نوشت:

$$y^{(k)}(c)=z^{(k)}(c), \quad k=0,1,2,\cdots,n-1.$$

با استفاده از قسمت یکتایی قضیهٔ (۹)، $y(t)=z(t)$ است. بنابراین، چنانچه $z(t)$ اختیاری بود، این نشان می‌دهد که تمام جواب‌ها با تغییر ثابت ها در $\sum_{k=1}^{n}C_k y_k(t)$ پیدا شده و در نتیجه این بیانگر آن‌است که برای $c\in(a,b)$ اگر

$$W\left(y_1(c),y_2(c),\cdots,y_n(c)\right)\neq 0$$

در آن صورت حل عمومی دریافت شده است.

حال فرض‌کنید برای $c\in(a,b)$، $W\left(y_1(c),y_2(c),\cdots,y_n(c)\right)=0$. در این حالت نشان خواهیم داد که حل عمومی را نمی‌توان دریافت. چنانچه رونسکیان مساوی با صفر است، پس مترکس $M(c)$ که در بالا تعریف شده معکوس پذیر نیست. بناءً $z=\left(z_0\ \ z_1\ \ \cdots\ \ z_{n-1}\right)^T$ با $C=\left(C_1\ \ C_2\ \ \cdots\ \ C_n\right)^T$ فاقد حل وجود دارد که سیستم زیر برقرار است:

$$M(c)C=z. \qquad (24)$$

با توجه به قسمتی از قضیهٔ (۹)، می بینیم که z ی وجود دارد به طوری که $Lz=0$ و شرایط اولیه

$$z(c)=z_0,\ z'(c)=z_1,\cdots,z_{n-1}(c)=z_{n-1}.$$

را صدق می‌نمایند. بنابراین، روشی وجود ندارد که $z(t)$ را به شکل

$$\sum_{k=1}^{n} C_k y_k(t) \tag{25}$$

نوشت. زیرا اگربتوان به این شکل ارایه کرد باید $(n-1)$ بار مشتق گرفت و برای هرکدام $t=c$ را قرار داد و یک حل سیستم (24) را به دست آورد که امکان پذیر نیست (حل ندارد). بنابراین، وقتی $W(y_1(c), y_2(c), \cdots, y_n(c)) = 0$،

برای هر c، نمی‌توان تمام حل‌های $Ly=0$ را با نگاه کردن به مجموعهٔ به شکل (25) برای انتخاب‌های متعدد $C_n, \cdots, C_2, C_1$ بدست آورد. این قضیه نشان می‌دهد که مؤلد (span) تعداد جواب‌های محدود $Ly=0$ باعث تمام جوابات این معادله می‌گردد. هم چنان می‌توان افزود که این جوابات علاوه براین که به نام ست اساسی جواب‌ها یاد می‌گردد، یک پایه برای فضای وکتوری تمام جواب‌ها نیز می‌باشد (Somasundaram, 2001: 30).

مثال ۲: رونسکیان سه جواب مستقل $y^{(3)} - y'' - y' + y = 0$ را در $I=[0,1]$ محاسبه کنید.

حل: دیده می‌شود که جذور معادله مشخصه $1,1,-1$ می‌باشند. بناءً سه جواب عبارتند از $y_1(t) = \mathrm{e}^{-t}, y_2(t) = \mathrm{e}^{t}$ و $y_3(t) = t\mathrm{e}^{t}$. حال $W(y_1, y_2, y_3)$ را در انتروال $[0,1]$ دریافت می‌کنیم:

$$W(y_1, y_2, y_3) = \begin{vmatrix} \mathrm{e}^{-t} & \mathrm{e}^{t} & t\mathrm{e}^{t} \\ -\mathrm{e}^{-t} & \mathrm{e}^{t} & \mathrm{e}^{t} + t\mathrm{e}^{t} \\ \mathrm{e}^{-t} & \mathrm{e}^{t} & 2\mathrm{e}^{t} + t\mathrm{e}^{t} \end{vmatrix}.$$

برای پیدا کردن $W(y_1, y_2, y_3)(0)$ که رونسکیان در نقطهٔ $t=0$ می باشد به صورت زیر عمل می‌کنیم:

$$W(y_1, y_2, y_3)(0) = \begin{vmatrix} 1 & 1 & 0 \\ -1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 2 \end{vmatrix} = 4.$$

حال با استفاده از قضیه (۸) داریم که:

$$W(y_1, y_2, y_3)(t) = W(y_1, y_2, y_3)(0) \cdot \mathrm{e}^{-\int_0^t -1\, ds}$$

که با محاسبهٔ آن $W\left(y_1, y_2, y_3\right)(t) = 4\mathrm{e}^t$ به دست می‌آید. و در نتیجه این ثابت می‌سازد که جواب‌ها مستقل‌خطی اند (Somasundaram, 2001: 32).

مثال ۳: تمام جواب‌های

$$y^{(4)} - 2y^{(3)} + 2y' - y = 0$$

را دریافت‌کنید.

حل: در این حالت معادله مشخصه $r^4 - 2r^3 + 2r - 1 = 0$ بوده و می‌توان نوشت:

$$r^4 - 2r^3 + 2r - 1 = (r-1)^3 (r+1)$$

بناءً چهار جواب $y_1(t) = \mathrm{e}^t, y_2(t) = t\mathrm{e}^t, y_3(t) = t^2\mathrm{e}^t$ و $y_4(t) = \mathrm{e}^{-t}$ دریافت می‌گردد. حل عمومی به شکل

$$y(t) = C_1\mathrm{e}^t + C_2 t\mathrm{e}^t + C_3 \mathrm{t}^2\mathrm{e}^t + C_4\mathrm{e}^{-t} \qquad (26)$$

خواهد بود اگر و تنها اگر رونسکیان این توابع در برخی نقاط خلاف صفر باشند. بهتر است تا ابتدا دیترمینانت رونسکی را محاسبه کنیم:

$$W\left(y_1, y_2, y_3, y_4\right)(t) = \begin{vmatrix} \mathrm{e}^t & \mathrm{te}^t & t^2\mathrm{e}^t & \mathrm{e}^{-t} \\ \mathrm{e}^t & \mathrm{e}^t + t\mathrm{e}^t & 2t\mathrm{e}^t + t^2\mathrm{e}^t & -\mathrm{e}^t \\ \mathrm{e}^t & 2\mathrm{e}^t + t\mathrm{e}^t & 2\mathrm{e}^t + 4t\mathrm{e}^t + t^2\mathrm{e}^t & \mathrm{e}^{-t} \\ \mathrm{e}^t & 3\mathrm{e}^t + t\mathrm{e}^t & 6\mathrm{e}^t + 6t\mathrm{e}^t + t^2\mathrm{e}^t & -\mathrm{e}^t \end{vmatrix}.$$

حال می‌توان در یک نقطه بررسی‌کرد. به طور مثال، ما $t = 0$ انتخاب می‌کنیم و داریم

$$W(0) = \begin{vmatrix} 1 & 0 & 0 & 1 \\ 1 & 1 & 0 & -1 \\ 1 & 2 & 2 & 1 \\ 1 & 3 & 6 & -1 \end{vmatrix} = -16 \neq 0.$$

بنابراین، معادله (26) حل عمومی می‌باشد (سانچز، ۱۳۶۱: ۴۴).

۵. معادله دیفرانسیل خطی نا متجانس مرتبه n

معادله دیفرانسیل‌خطی نامتجانس مرتبه n-ام

$$L(y)=a_0(t)y^{(n)}+a_1(t)y^{(n-1)}+\cdots+a_n(t)y=b(t) \qquad (27)$$

که در آن $t\in I$ است را در نظر می‌گیریم. طبیعی است که برای یافتن جواب عمومی از روش تغییر پارامتر باید استفاده گردد. در اینجا $y=y(t)$ یک تابع اسکالر مجهول است و $a_i(t)$، $i=0,1,2,\cdots,n$ توابع متمادی در I بوده، $a_0(t)\neq 0$ و $b(t)$ در I متمادی اند. با توجه به تعویض‌های منبع (سانچز، ۱۳۶۱: ۱۳)، که در آن $x_1=y$، $x_2=\dot{y}$، $\cdots$ و $x_n=y^{(n-1)}$، و معادله (27) را به سیستم خطی n بعدی مرتبهٔ اول

$$\dot{x}=A(t)x+B(t) \qquad (28)$$

تبدیل می‌کند که در آن $A(t)$ همان است که قبلاً در معادلهٔ (13) داده شد و $B(t)=(0,\cdots,0,b(t))$. می‌توان نتیجه گرفت که جواب‌های (27) در I با توجه به شرایط اولیهٔ

$$y(t_0)=y_0,\ \dot{y}(t_0)=\dot{y}_0,\ \cdots,\ y^{(n-1)}(t_0)=y_0^{(n-1)} \qquad (29)$$

صدق می‌کنند. حل (جواب) معادله (27) به شکل $y_g=y_p+y_h$ می باشد که در آن y_h مربوط به جواب قسمت متجانس، $L(y)=0$، بوده و به صورت

$$y_h=c_1y_1+c_2y_2+\cdots+c_ny_n$$

می‌باشد. بر علاوه، y_p که به نام حل خصوصی معادله (26) مسمی است، به صورت زیر داده شده است:

$$y_p(t)=\sum_{k=1}^{n}y_k(t)\int_{t_0}^{t}\frac{W_k(s)b(s)}{a_0(s)W(y_1,y_2,\cdots,y_n)(s)}ds.$$

(سانچز، ۱۳۶۸: ۴۴، Somasundaram, 2001: 25).

قضیه (۱۰): حل عمومی معادله (27) با شرایط اولیهٔ (29) به صورت

$$y_g(t)=y_h(t)+W(t_0)^{-1}\sum_{k=1}^{n}y_k(t)\int_{t_0}^{t}\frac{W_k(s)b(s)}{\exp\left[-\int_{t_0}^{t}\frac{a_1}{a_0}(u)du\right]}ds$$

می‌باشد که در آن:

۱) $y_h(t)$ جواب معادلهٔ متجانس متناظر است که در شرایط اولیهٔ (29) صدق می‌کند،

۲) $y_n(t),\cdots,y_1(t)$ یک ست اصلی جواب‌های معادلهٔ متجانس و $W(t)$ دیترمینانت رونسکی آن‌ها است، و

۳) $W_k(t)$ دیترمینانت حاصل از $W(t)$ با تعویض کردن $(0,\cdots,0,1)$ به جای ستون k ام است (سانچز، ۱۳۶۸: ۴۵).

قابل یاد آوری است که اثبات قضیه فوق مشابه با روش اثبات قضیهٔ (۸) بوده و جهت بررسی و معلومات بیشتر به منابع (سانچز، ۱۳۶۸: ۴۵) و (Somasundaram, 2001: 26) مراجعه شود.

مثال ۴: برای معادلهٔ مرتبهٔ دوم $\ddot{y}+a_1(t)\dot{y}+a_2(t)y=b(t)$، برای هر جفت اصلی از جواب‌های معادلهٔ متجانس مانند $y_1(t)$ و $y_2(t)$ داریم: $W_2(t)=y_1(t),W_1(t)=-y_2(t)$.
بناءً اگر $W(t)$ دیترمینانت رونسکی آن‌ها باشد، در آن صورت جواب $y(t)$ که در شرایط $\dot{y}(t)=\dot{y}(t_0),\ y(t_0)=y_0$ صدق می‌نماید به صورت

$$y(t)=c_1y_1(t)+c_2y_2(t)-y_1(t)\int_{t_0}^{t}-\frac{y_2(s)b(s)}{W(s)}ds+y_2(t)\int_{t_0}^{t}\frac{y_1(s)b(s)}{W(s)}ds$$

می‌باشد که در آن c_1 و c_2 طوری انتخاب می‌شوند که $y_h(t)=c_1y_1(t)+c_2y_2(t)$ در شرایط اولیه صدق کنند. به عنوان مثال، توابع $y_1(t)=t^{\frac{1}{2}}$ و $y_2(t)=t^{\frac{1}{2}}\log t$ یک ست اصلی جواب معادلهٔ $\ddot{y}+\frac{1}{4}t^2y=0,\quad t>0$ می‌باشد که $W(t)=1$. با استفاده از عبارت فوق و قراردادن $t_0=1$، دیده می‌شود که جواب $y_g(t)$ از معادله‌ای

$$\ddot{y}+\frac{1}{4}t^2y=t^{\frac{3}{2}},\quad t>0$$

که در شرایط $y(1)=1, \dot{y}(1)=\frac{3}{2}$ صدق نماید عبارت است از

$$y_g(t)=\frac{8}{9}t^{\frac{1}{2}}+\frac{2}{3}t^{\frac{1}{2}}\log t+\frac{1}{9}t^{\frac{7}{2}}.$$

(سانچز، ۱۳۶۸: ۴۶).

۶. بحث و مناقشه

از میان یافته‌ها و نتایج این مقاله می‌توان به این نکته اشاره کرد که رونسکیان هر دو ست اساسی جواب‌های عین معادله دیفرانسیل می‌تواند فقط توسط یک ثابت ضربی تفاوت ایجاد کند و رونسکیان هر ست اساسی جواب‌ها می‌تواند تا ثابت ضربی بدون حل معادله دیفرانسیل تعیین‌گردد (Boyce & DiPrima, 2001:150). می‌توان واقعیتی را در مورد ست‌های اساسی جواب‌ها، دیترمینانت‌های رونسکیان و استقلال‌خطی به صورت زیر مناقشه و خلاصه کرد. اما برای این کار و جهت سهولت و قابل فهم بیشتر، ما معادله دیفرانسیل مرتبه دوم را انتخاب می‌کنیم. فرض کنید y_1 و y_2 جواب‌های

$$y''+p(t)y'+q(t)y=0$$

باشند، به طوری که p و q توابع متمادی در انتروال باز I می‌باشند. در این صورت چهار عبارت زیر باهم معادل اند، زیرا هر یکی باعث برقراری سه تا دیگری می‌شوند.

۱) توابع y_1 و y_2 عبارت از ست اساسی جواب ها در انتروال I می‌باشند.

۲) توابع y_1 و y_2 در انتروال I مستقل خطی اند.

۳) برای تعدادی t_0 شامل I، $W(y_1,y_2)(t_0)\neq 0$.

۴) برای تمام t_0 شامل I، $W(y_1,y_2)(t_0)\neq 0$.

جالب است تا در اینجا تشابه میان معادله دیفرانسیل خطی متجانس مرتبه دوم و الجبر وکتوری دو بعدی را نیز یاد آور شویم. دو وکتور $\vec{a}$ و $\vec{b}$ وابستهٔ خطی گفته می‌شود هرگاه دو اسکالر λ_1 و λ_2 که حداقل یکی از آن‌ها خلاف صفر باشند وجود داشته باشد به طوری که $\lambda_1\vec{a}+\lambda_2\vec{b}=0$؛ در غیر این صورت، آنها مستقل‌خطی اند. فرض کنید $\vec{\mathrm{i}}$ و $\vec{\mathrm{j}}$ بالترتیب وکتورهای واحدی در جهت مثبت محور های x و y باشند. از آنجایی که $\lambda_1\vec{\mathrm{i}}+\lambda_2\vec{\mathrm{j}}=0$ تنها

اگر $\lambda_1+\lambda_2=0$ باشد، وکتورهای $\vec{\mathrm{i}}$ و $\vec{\mathrm{j}}$ مستقل‌خطی‌اند. برعلاوه، می‌دانیم که هر وکتور $\vec{a}$ با مؤلفه‌های a_1 و a_2 را می‌توان به شکل $\vec{a}=a_1\vec{\mathrm{i}}+a_2\vec{\mathrm{j}}$ نوشت که این خود بیانگر ترکیب خطی دو وکتور مستقل‌خطی $\vec{\mathrm{i}}$ و $\vec{\mathrm{j}}$ هستند. در بخش فضای وکتوری نیز عین مفهوم وجود دارد (Boyce & DiPrima, 2001:151). علاوه براین، معادلهٔ $y''+p(t)y'+q(t)y=0$ با حفظ شرایط موجود فوق دارای حل عمومی به شکل $C_1y_1(t)+C_2y_2(t)$ خواهد بود اگر و تنها اگر نسبت $\frac{y_2}{y_1}$ ثابت نباشد. در این صورت $W\left(y_1(t),y_2(t)\right)\neq 0$. برعکس، اگر نسبت فوق یک عدد ثابت باشد، در آن صورت با استفاده از قاعدهٔ خارج قسمت، می‌توان نشان داد که رونسکیان مساوی با صفر است (Kuttler, 2018: 29).

نکتهٔ مهمی که در مورد استقلالیت و وابسته خطی بودن با توجه به رونسکیان مطرح می‌شود این است که خانوادهٔ محدودی از توابع تحلیلی (حقیقی یا مختلط) مستقل‌خطی دارای رونسکیان خلاف صفر می‌باشد. به بیان دیگر، اگر رونسکیان خانواده‌ای از توابع حقیقی در انتروالی مساوی با صفر باشد، در آن صورت انتروالی فرعی وجود دارد که در آن این خانواده وابستهٔ خطی است. در واقع می‌توان گفت که خانوادهٔ از توابع وابستهٔ خطی دارای رونسکیان مساوی با صفر می‌باشد (نجفی‌خواه، ۱۳۶۸: ۳, Bostan & Dumas, 2013: 1).

۷. نتیجه گیری

در این مقاله روش‌های شناسائی و مطالعه استقلالیت توابع با استفاده از دو روش مجزا، یکی رونسکی و دیگری گرامی مطرح و مورد بررسی قرارگرفته است. ضمن مطالعه خواص دیترمینانت رونسکی، به اثبات برخی قضایای مهم پرداخته شده و فرمولی رونسکیان در جهت بررسی استقلال‌خطی و مقدار توابع شامل حل عمومی معادلات دیفرانسیل مرتبه n محاسبه و دریافت شده است. هم‌چنان در راستای وضاحت مطالب، چند مثالی نیز علاوه شده‌اند. نتایج حاصل از بررسی در مورد اهمیت دیترمینانت رونسکی، بیانگر آن است که رونسکیان یک ابزار بسیار مفیدی در جهت مطالعه وابستگی و استقلال خطی توابع و شناسایی مستقل خطی بودن تعداد جواب‌های شامل حل عمومی معادلات دیفرانسیل‌خطی مرتبه عالی به طور سریع و کوتاه بوده و این جواب زمانی به عنوان جواب عمومی مورد تائید است که رونسکیان توابع متشکله آن خلاف صفر باشند. برعلاوه، رونسکیان خانواده‌ای از توابع وابستهٔ خطی همواره برابر با صفر است.

منابع

سانچز، دیوید ا. (۱۳۶۸). معادلات دیفرانسیل معمولی و نظریهٔ پایداری. ترجمه: بهمن هنری و ابوالقاسم بزرگ نیا، ایران. آستان قدس: بنیاد فرهنگی رضوی.

نجفی خواه، مهدی. (۱۳۹۱). معادلات دیفرانسیل معمولی. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.

Bostan, Alin & Dumas, Philippe. (2013). Wronskians and linear independence. arXiv:1301.6598v1 [math.HO].

Boyce, William E.. & DiPrima, Richard C. (2001). Elementary Differential Equations and Boundary Value Problems. USA: John Wiley & Sons, Inc.

Ganapathy, G., Murthy, S. & Arunkumar, M. (2010). Properties of Wronskian and partial Wronskian. International Journal of Pure and Applied Mathematics, 63(1):21-30.

Grassi, Jayson. (2016). Calculating matrix rank using a generalization of the wronskian. A Thesis Presented to The Faculty of the Department of Mathematics California State University. Los Angeles.

Gatto, L & Scherbak, I. (2009).On Generalized Wronskians.

Kreyszig, E., Kreyszig, H. & Norminton, Edward J. (2011). Advanced Engineering Mathematics. USA: John Wiley & Sons, Inc.

Kuttler, Kenneth. (2018). Elementary Differential Equations. New York: Taylor & Francis Group, LLC.

Somasundaram, D. (2001). Ordinary Differential Equations: A first course. New Delhi: Narosa Publishing House.

Yalcin, N & Celik, E. (2018). Solution of multiplicative homogeneous linear differential equations with constant exponentials. NTMSCI, 6(2): 58-67.

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 165-176

Factors Affecting on Nation Building in Afghanistan

Alullah Mohammad Hazem
Department of Sociology, Literature and Humanities Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Alullah Mohammad Hazem, **E-mail:** hazemmohammad751@gmail.com

Article Info

Article Type: Review Article

Article History:

Received: 22, June, 2024

Revised: form: 16, July, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 4, September, 2024

ABSTRACT

Nation building at the level of every country is considered necessary to solve challenges, realize social justice, social, cultural, economic and political development. Therefore, a developed system is a system that has a united and coherent nation and takes steps towards solving problems with cooperation and empathy. In this review study, factors affecting nation building in Afghanistan have been examined. The materials about factors affecting nation building in Afghanistan have been collected and analyzed by library method. According to the findings of this study, the factors influencing the nation-building process in Afghanistan are: geography (common land), Islamic religion, common history and culture, political governance, balanced development, common language, elites, education, providing citizenship rights. And it is social justice.

Keywords: Nation, Nation-building, Factors Influencing Nation-Building, Islamic Religion ,

To cite this article: Hazem, A. M: 2024. Factor Affecting on Nation Builling in Afghanstan. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 165-176.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 165-176

عوامل مؤثر بر تقویت ملت سازی در افغانستان

پوهنمل الله محمد حازم

عضو کادر علمی دیپارتمنت جامعه‌شناسی پوهنځی ادبیات و علوم بشری پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۴/۲ هـ‌ش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۴/۲۶ هـ‌ش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـ‌ش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـ‌ش

چکیده

ملت سازی در سطح هر کشور برای رفع چالش‌ها، تحقق عدالت اجتماعی، توسعه و انکشاف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی امر ضروری پنداشته می‌شود. بنابراین نظام توسعه یافته نظامی است که ملتی متحد و منسجم داشته باشد و با همکاری و همدلی به سوی حل مشکلات گام بردارد. در این مطالعه‌ی مروری، عوامل مؤثر بر ملت سازی در افغانستان بررسی شده است. مطالب در مورد عوامل مؤثر بر ملت سازی در افغانستان با روش کتابخانه‌ای گردآوری، توصیف و تحلیل گردیده است. بر اساس یافته‌های این مطالعه، عوامل مؤثر بر فرایند ملت سازی در افغانستان عبارت از: جغرافیا (سرزمین مشترک)، دین اسلام، تاریخ و فرهنگ مشترک، حاکمیت سیاسی، توسعه متوازن، آموزش و پرورش، تامین حقوق شهروندی و عدالت اجتماعی می‌باشد.

واژه های کلیدی: ملت، ملت سازی، عوامل مؤثر بر ملت سازی، دین اسلام .

استناد: حازم، الله محمد. (۱۴۰۳)، عوامل مؤثر بر تقویت ملت سازی در افغانستان، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۱۶۵-۱۷۶) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

مقدمه

ملت سازی از مفاهیم مدرن است که بعد از فروپاشی حکومت‌های امپراطوری، شاهی، فیودالی و نظام‌های مطلقه و استبدادی در اروپا شکل گرفت. نظریه ملت سازی ابتدا به منظور توصیف فرایندهای انسجام و همبستگی ملی که منجر به استقرار دولت – ملت‌های مدرن متفاوت با اشکال متنوع دولت‌های سنتی؛ مانند دولت‌های فیودالی، پادشاهی، امپراطوری و دولت‌های کلیسایی ، به‌کار رفته است. «ملت سازی»، رهیافتی جامعه شناختی ـ تاریخی است که با کم‌رنگ شدن تمایزهای قومی، قبیله‌ای، نژادی، جنسیتی، زبانی و... تعداد قابل توجهی از «مردم»، در «سرزمینی مشخص»، به «هویت مشترک تاریخی» دست می‌یابند و حفظ ارزش‌های آن‌را از وظایف اساسی خود تلقی می‌نمایند. این فرایند بعد از گسترش ارتباطات در سطح جهانی، در کشورها و جوامع مختلف اشاعه پیدا کرد و به عنوان بهترین و پذیرفته‌ترین الگوی زندگی اجتماعی در چارچوب یک قلمرو مشخص شناخته شد.

ملت سازی یک امر ضروری برای رفع چالشها، تحقق عدالت اجتماعی، توسعه و انکشاف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی پنداشته می‌شود. بنابراین نظام توسعه یافته آن نظامی است که دارای ملت واحد و یک‌پارچه باشد و با وحدت و همدلی به سوی حل چالش‌ها گام بردارد. هدف از نوشتن این مقاله، تبیین مفهوم ملت سازی و شناسایی عوامل مؤثر بر آن می‌باشد. این مقاله سعی دارد تا به سوال‌های آتی پاسخ دهد ملت سازی چیست؟ عوامل مؤثر بر فرایند ملت سازی در افغانستان کدام‌ها اند؟ در این مقاله، با استفاده از منابع و اطلاعات گرداوری شده؛ مفاهیم ملت، ملت سازی و عوامل موثر بر فرایند ملت سازی در افغانستان توصیف و تبیین گردیده است.

ملت در عصر رنسانس به عنوان مقولۀ مدرن وارد دانش سیاسی و حقوقی شد. مفهوم ملت در این مقوله از واژۀ Nation می‌آید که در زبان‌های اروپایی ریشۀ لاتینNatio و Nascere به معنی زایش و تولد دارد. برخی، ملت را با دولت تعریف می‌کنند و برخی از ملتِ بدون دولت سخن می‌گویند. دانش‌مندان و فیلسوفان معاصر دانش سیاسی و حقوقی، ملت را نه یک هویت قومی و دینی-مذهبی مشخص، بلکه اندیشه‌ی سیاسی تلقی می‌کنند که به اتباع و شهروندان کشور، هویت ملی و فراقومی می‌بخشد(اندیشمند،۱۳۹۳: ۷). اِرنست رنان"(۱۸۲۳- ۱۸۹۲) مورخ، زبان شناس و فیلسوف فرانسوی، ملت را نوعی همبستگی معنوی می‌داند که به واسطه‌ی یک آگاهی تاریخی متمایز ایجاد و حفظ می‌شود. وی همگون بودن ملت‌ها را از دیدگاه "نژادی" و"قومی"، توهم می‌پندارد و معتقد

است که ملت‌های مختلف برای ظهور شان راه‌های گوناگونی را پیموده اند (علی بابایی، ۱۳۸۷: ۵۵۲). ارنست رنان در کتاب خود، ملت چیست؟ در رابطه به چیستی ملت چنین پاسخ ارائه می‌دارد: « ملت یک روح است، یک اصل معنوی. اگرچه این دو از هم متمایزند، اما آنها در واقع یکی هستند که این روح یا اصل معنوی را تشکیل می‌دهند؛ زیرا یکی از گذشته، و دیگری در امروز ماست. اولی به معنای داشتن میراث غنی از خاطرات مشترک، درحالیکه دومی به معنای سازگاری با اولی در حال حاضر و میل به همزیستی و حفظ و تداوم ارزش‌های میراثی است. ای آقایان! این مرد بداهه‌گویی نمی‌کند، و ملت همانند فرد، نقطهٔ اوج شکوه گذشته‌ای ریشه دار از تلاش، فداکاری و از خودگذشتگی و وفاداری است. اجداد ما میراثی را برای‌مان به‌جا گذاشتند که اوضاع کنونی ما را تشکیل می‌دهد؛ گذشتهٔ قهرمانانه، مردان بزرگ، شکوه واقعی سرمایه‌ای اجتماعی است که ایدهٔ میهن‌دوستی بر آن استوار می‌باشد. یا به عبارتی دیگر: شکوه و عظمتی در گذشته، و اراده‌ای مشترک در حال حاضر داشته باشید؛ به منظور انجام کارهایی بزرگ، و اینکه آرزو کنید که این کار را به‌شکلی بزرگتر انجام دهید. این شرایط اساسی برای شکل‌گیری ملت است، به‌طوری‌که انسان باید فداکاری را دوست داشته باشد و قدردان کسانی باشد که ازخودگذشتگی کردند. ترانهٔ اسپارتانی: «ما همان چیزی هستیم که بودیم، و آن چیزی خواهیم بود که تو هستی»، کلماتی است که با وجود ساده بودنش، سرودی مختصر برای هر انسان میهن‌دوست به‌حساب می‌آید» (شکدام، ۲۰۱۸: ۹). به باور یورگن هابرماس(متولد۱۹۲۹) فیلسوف آلمانی، اندیشه‌ی ملت، اعضای یک جامعه و مردم یک کشور را از وابستگی و وفاداری به هویت‌های کوچک محلی، قبیله‌ای و قومی به سوی هویت جدید فراگیر و گسترده به‌نام ملت می‌کشاند(اندیشمند، ۱۳۹۳: ۷-۸).

تعریف دیگری از «ملت» براین مبنا قرار می‌گیرد؛ یعنی قلمروی با حاکمیت سیاسی یک دولت و قدرت واقعی که آن دولت با آن، همبستگی‌های مادی و معنوی جامعه را تقویت می‌کند. به گفته‌ی دیگر، «ملت» به جامعه‌ی انسانی‌ای که در قلمروی معین با حاکمیت سیاسی (دولت) که دارنده‌ی قدرت واقعی در کشور است، گفته می‌شود. طوری که از احساس همبستگی به پدیده‌ی اجتماعی– انسانی‌ای به نام « ملت » با وجود وابستگی‌های مادی و معنوی برجسته و تمیز می‌شوند. این وابستگی مادی می‌تواند، ابزاری باشد که یک قلمرو انسانی به وسیله‌ی آن بتواند خود را از دیگری جدا احساس کند، انگیزه‌های معنوی که باعث تجمع افراد در یک جماعت انسانی می‌شود، همانا وجود دین و مذهب و نیای مشترک و احساس وابستگی به اخلاق مشترک و ... می‌باشد. در پیدایش واقعیتی به نام ملت انگیزه‌های وجود دارد که گاه روشن و گاهی هم نامریی

است (ابوالحمد، ۱۳۷۰: ۱۱۱). واژه‌ی « ملت » در تعبیر فرهنگی آن که از آن به دیدگاه آلمانی آن نیز سخن گفته می‌شود، در مورد مردم، قوم و تبار مشترک به کار برده می‌شود. البته به این دیدگاه انتقاد زیادی وارد شده است؛ چون هیچ ملتی وجود ندارد که از یک ملیت و یا هم یک قوم و زبان مشخص به وجود آمده باشد (همان، ۱۳۷۰: ۱۳۴).

دیدگاه مخالف تعبیر فرهنگی و نژادی، دیدگاه فرانسه‌ای« ملت » است. دکتر حسین بشریه ضمن برشمردن این دو دیدگاه از دیدگاه فرانسه‌ای « ملت »، ملت را چنین تعریف می‌کند: ملت مجموعه‌ای کسانی است که در درون نظم سیاسی والاتر از اقوام، قبیله و زبان زندگی می‌کنند. ملت برایند یک نظم از پیش تعیین شده‌ی است که بر مبنای همین نظم مصلحت مشترک در بین اعضای یک جماعت انسانی پدید می‌آید و بر این بنیاد،احساس انجام وظیفه و وفاداری مشترک نسبت به آن نظم شکل می‌گیرد. تجربه‌ای که در قرن (۲۰) تکرار شده و شرایطی که در آن دولت‌های ملی پس از استعمار یا پسا استعماری به وجود آمدند، مؤید همین برداشت سیاسی است. کماکان وجود چنین نظم و سازمان سیاسی، همانند این که قومیت در ایجاد دولت مؤثر است، به همان اندازه افراد بشر در ایجاد هویت ملی مؤثر است (بشریه، ۱۳۸۶: ۳۱-۳۲). به عباره دیگر؛ ملت عبارت از یک مجموعه‌ای انسانی است که در اثر اتحاد خرده گروه‌های قومی با داشتن آگاهی مشترک، فرهنگ مشترک و حالات روانی کمابیش همگون در قلمرو معینی انسانی زیست می‌کنند و به آن احساس وابستگی مادی و معنوی فراتر از قوم و قبیله دارند (افخمی، ۱۳۹۴: ۱۲).

همچنان در ادبیات فارسی ملی‌گرایی و ملت‌باوری، در ابتدا به معنای گروهی از مردم به کار می‌رفت که در یک سرزمین متولد شده اند. امروزه در ادبیات سیاسی ملی‌گرایی و ملت‌باوری به معنای آگاهی ملی و احساس تعلق به یک ملت مشخص که با ویژه‌گی‌های خاصی از سایر ملت‌ها متمایز شده است، به کار می‌رود. ملی‌گرایی و ملت باوری مستلزم وفاداری و علاقه پرشور افراد به مفهوم انتزاعی ملت و عناصر خاصی؛ چون نژاد، زبان، نمادها، سنت ها و ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی، به طور کل فرهنگ ملی و اعتقاد به برتری آنها بر عناصر فرهنگی سایر ملت‌ها است. ملی‌گرایی نوعی ایدئولوژی است که ملت در محور آن قرار دارد (واعظی، ۱۳۸۱: ۱۸۵).

ملی‌گرایی به صورت عموم در جامعه سه نقش دارد؛ نخست آن‌که منشای مشترک گروه‌های اجتماعی را تبیین می‌کند و اغلب آن را به مکان خاصی ربط می‌دهد. دوم موجب احساس هویت برای گروه‌های اجتماعی می‌شود و روایتی از قدرت سیاسی به دست می‌دهد. سوم آنکه معمولاً

آرمان‌ها و اهداف خاصی را عرضه می‌دارد، در تمام این حوزه ها از قدرت افسانه‌ها، نهادها، احساسات، مذهب، فرهنگ، سنت، تاریخ و زبان بهره می‌جویند. به لحاظ نظری، ملی‌گرایی مدنی و سرزمینی زمینه‌ی ایجاد هویت ملی است(همان: ۱۴۴). هویت ملی یکی از موارد مهم در امر ملت سازی است؛ هویت ملی عبارت از وابستگی و تعلق یک فرد و یا یک جامعه به‌صورت رسمی و قانونی به یک کشور و دولت-ملت است. جغرافیای مشترک، نظام سیاسی مشترک، ساختار اقتصادی مشترک، تاریخ مشترک، فرهنگ مشترک، منافع و زیان مشترک، مؤلفه‌های هویت ملی در یک کشور تلقی می‌شود. این اشتراکات برای ساکنان و شهروندان کشور، روح مشترک ملی ایجاد می‌کند و روابط آنها علی رغم ناهمگونی‌های اجتماعی و فرهنگی، در پرتو این روح مشترک شکل می‌گیرد.

هویت ملی در یک کشور به شهروندانش مسوولیت علایق شدید ملی ایجاد می‌کند و برعکس، ابهام و تردید در هویت ملی، از تعهد، علاقه و احساس وطن‌دوستی می‌کاهد. هویت ملی حلقه وصل تمام گروه‌های مختلف قومی و فرهنگی در یک کشور کثیرالاقوام می‌باشد. هویت ملی می‌تواند برای یکپارچگی و وحدت در سطح هر جامعه‌ای مؤثر باشد (فوکویاما، ۱۳۹۸: ۲۳۳).

ملت سازی

«ملت سازی» روندی جامعه شناختی – تاریخی است که از طریق آن، کم رنگ شدن تمایزهای قومی، قبیله‌ای، نژادی، جنسیتی، زبانی و... تعدادی معدودی از مردم در سرزمین مشخص به هویت مشترک تاریخی دست می‌یابند و حفظ ارزش‌های آن‌را از وظایف حیاتی خویش تلقی می‌کنند. اصطلاح ملت سازی در دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ در میان اندیش‌مندان علوم سیاسی که رهیافت تاریخی داشتند رواج یافت . نظریهٔ ملت سازی، ابتدا به منظور توصیف برایند انسجام و همبستگی ملی که منجر به استقرار دولت – ملت‌های مدرن که از اشکال متنوع سنتی دولت مصلح دولت‌های فیودالی و پادشاهی ، دولت‌های کلیسایی و امپراطوری متمایز است، به‌کار رفته است(قوام، زرگر،۱۳۸۹: ۱۰۹-۱۱۱). ملت سازی می‌تواند به عنوان فرایندی تلقی شود که در طی آن یک اقتدار مشروع در جهت تامین نظم و حقوق و دستیابی به ثبات سیاسی در چارچوب یک دولت-ملت تاسیس می‌یابد. فرایند ملت سازی براین اساس چهار بعد دارد:

۱- توسعهٔ تدریجی یک حس همسانی با دولت و ایده‌آل‌ها و فلسفهٔ سیاسی‌اش در میان اعضای اجتماع سیاسی؛

۲-گسترش ارتباطات اجتماعی در میان اجتماعات، گروه‌های فرعی و خرده فرهنگ‌ها در مناطق مختلف؛

۳- فرسایش تدریجی تعهدات اجتماعی، اقتصادی و روانشناختی سابق و اکتساب الگوهای جدید جامعه پذیری و انس و الفت با ارزش‌های مطلوب؛

۴- توسعه امکانات زیربنایی، خطوط ارتباطاتی و قوانین برای جریان وسیع‌تر کالاها و خدمات در میان مناطق مختلف دولت (زرگر، ۱۳۸۶: ۱۱۱).

با در نظرداشت این دیدگاه،که ملت یک اندیشهٔ سیاسی است نه قومی و مذهبی و نژادی، البته نمی‌توان عناصر و مؤلفه‌های تشکیل دهندهٔ آن را محدود و مشخص کرد. مسلماً، همگونی در هویت اتباع و ساکنان یک کشور، بستر شکل گیری ملت را آسان می‌سازد؛ در حالی‌که ناهمگونی، این بستر را به‌سوی دشواری و پیچیدگی می‌کشاند. اما در فرایند ملت سازی، احساس تعلق به هویت‌های متفاوت فرهنگی و اجتماعی که در واقع ناهمگونی‌ها را بازتاب می‌دهد، جایش را به احساس و هویت مشترک ملی در یک واحد مشخص جغرافیایی به‌نام کشور می‌دهد.

در میان مؤلفه‌های تشکیل دهنده‌ی عناصر ملت، زبان، قومیت و سپس هویت دینی- مذهبی تأثیرگذارترین عوامل محسوب می‌شوند. برخی از نظریه‌پردازان و فیلسوفان معاصر غربی به نقش زبان در شکل گیری ملت انگشت می‌گذارند. در این تردیدی نیست که زبان نقش قابل توجه در شکل گیری ملت و مؤفقیت روند تشکیل ملت-دولت دارد، اما زبان مشترک علی رغم آنکه روند ملت سازی و دولت-ملت را تسهیل و تسریع می‌کند، اما هرگز به ایجاد ملت واحد نمی‌انجامد. ایالات متحده امریکا، انگلستان، آسترالیا، کانادا دارای زبان انگلیسی هستند، اما ملت واحد نیستند. کشورهای امریکای لاتین و اسپانیا در اروپا نیز زبان واحد دارند، ولی ملت واحد محسوب نمی‌شوند. بیست و سه کشور عربی آسیا و افریقا نیز چنین استند. زبان همه عربی است، اما هرکدام ملت جداگانه شمرده می‌شوند. در حالی که کشور سویس دارای سه زبان رسمی است، اما ملت واحد سویسی به شمار می‌رود.

در برخی از دیدگاه‌ها، ملت با دولت تعریف و موجودیت می‌یابد و بدون دولت، نمی‌توان از ملت سخن زد. با این رویکرد، هر کشوری که صاحب دولت است، پس ملت هم وجود دارد. در حالی‌که، این دیدگاه مورد قبول برخی از دانشمندان علم سیاست نیست و آنها گاهی از ملتِ بدون دولت و دولتِ بدون ملت سخن می‌زنند. البته ملت بدون دولت ساخته نمی‌شود. پروسهٔ ملت سازی را باید

دولت ملی به اتمام برساند. هیچ‌گونه قانون‌مندی تکامل به‌صورت طبیعی در جهت تکمیل این روند وجود ندارد. حتی در برخی کشورها، یک زبان اقلیت را به عنوان زبان رسمی و ملی در جهت ملت سازی و شکل گیری دولت-ملت ایجاد کردند. پاکستان نمونهٔ چنین کشوری است که زبان اردو تنها زبان مادری هشت در صد مردم را تشکیل می‌دهد، اما زبان ملی و رسمی کشور شمرده می‌شود (اندیشمند،۱۳۹۳: ۳۱-۳۲).

عوامل مؤثر بر ملت سازی در افغانستان

در میان دانش‌پژوهان اجتماعی و سیاسی در رابطه به عناصر تشکیل دهندهٔ ملت اتفاق نظر وجود ندارد؛ برخی از دانش‌مندان روی عناصری؛ مانند: سرزمین مشترک، تاریخ مشترک، زبان مشترک، دین مشترک و اقتصاد مشترک تاکید دارند و بعضی دیگر روی عناصر آگاهی جمعی، سازمان سیاسی مشترک، احساسات مشترک و زندگی مشترک تاکید دارند. بنابراین ملت صرفاً بر اساس قومیت، زبان، سرزمین مشترک و سازمان سیاسی دولت به وجود نمی‌آید.از سوی دیگر شرط عمده تکوین هویت ملی پیدایش اراده‌ی با هم زیستن است. در صورت وجود چنان تاریخ و خاطرات عمومی و چنین ارادهٔ مشترکی؛ مردم به رغم تفاوت‌های فرهنگی، قومی و زبانی ملت واحدی را تشکیل می‌دهند (علی بابایی، ۱۳۸۷: ۵۵۱-۵۵۲).

دین اسلام

آگوست کنت به عنوان بنیان‌گذار دانش جامعه شناسی در رابطه به نقش دین در زمینه انسجام و همبستگی اجتماعی که چنین اعتراف می نماید. «دین به انسان‌ها اجازه می‌دهد تا بر امیال خود خواهانه فایق آیند و به خاطر عشق به هم نوعان خود، فراتر از این خودپرستی‌ها عمل کنند. دین همان شیرازه نیرومندی است که افراد جامعه را با یک کیش و نظام عقیدتی مشترک به همدیگر پیوند می‌دهد. دین، سنگ بنای سامان اجتماعی است و برای مشروع ساختن فرمان‌های حکومت، اجتناب ناپذیر است. هیچ قدرت دنیوی نیست که بدون پشتیبانی یک قدرت معنوی دوام آورد» (کوزر، ۳۴:۱۳۶۸). دین در ایجاد همبستگی و انسجام اجتماعی، نقش مهم و اساسی دارد. اسلام به عنوان آخرین دین الهی که برنامه‌های درست و دقیق برای زندگی انسان‌ها دارد، با طرح دساتیر و آموزه‌هایی مانند تعاون، همدلی، رعایت انصاف، حسن خلق، احسان به دیگران و مواسات وحدت و همبستگی میان مسلمانان را تقویت و نهادینه می‌نماید. حال به چند مورد از دساتیر و آموزه‌های قرآنی که مسلمانان را به اتحاد و همبستگی دعوت نموده و از برتری‌جویی، تفرقه و اختلاف برحذر

داشته است پرداخته می‌شود. البته رعایت نمودن این آموزه‌ها در عمل، برای شکل گیری و تقویت همبستگی اجتماعی و ملت سازی موثر واقع می‌شود.

خداوند متعال در آیه ۱۳ سوره حجرات چنین می‌فرماید: یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقاکُمْ إِنَّ اللهَ عَلیمٌ خَبیرٌ [۱۳]

ترجمه: ای مردم! ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله ها قراردادیم تا یکدیگر را بشناسید؛ [اینها ملاک برتری نیست،] گرامی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست؛ به یقین خداوند دانا و آگاه است.

همچنان در آیه ۱۰ سوره حجرات می فرمایند: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿۱۰﴾ ترجمه: هر آیئنه مؤمنان برادر یکدیگرند؛ پس دو برادر خود را صلح و آشتی دهید و تقوای الهی پیشه کنید، باشد که مشمول رحمت او شوید.

خداوندج برای تقویت روحیه تعاون و همکاری در میان مسلمانان می‌فرماید: وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوى وَ لا تَعَاوَنُوا عَلَى الاْثْمِ وَالْعُدْوانِ. ترجمه:و (همواره) در راه نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون کنید و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید. تعاون، همکاری و همیاری اجتماعی از مهم‌ترین پیامدهای انسجام و همبستگی اجتماعی است. شیرازهٔ زندگی اجتماعی بر اساس تعاون و همیاری پی‌ریزی گردیده است. قوانین اقتصادی و اجتماعی نظام اسلامی بر اصل تعاون و همیاری استوار شده است. خداوند ج در رابطه به وحدت و همبستگی و دوری از تفرقه میان مسلمانان چنین دستور داده است: وَاعتَصِموا بِحَبلِ اللَّهِ جَميعًا وَلا تَفَرَّقوا ۚ آل عمران آیه ۱۳۰. ترجمه: همگی به ریسمان خدا چنگ زنید، و پراکنده نشوید. در این دستور الهی دو پیام واضح می‌باشد؛ وحدت و همبستگی و دوری از تفرقه، یک وظیفه‌ی دینی است و محور وحدت باید دین خدا (قرآن و سنت)باشد، نه نژاد، زبان و ملّیت. قرآن به طور عموم همه مسلمانان را به وحدت و همدلی دعوت کرده‌است اصل وحدت و یگانگی، یک اصل قرانی معنوی است.

از این‌که مردم افغانستان ۹۹٪ پیرو دین اسلام اند و دین اسلام برای همه مردم افغانستان مرجع نهایی و عامل وحدت بخش محسوب می‌شود، بنابراین دین اسلام مؤثرترین عامل در امر انسجام اجتماعی و ملت سازی در افغانستان می‌باشد. با محقق شدن دساتیر الهی در عمل می‌توان شاهد شکل‌گیری و تقویت همبستگی اجتماعی و ملت واحد بود. در طول تاریخ، دین اسلام بود که مردم افغانستان را در برابری هجوم بیگانکان قوت و قدرت مضاعف بخشیده است. مردم این کشور

با ایمان مستحکم به اسلام در برابر هر نیروی متهاجم و اشغال‌گر متحدانه به پا ایستاده و از طریق جهاد و مجاهدت کشور را از چنگ مستکبرین جهانی و استعمارگراها آزاد ساخته اند.

تاریخ مشترک و حماسه آفرینی‌ها

در سایهٔ عزم مشترک، گسترش ارتباطات بین اقوام و ترویج مشترکات بین‌قومی از طریق رسانه‌ها و سیستم آموزشی، روحیه ملی‌گرایی در افغانستان تقویت خواهد شد. آن‌چه در بین اقوام افغانستان مشترک است و می‌تواند مبنای وحدت و همدلی قرار گیرد «اسلام»، «تجربهٔ بیگانه‌ستیزی» و «تجربهٔ تلخ مهاجرت» است. ایستادگی عمومی مردم افغانستان در برابر تهاجم بیگانگان و تسلیم نشدن در برابر آنها می‌تواند به نماد وحدت‌بخش دیگری بدل گردد. تجربهٔ تلخ مهاجرت که بخش عمده‌ای از مردم افغانستان مستقیم و غیرمستقیم، مدت کوتاه یا طولانی آن را حس و تجربه کرده‌اند، تقویت‌کننده احساس تعلق آن‌ها به سرزمین مادری شان است، می‌تواند محور ترویجِ «هویت ملی» باشد (نوروزی، ۱۴۰۱: ۱۶۸).

نوروزی مدل مطلوب دولت-ملت‌سازی در افغانستان را مبتنی بر فهم و اراده عمومی اکثریت نخبگان آن جامعه برای شکل‌دادن به حکومتی می‌داند که وظیفه خطیر دولت-ملت‌سازی را بر عهده گیرد. از نظر وی این فهم و اراده اکثریت نخبگان جامعه افغانستان، مثلثی است که؛ ضلعِ نخست این مثلث فهم و اراده آنها برای اولویت قایل شدن منافع ملی بر تعلقات قومی، مذهبی و زبانی است. در ضلع دیگر این مثلث، فهم آنها از اراده عمومی برای تحقق آن است؛ در این ضلع نقش ارتباط با مردم از طریق رسانه‌های سنتی و مدرن و توجیه پیوسته آنها نسبت به روند حرکت کشور از اهمیت بالایی برخوردار است... ضلع سوم این مثلثِ حساس؛ یعنی فهم عمومی نخبگان از اولویت این پروژه و اراده راسخ شان برای تحقق آن است (همان : ۱۶۶_ ۱۶۷). بدین ترتیب رهبران گروه‌ها، اقوام و اقشار مختلف اجتماعی نقش برجسته‌ای در ایجاد اتحاد و وطن‌دوستی و یا دشمنی و نفاق می‌تواند داشته باشند. این رهبران با توجه به ضعف و انفعال توده‌ها، می‌توانند با گزینش و تفسیر وقایع مربوط به روابط اقوام و کوچک‌نمایی و یا بزرگ‌نمایی آن، احساسات آنها را در جهت مقاصد خود بسیج کنند. رفتار و گفتار رهبران می‌تواند با پخش محبت، دوستی و صمیمیت پایه‌های ملت سازی را تقویت نماید و یا با بذر نفاق و دشمنی، آسیب جدی به این روند وارد سازد. بنابراین اگر جامعه‌ای علاقه مند به پایه گذاری و هدف ملی و ملت سازی است این حرکت باید از نخبگان آغاز گردد، آنان به‌جای تاکید بر نقاط اختلافی، نقاط اشتراکی را تقویت نمایند.

در طول تاریخ مردم افغانستان در برابر هجوم هر نیروی متهاجم و اشغال‌گر با حس تعلق دینی و میهنی متحدانه به پا ایستاده و از طریق جهاد و مجاهدت با حماسه آفرینی‌ها کشور را از چنگ استعمارگران آزاد ساخته اند. این گذشته تاریخی مشترک و حماسه آفرینی‌ها عامل مهم و مؤثر در امر ملت سازی می‌باشد.

بحث و نتیجه گیری

این نوشته، ملت سازی را یک ضرورت سیاسی – تاریخی برای متولیان امور و رهبران سیاسی افغانستان در دوران پسا جنگ می‌داند. صورت بندی جوامع در دنیای کنونی دولت ــ ملت است؛ ملت‌هایی می‌توانند از امکانات داخلی و بین المللی بهره‌مند شوند که خود را در این قالب تقویت نموده و آمادۀ رقابت باشند. در این روند، ملت سازی نقش برجسته و بسیار مهمی دارد. ملتی که از انسجام داخلی بر خوردار نباشد؛ دولت قوی نیز نخواهد داشت و دولت ضعیف در رقابت بین المللی همیشه بازنده خواهد بود. اما ملت سازی پدیده جدیدی است که ایجاد آن نیازمند عزم و اراده‌ی جدی می‌باشد و این تصمیم باید از نخبگان و دولت آغاز شود. اعمال و رفتار آنان به گونه‌ای باید باشد که همبستگی، اتحاد و دوستی را در میان مردم تقویت نماید.

در این تحقیق موارد چون ملت، ملت سازی، عوامل موثر بر ملت سازی و دین اسلام بحث شده اند. از این‌که مردم افغانستان ۹۹٪ پیرو دین اسلام اند و دین اسلام برای همه مردم افغانستان مرجع نهایی و عامل وحدت بخش محسوب می‌شود، بنابراین دین اسلام مؤثرترین عامل در امر انسجام اجتماعی و ملت سازی در افغانستان می باشد.البته مردم این کشور با ایمان مستحکم به اسلام در برابر هر نیروی متهاجم و اشغال‌گر زیر چتر یک ملت واحد به پا ایستاده و از طریق جهاد و مجاهدت کشور را از چنگ مستکبرین جهانی و استعمارگراها آزاد ساخته اند، که دلیل روشن برای اثبات این مدعا می‌باشد. از سوی دیگر افغانستان یک کشور چند قومی است و این تنوع قومیتی می‌تواند به عنوان یک عامل تقویت کننده ملت سازی عمل کند. احترام متقابل بین اقوام مختلف منجر به همبستگی و وحدت ملی می‌شود. در افغانستان زبان فارسی-دری و پشتو به عنوان زبان‌های رسمی شناخته می‌شوند و استفاده از این زبان‌ها به عنوان زبان مشترک یکی از عوامل تقویت کننده ملت سازی است. هم‌چنان افغانستان دارای یک تاریخ و فرهنگ غنی می‌باشد که از طریق تسهیل ارتباطات فرهنگی ، تقویت عناصر فرهنگی مشترک و ترویج ارزش‌های ملی پروسه ملت سازی تسریع می‌گردد. از سوی دیگر توزیع عادلانه منابع که شامل توزیع منابع

اقتصادی، امکانات عمومی و خدمات اجتماعی به شکل متوازن در سراسر کشور و هم‌چنان مبارزه با فقر، بیکاری و نابرابری اجتماعی می‌تواند به عنوان یک عامل تقویت کنندۀ ملت سازی عمل کند. هم‌چنین، آموزش و پرورش؛ سرمایه‌گذاری در آموزش و پرورش و ارتقای سطح آموزشی و فرهنگ‌سازی مناسب در مورد ارزش‌های ملی و اجتماعی که احساس تعلق اجتماعی یا احساس مشترک را به‌وجود می‌آورد، نیز می‌تواند به عنوان یک عامل مهم در امر ملت سازی تلقی گردد.

در کل، عامل‌های اساسی ملت سازی در افغانستان شامل دین اسلام، سرزمین مشترک، تاریخ و فرهنگ مشترک، زبان مشترک، اقتصاد مشترک و توجه به هویت ملی، حاکمیت قانون، تأمین حقوق شهروندی، عدالت اجتماعی، آموزش و تحصیلات، توزیع عادلانه منابع و نخبگان خیر است.

منابع

ابوالحمد، عبدالحمید. (۱۳۷۰). مبانی علم سیاست. تهران: انتشارات توس.

افخمی، محبوب‌الله. (۱۳۹۴). ملتی که ساخته نشد. کابل: انتشارات تمدن شرق.

اندیشمند، محمد اکرام. (۱۳۹۳). دولت – ملت سازی در افغانستان. کابل: شرکت کتاب شاه محمد.

بشیریه، حسین. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی سیاسی. تهران: انتشارات نی.

زرگر، افشین. (۱۳۸۶). مدل‌های دولت-ملت سازی؛ از مدل اروپایی تا مدل اوراسیایی. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی. سال چهارم. شمارۀ هفتم.

شکدام، کاترین. (۲۰۱۸). ملت‌سازی و سیاست دولت‌سازی؛ مدل فرانسوی و عوامل تعیین کنندۀ آن. بغداد: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی البیان

علی بابایی، غلامرضا.(۱۳۸۷). فرهنگ سیاسی آرش. چاپ سوم. تهران: نشر آشیان.

فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۹۸). هویت؛ مطالبه کرامت و سیاست ناخشنودی. ترجمۀ هانیه رجبی و مهدی موسوی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.

قوام، عبدالعلی، زرگر، افشین. (۱۳۸۹). دولت سازی، ملت سازی ونظریه‌های روابط بین الملل. تهران:انتشارات آثارنفیس.

کوزر، لوییس.(۱۳۶۸). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی. ترجمه: محسن ثلاثی. تهران:انتشارات علمی.

نوروزی، مجتبی. (۱۴۰۱). دولت–ملت‌سازی در افغانستان؛ ۲۰۰۱_ ۲۰۱۰. تهران: نشر کلکین.

واعظی، حمزه. (۱۳۸۱). افغانستان و سازه‌های ناقص هویت ملی. تهران: محمدابراهیم شریعتی افغانستانی.

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 177-188

Pashto Pluralism of Grammatical Categories Regarding Cognitive Linguistics

Nasir Ahmad Taheri [1,*] & Masoud Hasanzai [2]

[1] Department of Pashto Language and literature, Literature Faculty, Baghlan University, Afghanistan.
[2] Department of Pashto Language and literature, Literature Faculty, Kabul University, Afghanistan.

[*] **Corresponding Author:** Nasir Ahmad Taheri, **E-mail:** nasirahmad.taheri2015@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received: 20, June, 2024

Revised: 14, July, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 4, September, 2024

ABSTRACT

This article is dedicated to the pluralism of Pashto. Particals in Pashto language is a very debatable topic. From the point of view of constructive linguistics, adverbs are independent words, which do not only have meaning; Rather, in the case of combining with other words, from which the sentence is made, it expresses its meaning; But cognitive linguistics says that Particals in sentences has multiple meanings and can give different meaning in each sentence. This article discusses the same topic. Here, the introduction of Particals, the introduction of linguistics, the introduction of cognition, the types of Particals, the pluralism of Particals, which is the main topic, has been investigated and other parts have also been brought. Reliable books have been used. In the arrangement of this article, descriptive-analytical method has been used and that this topic is a new topic and it is different from traditional linguistics; that's why I called it suitable for research.

Keywords: Cognitive identity, Particals, Particals types, Particals pluralism .

To cite this article: Taheri, N. A., Hasanzai, M: 2024. Pashto Pluralism of Grammatical Categories Regarding Cognitive Linguistics. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 177-188. License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 177-188

د ادراکي ژبپوهنې له نظره د پښتو وييکو څو مانيز توب

پوهنوال نصيراحمد طاهري[1]، پوهنيار مسعود حسن زی[2]

[1] د بغلان پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی، د پښتو ژبې او ادب څانګه.

[2] د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځی د پښتو ژبې او ادب څانګې استاد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۳/۳۱ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۴/۲۴ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـش

لنډيز

دا مقاله د پښتو وييکو څو مانيز توب ته ځانګړې شوې ده. په پښتو ژبه کې وييکي، ډېره د بحث وړ موضوع ده. د رغښتي ژبپوهنې له نظره، وييکي ناخپلواکې کلمې دي، چې يوازې معنا نه لري؛ بلکې د نورو کلمو سره د يوځايوالي په صورت کې، چې جمله ترې جوړه شي، خپله معنا څرګندوي؛ خو ادراکي ژبپوهنه وايي، چې په جملو کې وييکي، څو مانيز توب لري او په هره جمله کې بېله معنا ورکولای شي. په دغه مقاله کې په همدې موضوع بحث شوی. دلته د وييکو پېژندنه راوړل شوې، د ادراکي ژبپوهنې پېژندنه، د ادراک پېژندنه، د وييکو ډولونه، د وييکو څومانيزتوب، چې اصلي موضوع هم داده، څېړل شوې او ورسره نورې برخې هم راوړل شوي دي، په پای کې يوه کلي نتيجه راغلې او د معتبرو کتابونه ګټه پورته شوې ده. ددغې مقالې په ترتيب کې د توضيحي ـ تحليلي ميتود څخه ګټه پورته شوې او دا چې دا موضوع يوه نوې موضوع ده او د رغښتي ژبپوهنې سره يې جوت توپير ليدل کېږي؛ نو ځکه مې د څېړنې لپاره مناسبه وبلله.

کليدي کلمې: ادراک پېژندنه، وييکي، د وييکو ډولونه، د وييکو څومانيز توب.

استناد: طاهري، نصيراحمد.، حسن زی، مسعود (۱۴۰۳)، د ادراکي ژبپوهنې له نظره د پښتو وييکو څو مانيز توب ، مجله علمی- تحقيقی پوهنتون بغلان، شماره۲، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۱۷۷-۱۸۸) .

ناشر: پوهنتون بغلان.

سریزه

په رغښتي ژبپوهنه کې وییکي، ناخپلواکې کلمې دي، چې په یوازې توګه معنا نه شي ورکولی او په جمله کې د معنا د بدلون سبب ګرځي او یو مانیز توب لري. لاکن په ادراکي ژبپوهنه کې دابرخه، په څه متفاوت ډول څېړل کېږي، هغه داچې، دا وییکي په جملو کې څومانیزتوب لري او په هره جمله کې، ښایي بېله معنا ولري. یعنې کله چې موږ جمله اورو او هغه څه چې موږ یې د جملو د اورېدلو څخه وروسته درک کوو، دلته ښایي څو معناوې د همغه یوه وییکي د اورېدو څخه زموږ ذهن ته راشي؛ په دې خاطر وییکي هم څو مانیز توب لري، چې په دې مقاله کې پرې پوره بحث شوی.

کله چې موږ وییکي یادوو؛ نو ژر زموږ ذهن ته همغه نا مستقلې کلمې، چې د معنا په لحاظ په نورو کلمو پورې اړوندې وي، راځي؛ لاکن دا چې د وییکو په اورېدو سره او په جملو کې د هغې استعمال، زموږ ادراک څو او کومې معنا وې اخلي، دبحث وړ موضوع بلل کېدای شي او همدا زما د څېړنې موضوع ده. پښتو وییکي ډېر ډولونه لري، چې پوهاند زیار د ازادو مورفیمونو په ډله کې شمېرلي دي. مقید مورفیمونه هغه مورفیمونه دي، چې په یوازې توګه معنا نه لري؛ بلکې په جمله کې د نورو مورفیمونو سره معنا ورکوي. وییکي هم د بڼې له مخې په یوازې توګه کومه معنا نه لري؛ خو که په جمله کې استعمال شي، بیا د بېلابېلو معناوو ښکارندویي کوي.

پورتنۍ کومه موضوع چې ما د څېړنې لپاره ټاکلې، د ژبنیو څېړنو په برخه کې، خورا ارزښت لري؛ ځکه لا تر اوسه زموږ لیکوالان یې په سمه کارونه او استعمال نه پوهېږي. ما دلته هڅه کړې، چې د پښتو وییکو استعمال او په جمله کې د هغې معنا روښانه کړم او دا هم وښییم، چې په جملو کې پښتو وییکي څو مانیزتوب لري. تر اوسه چې د پښتو وییکو په باب کوم نظرونه موجود وو او دي، هغه دا دي، چې یوازې د کلمو او او جملو د اړوندتیا، همځېر کېدلو او یا هم د اضافت لپاره استعمالېږي. د دې خبرې معنا داده، چې تر اوسه د پښتو وییکو په چار او دندو خبرې کېدې؛ لاکن پښتو وییکي، په جمله کې د چار او دندې ترڅنګ څو مانیزتوب هم لري، چې وروسته به روښانه شي.

په دې برخه کې یادونه کولای شم، چې د پښتو وییکو د څو مانیز توب په باب، لا تر اوسه په پښتو ګرامرونو کې هېڅ معلومات نشته او نه چا کار پرې کړی، هغه څه چې د پښتو وییکو په باب په پښتو ګرامرونو کې، تر سترګو کېږي، هغه په جملو کې، د وییکو استعمال دی او هغه هم یوازې د ځینو چارو په باب یې خبرې شوي دي. د بېلګې په ډول، د ارتباطي وییکو په باب ویل شوي، چې دا ادات د اړوندتیا لپاره استعمالېږي، د عطفي وییکو په باب دا خبرې شوې، چې د عطف دنده سرته رسوي، د اضافت د وییکو په باب دا ویل شوي، چې د اضافت دنده سرته رسوي، په همدې ډول تر

پایه. دا خبره لا تراوسه چا نه ده کړې، چې (په او کې) سربلونه، چې همغه مقید مورفیمونه دي، په کومو جملو کې، کومې معناوې لري؟ د پښتو وییکو په پاب ښاغلي استاد زیار داسې لیکلي: ((دا هم د ناوړېدونو یا ازادو ګړونو(مورفیمونو)، یوه غوره برخه ده او بېلګې یې په لاندې ډول دي:
۱ـ اړیکوییکي۲ـ تړوییکي۳ـ ناتړوییکي۴ـ ورتني وییکي۵ـ پېژند وییکي٦ـ سربلونه+ وستربلونه)) (زیار، ۱۳۸۴: ۲۰۳ـ ۲۰۴). استاد زیار په پښتو وییپوهنه او وییرغاونه کې لیکلي دي: ((وییکي(حرف، ادات) یو ناوړېدونی نیم ازاد ګړ (مورفیم) یا هغه کوشنی ویی دی چې د غونډلې د ننه جولیزه خپلواکي لري، خو مانیز- پښوییز چار یې د آزادو ګړونو(وییونو- نومونو، کړونو ارکړولونو) په ملتیا را څرګندېږي او په دې توګه د غونډ او غونډلې په روغاونه کې برخه اخلي، لکه سربلونه(په، پر، تر، له...)، وستربلونه(سره، څخه، پورې)؛ اړیکوییکي، د عطف په مانا، لکه(او، و)، دربط په مانا، چې د غونډلې د ننه، یا آرې او څېرمه غونډلې ترمنځ اړیکې ټینګوي لکه: که، څنګه، هسې، دومره، څومره، هومره) (زیار، ۱۳۹۳: ۴٦) د ښاغلي استاد زیار پورتنۍ وېشنه، په ټولو ګرامري کتابونو کې راغلې ده او ښایي د نورو راوړلو ته اړتیا نه وي.

د څېړنې روش

دا ښکاره ده، چې د هرې موضوع څېړل یوه بېله لار لري، چې موږ ورته د روش نوم کاروو. په همدې لحاظ ما د یادې موضوع د څېړلو لپاره یو روش ټاکلی، چې تحلیلي ـ توضیحي روش بلل کېږي او د همدې روش په ټاکلو سره مې خپله موضوع بشپړه کړې ده. دا چې زما د څېړنې موضوع د اداراکي ژبپوهنې له نظره پښتو وییکي دي؛ نو خپلې اصلي موضوع څېړلو ته راګرځم.

د ادراکي ژبپوهنې له نظره پښتو وییکو څېړنه

د ادراکي ژبپوهنې له نظره د پښتو وییکو د څېړنې څخه موخه داده، چې په جملو کې وییکو څومانیز توب په ډاګه شي. دا ځکه چې تر اوسه د ګرامر پوهانو له لوري، په جملو کې، یوازې د وییکو چار او دنده په ډاګه شوې؛ خو معنا ته یې ښایي چا پام نه وي کړی. زه دلته د وییکو په څومانیزتوب خبرې کوم. د وییکو څومانیزتوب، ادراک او ادراکي ژبپوهنه را په ګوته کوي، په دې خاطرؤ د ادراک او ادراکي ژپپوهنې پېژندنه هم اړینه ده.

ادراک

ادراک یوه پروسه ده. کوم څه چې د حواسو په وسیله زموږ ذهن ته راځي، وروسته له راتګ څخه درک او معنا دار کېږي. دغه پروسه ادراک ده. د ادراک په باب په اریانا دایرة المعارف کې داسې

لیکل شوي: ((ادراک په لغت کې درک کولو، موندلو، ورسېدلو اوپوهېدلو په معنا راغلی او یو مفهوم دی، چې په فلسفه کې د پېژندنې په بحث کې، په فزیولوژي کې د عصبي میکانیزم په بحث کې او په ارواپوهنه کې د احساس او ادراک په بحث کې کارول کېږي او د انسان د بدني او ذهني فعالیتونو سره تړاو لري، د انسا ژوند د پېژندنې سره پیل کېږي او د انسان پېژندنه د واقعیتونو او پدیدیو له درک څخه پرته نه ترلاسه کېږي))(آریانادایرة المعارف، ۱۳۸٦: ۲۷۵). پورته وویل شول، چې د ادراک څخه لومړی احساس دی، دا معنا چې لومړی موږ یو څه د پینځو حواسو په وسیله ذهن ته سپارو، یا یو غږ د سامعې د حس په وسیله اورو، وروسته د اورېدو څخه هغه درک کوو. ادراک د ذهني او عیني عناصرو ترکیب دی، چې د فرد او چاپېریال ترمنځ اړیکه ټینګوي. د ادراک او مانا په کتاب کې، د ادراک په باره کې داسې لیکل شوي: ((ادراک ته په انګلیسي کېperception)) وایي. ادراک په حسي اطلاعاتو او پیچلې مرحلې باندې پوهېدنه ده. ادراک هغه مرحله ده، چې فرد پکې د خپل چاپېریاله کوم تصور او اخذ لري، د ادراک په وسیله یې سپړي او تنظیموي یې، چې بیا له هغې څخه مانا زېږوي))(سمون، ۱۴۰۲: ۳۱). دا هم ښکاره شوه، چې هر انسان او هر فرد بېل برداشت لري، چې له چلند څخه یې موږ هم درکولای شو. درک فردي او ټولنیز دی. د یو فرد د لید تر زاویو پورې محدود وي، هغه څه چې دده په ذهني زېرمه کې، د یو شي په اړه تصور وي، یعنې درک کړي یې وي همغه مانا ترې اخلي. دلته یو مثلث چې د حواسو، ادراک او ژبې اړوند، د استاد ښکلي له کتاب څخه رانقلوم(ښکلی، ۱۴۰۲: ۲۲)

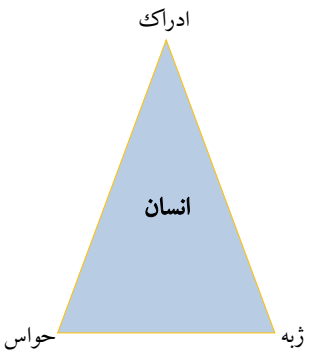

د پورته مثلث موخه داده، چې لومړی موږ د حواسو په وسیله یو څه اورو، یا یې وینو، یا بویوو، یا یې مزه څکو، وروسته بیا هغه درک کوو او بیا یې د ژبې په وسیله وایو. یا د حواسو په وسیله بهر نړۍ

تجربه کېږي، بیا درک کېږي او بیا یې په ژبه بیانوو. دا چې په ادراک مو څه نا څه خبرې وکړې، اوس ادراکي ژبپوهنه هم درپېژنم.

ادراکي ژبپوهنه

ادراکي ژبپوهنه کې بحث په مانا کېږي او مانا د جوړښت نه وړاندې په نظر کې نیول کېږي. په اداراکي ژبپوهنه کې موخه مانا ده، نه جوړښت او جوړښت د مانا په خدمت کې دی. د وینا وال موخه، د ژبې د جوړښت په وسیله، د مانا انتقال دی. ښاغلي پوهاند ډاکټر ښکلي لیکلي دي: ((ادراکي ژبپوهنه په یوه بنسټي او څلورو څېرمه(فرعي) اصولو له نورو ذهني لید توګو بېلېږي. بنسټي اصل دادی، چې ادراکي ژبپوهنه ژبه یوازې مانا بولي... په څلورو څنګزنو اصولو کې لومړی اصل دادی، چې مانانندارېزه ده... مانا نرمه یا نسبي ده... مانا دایرة المعارفي ده...ما د عیني تجربې زېږنده ده.))(ښکلی، ۱۴۰۲: ۲۳، ۲۴، ۲۵).

د پورته پېژندنې څخه دا پایله لاس ته راغله، چې ادراکي ژبپوهنه، د جوړښت څخه مانا ته پام کوي او جوړښت، د مانا په خدمت کې ګڼي. په همدې لحاظ مانا، د ادراکي ژبپوهنې اساسي اصل هم مانا دی او نور څلور فرعي اصول، چې مانا نسبي ده، دایرة المعارفي ده، نندارېزه ده او مانا د عیني تجربو زېږنده ده. د دې خبرو موخه داده، چې کله یو کتاب په میز پروت وي، لومړی کتاب وینو بیا میز؛ نو څکه وایو، چې مانا نندارېزه ده، مانا نسبي دا منا چې، موږ د حواسو په وسیله ذهن ته، د عیني تجربو په وسیله څه سپارو او وینو یې او بیا د هغې ټولۍ یا حوزه مشخصوو، لکه د مرغانو ټولۍ. وینا دایرة المعارفي ده، منظور دادی، چې کلمه له متن څخه بهر په فرهنګي او موقعیتي اوب کې مانا لري، لکه موږ چې وایو(احمد له قهره تور واوښت)، دغه تور والی، د رنګ له توروالي سره ډېر توپیر لري. په همدې لحاظ مانا، د عیني تجربې زېږنده ده، دا معنا چې کله چې موږ وایو(افغانۍ پورته وختله)، دلته پورته ختل بام ته ختل نه دي؛ بلکې د افغانۍ ارزښت پورته کېدل دي، چې دا یو انتزاعي مفهوم دی (ښکلی، ۱۴۰۲: ۲۴، ۲۵، ۲۶). دا خبره ډېره د یادونې وړ ده، چې په ادراکي ژبپوهنه کې، مانا په یو چوکاټ کې د درک وړ ده، که چېرې چوکاټ نه وي، مانا نشي پاتې کېدای. مثلا کله چې موږ وایو (ما پرون کتاب واخیست)، پر ځای که داسې وویل شي، چې (ما پرون واخیست) مانا نه لري؛ ځکه چوکاټ یې له منځه لاړ. په هرحال داچې د ادراکي ژبپوهنې په باب موخه پوهه حاصله کړه؛ نو ځکه اوس خپلې اصلي موضوع څېړلو ته راګرځم.

د پښتو ژبې په ګرامرونو کې، د وییکو په باره کې څېړنې شوي دي؛ خو د ادراکي ژبپوهنې له نظره چا تراوسه نه دي څېړلي. رغښتي ژپپوهنه کې، د وییکو پېژندنه شوې او یوازې په چار یې خبرې شوي دي؛ خو دا چې دا وییکي په جملو کې څه معناوې لېږدوي، دغه برخه لا تر اوسه د څېړنې څخه پاتې ده.د پښتو معاصر ګرامر کې داسې لیکل شوي:((ادات د نه ګردانېدونکو مورفیمونو یوه مهمه برخه ده او په لاندې ډول دي:۱ـ ارتباطي ادات۲ـ تشبهي ادات۳ـ د عطف ادات۴ـ د اضافت ادات)) (خویشکی، ۱۳۹۵: ۹۵ـ۹٦).

ښاغلي استاد خویشکي، د وییکو ډولونه راوړي دي او د هر یوه پېژندنه یې هم راوړې ده او هغه دنده، چې په جمله کې لري، څه ناڅه واضح کړې؛ خو دا چې دا وییکي، په جمله کې څه معنا لري، خبرې یې نه دي پرې کړې. په همدې شکل نورو ګرامر پوهانو یې هم یادونه کړې. زه په دې بحث کوم، چې ادات په جملو کې څه معناوې لري، څومانیزتوب دي او که یو مانیزتوب. کله چې موږ د وییکو په څو مانیز توب خبرې کوو؛ نو اړ یو چې دا برخه ډلبندي کړو او په ذهن کې ټولۍ جوړې کړو او کوم څه چې په یوه ټولۍ کې، سره یو ځای کېږي، هغه د ټولۍ غړي دي. دلته هم وییکي، د مقیدو مورفیمونو د ټولۍ غړي بلل کېږي او دا ټولۍ په ذهن کې یو له بله اړیکې لري. د ټولیو غړیتوب په درجو ولاړ وي، چې یو غړی یې په مرکز کې وي، چې هغې غړي ته مخبېلګه وایي او نور درجه په درجه تر حاشیې پورې واقع وي. وییکي د مقیدو مورفیمونو په ټولۍ کې شامل دي او دهغې غړي بلل کېږي، چې بېلابېل ګرامري او مانیز نقشونه لري. د رغښتي ژبپوهنې په ګرامرونو کې د پښتو وییکي په څلورو ډولونو وېشل شوي، چې د عطف، ربط، تشبهي او اضافت په نومونو یاد شوي. دا نومونه یوازې د بڼې او په جمله کې یا د کلمو تر منځ د دندو له مخې ورکړل شوې؛ خو د مانیزو دندو او نقشونو له پلوه بیا بېل بحث او څېړنه ده او پورتنۍ نومونه ته پکې پام نه کېږي. په دې مقاله کې، ما هم د وییکو په څومانیز توب خبرې کړي دي.

په یوه ژبه کې د یومانیزتوب څخه، د څو مانیزتوب کچه لوړه وي، دا ځکه چې په ژبه کې، له یوه ژبني واحد څخه، په بېلابېلو مانیزو نقشونو کې استفاده کېږي او کله چې په بېلابېلو نقشونو کې یو وییکی وکارول شي، بېلابېلې معناوې ترې اخیستل کېدای شي. د موضوع د وضاحت لپاره، غواړم چې د پښتو وییکو له جملې څخه د عطف وییکي(او) په څو مانیزتوب خبرې او بحث وکړم.

۱ـ احمد او محمود کتاب لیکي.

۲ـ احمد ځي او راځي.

۳ـ د وطن او هېواد رغول مو اساسي موخه ده.

د پښتو ژبې په ګرامرونو کې(او) اصلا تړوییکی(عطف) لپاره کارېږي، یعنې په هغه صورت کې استعمالېږي، چې د لومړي کس سره دویم، په کوم کار کې شریک شي؛ دا د (او) مخبېلګیي دنده او چار دی؛ خو په پورته درېیو جملو کې تړ وییکی(او) دی، چې د رغښتي ژبپوهنې له پلوه د دوو جملو او یا کلمو تر منځ استعمالېږي؛ خو پورتنۍ درېو جملو کې(او) درې معناوې لري. په لومړۍ جمله کې د احمد سره د کتاب په لیکلو کې، محمود هم شریک شوی او دا شراکت د(او) په وسیله شوی. په دویمه جمله کې بیا د احمد تګ او راتګ موږ ته را په ګوته کوي او همدا راز په درېیمه جمله کې، وطن او هېواد د(او) په وسیله هم معنا شوي. د (او) څخه دا درې ډوله معناوې اخیستل، څومانیزتوب راښیي. یا که چېرې د(نو) چې اړیکوییکی بلل کېږي، ته پام وکړو، په بېلابېلو جملو کې، څومانیز توب لري، د دې لپاره چې موضوع ښه واضح شي، لاندې بېلګو ته پام وکړئ:

۱ـ که څراغونه یې مړه وو؛ **نو** ویده به وي.

۲ـ فابریکه مو له زیان سره مخ ده؛ **نو** ته رخصت یې.

په پورته دواړو جملو کې د (نو) اړیکوییکی، په دوو ماناوو راوړل شوی، په لومړۍ جمله کې د شونتیا حالت ښیي، چې ښایي ویده به وي، به هغه صورت کې چې څراغونه یې مړه وو او په دویمه جمله کې، شونتیا حالت نه دی منعکس شوی، بلکې قاطع حکم یې کړی. د (نو) څخه دا دوه ډوله معناوو اخیستل، څومانیز توب راښیي. د (نو) اصلي دنده او چار دادی، چې ترمخه یې جمله باید راوړل شي او ډېری د هیلې پر وخت استعمالېږي. د(خو) اړیکوییکی، په بېلابېلو جملو کې، تر نظر لاندې ونیسو، بېلابېلې معناوې راښیي. په دې باب لاندې جملې ولولئ:

۱ـ محمود راغی، **خو** سره ومو نه لیدل.

۲ـ **خو** ته هم راشه.

په لومړۍ جمله کې د (خو) اړیکوییکي معنا داده، چې محمود راغی؛ خو دا زمینه مساعده نه شوه، چې سره ووینو، لاکن په دویمه جمله کې(خو) د تاکید او التزام لپاره راوړل شوی، چې ته به هم راځې او دا سې هم ویلای شو، چې خو ته هم راشه، چا منعه کړی یې.د (خو) استعمال او کارونه، هغه وخت کېږي، چې ترې وروسته جمله راوړل شي او هیله څرګنده وي، په کمو حالاتو کې، د جملې به سر کې راوړل کېږي. که چېرې موږ نور وییکي په نظر کې ونیسو، هم څومانیز توب ښیي. په دې برخه کې د(نه)چې (ن) په پای کې(زورکی)(an) راغلی، په بېلابېلو جملو کې، څومانیز توب ښیي؛ لکه:

۱ـ احمد را **نه** غی.

۲ـ ته **نه** راځې؟

په لومړۍ جمله کې(نه) فعل منفي کړی؛ خو په دویمه جمله کې بیا د پوښتنې په بڼه راغلی، چې (راځې او که نه؟)، په دوو جملو کې څو مانیزتوب په ګوته کوي . د (نه) ادات اصلا د فعلونو د منفي کولو لپاره کارېږي او د فعل نه وړاندې راځي؛ خو نور مانیزې برخې هم په جملو کې په ډاګه کوي.

ارمان **به** وکړې وخت به تېر وي. بیا **به** جهان راپسې ګورې **نه** به یمه(ښکلی، ۱۴۰۰: ۱۴۳).

په پورته لنډۍ کې د (نه) وییکو فعل منفي کړی، له دې سره بیا د(به) اداتو په وسیله راتلونکی مهال فعل شوی او له دې سره په دویمه مسره کې(به) د (وروسته) معنا هم ترې اخیستل کېدای شي، یعنې وروسته به جهان راپسې ګورې؛ خو زه به نه یم. د (به) وییکی اصلا د فعلونو د استمرار هغه هم د راتلونکي فعلونو لپاره استعمالېږي او دا یې مخېلګیي کارونه هم ده؛ خو ادراکي ژبپوهنه دا راښيي، چې نورې دندې او ماناوې هم څرګندوي. په پښتو ژبه کې نور ډېر وییکي شته، چې په بېلابېلو جملو کې څومانیزتوب لري؛ لکه د(که) وییکی، چې کله د احتمال ښيي او کله د شرط لپاره هم راوړل کېږي. لاندې جملو کې ښه واضح شوی:

۱ـ **که** شمال نه وي ـ ونه نه ښورېږي.

۲ـ **که** باران وشي ـ زه به کور ته ولاړ شم.

په لومړۍ جمله کې(که) د شرط لپاره راوړل شوی. منظور دادی، چې شمال نه وي، ونه شور نه خوري؛ خو په دویمه جمله کې بیا احتمال ښيي، هغه داچې، که باران وشي، په هغه صورت کې به زه کور ته ځم. داسې نورې بېلګې هم شته، چې د (که) څومانیزتوب موږ ته په ګوته کوي. د (که) ادات اصلا د شرط لپاره کارېږي؛ چې دا یې مخېلګیي دنده او چار دی؛ لاکن په نورو ګڼو جملو کې، نورې معناوې هم لېږدوي. د(که) وییکي په باب د وینا ژبپوهنې په کتاب کې راغلي دي:((په پښتو کې«که» لاندې ارزښتونه لري:

۱ـ شرط: که زده کړې وکړې، ستر انسان به شې.

۲ـ وړاندیز:که راسره لاړ شې!

۳ـ تمنا: که ولسمشر وای، ټول جنګواکان مې ځپل.

۴ـ امر:که راغلې، ښه به نه وي.

۵ـ ګومان:که موټر وهلی وي.))(ښکلی، ۱۴۰۰: ۳۹۱).

د پورته جملو څخه دا په داګه کېږي، چې هر وییکی، په بېلابېلو جملو کې بېلابېلې ماناوې لري، چې دا څومانیزتوب راښيي.د(که) اصلي دنده او چار شرط دی، چې دا يې مخبېلګه يې مانا هم يادېږي.
په همدې شکل د(چې) وییکی کله کله د علت معنا ورکوي او کله کله بیا د وخت معنا ترې څرګندېږي. لاندې جملو ته پام وکړئ:

۱ـ **چې** ته راشې ـ زه به لاړ شم.

۲ـ زه **چې** راغلم ـ احمد نه و.

په پورته دوو جملو کې د(چې) وییکي څخه دوې معناوې اخیستل کېدای شي، لومړی داچې د شرط او علت لپاره استعمال شوی او زما د تګ لپاره شرط دادی، چې ته راشې او په دویمه غونډله کې وخت ښيي، یعنې هغه وخت چې زه رغلم، احمد نه و. موږ ته ښکاره کېږي، چې څومانیزتوب رامنځ ته شوی. د (چې) وییکي اصلي دنده داده، چې د اړوندتیا لپاره په جملو کې استعمالېږي او یا علت لپاره راځي؛ خو نورې ماناوې يې په څومانیزتوب دلالت کوي. یا :

۱ـ مور مې ویل چې درس **دې** وایه.

دا جمله کې د (دې) اړیکوییکی، د تاکید لپاره راوړل شوی او په درس ویلو ټینګار شوی. په دې جمله کې د(دې) څخه یوه بله معنا واخیستل شوه، چې څومانیز توب يې را په ګوته کړ.

همداراز نور وییکي هم شته، چې د استعمال څخه وروسته ښکاري، چې څو مانیز توب لري؛ لکه:

۱ـ درس **دې** وایه.

۲ـ درس **دې** وايي.

په پورته دوو غونډلو کې د (دې) وییکي دوې معناوې لرلې دي. په لومړۍ جمله کې (دې) د تاکید لپاره استعمالېږي او په دویمه جمله کې(دې) بیا د اشارې لپاره استعمال شوی، چې د غایب لپاره اشاره ده.

موږ تر اوسه د اضافت توری(د) د اضافت لپاره استعمال کړی او دا مو قبوله کړې هم ده؛ خو داسې کلمې هم زموږ مخې ته راځي، چې هلته د اضافت توری(د)مختاړی کېږي او د کلمې پوره معنا بدلولی شي؛ لکه:

باندې کلمې معنا پر سر یعنې پر میز باندې، د میز پر سر معنا لري؛ خو که (د) مخکې ترې راوړل شي، بیا بله معنا ورکوي؛ لکه:

دباندې

دباندې کلمه د بېرون معنا لري او د اضافت توري(د) یې په معنا کې بدلون راوست، چې مختاړی واقع شوی. د (د) د اضافت توری دی او یوه کلمه په بله پورې اړوندوي او یا هم د یوې کلمې نسبت بلې ته کوي؛ خو نورې دندې او ماناوې هم څرګندولای شي، چې څومانیزتوب ورته وایي.په ځینو جملو کې د(ښایي) وییکی هم څومانیزتوب ښیي؛ لکه:

۱ـ **ښایي** هغوی راغلي وي.

۲ـ احمد ته نه **ښایي**، چې ناکام شي.

په لومړی جمله کې د(ګوندې) چې احتمال ښیي معنا ورکوي؛ خو په دویمه جمله کې(مناسبه نه ده)، یعنې د احمد سره دا مناسبه نه ده، چې ناکام شي.دلته یوه خبره شته چې د ښایي لکې سره د(نه)نفیې توری راغلی، خو د ښایي برعکس یې نه ده کړې بلکې، بله معنا یې ورکړې؛ نو ځکه موږ وایو، چې کله د (نه) ادات ورسره راوړل شوی وای، باید د (ښایي)برعکس معنا ترې اخیستل شوې وای، حالانکې، بله معنا یې ورکړې؛ نو ځکه څومانیزتوب یې رامنځ ته کړی.

پایله

د تېرې لیکنې څخه دا پایله لاس ته راځي، چې د پښتو ژبې وییکي، یوازې د چار لپاره نه استعمالېږي؛ بلکې څومانیزتوب لري او دا څو مانیزتوب موږ ته اداراکي ژبپوهنه راپېژني. لا تر اوسه زموږ ذهن دا و، چې وییکي یوازې، د ارتباط، تړښت، اضافت او ورتوالي لپاره استعمالېږي؛ خو وس دا ثابته شوې، چې د یادو دندو او چارو ترڅنګ څومانیزتوب هم لري او په بېلابېلو غونډلو کې، بېلابېلې معناوې ترې اخیستل کېدای شي. په دې لحاظ، موږ ته دا اړینه ده، چې خپلې تېروتنې اصلاح او لوستونکو ته یو عمومي او تایید شوی مفهوم وړاندې کړو. بل دا چې موږ ته دا هم روښانه شوه، چې وییکي په متن کې، د متن د انسجام لپاره کارېږي؛ نو ځکه یې د کارونې سره پوره دقت په کار دی.په دغه برخه ما د خپل وس او توان څېړنه وکړه، ایرنه یې بولم، چې نور څېړونکي هم دغه برخې ته پام وکړي.

وړاندیزونه

د دې څېړنې څخه وروسته ځینې وړاندیزونه لرم، هغه داچې:

۱ـ د پښتو ژبې وییکي خورا ډېر دي او د ټولو وییکو د څومانیزتوب په باب څېړنه کول، د یوې مقالې د حجم څخه وتلی کار دی.

۲ـ په دغه برخه کې باید د ماستری دورې محصیلینو او یا نورو څېړونکو ته دندې ورکړل شي، تر څو یې په پوره ډول وڅېړي او څومانیزتوب یې روښانه کړي.

۳ـ د پښتو وییکو د څومانیز توب سره سره باید، د وییکو چارې هم روښانه شي او دا روښانه شي، چې هر وییکی په چملو کې څو چاریز دی.

اخځونه

۱ـ آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک.(۱۳۸٦). د افغانستان د علومو اکاډمي. د دایرة المعارف ریاست.

۲ـ خویشکی، محمد صابر.(۱۳۹۵). پښتو معاصر گرامر (له فونیمه تر جملې).کابل: جهان دانش خپرندویه ټولنه.

۳ـ زیار، مجاور احمد.(۱۳۹۳). پښتو وییپوهنه او وییرغاونه.جلال اباد: مومند خپرندویه ټولنه.

۴ـ زیار، مجاور احمد.(۱۳۸٦). لیکلارښود.پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۵ـ سمون، محمد مصطفی.(۱۴۰۲). ادراک او مانا.کابل: سمون خپرندویه ټولنه.

٦ـ ښکلی، اجمل.(۱۴۰۰). د وینا ژبپوهنه.کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

۷ـ ښکلی، اجمل.(ناچاپ).د د ادراکي ژبپوهنې په رڼاکې د پښتو گرامر څېړنه.ناچاپ.

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 189-198

Crying to Allah and Pour the Tears Are Appreciated to Allah

Ahmad Arif Shahir
Department of Islamic studies, sharia Faculty, Helmand University, Afghanistan.

Corresponding Author: Ahmad Arif Shahir, **E-mail:** a.arif5911@gmail.com

Article Info

Article Type: Research Article

Article History:

Received: 17, April, 2023

Revised: 21, May, 2023

Accepted: 14, June, 2023

Published: 4, September, 2024

ABSTRACT

Crying to Allah and pour the tears are appreciated to Allah. Every Muslim is compile to cry from Allah's fear. If he/she can't cry, just imitation is sufficient until gain Jannah and forbade from hell. As Allah sent to all slaves various activities to be done by servants and persuade to cry during worship to Allah. By crying a lot, Muslims can be forbidden from proud, sin and can prove himself/herself as honest and affable person. Allah loves those slaves who are affable and kind. Also, being prideful can be cause to push a person to hell. Allah dislikes that crying which are from sorrow and worry. Lots of slaves, instead of religious crying they cry from sorrow. By doing this activity Allah becomes worried. In this article I talked about the importance of crying according to holy Quran and Hadith. At the conclusion, I utilized from different sources, speeches and written down English abstract. The value of this article is to cry as much as possible for Allah. It will be goodness for human. By this cause, I decided to write this article.

Keywords: Fear from Allah, Crying, Quran, Hadith, goodness.

To cite this article: Shahir, A. A. : 2024. Crying to Allah and pour the tears Are appreciated to Allah. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 189-198.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 189-198

دالله تعالی له وېرې د ژړا أهمیت د قرآن او احادیثو په رڼا کې

پوهنیار احمد عارف شهیر
د هلمند پوهنتون د شرعیاتو پوهنځی د اسلامي تعلیماتو څانګې استاد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۲/۲۰ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۲/۳۰ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۳/۱۰ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـش

لنډیز

الله تعالی ته د ژړا (روا ژړا) اوښکې ډېرې قدرمنې دي، په هر مؤمن مسلمان باندې لازمه ده چې همېشه د الله تعالی له وېرې وژاړي که ژړا نه ورځي د ژړا پېښې دې وکړي، تر څو چې د الله تعالی د رحمت جوګه او له دوزخ څخه خلاصون و مومي. لکه څرنګه چې الله تعالی خپلو بندګانو ته د ژوند په ټولو برخو کې اوامر او نواهي رالېږلي، د عبادت پر مهال یې ژړا کولو ته هڅولي دي، د ژړا په وسیله انسان له کبر او ځان ښودنې څخه خلاصون مومي او له عاجزۍ څخه برخمن کېږي. خو هغه ژړاګانې چې دغم او خفګان له کبله ترسره کېږي د الله تعالی د ناخوښۍ سبب ګرځي، دا چې د دنیوي غم او درد له وجهې ژړا او فریاد ناخوښه عمل دی او د الله تعالی له وېرې څخه ژړا کول د الله تعالی د خوښۍ سبب ګرځي. د ټولنې ډېرې وګړي د الله تعالی د وېرې پر ځای دنیوي درد او غم له وجهې ژړاګانې او فریادونه کوي، چې نوموړې کړنه د الله تعالی د غوسې او ناخوښۍ سبب ګرځي. په دې مقاله کې د ژړا اهمیت د قرآن او احادیثو په رڼا کې څېړل شوی، د څېړنې اهمیت په دې کې دی چې د الله تعالی له وېرې ژړا کولو په وسیله انسان د دنیا او اخرت نېکمرغي ترلاسه کوي.

کلیدي کلمې: وېره، ژړا، قرآن، احادیث، نېکمرغي، اهمیت.

استناد: شهیر، احمد عارف. (۱۴۰۳)، د الله تعالی له وېرې د ژړا أهمیت د قرآن او احادیثو په رڼا کې، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲ ، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۱۸۹-۱۹۸).
ناشر: پوهنتون بغلان.

سریزه

إنالْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَ نَسْتَعِيْنُهُ وَ نَسْتَغْفِرُهُ وَ نَعُوْذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُوْرِ أَنْفُسِنَا وَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَ مَنْ يُضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ اِلَهَ إلاّ اللَّهُ وَ حْدَهُ لاَ شَرِيْكَ لَهُ، وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُوْلُهُ، وَ بَعْدُ!

په اسلامي شریعت کې د الله تعالی له وېرې څخه ژړا کول ستایل شوې او د نېکو خلکو صفت ګڼل شوې ده، هر هغه څوک چې په نوموړي صفت (د الله تعالی له وېرې ژړا) باندې ګاڼلی وي زړه یې نرم او له الله تعالی څخه ډېر وېرېدونکی وي، هغه سترګې چې په دنیا کې د الله تعالی له وېرې څخه اوښکې تویوي په اخرت کې د جهنم له اوره په امن کې وي. په اوسنۍ زمانه کې ډېری وګړي د الله تعالی له وېرې څخه ژړا سره بلدتیا نه لري، خو چې کله کوم دنیوي غم او مصیبت سره مخ شي په ځانګړې توګه مېرمنې د دنیوي غمونو له وجهې له حد څخه زیاته ژړا او فریادونه کوي، چې نوموړې کړنه د الله تعالی د ناخوښۍ سبب ګرځي. لوستو خلکو ته ښایي چې د الله تعالی له وېرې ژړا اهمیت او ښېګڼو او دنیوي غم او درد له وجهې ژړا بدګڼو او زیانونو څخه د ټولنې وګړو ته عامه پوهاوی ورکړي، تر څو چې خپله دیني وجیبه یې تر سره کړې وي، هیله ده چې نوموړې څېړنیزه مقاله په دې برخه کې ګټوره تمامه شي.

د څېړنې میتود

یاده موضوع (د الله تعالی له وېرې د ژړا اهمیت د قرآن او احادیثو په رڼا کې) چې څېړنه ورباندې شوې، هر ارزښت یې د قرآن او احادیثو په رڼا کې څېړل شوی، په څېړنه کې د کتابتوني، تشریحي او توصیفي میتود څخه ګټه اخیستل شوې او معتبر مأخذونه کارول شوي دي.

د ژړا پېژندنه

الف: د ژړا لغوي تعریف: ژړا چې په عربي کې ورته (البکاء) وایي د (بکی یبکی) مصدر دی، په لغت کې اوښکې تویولو ته وایي. [1]

ب: د ژړا اصطلاحي تعریف: ژړا په اصطلاح کې (هُوَ إرَاقَةُ الدّمُوعِ مِنْ أثَرِ الخَوْفِ مِنَ اللهِ أَوْ لِلْتَعْبِيْرِ عَنِ حُزْنِ فِي الْفَؤَادِ) [1]

([1]) ــ ابن منظور، محمد بن مکرم علي أبو الفضل جمال الدین، (۱۴۱۴هـ ق). لسان العرب، دار صادر بیروت، ج۴، ص۵٦۲.

ژباړه: د الله تعالی له وېرې او د زړه له درده اوښکې تویولو ته ژړا ویل کېږي.

د ژړا ډولونه

ژړا د روا والي، او ناروا والي له حیثه په دوه ډولوه ده

لومړی: روا او جائزه ژړا

الف: د الله تعالی له وېرې ژړل.

ب: د قرآن کریم تلاوت کولو پر وخت ژړل.

دویم: ناروا او غیر جائز ژړا

الف: دوستانو له لاسه ورکولو پر وخت د غم ژړا.

ب: په ناحقه (درواغو) ژړا کول.

ج: د الله تعالی پر تقدیر باندې د نیوکې په توګه ژړا کول.

د: دنیوي حوادثو څخه د وېرې له وجهې ژړا کول.[۲]

د الله تعالی له وېرې د ژړا اهمیت د قرآن کریم په رڼا کې

الف: د الله تعالی له وېرې ژړا د ایمان نښه او د علم ثمره ده

کومو کسانو ته چې الله تعالی د ایمان قبلولو توفیق او د علم پوهه ورکړې، هغوی د الله تعالی له وېرې ډېر په عاجزۍ سجده کوونکي او ژړېدونکي وي، الله تعالی فرمایي دي: ﴿قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذا يُتْلى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ سُجَّداً ؛ وَيَقُولُونَ سُبْحانَ رَبِّنا إِنْ كانَ وَعْدُ رَبِّنا لَمَفْعُولاً ؛ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعاً ﴾[۳]

ژباړه: ای محمده صلی الله علیه وسلم! دغو خلکو ته ووایه، چې که تاسې ومنئ او که یې و نه منئ کومو کسانو ته، چې له دې نه مخکښې علم ورکړای شوی دی هغو ته چې کله دا اورول کېږي نو هغوی پړمخې په سجده لوېږي؛ او په لوړ غږ وائي' پاك دی زمونږ پروردګار، د هغه وعده خو پوره کېدونکې وه؛ او هغوی پړمخې پر ژړا لوېږي او د هغوی تواضع لاپسې زیاتېږي.

---

(۱) ــ عدد من المختصين بإشراف الشيخ/ صالح بن عبد الله بن حميد إمام وخطيب الحرم المكي، نضرة النعيم في مكارم أخلاق الرسول الكريم - صلى الله عليه وسلم، دار الوسيلة للنشر والتوزيع، جدة، ج۳، ص۸۳۳.

(۲) ــ نضرة النعيم في مكارم أخلاق الرسول الكريم - صلى الله عليه وسلم، ج۳، ص۸۳۴.

(۳) ــ قرآن کریم، [الاسراء، آیت۱۰۹]

ب: د الله تعالی له وېرې ژړا د پرهېزګارۍ نښه ده

الله تعالی څخه وېره او پرهیزګاري الهي پېرزوینه ده، چې کوم بنده ته یې خوښه شي پر هغو یې کوي، پر کومو کسانو چې الهي پېرزوینه وشوه حق پېژني له الله تعالی څخه غواړي چې نومونه یې په شاهدي ویونکو کې ولیکل شي. الله تعالی فرمایلي دي، ﴿وَإِذَا سَمِعُوا مَاأُنْزِلَ اِلَى الرَّسُوْلِ تَرٰى اَعْيُنَهُمْ تَفِيْضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوْا مِنَ الْحَقِّ ۚ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِيْنَ﴾ [1]

ژباړه: کله چې هغوی هغه کلام وا وري چې پر پېغمبر نازل شوی دی؛ نو ته به وګورې چې د حق پېژندنې له امله د هغوی په سترګوکښې اوښکې ډنډېږي، هغوی په لوړ غږ وایي چې پروردګاره! مونږ ایمان راوړ، زمونږ نوم په شاهدي ویونکو کښې ولیکه.

ج: د قرآن کریم آیتونو اورېدلو پر وخت ژړل د انبیاوو علیهم السلام تګلاره وه

د قرآن کریم د تلاوت پر وخت (د الله تعالی له وېرې) ژړل په اسلامي شریعت کې ستایل شوی عمل دی، الله تعالی د ځینې پیغمبرانو حالت بیان کړی، چې کله به د الله تعالی آیتونه ورته اورول کېدل نو د ژړا پر حال به په سجده پرې وتل، لکه چې الله تعالی فرمایلي دي: ﴿اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِّنَ النَّبِيّٖنَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَ مِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوْحٍ وَّ مِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰهِيْمَ وَ اِسْرَآءِيْلَ وَ مِمَّنْ هَدَيْنَا وَ اجْتَبَيْنَا اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيٰتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوْا سُجَّدًا وَّ بُكِيًّا﴾ [2]

ژباړه: دا هغه پېغمبران دي چې پر هغو باندې الله تعالی پېرزوینه کړې ده، د ادم علیه السلام له اولادې نه(ادریس او نوح علیهما السلام) او د هغو خلکو له ځوځات (ابراهیم علیه السلام) څخه چې مونږ هغوی له نوح سره په کښتۍ کې سپاره کړي وو، او د ابراهیمعلیه السلام له اولادې(اسماعیل، اسحاق او یعقوب) نه او د اسرائیل علیه السلام له اولادې (مُوسَى وَهَارُونُ وَزَكَرِيَّا ویحیی) نه، دوی له هغو خلکو څخه وو چې مونږ ورته لارښوونه وکړه او غوره مو کړل او د هغو حال دا ؤ چې کله به د رحمن ایتونه ورته اورول کېدل نو د ژړا په حال کښې به په سجده پرې وتل.[3]

---

(1) ــ قرآن کریم،[المائدة، آیت۸۳]

(2) ــ قرآن کریم،[مریم، آیت۵۸]

(3) ــ البغوي، محيي السنة ، أبو محمد الحسين بن مسعود بن محمد بن الفراء، (۵۱۰ هـ ق). تفسير البغوي، تحقيق: عبدالرزاق المهدي، بيروت، دار إحياء التراث العربي، ج۳، ص۲۳۹.

د: د الله تعالی له وېرې ژړا د عاجزۍ نښه ده

په کومو کسانو باندې چې الله تعالی د ایمان راوړلو او پوهې پېرزوینه کړې د آیتونو اورېدلو پر وخت یې عاجزي زیاتېږي. الله تعالی فرمایلي :﴿قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لاَ تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا؛ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُه رَبِّنَا لَمَفْعُولاً؛ وَيَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا﴾ [1]

ژباړه: ای محمد! صل الله علیه وسلم دغو خلکو ته و وایه چې که تاسې ومنئ او که یې و نه منئ کومو کسانو ته چې له دې نه مخکښې علم ورکړای شوی دی هغو ته چې کله دا اورول کېږي، نو هغوی پړ مخې په سجده لوېږي، او په لوړ غږ وائي پاك دی زمونږ پروردگار، د هغه وعده خو پوره کېدونکې وه او هغوی پړ مخې پر ژړا لوېږي او د هغه په اورېدو سره د هغو تواضع لاپسې زیاتېږي.

الله تعالی له وېرې د ژړا اهمیت د احادیثو په رڼا کې

الف: رسول الله صلی الله علیه وسلم د الله تعالی له وېرې ژړلي دي

لکه څرنګه چې د عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه څخه روایت دی، (عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اقْرَأْ عَلَيَّ» قَالَ: قُلْتُ: أَقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أُنْزِلَ قَالَ: إِنِّي أَشْتَهِي أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي قَالَ: فَقَرَأْتُ النِّسَاءَ حَتَّى إِذَا بَلَغْتُ: {فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ، وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا} قَالَ لِي: كُفَّ - أَوْ أَمْسِكْ - فَرَأَيْتُ عَيْنَيْهِ تَذْرِفَانِ) [2]

ژباړه: له عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه څخه روایت دی، هغه وایي: چې رسول الله صلی الله علیه وسلم راته وفرمایل: ما باندې قرآن وا وراوه، وایي: ما ورته وویل: تاسو باندې قرآن واوروم حال دا چې قرآن پر تاسو باندې نازل شوی دی، وایي: رسول الله صلی الله علیه وسلم راته وفرمایل: زه دا خوښوم چې له نورو څخه قرآن واورم، وایي: د النساء سورت تلاوت مې پیل کړ، کله چې دغه ځای (نو څیر شئ چې دوی به په هغه وخت کښې څه وکړي، چې مونږ له هر امت نه یو شاهد راولو او پر دغه امت باندې تا (محمد صلی الله علیه واله وسلم) شاهد تېر کړو) ته راورسیدم رسول الله صلی الله

([1]): قرآن کریم، [سورة الاسراء، آیت ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹]

([2]) ــ محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، (۱۴۲۲هـ). صحيح البخاري، څېړونکی: محمد زهير بن ناصر الناصر، چاپ ځای: دار طوق النجاة،، ج٦، ص۱۹۷، حدیث شمېره (۵۰۵۵)

علیه وسلم راته وویل: بس کړه، چې کله مې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سترګو ته وکتل اوښکې ترې بهېدلې.

ب: صحابه رضي الله عنهم به د الله تعالی له وېرې ژړل

صحابه رضي الله عنهم به د الله تعالی له وېرې همېشه ژړل، ابو هریرة رضي الله عنه څخه روایت دی: (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلاَ تَبْكُونَ) [1] بَكَى أَصْحَابُ الصُّفَّةِ حَتَّى جَرَتْ دُمُوعُهُمْ عَلَى خُدُودِهِمْ، فَلَمَّا سَمِعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَنِينَهُمْ بَكَى مَعَهُمْ فَبَكَيْنَا بِبُكَائِهِ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لاَ يَلِجُ النَّارَ مَنْ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللهِ...)

ژباړه: له ابو هریرة رضي الله عنه څخه روایت دی، هغه وایي: کله چې نوموړی آیت (نو ایا همدا هغه خبرې دي چې تاسې پرې تعجب ښکاره کوئ؟ خاندئ او ژاړئ نه؟) نازل شو د صُفې صحابه وو رضي الله عنهم وژړل، آن تر دې چې اوښکې یې پر مخونو باندې روانې شوې. کله چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د دوی د ژړا غږ واورېده دوی سره یې (په ګډه) وژړل، مونږ هم د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره یو ځای وژړل، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: هغه نفس ته اور نه رسېږي کوم چې د الله تعالی له وېرې ژاړي.

ج: ابو بکر صدیق رضي الله عنه د الله تعالی له وېرې ډېر ژړېدونکی ؤ

عائیشه رضي الله عنه د خپل پلار په اړه ویلي: (...وكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَجُلاً بَكَّاءً، لاَ يَمْلِكُ عَيْنَيْهِ إِذَا قَرَأَ القُرْآنَ، فَأَفْزَعَ ذَلِكَ أَشْرَافَ قُرَيْشٍ مِنَ المُشْرِكِينَ) [2]

ژباړه: ژباړه: عائشه رضي الله عنها د خپل پلار (ابو بکر رضی الله عنه) په اړه وایي: چې هغه د قرآن د تلاوت پر وخت ډېر ژړېدونکی ؤ، آن تر دې چې د قریشو مشران به د ده د ژړا له وجهې په وېره کې ؤ.

د: د الله تعالی له وېرې ژړېدونکو سترګو ته اور نه رسېږي

کومې سترګې چې په دنیا کې د الله تعالی له وېرې اوښکې تویې کړي او ژاړي د قیامت په ورځ به د دوزخ له اور څخه په امن کې وي، لکه چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دی، (عَنْ ابْنِ

---

(۱) ـ قرآن کریم، [النجم، آیت ٦٠]

(۲): صحیح البخاري، ج۱ ص۱۰۲.

عَبَّاسٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: عَيْنَانِ لاَ تَمَسُّهُمَا النَّارُ: عَيْنٌ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ، وَعَيْنٌ بَاتَتْ تَحْرُسُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)[1]

ژباړه: له عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی، هغه وایي: چې رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه مې اورېدلي دي ویل یې: دوه ډوله سترګې دي چې اور به ورته و نه رسېږي، هغه سترګې چې د الله تعالی له وېرې یې ژړلي وي، هغه سترګې چې د الله تعالی په لاره کې یې شپه په ویښه تېره کړې وي.

ه: د الله تعالی له وېرې ژړا انسان د عرش له سیوري څخه برخمن کوي

د الله تعالی له وېرې ژړېدونکی شخص به د قیامت په ورځ د الله د عرش له سیوري څخه برخمن وي، د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دی، (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ: رَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ ففَاضَتْ عَيْنَاهُ)[2]

ژباړه: ابو هریرة رضي الله عنه له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: اووه کسان دي چې د الله تعالی د عرش له سیوري څخه برخمن کېږي، هغه شخص چې د الله تعالی ذکر کوي او له سترګو یې اوښکې بهېږي.

و: د الله تعالی له وېرې تویې شوې اوښکې الله ته ډېرې محبوبې دي

کومې سترګې چې د الله تعالی له وېرې اوښکې تویوي هغه الله ته ډېرې محبوبې دي، د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دی، (عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ قَطْرَتَيْنِ وَأَثَرَيْنِ، قَطْرَةٌ مِنْ دُمُوعٍ فِي خَشْيَةِ اللَّهِ، وَقَطْرَةُ دَمٍ تُهَرَاقُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ...)[3]

ژباړه: ابو امامة رضي الله عنه له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: له دوه څاڅکو او دوه نښو څخه الله تعالی ته بل هېڅ شی محبوب نه دي، د اوښکو هغه څاڅکی چې د الله له وېرې تویې شوی وي، د وینې هغه څاڅکي چې د الله په لاره کې تویې شوې وي.

---

(1) ــ سنن الترمذي، ج۴، ص۱۷۵، حدیث شمېره (۱۶۳۹)

(2) ــ صحیح البخاري، ج۸، ص۱۰۱، حدیث شمېره (۶۴۷۹)

(3) ــ سنن الترمذي، ج۴، ص۱۹۱، حدیث شمېره (۱۶۶۹)

ذکر شوي حدیث شریف کې د اوښکو هغه څاڅکي چې د الله له وېرې تویې شوی وي یادونه شوې چې الله ته ډېر غوره دی.

ز: څوک چې د الله تعالی له وېرې ژاړي د جهنم اور پرې حرام دی

هغه څوک چې د الله تعالی له وېرې څخه ژاړي د هغه سترګو د جهنم اور رسېدل ناممکن دي، لکه چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دی،(عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لاَ يَلِجُ النَّارَ مَنْ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللهِ حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ) [1]

ژباړه: له ابو هریرة رضي الله عنه څخه روایت دی هغه وایي: چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: هغو سترګو ته به اور و نه رسېږي چې په دنیا کې یې د الله تعالی له وېرې ژړلې وي، تر څو چې لوشل شوې شیدې بېرته غلانځې ته داخلې نه شي.

ح: کوم شخص ته چې ژړا نه ورځي باید د ژړا پېښې وکړي

د ځینې کسانو حالات داسې وي چې د الله تعالی له وېرې ژړا نه ورځي، چې دا ښه صفت نه دی هغوی چې ژړا نه ورځي باید د ژړا پېښې وکړي، تر څو چې د الهي رحمت څخه برخمن شي، لکه په دې روایت کې: (عَنْ عَرْفَجَةَ قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَبْكِيَ فَلْيَبْك، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَلْيَتَبَاكَ) [2]

ژباړه: له عرفجة رضي الله عنه څخه روایت دی، هغه وایي ابو بکر رضي الله عنه ویل: څوک چې کولای شي چې وژاړي، و دې ژاړي، که چاته ژړا نه ورځي د ژړا پېښې دې وکړي.

پایله

د څېړنې په پای کې زه د بحث هغه لنډې پایلې ذکر کوم، چې د لیکنې په جریان کې ورته رسېدلی یم، د الله تعالی له وېرې ژړا د ایمان او پرهېزګارۍ نښه ده، د الله تعالی له وېرې ژړا د رسول الله، انبیاء علیهم السلام او صحابه رضي الله عنهم تګلاره وه، په دنیا کې د الله تعالی له وېرې ژړېدلې سترګې آخرت کې د جهنم له اوره په امن کې وي، هر هغه څوک چې د الله تعالی له وېرې ژړېدلی وي هغه

---

(1) ــ البیهقي، أحمد بن الحسین بن علي بن موسی الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بکر (٤٥٨هـ). شعب الایمان، تحقیق: الدکتور عبد العلي عبد الحمید حامد، مکتبة الرشد للنشر والتوزیع بالریاض، ج۲، ص۲۳۴، حدیث شمېره (۷۷۹)

(2) ــ ابن مبارک، أأبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلي، التركي ثم المرْوزي، (۱۸۱هـ). الزهد والرقائق لابن المبارك، تحقیق: حبیب الرحمن الأعظمي، بیروت، دار الکتب العلمیة، ج۱، ص۴۲،

به په آخرت کې د عرش له سیوري څخه برخمن وي، د الله تعالی له وېرې تویې شوې اوښکې الله ته ډېرې قدرمنې دي.

مأخذونه

قرآن کریم

۱: ابن مبارک، أبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلي، التركي ثم المرْوزي، (۱۸۱هـ). الزهد والرقائق لابن المبارك، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي، بيروت، دار الكتب العلمية.

۲: ابن منظور، محمد بن مكرم علي أبو الفضل جمال الدين، (۱۴۱۴هـ ق). لسان العرب، دار صادر بيروت، ج۴، ص۵٦۲.

۳: البُستي، محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، ، (۱۴۱۴). صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، څېړونکی: شعيب الأرنؤوط، چاپ ځای: بيروت، مؤسسة الرسالة. قرآن کریم

۴ :البغوي، محيي السنة ، أبو محمد الحسين بن مسعود بن محمد بن الفراء، (۵۱۰ هـ ق). تفسير البغوي، تحقيق: عبدالرزاق المهدي، بيروت، دار إحياء التراث العربي، ج۳، ص۲۳۹.

۵ : البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر (٤۵۸هـ). شعب الايمان، تحقيق: الدكتور عبد العلي عبد الحميد حامد، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع بالرياض، ج۲، ص۲۳۴، حديث شمېره (۷۷۹)

٦: الترمذي، محمد بن عيسى بن سَوْرة بن موسى بن الضحاك، أبو عيسى، (۱۳۹۵ هـ). سنن الترمذي، څېړونکی: ومحمد فؤاد عبد الباقي، چاپ ځای: مصر، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي

۷: صهيب عبدالجبار، (ب، ت) المسند الموضوعي الجامع للكتب العشرة.

۸: عدد من المختصين بإشراف الشيخ/ صالح بن عبد الله بن حميد إمام وخطيب الحرم المكي، نضرة النعيم في مكارم أخلاق الرسول الكريم - صلى الله عليه وسلم، دار الوسيلة للنشر والتوزيع، جدة، ج۳، ص۸۳۳.

۹: محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، (۱۴۲۲هـ). صحيح البخاري، څېړونکی: محمد زهير بن ناصر الناصر، چاپ ځای: دار طوق النجاة،، ج٦، ص۱۹۷، حديث شمېره (۵۰۵۵)

۱۰: نضرة النعيم في مكارم أخلاق الرسول الكريم - صلى الله عليه وسلم، ج۳، ص۸۳۴.

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 199-210

Social Awareness in the Poems of Ulfat

Abdul Jalil Hasihmi
Department of Pashto Language and Literature, Humanities and Literature Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Abdul Jalil Hasihmi, **E-mail:** hashimi@baghlan.edu.af

Article Info

Article Type: Review Article

Article History:

Received: 25, June, 2024

Revised: 15, July, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published: 4, September, 2024

ABSTRACT

Poetry is considered as a means of social reform as well as social awareness. This objective is achieved by poetry in various eras of the human history. Poetry has always called the people and the whole society to wake up and give up neglecting as well as slumber. The poems and prose pieces of Ustad Gul Pacha Ulfat has carried this image in Pashto literature. Furthermore, this article focuses on Ulfa's poetry and is a contribution to awareness of the society. The social awareness and the themes of criticism are known to be strong genres in Ustad Alfat's poems and prose works. His poems have been presented with a wonderful awakening and Islamic awareness goals for the purpose of reforming and building the society. Imagination, awakening are key features in the Ulfat's poetry and prose for the next generation. His poetry is to increasing human dignity, Islamic values and peaceful life for the noble and oppressed people.

Keywords: Nationalism, Social Awareness, Unity and Social Reform.

To cite this article: Hasihmi, A. J : 2024. Social Awareness in the Poems of Ulfat. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 199-210.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 199-210

د الفت په اشعارو کې ټولنيزه بيداري

پوهندوی عبدالجليل هاشمي
د بغلان پوهنتون د ادبياتو او بشري علومو پوهنځی، د پښتو ژبې او ادب څانګه

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۴/۵ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۴/۲۵ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـش

لنډيز

شعر د ټولنيز سمون او ملي ويښتيا يا بيداری يوه داسې وسيله ده چې د بشري تاريخ په بېلابېلو دورو کې يې خپل رسالت تر سره کړی دی او ټولنې يې له غفلت او ويده کېدو څخه بيداری ته را بللې دي. په پښتو ادب کې د استاد گل پاچا الفت منظوم او منثور کلامونه دا نقش تر سره کوي، چې دا مقاله يې په ملي ويښتيا کې د شعر ونډې ته څانګړې شوې ده. د استاد الفت په منظمو او منثورو اثارو کې د ټولنيزې بيداری او سالم انتقاد مالګه پياوړې ده، نوموړي په دې برخه کې تر بل هر چا ښه قلمي څواک کارولی دی او د خپلو شعرونو پيغامونه يې د بشري ټولنې د سمون او اصلاح په موخه وړاندې کړي دي، د ده شعرونه همداسې په زړه پورې بيدارونکي ملي او اسلامي بيدارې انگيزې او خيالات، د راتلونکی نسل بيدارول، انساني کرامت ، اسلامي ارزښتونه را برسېره کول، تش لاسې مظلوم ولس ته سوله ييز او ارام ژوند راوړل، د حاکمانو هڅول، زلميو ته ملي روحيه ورکول دي.

کليدي کلمې: ټولنيزه بيداري، ملي احساسات، هېوادپالنه، يووالی او ټولنيز سمون.

استناد: هاشمي، عبدالجليل. (۱۴۰۳)، د الفت په اشعارو کې ټولنيزه بيداري، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۱۹۹-۲۱۰).
ناشر: پوهنتون بغلان.

سریزه

استاد گل پاچا الفت د معاصري دورې ځلانده ستوری دی، د نوموړي اشعار د ټولنیزې بیداری په برخه کې یو شهکار گڼلی شو، هغه په دې برخه کې خپل فردي او ټولنیز مسوولیت یې په ښه شان ترسره کړی دی؛ نو اړینه ده، چې د استاد د شعرونو د ملي او اسلامي پیغامونو څخه ټول لوستونکي او هېوادوال خبر کړو، تر څو د ښاغلي استاد د هېواد او ملت په اړه د زړه دردونه ملي پیغامونه، ټولنیزه بیداری، د هېواد خپلواکی تر څنگ بیارغونه او سمسورتیا لپاره د ویښ ملت پام اړونه یوځلې بیا اړینه برېښیده؛ نو ملي ټوالنیزه بیداري د الفت په اشعارو کې هغې بیداری ته وایي: چې د اسلامي او ملي فکر په رڼا کې خلک له ناخوالو او بدبختیو څخه وژغوري، هغوی په دین، هېواد پالنې، یوالي او کلتوري ارزښتونو پوه کړي؛ ترڅو پورې د خلکو تر منځ بې اتفاقي، ناپوهي، دښمنی، ورور وژنه او ناوړې کړنې په هېڅ وخت کې تر سره نه کړي، دغه شاعر په خپلو ټول شعرونه کې همداسې سپېڅلي او ملي پیغام لرونکي مسایل بیان کړي دي، همدارنگه استاد د هېواد په بېلابیلو سیاسي او ادبي دورو کې ظالمو حاکمانو او هم عامو وکړو ته د خپل ولس همدردي، ملي یووالی، هېواد او ملت پالنه او دې ته ورته ملي احساسات وړاندې کړي دي. د مظلومو او یتیمانو په حال او احوال یې سخت ژړلي او ظالم حاکمان یې غندلي دي، د دې تر څنگ هغوظالمانو حاکمانو او ولس ته یې خپل عیبونه ور په گوته کړي او هغوی یې تلپاتې ټولنیز عدالت ته را بللي دي، نو د همدې ملي ټولنیزې بیداری د رامنځته کولو مسوولیت د دیني عالمانو، پوهانو، رسنیو، شاعرانو، قومي مشرانو، لیکوالانو او ادیبانو دی، چې په دې هکله بیان او لیکنه وکړي، نو ما هم د یوې مقالې په کچه ددغه موضوع د څېړنې هوډ وکړ.

زما موخه له دې څېړنېزې مقالې څخه داده، چې درانه محصلین، لوستونکي او د ادب مینه وال په ټولنیز ژوند کې د استاد الفت په اشعارو کې ملي ټولنیزه بیداری پلي کړي او په خپل ژوند کې بې پروا، بې تفاوته او بې فکره پاتې نه شي. د ژوند په ټولوچارو، پاکو شېبو کې ملي او ټولنیزه ویښتا ولري.

د استاد اشعار وضاحت لري، شعري کلمات یې د ماناگانو سره تناسب لري او ښې معناگانې یې په مناسبو الفاظو کې ځای په ځای کړي دي، د نفس تزکیه او روان پاکوالی یې په اشعارو کې ښودلی دی، استاد چې هر څه مشاهده کړي د انساني تجربو د رڼا په رنگ لیکلي دي، ځکه د خپل وخت یو ریالیست شاعر دی، شعرونه یې له عیني او ذهني انځورونو څخه ډک دي.

د دې مقالې د لیکنې په ترڅ کې له بېلابېلو معتبرو کتابونو څخه د الفت هغه کره شعري بېلګې را وړل شوي، چې د ټولنیزې ملي بیداری پیغام پکې نغښتی وي، بیامې هغه سپړلي دي،تر څو لوستونکي او د ادب مینه وال د الفت له ټولنیزې بیداری څخه خبر شي او هم د ژوند په ټولو برخو کې نوموړي شعرونو په لوستلو سره زموږ ملت د غفلت له درانه خوب څخه را بیدار او ویښ احساس ور کوي. نو دلته بېرته اصلي موضوع ته راګرځم، چې پرې رڼا واچوم.

د څېړنې روش

په دې مقاله کې له تحلیلي او تطبیقي ګډوله میتود څخه کار اخیستل شوی دی، اړوند بیتونه تحلیل شوي او بیا وربانديې د ټولنیزې بیداری نظریه تطبیق شوې ده.

د الفت په اشعارو کې ټولنیزه بیداري

استاد الفت د ټولنیزې بیداری د پیغام په اړه په زړه پورې منظومې او منثورې بېلګې لري، د نوموړي په دواړو ژانرونو کې د فکر اهمیت او پېژندنې به اړه لیکنې کړي دي، په دې موخه چې، زموږ ځوان نسل سالم او رغوونکی فکر ته وهڅول شي او د پردیو له فکرونو څخه وژغورل شي؛ نوی نسل مو بیدار شي، هغوی په ټولنه کې خپل ټولنیز رسالت وپیژني، د هېواد پالنې او په ملي روحیه یې وروزل شي، دې ته ورته په اشعارو کې ملي مسایل څېړل، ټولنیزه بیداري بلل کیږي؛ نو په دې اړه استاد الفت ملي خپلواکۍ ته داسې اشاره کوي:

د ملي ژوند اساس خپلواکي ده
د ملي غرور ژوند، سر لوړي ده
چې هر څومره ملت متحد وي
خپلواکي یې هغومره قوي ده
په ملي ثقافت قوم ژوندی دی
کلتوري سرمایه یې هستي ده
په ازاد او خپلواکه وطن کې
روا کله په بل باداري ده

(الفت، ۱۳۷۵: ۲۴۶).

د ازادۍ او غلامۍ د زنځیر ماتولو په اړه بله شعري بېلګه:

یــو پــټ غلی احساس دی، چې ارام مې نه پریږدي
پــه اور مــې کــړوي لکه چې، خام مې نه پریږدې
جــرآت مــې زیـــاتوي دومره په ځان یمه پوه شوی
غافل لـــــــــه خپله حقه او غلام مې نه پریږدې

(باجوړی، ۱۳۸۷: ۱۷۱).

استاد الفت دا درک کړې ده، چې د خلکو ملي ټولنیزه بیداری کې ازادي او خپلواکي ډېر ارزښت لري؛ ځکه چې کوم هېواد آزاد فکر ونه لري، د هغه هېواد د خلکو ژوند ذلیل، خوار او حقیر وي؛ نو داسې خلک پت او عزت هم نه لري، همدارنګه د هغه هېواد و ګړي بیا ملي ژوند کلتور او یوالي نه لري، دا ډول خلک بیا له ټولو پرمختګونو څخه وروسته پاتې وي؛ نو په همدې اساس ټولنیزه بیداری کې د یوه هېواد د خلکو فکري ازادي او خپلواکي ژور رول لري؛ ترڅو ځوانانو ته د ازادی او خپلواکی فکر ورکړو؛ نو ځکه دغه په آزادی مین شاعر د ملي ژوند سر مایه آزادي او یووالی ګڼي، استاد په دې اړه وایي:

عـمـل چې وي ازاد او انتقاد پکې بـنـدي وي
مـاهـلتـه د ظلــمـونـو سـخـت تـوفـان لیـدلـی
کــه هـر یـو رانه وژنې خیال او فکر مو مه وژنه
پــدې کـې مـې وطن ته لوی تاوان لیدلی دی

(روهي، ۴-۱۳۸: ۹۸).

له پورته بیتونو څخه دا څرګندیږي، چې شاعر په اصلي ټولنیزه بیداری کې د ملتونو د اصلاح په موخه ټولنیزه نیوکه او انتقاد اساس او بنسټ ګڼلی دی؛ نو په هر هېواد او ملت کې باید انتقاد ازاد وي، کړنې او عملونه باید ازاده، نه وي؛ ځکه که انتقاد نه وي، نو استبداد او ظلم کچه لوړېږي؛ نو باید د اسلامي کړنو سره سم عملونه تر سره شي، دی وایي: چې موږ ووژنه، مادیات مو له منځه یوسه، ملت مو نه مري؛ خو فکر او خیال مو مه وژنه، ځکه چې په دې کې مې د ملت تباهي ده، همدارنګه ملي هویت ، معنوي او مادي ارزښتونو ته او هم د ګران هېواد ملي خپلواکی او مفکورو ته مو لوی تاوان دی.

هېواد پالنه او ټولنیزه بیداري

د استاد الفت صاحب ټولنیز پیغام د ملي او اسلامي بیداری فکر تر څنګ یې د ټولنیز سمون او هېواد پالنې پیغام دی، چې هغه په دې اړه هم شعرونه ویلي دي، چې ټولنیزه بیداري پر مټ خلک د غفلت له خوبه را پاڅوي، په لاندې شعر کې یې د بیداری لپاره د خلکو را بلنه داسې کړېده:

بـاداري پـریږدی خـادمـان شی د وطن او قـــام
په خوار غریب شي پس له دې لږ مهربان غوندې
هــلتـــه چې یــو انـسان د بــل لکه غلام او سیري
پـــه هـغه ځـای د خدای لعنت اوري باران غوندې
بـــادار نـشـته پــه اسلام کې نـــه په کفر کې اوس
تــاسـې یـې نـوره ټـینگه مــه ساتئ ایمان غــونـدې

(روهي، ۱۳۸۴: ۱).

استاد په هېواد مین پیاوړی شاعر، لیکوال او عالم د ټولنې ملي بیداری ته یې، په خپل پورتني شعر کې دومره شعوري کتنه کړې او د هغې افغاني ټولنې ټولنیز رسالت یې درک کړی دی، نو ځکه یې د هېواد سمسورتیا او ازادی ملي مفکوره په ښکلي ډول بیان کړې ده.

د استاد الفت د هېواد پالنې په اړه بله شعري بېلگه:

د وطـــن پـــه مـحبـت بـانـدې قسم خـــورم
چـــې د ځـــان لـــه غمه زیات د وطن غم خورم
چـې پـــه ســر مـې د وطـن خـــدمـت منـلی
څـــه پـــروا ده کـــه خپـل ســر لکه قـلـم خـورم

(ویاړ، ۱۳۸۳: ۹۹).

د استاد د پورتنۍ شعري بېلگه په زړه پورې د هېواد پالنې پیغام لري. د نوموړي شعر ته که نظر وکړو؛ نو وینو چې الفت صاحب درباري او د میخانو شاعر نه دی؛ بلکه شعر یې د ټولنیزې بیداری په هره برخه کې مسیحایي اثر لري. د هېواد پالنې ترڅنګ د استاد په شعرونو کې د ټولنیزې بیداری نورو برخو ته هم اشاره کړې؛ د بېلگې په ډول په لاندې شعر کې د وینا او عمل ترمنځ توپیر:

سرو صورت یوازې مه گوره معنا وگـــوره
په سر کې فکر ، زړه کې پټه مدعا وگوره

وینایي واوره بیایي وګوره عمل ورسره
میل و رغبت غایه، هدف او تمنا وګوره

(روهي، ۱۳۸٦: ۲).

استاد الفت ټولنیزه نیوکه په دې پورته شعر کې داسې کړې، چې د هغه فکر د ملي او اسلامي بیداری فګر دی، چې د خلکو په ټولنیز ژوند کې د ویښتیا او بیداری حس پیدا کړي او بشري ټولنې باید د ژوند په ټولو چارو او حالاتو کې ظاهري او باطني برخه یې بشپړه وي، کړنې او اعمال درست او کره وي، صورت او سیرت سم وي، نو د بشري ټولنې د سمون او د هغو نیمګړتیاوې او عیبونه ورته جوت کړي، چې الفت صاحب ځوان نسل خپل حقانیت او وړتوب د خبرو او دعو پر ځای په عمل کې ځان ثابت کړی، چې خپل رب ته ځانونه په عمل سره نږدې کړو، د خلکو خوشې خبرې اوري او بیا د هغوی اعمالو ته پاملرنه وکړئ.

لکه چې شاعر بل ځای کې د علم او عمل په اړه وایي:

فضیلت د انسان علم او عمل دی
که په سر یې پټکی، شال او که ململ دی
په چپن او بالا پوش ونه غولیږی
ما د لنګ ښښتن لیدلی مکمل دی

(روهي، ۱۳۸٦: ۴).

په دې پورتنۍ شعري بېلګه کې شاعر د ټولنیزې بیداری د پاره علم او د علم ترڅنګ یې پر علم عمل بهتره او غوره ګڼلی؛ ځکه چې پوهه انسان ته د انسانیت ټولې لارې چارې روښانه کوي، که نارینه وی او که ښځینه وي پوهه یې ورته اړینه ګڼلې.

نېکي، احسان او ټولنیزه بیداري:

که تاکیښوده د چا په سر ګلونه
هیر به نه کړي هیڅوک ستا دا احسانونه
ستا نیالګي که وکړي سیوری په خوارانو
په عاجز او په غریب او یتیمانو
اخرت کې به همدغه ستا په کار شي
ستا هغه جهان به هم ګل و ګلزار شي

(الفت، ۱۳۷۵: ۹۰).

د شاعر احساس او عاطفه ژوره ده، د یتیمانو او غریبانو په حال یې ژړلي دي او هم یې د ولس احساس او عاطفه روزلې، ټول خلک د خواخوږۍ او همدردۍ خواته ته را بیدارويِ او دا احساس ورکوي، چې په کومه ټولنه کې څوک غریب، یتیم او خوار وي، د هغوي سره په دې فاني دنیا کې مرسته او همکاري وکړئ؛ تر څو مو آخرت هم گل او گلزار شي؛ نو اړینه ده، چې په خپل چاپیریال کې د خوارانو، یتیمانو حال ته ډېره پاملرنه وشي، چې پدې توگه به مو خپل ایماني مسوولیت هم تر سره کړی وي او آخرت به هم جوړ شي. پورتنۍ بېلگې ته ورته د استاد لاندې غزل هم د لوستلوده.

ژاړي پـه غـمـونـو کـې خـواخـوږي د هر چـاســـره
سـل پتـنگان سـوځـي د یـوې شـمعې ژړا ســـره
ډک زړگی اوښکو گرځي وریځې په اسمان کې بیـا
څـــه ژړا ملگـرې ده د ژوند یـوې بـرېښـنا ســـــره
ټول باغ ژړېدلی ځکه اوښکې دي د گـل په مـــــخ
ډېـر لـکه لاله داغـلـي زړونـــه شـته صـحـرا ســـره
نه ښايي انسان ته چې د بل په غـم غمـــــــجن نـشي
لویـــه بـــدبـختي ده کـــه څـوک نه ژاړي لـه چـاسـره
داسې بې غمي دی خدای په هیڅ کور کې پیدا نکړي
یـو کور کې چـــې ویـر وي او بـــل خاندې له لیلا سـره

(الفت، ۱۳۷۵: ۲۰۹).

ښاغلي استاد الفت د خپل ملت او اولس سره د زړه له تله همدردي او خواخوږي لري، هغه په خپل منثور او منظوم کلام کې ټولنیز ظلمونه ، زور او زیاتی سخت غندلی دی او سخته نیوکه یې پرې کړې ده.استاد د ټولنیزې بیدارۍ د نورو برخو ترڅنگ د ټولنې وکړي انسانیت او سړیتوب ته هڅول دي، لکه چې وایي:

د تـــوتـیانـــو لـــــــه ویـــنا دا مـعـــلومیږي
چـــې خبـرو بـــانـــدې څـــوک نه سړی کیږي
ســـړی نـــه دی چـــې یـــې کـــار د ســـړو نـــه وي
پـــه خبـرو کـــه هـــرڅـــو مـــره ښـــه پـــوهیـــږي

(الفت، ۱۳۷۵: ۲۲۷).

په پورته بیتونو کې وینو چې، استاد په ډېره هنري ژبه ټولنه سړیتوب او انسانیت ته رابللې او په زړه پورې د انسانیت اصول، د سړیتوب پیغامونه ورښیي، لکه د وینا او عمل یو والی، مانا داچې انسان هرڅه وایي؛ نو باید همغسې یې په عمل کې ثابت کړي. د ټولنیزې بیداری په برخه کې د استاد هراړخیز فکر د دې سبب شوی، چې د تولنې هره طبقه خلک یې خپل مسوولیت ته متوجه کړي، نوموړي د شاعر په توګه هغوی ته، چې شعر وایي، خپل مسوولیت داسې ور پېژني:

پـــه ســر کـــې فـــکـر د وطـن په زړه کې مینه د یـــار
د زور او ظلـــم لـــوی د ښـــمـــن د آزادۍ طـــرفدار
پـــه حـــق ویـــلـو مـــاتـــوي بـــت او طلـــسم د ډار
د شـــاعـر د پـــاره مناسب دی همدغسې شـــــــعار

(منګل، ۱۳۸۲: ۷۴).

خوا خوږی عالم استاد په ټولنه کې د مظلومانو او بیچاره خلکو او یتیمانو د مظلومیت په حال دردېدلی دی، په خوار او یتیم، بې وزلو سره به یې ډیره همدردي او زړه سوی درلود د بې وزلو خلکو ، ماشومانو په لیدلو سره به سخت ځورېده، بې کبره او بې غروره ادیب او پیاوړی لیکوال و او خپلو خلکو ته یې تلپاتې شعرونه او په میراث پرېښي، د ده شعرونو ته په کتو سره، استاد خپل شاعرانه مسوولیت داسې ترسره کړی، چې ښایي ساری یې ډېر لږ وموندل شي، په دې برخه کې د نوموړي لاندې څلوریزه زموږ د خبرې ښه ثبوت دی:

زه بـــــل څـــــوک نـــه یم اولاد د غریبانو یـــمه
ســـــکـــنی ورور د عـــــــاجـــزانو د خوارانو یـــمه
یمـــه لـــــه خـــــاورو پـــیدا، خورمه له خـــاوروپیدا
د لاس نـــیالګـــی د دې غـــریـــبو دهـــقانـــانو یمـــه

(منګل، ۱۳۸۳: ۴۹).

له نړۍ سره اشنایي، سیالي او ټولنیزه بیداري

د استاد پورته ذکر شوې ټولې بېلګې د ټولنیزې بیداری په برخه کې ډېرې په زړه پورې او هدفمندانه دي، تر دې چې الفت صاحب د داسې مثبت فکر خاوند و، چې خپله ټولنه یې له نړیوالو سره سیالۍ ته هڅولې، په دې اړه د استاد لاندې څلوریزه د لوستلو ده.

لـــه واړه کـوره را ووځه لوی جهان سره آشنا شه!
خـیـل او قام نه را اوچت شه له انسان سره آشنا شه!
لـه هـگـــی نـــه را بهر شه په قفس کې مه اوسېږه!
لـه دې ټـیټې هـوا پـــورتـه له طیران سره آشنا شه

(منگل، ۱۳۸۲: ۴۸).

استاد خپلو خلکو ته وایی چې له خپل محدود فکر او چاپیریال څخه را بهر شئ، په هره پوهه خپل ځان سمبال کړئ، د بېلابېلو خلکو له مادي او معنوي ارزښتونو سره اشنا شئ، انسانیت ترې زده کړئ، ترڅو هریو مو له خپلو مادي او معنوي ارزښتونو څخه برخمن شئ.

لنډه داچې استاد الفت په شعري ژبه استبداد، ظلم، استثمار او نور مضر عناصر غندلي دي او خپله وروستۍ پرېکړه یې په لاندې الفاظو بیان کړې ده.

اور بـل یـــې مـــا پـه خوب کې پرېشان لیدلی دی
ســتـا بــخـت خــومـــې رقیبه دغه شان لیدلی دی
د گـــلـــو هـــــار پـــه غاړه محبوبا شوه راحـــضوره
بـــلـــبـــله دا وطـــن مـــې گلســـتـــان لـیـدلی دی
کـــارغـــــان بـــه پکې نه وي بلبلان بـــــه پکې وي
بـــــــاغـونـــه بـــه ســـمسور وي ماباغبان لیدل دی
تعـبـیر یـــې کـــړی مـــا پـــه ظالمانو بـــه چـــپه شي
چاپـــه کـــاکـــل مـــې خوب کې د جانان لیدلی دی
مـــهار بـــه دې پـــه پوزه شي د سروزرو خـــاونـــده
پـه ســـروشونـډو د پـــاســـه مـــې پـــېزوان لیدلی دی
زه پـټـــې ســـترگې نـه یمـــه پـــه هر څه اوس پوهیږمه
پـه خلاصـو ســـترگو بـاندې مـــا جـــهان لیـــدلی دی

(روهي، ۱۳۸٦: ۱۰۹).

مناقشه

استاد الفت د ادب او هنر په برخه کې په زړه پورې څېړنې کړي دي، هغه تل په خپلو شعرونو او هنري نثرونو کې یې د خپل هېواد وگړوته اړینې لارښوونې او سپارښتنې کړي دي، د ده په دواړو ژانرونو کې

موخه د نوي او راتلونکي نسلونه په ملي احساس روزل دي، په دې برخه کې یې ډېر ځوانان روزلي دي او روزل کیږي، استاد د چاپ شوي اثارو په لوستلو سره زموږ ملت د هېواد پالنې او ازادی سره مینه، ملي احساسات د مظلومانو او تش لاسي ملت لاسنیونه، ملت سره خواخوږي، او دې ته ورته په زړه پورې نور ملي احساس د روزلو لیوالتیا زیاته کړي ده او زایاتوی یې. تل یې ظالمانو ته په بده سترګه کتلي او په خپلو لیکنو کې غندلي دي. ښه ته یې ښه ویلي او بد ته یې بد ویلي، د خپل ولس لیدلي حالت څخه یې پرده پورته کړې، هغه په خپل هنري نثر او شعر کې د حقیقت ، ریښتنولي، حق او عدالت په ښو ښکلو الفاظو سره په روانه ژبه بیان کړي دي.

د دغه شاعر اشعار زیاتره ټولنیز، ملي، وطني او انتقادي خواوې لري، خو فکري خوا د ده په ټولو اشعارو کې درنه ده، نو په همدې بنسټیزې موخې له امله د ده ټولو تخلیقي اثار د ادب مینه وال د څېړنې او لوستلو لېوالتیا لري.

پایله

د ادب مینه وال به د دې لیکنې په لوستلو سره، د خپل هېواد رښتني خدمت ته او هم د شخصي ګټو پرځای اجتماعي ګټو ته ژمن وي، د استاد الفت نثري او نظمي ټوټو څخه په هر زمان او مکان کې د ټولنیزو ناخوالو او دردونو څخه پرده پورته کړي، د دغه شاعر او لیکوال ژور او لوړ فکرونه د هېواد والو ته دنیکبختی او خیرغوښتنې ، د هیواد د پرمختګ او بیارغونې په موخه خپاره شي، تر څو د هېواد په ټولو وګړو کې ملي احساسات، هېواد پالنه، د ازادی او خپلواکی احساس، د خلکو ترمنځ همدردي، خواخوږي او یوالی دې ته ورته نور ملي پیغامونه زمونږ د ولس ااحساس په روزولو او غوړولو لیوالتیا او تلوسه زیاته کړي. شعر او شاعری ځنې، یوازې دغه هیله نه لرو، چې د خلکو سترګې د جمال او طبیعي مظاهرو خواته را واړوي او د اورېدونکي په طبیعت کې تش همدومره خوښي پیدا کړي، چې د یو ساعت خوشحالتیا موجب وګرځي او نور څه اثر ورباندې مرتب نه شي.

ټولنیزه بیداری په اشعارو کې خلک د غفلت له درانه خوب څخه را ویښوي، دا ملي بیداري ولس ته د ظالمو ظلمونه او رازونه را څرګندوي، د مظلومو سره خواخوږي او د اجتماعي ظلمو نو مخه نیول لپاره په شعر کې ملي بیداری اغېزناکه وي، ترڅو د ظالمو پر مظلوم ولس ظلمونو او عیبونو ته ګوته نیسي او خلکو ته ښیی، چې د ظالمو خلکو ملاتړ مه کوي، بلکې پر وړاندې یې ملي پاڅون او مبارزه وکړئ او ټولنه هڅوي چې په ټولنیز نظام کې ټولنیز عدالت پلي کړئ. همدارنګه د راتلونکي نسل سالمه فکري روزنه وکړئ، چې د ملت او هېواد لپاره ژمن او متعهد ځوانان جوړ شي.

ماخذونه

۱ - الفت، گل پاچا. (۱۳۷۵ ه.ش). د الفت ملغلرې. (درېیم چاپ). د شهرت ننګیال په زیار. پېښور: دانش خپرندویه.

۲- الفت، گل پاچا. (۱۳۸۵). نثري کلیات. عبدالرحیم بختاني په زیار. دویم ټوک. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳- باجوړی، بریالی. (۱۳۸۷). د ادبیاتو په لړ کې. کابل: حسام ادبي ټولنه.

۴- روهي، محمد صدیق. (۱۳۸۴.ل). د پښتو ادبیاتو تاریخ. (درېیم چاپ). پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۵- روهي، محمد صدیق. (۱۳۸٦). ادبي څېړنې. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

٦- منګل، علي محمد. (۱۳۸۲). شعرد شاعرانو له کلام څخه وپېژنئ. کابل مجله.(۴-۳)کڼه. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.

۷- منګل، علی محمد.(۱۳۸۳). د استاد په شعر کې غوره انځورونه. کابل مجله.(۱۰-۹)گڼه. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.

۸- ویاړ، حضرت محمد. (۱۳۸۳). په مطبوعاتو کې د الفت د مړینې انعکاسات. کابل مجله.(۲-۱)گڼه. کابل: د افغانستان علومو اکاډمی.

Baghlan University Academic Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 211-224

The Modernism in Andalusian and Mahjar Literature

Wahidullah Jamal[1,*] & Mohammad Aziz Faiz[2]
[1]Department of Arabic, Literature and Humanities Faculty, Baghlan University, Afghanistan.
[2]Department of Arabic, Language and Literature Faculty, Kabul Education University, Afghanistan

***Corresponding Author:** Wahidullah Jamal, **E-mail address**: wahidullahqamar22@gmail.com

Article Info

Article Type: Research Article

Article History:

Received: 23, June, 2024

Revised: 16, July, 2024

Accepted: 17, July, 2024

Published:4, September, 2024

ABSTRACT

Literary movements that emerged outside of Arab lands, such as Andalusian literature and Mahjar literature, are a significant part of literary development in the Arab world. Andalusian literature dates back to the period from the eighth to the fifteenth century, while Mahjar literature spans from the late nineteenth century to the early twentieth century, leading to substantial transformations in the form and content of Arabic poetry. This article aims to conduct a comparative study of modernity in Andalusian and Mahjar literature using a descriptive-analytical method. The results indicate that although there are similarities in some transformations, such as the use of simple and familiar language and melody and the departure from traditional Arabic poetic forms, there are also differences that distinguish the two trends. In Mahjar poetry, there is a philosophical bias and contemplation of human nature and existential truths, whereas Andalusian poetry lacks this depth and profound thought. Overall, it can be said that the modernity of Mahjar poets is deeper and more influential, although Andalusian poets have also made significant contributions in this field.

Keywords: Modernity, Andalusian literature, Mahjar literature, structure, content

To cite this article: Jamal, W; Faiz, M. A: 2024. The Modernism in Andalusian and Mahjar Literature. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 211-224.

License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.

Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 211-224

الحداثة في الأدب الأندلسي و المهجر

پوهندوی دوکتور وحیدالله جمال[1]، پوهنوال محمد عزیز فیض[2]

[1] عضو کادر علمی دیپارتمنت عربی پوهنځی ادبیات و علوم بشری پوهنتون بغلان.

[2] عضو کادر علمی دیپارتمنت عربی پوهنځی زبان و ادبیات پوهنتون تعلیم وتربیه کابل.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله علمی- تحقیق

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۴/۳ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۴/۲۶ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـش

الملخّص

الحركات الأدبية التي نشأت خارج الأراضي العربية، مثل أدب الأندلسي وأدب المهجر، تعدُّ جزءًا هامًا من التطور الأدبي في العالم العربي. يعود أدب الأندلس إلى المدّة من القرن الثامن إلى الخامس عشر الميلادي، في حين يمتد أدب المهجر من نهاية القرن التاسع عشر إلى بدايات القرن العشرين، وقد أدى إلى تحولات كبيرة في هيئة ومحتوى الشعر العربي. تستهدف هذه المقالة دراسة مقارنة لحداثة الأدب الأندلسى والمهجر، باستخدام منهج وصفي تحليلي. تشير النتايج إلى وجود تشابه في بعض التحولات، مثل استخدام لغة بسيطة ومألوفة ولحنها، والابتعاد عن الأشكال الشعرية التقليدية العربية، فإن هناك اختلافات تميز الاتجاهين. في شعر المهجر، يظهر انحياز فلسفي وتأمل في طبيعة الإنسان والحقائق الوجودية، بينما يفتقر شعر الأندلسي إلى هذا العمق والتفكير العميق .بشكل عام، يمكن القول إن الحداثة في شعر شعراء المهجر أكثر عمقًا وتأثيرًا، مع أنّ شعراء الأندلس قد ساهموا بشكل كبير أيضًا في هذا المجال.

الكلمات المفتاحية: الحداثة، أدب الأندلسي، أدب المهجر، الهيكل، المضمون.

استناد: جمال، وحیدالله، فیض، محمد عزیز (۱۴۰۳)، **الحداثة في الأدب الأندلسي و المهجر**، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۲۱۱-۲۲۴) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

المقدّمة

من خلال دراسة تاريخ الأدب العربي في فترتي زمنيتين متميزتين، يظهر لنا نمطًا ملحوظًا من هجرة الكتّاب والشعراء، حيث أصبحوا جزءًا من المجتمع العربي المهاجر إلى أراضٍ أخرى. وقد جرت الهجرة الأولى في القرن الثاني بعد الهجرة، عبرت إلى إسبانيا التي حكمها المسلمون وأطلقوا عليها اسم "الأندلس"، حيث استمر حكم المسلمين فيها حتى نهاية القرن التاسع. وفي هذا السياق، نشأ أدب في تلك الأرض يُمكن تسميته، لأسباب مختلفة، "أدب المهجر". ورغم أن لغته وشعره وثقافته حملت تأثيرات شرقية، وكان شعراؤه وكتّابه متصلين بأصولهم، إلا أن هناك علامات على الابتكار وروح تنافسية في هذا الأدب. يشبه ذلك الأدب المهجر المعاصر الذي لا يزال يحافظ على روابطه مع وطنه، على الرغم من أن شعراء وكتّاب تلك الأرض أصبحوا أصليين في فترات لاحقة. هذين الاتجاهين الأدبيين، بغض النظر عن مدتهما، تمكنا، بعد فترة انتقالية من التقليد، من تحقيق ابتكارات في هياكل وعناصر الشعر الداخلية".

الهجرة الثانية، التي جرت في أواخر القرن التاسع عشر الميلادي، وشملت القارة الأمريكية، وبشكل خاص الولايات المتحدة، البرازيل، الأرجنتين، والمكسيك، كانت نتيجة لتأثير عدة عوامل منها السياسية، والثقافية، والاقتصادية (عبد الدايم، ١٩٩٣: ٢٣). هذه الهجرة أحدثت تحولًا كبيرًا في مسار الأدب العربي، حيث نجح الأدب العربي في توجيه نفسه نحو معايير الأدب الغربي، وفي بعض الحالات، التنافس معه (أصلاني، ٢٠٠٥: ٦٧). بصفة عامة، استطاع شعراء وكتّاب الأندلس والمهجر أن يتركوا بصماتهم وتأثيرهم البارز على تقدم الأدب العربي من خلال تطوراتهم وابتكاراتهم. ويُعَدّان هذان الاتجاهان الأدبيان حركتين متقدمتين ساهمتا في إثراء المشهد الأدبي العربي.

في هذا السياق، تم بذل جهود لتحليل جوانب الحداثة في الأدب الأندلسي المهجر، من خلال دراسة عملية لفحص هذين الأدبين. يتم تسليط الضوء على تأثيرهما وموقفهما في تشكيل التطورات والمسار الذي اتخذه الأدب العربي. لذا، يُطرَح الأسئلة الرئيسية في هذا البحث كالتالي:

ما هي التجليات الحداثية في الأدب الأندلسي والأدب المهجر؟ وكيف تختلف خصائص شعر الأندلسي والشعر المهجر عن بعضها البعض؟

يتعين توضيح أن تأثير هاتين الحركتين يعتبر ذو أهمية بارزة في سياقيهما الزماني والمكاني. لذا، يهدف هذا المقال إلى التحقيق والتحليل والتقييم لظواهر الحداثة في الشعر الأندلس والشعر المهجر، بهدف الحصول على رؤية واضحة حول مكانة الشعر ودور الشعراء المهاجرين، وتأثيرهم على الشعر العربي.

يُشير أن البحوث التي أُجريت في هذا المجال غالبًا ما تكون منفصلة، كما في أعمال "تاريخ الأدب العربي" لمصطفى صادق الرافعي و"تاريخ الأدب العربي" لحنا الفاخوري. كما يمكن الاطلاع على أعمال تحليلية مختلفة لفحص الشعر المهاجر بشكل منفصل، مثل "قصة الأدب المهاجر" لمحمد عبد المنعم خفاجي و"الشعر العربي في المهجر"

لإحسان عباس ويوسف نجم. كما أُلِّفَت أيضًا أعمال مستقلة حول الشعر الأندلسي، مثل "الأدب الأندلسي من الفتح حتى سقوط الخلافة" لأحمد هيكل، و" النَّظْرَة على الثقافة والأدب العرب في الأندلسي" لكمال موسوي. ويُشير إلى الأعمال المنفصلة مثل "التطور والتجديد في الشعر الأندلسي" لمحمد بيومي، وتوجد رسائل جامعية مثل "التجديد في مواضيع الشعر الأندلسي" في جامعة كربلاء. وفي هذا السياق، يهدف هذا المقال، في التعبير عن جوانب الحداثة في هاتين الحركتين الأدبيتين، إلى تقديم تحليل مقارن للشعر الأندلسي والمهجر.

۲. البحث والتحليل

۲–۱. اسباب الحداثة في الأدب الأندلسي و المهجر

تشكلت الحركات الأدبية في الأندلس ومجتمع الشعراء المهجر تحت تأثير عدة عوامل، بعضها مشترك بين الحركتين. تشمل هذه العوامل الروح الحداثية للشعراء وإعادة تقييم النظام الشعري القديم، وحنينًا للوطن الأم، وتأثير الأدب في أراض جديدة (أوروبا وأمريكا). بشكل عام، يمكن تصوير ظهور المواضيع الأندلسية والحداثة في شعر المهجر بسبب التفاعل بين اللغة والثقافة مع اللغة اللاتينية (في أوروبا وأمريكا)، مما يشير إلى اندماج بين العناصر الشرقية والغربية، يمكن أيضًا تصفية التحول الأدبي في الأندلسي والحداثة شعرائها إلى دوافع أخرى. على سبيل المثال، الاهتمام الذي أوليه الحكام والأمراء للشعر، وتشجيع الشعراء، والتقدم الفكري والثقافي بين الناس والحكام، والتنافس مع بغداد وشعراء العصر العباسي، فضلاً عن اهتمام الجمهور بالأدب، كلها لعبت أدوارًا حاسمة في تشكيل المنظر الأدبي. (هيكل، ۲۰۱۰: ۳٦)

بالنسبة إلى الدوافع وراء الحداثية في الأدب المهجر، يمكن الإشارة إلى الحياة في بيئة اجتماعية جديدة، وفهم التقابل بين المادية في الغرب والروحانية في الشرق، والتقدم العلمي في الغرب (أنس، ۱۹٦۷: ۵۳)، والفجوة الثقافية بين الوطن الجديد والسابق، وظروف غير متساوية في الأراضي العربية، واستبداد حكومة العثمانيين، وكمية كبيرة من الألم والمعاناة (عزمي، ۱۹۷۰: ۹)، بالإضافة إلى الإيمان بحرية الفكر والعمل، والميول الفلسفية و إضافةً إلى ذلك، يسهم التقاطع الثقافي بين الوطن الجديد والوطن الأصلي في توجيه الكتّاب نحو تجارب الحداثة. الفجوة الثقافية والاختلافات الثقافية تحفّزهم على استكشاف هويتهم الجديدة وتجاربهم الفريدة في بيئة غير مألوفة. وفي ظل الظروف الاقتصادية والاجتماعية الصعبة في الأراضي العربية، يعكس الشعراء المهجر في أعمالهم مدى الألم والمعاناة التي ترافق التجربة الهجرية. وتضاف إلى هذه الدوافع الاجتماعية والثقافية، الدوافع الفلسفية، حيث يؤمن الشعراء بحرية الفكر والعمل، ويسعون إلى تجسيد آرائهم ومعتقداتهم بشكل يعكس التطورات الفلسفية الحديثة. يتجلى هذا في استمرار البحث عن وسائل التعبير الفني الحديثة مثل القصيدة النثرية والتجارب اللغوية المبتكرة.

يظهر أن الشعراء والكتّاب في المهجر وفي الأندلس قد استلهموا دوافعهم من التحولات الاجتماعية والثقافية، وتبنوا مفاهيم الحداثة كرد فعل على تلك التحديات. يعكس الشعر المهاجر والأندلسي بوضوح تلك الرؤى المتجددة والتحولات الفكرية التي حدثت في العلاقة بين الشرق والغرب. تنبع هذه الدوافع من الحاجة إلى التعبير عن التجارب الفريدة والتحديات التي واجهها الأفراد في بيئات جديدة. يستخدم الشعراء لغتهم بشكل إبداعي ليعبروا عن التقاطع الثقافي والمشهد الاجتماعي الذي يميز حياتهم. يعتبرون الحداثة وسيلة لتحديث الأساليب الأدبية التقليدية وتجديد رؤى العالم. في هذا السياق، يُظهر الشعراء قدرة على استخدام اللغة كأداة فنية لاستكشاف وتجسيد التناقضات والتحولات التي تحدث في المجتمعات المهاجرة والأندلسية. تعتبر مفاهيم الحداثة مصدر إلهام يعزز تجسيد الهويات المعقدة والتفاعلات الثقافية الديناميكية بين الشرق والغرب. وبهذه الطريقة، يصبح الشعر المهاجر والأندلسي مساحة فنية تجسد التنوع والابتكار، مشيرًا إلى أنه ليس فقط وسيلة للتعبير الشخصي، ولكن أيضًا وسيلة لفتح نوافذ التفاهم والتسامح بين الثقافات المختلفة.

٢-١-١. الحداثة فى الأدب الأندلسي

٢-١-١-١. من الناحية اللغوية والبنية

في مرحلة الحداثة، استخدم الشعر الأندلسي كلماتٍ بسيطة وأنيقة، حيث قام الشعراء بتجنب كلمات غامضة وعبّروا عن مضمونهم بطريقة مباشرة للغاية. إضافة إلى ذلك، أولوا اهتمامًا أكبر لترتيب الكلمات ليعبروا عن أفكارهم بشكل فعّال. كما كانوا يستخدمون بندرة الكلمات غير العربية، مثل الفارسية والهندية واليونانية، بما يعزز تنوع لُغَوي وثقافي في أعمالهم. (البستاني، ١٩٦٥: ٣٨)

في مجال موسيقى الشعر الأندلسي، نجد أيضًا عناصر الحداثة. في الحقيقة، "الموشحات"، التي تُعَدّ رمزًا للروح الحداثية في شعر الأندلسي، نشأت بفضل الخصائص الموسيقية الفريدة التي تتمتع بها. كانت كتابة الأغاني وغناء القصائد من بين الأسباب التي دعمت كتابة الشعر، حيث قام الأندلسيون بابتكار "الموشحات" لغناء قصائدهم وخلقوا لها لحنًا؛ فكانوا يلحنونها ويغنونها. (الرافعي، ٢٠٠٥: الجزء ٣، ص ١٩٧) كانت الموشحات تعكس الابتكار والتنوع في الفن الموسيقي، وقدمت قناعة جديدة ومتنوعة لتعبير الشعراء عن مشاعرهم وأفكارهم. (ابن سناء الملك، ٣٨) يُظهر هذا الجانب الفني للشعر الأندلسي تداخلًا مثيرًا بين الأدب والفنون الأخرى، مما يعزز التجربة الثقافية والفنية الشاملة. وكانت الموشحات تُعَدّ ظاهرة جديدة في الشعر العربي من حيث الوزن والقافية. في القديم، كان شعراء العرب يكتبون قصائدهم على وزن واحد، وكان "الرجز" هو الاستثناء الوحيد من هذه القاعدة. يقول ابن خلدون في مقدمته حول نشوء الموشحات: "عندما ازداد شعر الأندلسي وتطور إلى ذروته، أبدع الشعراء الأندلسيون شكلًا جديدًا من الفن يُسمى "الموشحة".(ابن خلدون، ١٩٩٢: ٨٨٢) بدلاً من الالتزام بالوزن الواحد، برزت الموشحات بتنوعها

وتطوّرها في استخدام الأوزان المختلفة، مما أعطى للشعر فرصة للتعبير بأساليب أكثر إبداعًا وتنوعًا. كما كان لديها تأثير كبير على القافية، حيث استحدثت قواعد جديدة تفتح المجال للابتكار والتجديد في الشكل الشعري. بهذه الطريقة، أضافت الموشحات بعدًا جديدًا إلى المشهد الأدبي، تجربة فريدة في تطوير الشعر العربي، مما يظهر الرغبة القوية لدى الشعراء الأندلسيين في استكشاف وتطوير أشكال فنية جديدة وحديثة.

مرت الموشحات بمراحل متعددة في مسيرتها حتى وصلت في النهاية، وفقًا لفلسفة نشوئها، إلى التغني وتحقيق ذروة الابتكار. وفي هذا السياق، يشير الفاخوري إلى أن "طبيعة كتابة الموشحات للغناء، تُلزم بالخروج عن قواعد اللغة" (الفاخوري، ١٣٨٥: ٨١٤). ومن المهم أيضًا أن نذكر أنه في سياق الشعر "الزجل"، نرى أيضًا خروجًا عن قواعد اللغة والنحو.

هذه الخطوة الجريئة والمبتكرة للشعراء في استخدام «الموشحات» و«الزجل »كانت لتحقيق هدف أساسي، وهو التعبير عن العواطف والمشاعر بشكل أعمق وأكثر تعبيرًا. بتجاوزهم للحدود التقليدية للّغة، حيث نجحوا في خلق لغة شعرية جديدة تظهر التطلعات الفنية والثقافية للمجتمع الأندلسي في تلك الفترة. بعد أن اتبع شعراء الأندلس لفترة طويلة التقليدات الشعرية الشرقية، نجحوا في ترك روابطهم مع تقاليد الشعر السابق وابتكار هيكلية في القصيدة بطريقة تظهر بوضوح في الموشحات.شعراء الأندلس في الفترات المتأخرة من تاريخهم قدموا إبداعات فنية تفوق التوقعات، حيث وصلوا، وفقًا لأحد الباحثين، إلى درجة أنهم، حتى في حالة عدم وجود الدين واللغة وسائر عناصر الهُوِيَّة العربية التي كانت تميزهم، كانوا يتجاوزون فجأة الأوزان القديمة وينكرونها من جذورها، معبرين ببساطة عن مضموناتهم. وفي هذا السياق، يقول ابن شهيد: «لا يوجد للسيبويه في الموشح شيء، ولا توجد لخليل بن أحمد الفراهيدى فيه أي اتجاه». (أحمد، ٢٠١٠: ٢٢) من وجهة نظره، بعد أن مرت الموشحات بمراحلها الخاصة التي اعتمدت على القواعد الصوتية والنحوية واللغوية العربية، طرأ تجديد كامل يتناقض تمامًا مع قواعد سيبويه النحوية وقضايا خليل اللغوية. ووفقًا لقول شوقي ضيف، فإن ملحني الموشحات لم يلتزموا بالحفاظ على قافية متساوية، بل كانت القافية ليست وحيدة لديهم، بل كانت متنوعة وتكرر بشكل منتظم بطرق متنوعة. (ضيف، ١٩٦٥: ١١٦) وبناءً على ذلك، يمكننا أيضًا إدراج تنوع القافية ضمن الابتكارات التي قدمها شعراء الأندلسي. تطور الشعر الأندلسي إلى هذا الحد، حيث يتجاوزون القوانين الشعرية التقليدية، يشير إلى تطور فلسفي وفني ملحوظ. استخدامهم للبساطة وتجاوزهم للأوزان القديمة يظهران رغبتهم في التجديد والابتكار، مما جعل شعرهم يصبح لغة حديثة تعبر عن تحولات المجتمع والثقافة في ذك اوت.

من بين جوانب الحداثة الأخرى في الشعر الأندلس، اتسمت بوجود نهج الكتابة السردية في الشعر؛ وهذا يعني أن الشعراء وضعوا سيرة ذاتية لنقل ما أرادوا وصفه .بشكل عام، كان الشعر الأندلسي في مرحلة الحداثة يتميز بخصائص لغوية مختلفة فيما يتعلق بالكلمات، والبنية، والموسيقى، وكان غير مشابه للشعر الشرقي. ويظهر هذا الأمر بشكل طبيعي؛ إذ انفصل الأندلسيون عن التقاليد العربية والبيئة البرية، وكانوا يعيشون في بيئة غير عربية ومتنوعة. ولذلك، في مثل هذا السياق، كان من المتوقع أن تظهر صلابة اللغة بشكل مختلف.

٢-١-١-٢. من ناحية الموضوع والمضمون

كان الأدب الأندلسي يتميز أيضًا بالحداثة في المواضيع والمضمون. كان الشعر الأندلسي يتميز بتخيله الفذ واستخدامه لمفردات جديدة، التي ألهمتهم التحضر الجديد الذي كان له تأثير إلهامي عليهم. روح هذه الأشعار كانت متشابكة مع الطبيعة إلى درجة يمكن اعتبار هذه الأشعار "توقيعًا لطبيعة الأندلسي". (الرافعي، ٢٠٠٥: الجزء ٣، ص ١٩٧)

من بين مظاهر الحداثة في المضمون تأتي ارتباط الشعراء بالبيئة الجديدة التي استقروا فيها. بعد أن وضعوا خطواتهم الأولى، حيث عبروا فيها عن حنينهم إلى وطنهم الأم، فضلوا هذه المرة الأرض الجديدة على وطنهم. (الفاخوري، ١٣٨٥: ٧٩٨) شعراء الأندلس تجنبوا المواضع الشعرية القديمة جانبًا؛ حيث فتح التمدن الجديد لهم آفاقًا أوسع، وكانت للبيئة الجديدة تأثيرًا عميقًا على أعمالهم الفكرية. في مثل هذه البيئة، تأثر إبداعهم الشعري بكل شيء، من عادات وتقاليد للشعوب الأجنبية إلى المباني الفخمة والطبيعة الساحرة.

أعرب شعراء الأندلس، جنبًا إلى جنب مع المفاهيم المذكورة، عن موضوعات أخرى مثل وصف الطبيعة الحية والطبيعة البرية في الأندلسي، الغزل (بستاني، ١٩٦٥: ٤٠)، المديح، الرثاء، والهجاء، وقدموا هذه المواضيع في شكل موشح. وهذا يعني التعبير عن المضامين الكلاسيكية في هيكل جديد، ويعتبر واحدًا من الابتكارات التي يعزوها الشعراء الأندلس.

من الجدير بالذكر أن الموشحات الأندلسية لم تخلو من المواضيع الصوفية، ومحيي الدين ابن عربي (ت. ٦٣٨) وأبو الحسن ششتري (ت. ٦٨٨) من بين الشعراء الذين اشتهروا بتأليف موشحات صوفية. ومع ذلك، نظرًا للاستخدام الواسع للمصطلحات الصوفية في شعر الأفراد مثل ابن عربي، يظهر فهم أبياتهم بشكل عام أمرًا صعبًا مقارنة بغيرها من المواضيع الشعرية. (الكريم، بيتا: ٣٧) الزهد والعبادة أيضًا من بين المواضيع المهمة في الموشحات. قام ابن سناء بتمييز الموشحات التي تم سردها حول موضوع الزهد والعبادة عن غيرها من الأنواع، معتبرًا إياها "كفّارية"

۲–۱–۲. الحداثة في الأدب المهجر

۲–۱–۲–۱. من ناحية المفردات والهياكل

يمكن خلاصة إبداع شعراء المهجر في المفردات والهياكل الشعرية من النِّقَاط التالية:

– الحداثة في الوزن والقافية:عدّ شعراء المهجر، وبشكل خاص في المهجر الشمالي، الوزن والقافية كقيود وتقييدات يجب التخلص منها. في مقاله "لكم لغتكم ولي لغتي"، نفى جبران الأوزان العروضية وألغى ضرورة الشعر والقافية، معتبرًا الشعر أفضل دون هذه القيود (جبران، ۱۳٤۲: ۲۰). وفي رأي ميخائيل نعيمة، يُعَدّ الاعتماد على القافية المستندة إلى وحدة شبيهًا بسلسلة حديدية تقيّد إبداع الشاعر، ولذا يُجدِّر بكسر هذه السلسلة (نعيمة، ۱۹٤٦: ۱۱٦).

إذًا، نشهد على الحداثة في الأوزان والأنغام لدى خليل أحمد الفراهيدي على يد شعراء المهجر. يتميزون باستخدام أوزان متنوعة وقوافي متنوعة، مستبدلين "وحدة القطعة" بـ "وحدة البيت". قصائد إيليا أبو ماضي، مثل "الطلاسم" و "لست أدري"، عدّ أمثلة على هذا النوع. إضافة إلى ذلك، اختار شعراء المهجر أشكالًا أخرى مثل "الشعر المرسل" و "التفعيلة" للتحرر من قيود الأوزان والقوافي التقليدية. يُظهر تمردهم ضد القيود الظاهرية للشعر في النهاية استنتاج حرية تامة من رباط الوزن والقافية. وهذا أدى إلى ظهور شكل جديد من الشعر في الأدب العربي يُعرف بالشعر الحر أو الشعر النثري.

– المقاربة السردية في الشعر: أظهر شعراء المهجر تحت تأثير شعراء الغرب توجهًا نحو المقاربة السردية في الشعر، خاصة في القصائد الطويلة. يُعد قصائد مثل "الشاعر والأمومة" و "الشاعر والملك الحائر" و "حكاية الحال" لإيليا أبو ماضي، و "المواكب" و "أحلام الراعي" لإيلياس فرحات، و "على بساط الريح" و "شعلة العذاب" لفوزي معلوف، و "الأحلام" لشفيق معلوف إشارات بارزة إلى هذا التطور.

– استخدام الرمز: استخدام الرمز في شعر المهجر يتعلق بشكل كبير بعناصر الطبيعة وعالم الحيوانات، كما هو واضح في أمثلة مثل "البلبل السجين" و "التينة الحمقاء" لإيليا أبو ماضي، و "البلبل الساكت" للشاعر الريفي رشيد سليم خوري، وغيرها. يظهر أن استخدام الرموز في شعر المهجر يعزز الروح الرومانسية له، حيث يتم التأثير بشكل كبير من الطبيعة وعناصرها. من جهة أخرى، يبدو أن شعر المهجر يقترب من الشعر الرمزي، حيث يستفيد بشكل وافر من الرموز والأساطير في صوره الشعرية. يستمد شعراء المهجر إلهامهم من هذه الرموز، مما يضيف طابعًا خاصًا وعمقًا إلى قصائدهم.

– وحدة القصيدة: تميل شعراء المهجر إلى الوحدة العضوية والموضوعية في قصائدهم، ويختلفون عن الشعراء الكلاسيكيين الذين عدّ وحدة البيت معيارًا. في عكس ذلك، اختار شعراء المهجر وحدة الأجزاء العضوية في القصيدة،

مما يجعل من تكوينها تركيبة لا يمكن فصلها. يظهر ذلك استمرارية الموضوع والتلاحم بين الأجزاء، حيث يصعب إضافة أو إزالة سطر من القصيدة دون التأثير على الهيكل الشامل.

تتجلى وحدة الموضوع في مجموعات شعراء المهجر، مثل "همس الجفون" لميخائيل نعيمة، و"الخمائل والجداول" لإيليا أبو ماضي، و"العبارات الملتهبة" لإلياس قنصل. يتبنى هؤلاء الشعراء نهجًا يجمع بين اللغة البسيطة والابتعاد عن التعبيرات المعقدة، مما يظهر تحولًا في هيكل الشعر والسعي نحو البساطة والوحدة الفعّالة.

٢-١-٢-٢. من ناحية الموضوع

يمكن خلاصة إبداع شعراء المهجر في موضوع الشعر من النِّقَاط التالية:

-التفرغ للقضايا الإنسانية والاهتمامات الاجتماعية: كان شعراء المهجر يسعون إلى نقل رسالة إنسانية من خلال الشعر، بهدف تنمية الروح وتعزيز الخير والتزام القيم الأخلاقية. قصائد إيليا أبو ماضي، جبران، نسيب عريضة، وميخائيل نعيمة أمثلة رائعة على الأدب الإنساني. يقول ميخائيل نعيمة: "من بين إنجازات حركة جمعية الحروف الأدبية هو أدب إنساني وبشري التي يساهم في تعزيز قيم التسامح والتعاطف والتفاهم بين الناس من مختلف الثقافات والخلفيات".(نعيمة، ١٩٧٢: ٩٧)

-الاتجاهات التأملية: كان لدى شعراء المهجر توجهات نحو وصف الحوارات الداخلية وأسرار الروح البشرية. يتناولون في قصائدهم مواضيع تأملية تسلط الضوء على جوانب عميقة من الحياة الداخلية للإنسان، مثل البحث عن الهوية والمعنى والتواصل مع الذات. يظهر هذا التوجه التأملي تأثير الأفكار الفلسفية والروحانية في شعر المهجر، حيث يسعى الشعراء إلى فهم أعماق الوجود والتعبير عن تجاربهم الروحية من خلال مفردات شعرية متنوعة ورموز غنية .إضافة إلى ذلك، يعتبرون الشعر وسيلة لاستكشاف أبعاد الذات وتفاعلها مع العالم المحيط، مما يمنح قصائدهم طابعًا فلسفيًا وروحانيًا يتجلى في الاستمرارية الفكرية والتأملات العميقة.

-الاتجاهات الفلسفية: الرغبة في الابتعاد عن الطبيعة، الارتفاع نحو عالم غير معروف، تحليل الروح البشرية، والسعي لكشف أسرار الوجود هي من بين الابتكارات المتميزة لدى شعراء المهجر. يظهر الشعراء في قصائدهم هذه الاتجاهات الفلسفية من خلال استخدامهم للغة المتأملة التي تعبر عن تساؤلاتهم العميقة حول الحياة والوجود و يتناولون مفاهيم مثل الحقيقة والجمال والخير، ويستخدمون الشعر كوسيلة لفحص العَلاقة بين الإنسان والكون .الفعل من (تفكيك) القضايا الفلسفية بأسلوب شعري راقٍ، مما يمنح قصائدهم بُعدًا فلسفيًا يلامس أعماق التأمل والفهم الشامل. بهذا الشكل، يضيف شعراء المهجر بُعدًا فلسفيًا إلى إبداعاتهم، حيث يتخذون من الشعر وسيلة لاستكشاف الأسرار الفلسفية.

-حب للطبيعة: الاحتفال بجوانب الطبيعة هو سمة أخرى في شعر المهجر، حيث يتأمل الشعراء في جمال الطبيعة ويعبرون عن تأثيرها على مشاعرهم. ومع ذلك، يظهر جوانب الحداثة في هذا الوصف من خلال استخدام الرمزي والمجاز في تصوير العناصر الطبيعية. يستخدمون الطبيعة كوسيلة للتعبير عن مفاهيم إنسانية عميقة واهتمامات داخلية، مما يعزز الفهم الشامل للواقع والحياة.

-القومية: كانت تجربة النفي وألم الاغتراب إحساسًا مشتركًا بين شعراء المهجر، وهو ما دفعهم إلى تعزيز التضامن والتعاون المتبادل. أسفر هذا التجربة المشتركة عن ظهور اتجاه جديد في الشعر العربي يُعرف بـ "الشعر القومي". في إطار هذا الاتجاه، كتب الشعراء قصائد قوية وثورية تعبر عن ارتباطهم الوثيق بوطنهم وتفاعلهم مع ظاهرة الاستعمار في بلدانهم.

من بين الابتكارات الأخرى في شعر المهجر هو التفرد في التناول الموضوعي لقضايا الحرية والتعبير عنها في القصائد. فقد قام بعض الشعراء بالسعي إلى عدم تقييد أنفسهم في إطار الشعر اللامعي، بل شاركوا في أنشطة تتعلق بالشعر العاطفي. يُظهر ذلك بوضوح في حماسة "بساط الريح" التي كتبها فوزي معلوف، حيث استخدم الشاعر هذه القصيدة كوسيلة للتعبير عن رؤيته للحرية وكرس فيها رغبته في عبور حدود القيود والتحديات. هذا النهج الفريد يبرز التفرد والتجديد في الشعر المهجر ويسلط الضوء على تنوع القضايا التي تشغل تفكير الشعراء في عالمهم الجديد.

۳. المقارنة و التقييم

۳-۱. تجليات المشتركة

كلا التيارين الأدبيين، سواء في الأندلسي أو المهجر، كانا يسعيان إلى تحقيق الحداثة في بنية وجوانب الشعر. مع أنّ رأي الدكتور عبد المنعم خفاجي، الذي يروج فكرة أن الحركة الحديثة في شعر الأندلس كانت أكثر تقدمًا من نظيرتها في شعر المهجر (خفاجي، ۱۹۸۵: ۲۱/۳)، فإنه يبدو أن تأثير وأهمية الحركة الحديثة في شعر المهجر تفوق ذلك بكثير. يُظهر فحص اتجاهات التغيير والتحولات أن الشعر العربي لم يخض في تغييرات جوهرية خلال الفترة التاريخية للأندلس. وربما تكمن أحد الأسباب رئيسية وراء ذلك في عدم التناغم بين شعر الشرق وشعر الأندلسي. في المقابل، كانت هناك مطالب قوية من جانب مجموعات وحركات داخل الأراضي العربية، مثل مدرسة (الديوان وجماعة أبولو)، التي كانت تنادي بضرورة هذه التغييرات ودعمها، مما أضفى على الشعر المهجري عمقًا أكبر وتنوعًا أوسع. وفي سياق النقاش حول التفوق بين الحركتين الأدبيتين، يظهر أن الشعر المهجري قد استفاد بشكل كبير من تلك التحولات والتغييرات، مما جعله يظهر بشكل أفضل تنوع الخلفيات والتأثيرات الثقافية المتنوعة للمجتمعات التي تأتي منها الكتّاب. بالتالي، يمكن القول إن الشعر المهجري كان أكثر قدرة على استيعاب التحولات الثقافية والفنية وترجمتها إلى لغة فنية

تظهر رؤى وتجارب فريدة. مع أنّ أن الأندلس قد شهدت حِقْبَة من الابتكار والريادة الأدبية، إلا أن الشعر المهجري بمظهره الأكثر تنوعًا وعمقًا قد ترك بصمة أكبر في المشهد الأدبي العربي.

تظهر الحداثة في الموسيقى في هاتين الحركتين الأدبيتين، ولا سيما في شعر الأندلس الذي يتباهى بجماليات موسيقية تتجلى من خلال تناغم عناصر الموشحة والموسيقى الداخلية. يجب علينا أن نفهم الحداثة في شعر شعراء المهجر كجزء من تجارِب جديدة في صور شعرية، بما في ذلك قصيدة النثر. وفي مجال شعر المهجر، يظهر الاستمرار في هذا الاتجاه الموسيقي حيث عدّ شعراء المهجر للموسيقى كآلة للتعبير الفني. يتجلى ذلك بشكل خاص في استخدام قصيدة النثر، حيث يمزج الشعراء بين الكلمات بشكل مبتكر يشبه التناغم الصوتي في الموسيقى. تأتي قصائد النثر كتجربة جديدة للشعراء المهجرين لاستكشاف طرق جديدة للتعبير عن أفكارهم ومشاعرهم بطريقة تتيح للقراء استماع نغمات اللغة وتأثيرها الجمالي.

لذا، يمكننا فهم الحداثة في شعر شعراء المهجر كجزء من تجارِب جديدة في صور شعرية، حيث يقومون بتكامل عناصر الموسيقى في كتابة الشعر لتوفير تجارِب فنية تتجاوز الحدود التقليدية وتعزز التفاعل الفني بين اللغة والموسيقى.

هاتان الحركتان، سواء في الأندلسي أو المهجر، تأثرتا بشكل كبير بالأدب القومي في الأرض الجديدة. حيث قام شعراء الأندلسي بابتكار الموشحات تحت تأثير الشعر الأصلي الأندلسي، وكذلك قام شعراء المهجر بامتصاص التأثيرات من الأدب الغربي ومجموعة واسعة من الأدب العالمي. على سبيل المثال، نرى ميلًا نحو فلسفة نيتشه، وشعر وليام بليك، وروحية إيمرسون، وحرية والت ويتمان، وإنجازات الأدب والشعر الأوروبي من فترة النهضة. وبناءً على ذلك، يتمتع شعر المهجر بعمق أكبر وتنوع أوسع في ميدان الابتكار، لدرجة أن بعض الباحثين والشعراء والكتّاب قد اتهموا شعراء المهجر بالتطرف، ووصفوا مدرستهم بمدرسة المتطرفين. إن هذه الأقوال تظهر التحديات التي واجهها الشعر المهجري في تقديم رؤى فنية جديدة ومختلفة، وتفسير تأثيرات الأدب العالمي بطريقة تجسد التنوع والابتكار في مدرسة الشعر هذه.

٣-٢. تجليات المتباينة

قام شعراء المهجر بتجسيد الشعر كأداة للتعبير عن مشكلات المجتمع، حيث ربطوا الشعر بحياة الناس. على سبيل المثال، وفقًا لرؤية ميخائيل نعيمة، يكون الشعر مفيدًا وجميلًا عندما يكون في خدمة الإنسانية، يصوِّر آلام ومشاكل الإنسان ليستفيق ضمير الأفراد الغافلين. نعيمة يرى مهمة الشعر في التعبير عن المشاعر الجارية في الحياة. من جهة أخرى، عدّ شعر الأندلسي أيضًا شعرًا اجتماعيًا، ولكن بفارق أن الشاعر الأندلسي يتحدث دائمًا من منطلق الاستمتاع بالحياة.

يظل شعر الأندلسي، مع أنّ وجود الحداثة في مواضيع الشعر، مرتبطًا بمواضيع تقليدية في الشعر العربي مثل الوصف والمديح. في حين أن شعراء المهجر، خاصة الشماليين، يجعلون من المنفى موضوعًا رئيسة ويستجيبون لنداءاته وأفكاره الداخلية في شعرهم. يظهر شعرهم مرآة لمشاعرهم ورغباتهم الداخلية، بالإضافة إلى استعراض مواضيع اجتماعية واهتمامات زمنهم في الشرق.

لم يكتف شعراء المهجر بتجاوز الأشكال الشعرية والمواضيع التقليدية فقط، بل سعوا أيضاً إلى إقامة مبادئهم الفكرية والعملية ضد القوانين السائدة في الشعر التقليدي. على سبيل المثال، قام ميخائيل نعيمة بتأليف كتب "الغِرْبال" وبعد ذلك "الغِرْبال الجديد" حيث أكد على طابع الزنادقة للوزن والقافية في الشعر. في سياق آخر، عدّ القافية مجرد سلاسل حديدية ويعتقد أن الوقت قد حان لإزالة هذه القيود. يعبر أمين ريحاني في كتابه "أنتم الشعراء" عن الأفكار التافهة والصور الشعرية المسبقة، أو ضرورة الاستلهام من الطبيعة. (ريحاني، ۱۹۸۹: ۳۹) من ناحية أخرى، يفتقد الشعر الأندلسي والحداثات فيه إلى مثل هذا الأسس النظرية.

من خلال الفحوص التي تمت، أصبح واضحًا أن الحداثة في شعر المهجر، إلى حد ما، يستند إلى الحداثة في شعر الأندلسي. ورغم وجود تأثير الحداثة الأندلسية، إلا أن شعراء المهجر قاموا بتطويرها وتعميقها، مما أدى إلى إنشاء أسلوب فريد يعبّر عن تجاربهم وحالتهم الاجتماعية والثقافية. يمكن القول إنهم نجحوا في تحويل هذا التأثير التاريخي إلى إبداع فني يحمل بصماتهم الخاصة، ويظهر تفاعلهم مع التحديات والتغيرات في العالم العربي والغربي.

في شعر المهجر، نشهد توجهات فلسفية؛ لذا، يكون شعر المهجر، من حيث الجوانب الداخلية، أعمق بكثير من شعر الأندلسي. يظهر أن شعراء المهجر لم يقتصروا على التعبير عن المشاعر والأحداث الاجتماعية فقط، بل قاموا أيضًا بالتفكير الفلسفي واستكشاف أبعاد أعمق للوجود البشري والحياة. تجلى ذلك في قصائدهم التي تتناول مواضيع مثل الحرية، والهوية، والوجود، والتفكير في طبيعة الإنسان وغايات وجوده.

هذا التوجه الفلسفي يعزز من تأثير الشعر المهجر ويمنحه عمقًا فكريًا، حيث يتيح للقارئ فهم تفاعل الشاعر مع القضايا الحياتية والفلسفية بشكل أكبر. تحول الشعر المهجر بفضل هذه التوجهات إلى وسيلة لاستكشاف الجوانب الروحية والفكرية للإنسان، مما يمنح القصائد أبعادًا أدبية وفلسفية تميزها في الساحة الأدبية.

٤. نتيجة البحث

كما ذكرت، كانت الحداثة في شعر الأندلس والشعر المهجر تتجلى على مستوى الهيكل والجوانب الداخلية. أحد أبرز التطورات في شعر الأندلسي كان استخدام مفردات بسيطة وأنيقة، وتكامل الموسيقى في الشعر، واعتماد النهج السردي في السرد الشعري، بالإضافة إلى ابتكار شعري جديد يُعرف بـ "الموشحات". كانت هذه التحولات تغييرًا جوهريًا في الأسلوب الشعري العربي، حيث شارك شعراء الأندلس في إحداث تحولات ملحوظة في الهيكل والتعبير. قام شعراء

الأندلسي بتعزيز صور الخيال والتصوير الخيالي في قصائدهم، حيث صوروا معانٍ جديدة تظهر حضارة وجمال الطبيعة الملهمة في الأندلسي. وقد أسفرت هذه التجارِب عن إبداع عدّ فريدًا في تاريخ الشعر العربي، حيث قدموا للقراء تجرِبة شعرية جديدة ومتميزة، مما جعلها تحقق إشادة واسعة وتأثيرًا دائمًا في المشهد الأدبي.

كما ذكرت، كان لشعر المهجر إسهامات بارزة في تطوير هيكل وجوانب الشعر. قام شعراء المهجر، وبشكل خاص الذين ينتمون إلى المناطق الشِّمالية، بتمرد على التقاليد الشعرية القديمة من خلال التخلي عن الوزن والقافية، ودخول أشكال جديدة إلى الشعر العربي. يمكن اعتبار هذا التحول نقطة تحول هامة في تاريخ الشعر العربي. بعد قرون من الهيمنة على مواضيع مثل المديح والتفاخر والرثاء والسخرية، والتقييد بفئات اجتماعية محددة مثل مدح أو نعي الخلفاء والحكام، قدم شعراء المهجر أسلوبًا جديدًا يتناول قضايا متنوعة للناس بلغة بسيطة. تمكن شعراء المهجر من تقديم الشعر بطريقة متنوعة وتحفر اللغة الشعرية بمفردات أكثر بساطة وأسلوبًا أكثر تجاوزًا للقوانين التقليدية. كما قاموا بتوسيع نطاق مواضيعهم ليشملوا فئات مختلفة في المجتمع، مما أتاح لهم التعبير عن قضايا الناس بطريقة أكثر تلاؤمًا مع التحولات الاجتماعية والثقافية في ذلك الوقت.

في شعر المهجر، يظهر تعريف جديد ومختلف للشعر ودور الشاعر بالمقارنة مع الماضي. في هذه الحركة الأدبية، لم يكن وصف الطبيعة هو الغاية رئيسية للشاعر، بل عدّ جوانب الطبيعة رموزًا تُستخدم لنقل مفاهيم وقيم إنسانية عميقة. هذه الرؤية قادت الأدب العربي نحو اتجاه جديد وثري. ونتيجة لذلك، تجاوز الشعر العربي حدود الشعر الغنائي القديم الذي كان يتناول قضايا الأرض والشعب العربي، واتجه نحو توسيعات أدبية إنسانية وعالمية أوسع.

أسهم كل من شعر الأندلس وشعر المهجر بشكل كبير في تطور الشعر العربي. حيث أدخل شعر الأندلس عناصر مبتكرة في هياكل تقليدية، بينما خرج شعر المهجر من القيود القديمة، مقدماً أشكالاً جديدة ومتنوعة لجمهور أوسع. تعكس كل حركة السياق الثقافي والاجتماعي لعصرها، مما ترك أثراً دائماً على الأدب العربي.

المراجع

ابن سناء الملك، (١٩٧٧م)، **دار الطراز في عمل الموشحات**، تحقيق: جودة الركابي، دمشق.

أنس، داود، (١٩٦٧م)، **التجديد فى شعر المهجر**، مصر، المؤسسة المصرية العامة للتأليف و النشر.

أحمد، يونس،(٢٠١٠)، **الحداثة في الشعر المعاصر**، بيروت: دارالفكر

ابن خلدون، عبدالرحمنبن محمد، (١٩٩٢م)، **مقدمة ابن خلدون**، تحقيق: ا.م. كاترمير، بيروت، مكتبة لبنان.

البستانى، بطرس، (١٩٦٥م)، **أدباء العرب**، الطبعة الأولى، بيروت، دار نظير عبود.

جبران، خلي لجبران، (د.ت)، **المجموعة الكاملة لمؤلفات جبران خليل جبران**، تق ديم و إشراف: ميخائيل نعيمة، بيروت، دار صادر.

خفاجى، محمد عبدالمنعم، (١٩٨٥م)، **دراسات فى الأدب العربى الحديث و مدارسه**، الطبعة الأولى، القاهرة، دارالمعارف.

الرافعي، مصطفى صادق، (٢٠٠٥م)، **تاريخ آداب العرب**، بيروت، دارالكتاب العربى.

ريحاني، أمين، (١٩٨٩م)، **أنتم الشعراء**، الطبعة الرابعة، بيروت، دارالجيل.

ضيف، شوقى، (١٩٦٥م)، **الشعر الغنائي في الأمصار الإسلامية**، الطبعة الخامسة، القاهرة، دارالمعارف.

عبدالدايم، صابر، (١٩٩٣م)، **أدب المهجر**، الطبعة الأولى، القاهرة، دارالمعارف.

عزمي، خالص، (١٩٧٠م)، **حكاية الأدب العربي المعاصر**، بغداد، مكتب دارالقلم للتوزيع.

الفاخورى، حنا، (١٣٨٥)، **تاريخ الأدب العربى**، الطبعة الرابعة، توس.

الكريم، مصطفى عوض، (د.ت)، **فن التوشيح**، بيروت، المكتبة العلمية.

نعيمه، ميخائيل، (١٩٤٦م)، **الغربال**، بيروت، دارالمعارف، الطبعة الأولى.

_____، (١٩٧٢م)، **الغربال الجديد**، بيروت، مؤسسة نوفل.

هيكل، أحمد، (٢٠١٠م)، **الأدب الأندلسي من الفتح حتى سقوط الخلافة**، القاهرة، دار غر

Baghlan University Academic
Research Journal
https://baghlan.edu.af / Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 225-242

The Histocal Baground and Ethnic Formation of the Uzbeks in Afghanistan

Qamaruddin Sharifi
Department of Uzbek, Literature and Humanities Faculty, Baghlan University, Afghanistan.

Corresponding Author: Qamaruddin Sharifi, **E-mail address**: sharifi.g69@gmail.com

Article Info

Article Type:
Review Article

Article History:

Received:
26, May, 2024

Revised 10, June, 2024

Accepted:
17, July, 2024

Published:4, September, 2024

ABSTRACT

The historical presence of Uzbek people in Afghanistan and the Transoxiana region has been a long and intricate process. Among the significant ethnic groups in Afghanistan, Turks hold a prominent position, encompassing various tribes such as Uzbeks, Turkmens, Kyrgyz,Uyghurs, Kazakhs, Afshar, Aimaqs, Qizilbash, and others. Scholars have categorized the Uzbek tribe into three primary groups:1. Sarts 2. Turks of Transoxiana 3. Uzbek desert travelers. Regardless, the Uzbek people predominantly inhabit the central provinces, as well as the northern, eastern, northeastern, and northwestern regions of Afghanistan. The methodology employed in this study involved utilizing library resources to gather information from various books, which was then analyzed by the writer. The primary aim of this research was to explore the Uzbek people, delve into the residential history of Uzbeks in Afghanistan, and examine their customs and traditions.

Keywords: Afghanistan ,Clan ,Uzbeks ,Turks and History

To cite this article: Sharifi, Q: 2024. The histocal baground and ethnic formation of the Uzbeks in Afghanistan. Baghlan University Academic Research Journal, Vol. 12, Issue. 2, Serial No. 35 - Spring – Summer (2024), 225-242.
License: RCTD – GNJR – 0018 - 23.
Publisher: University of Baghlan

د بغلان پوهنتون علمي او څېړنيزه مجله
مجله علمی ـ تحقیقی پوهنتون بغلان
https://baghlan.edu.af / Vol 12. Issue. 2, Serial No. 35 (2024) 225-242

افغانستان اوزبېك لر اتنیکی نینگ شکللەنیشی و تاریخی کېلیب چقیشی

پوهنیار قمرالدین شریفی

عضو کادر علمی دیپارتمنت اوزبېکی پوهنځی ادبیات و علوم بشری پوهنتون بغلان.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله مروری

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۳/۶ هـش

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۲۱ هـش

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۴/۲۷ هـش

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۰۶/۱۴ هـش

قیسقرتمه

افغانستان و ماوراءالنهرده اوزبېکی اوزلوسی نینگ اتنیکی شکللەنیشی و تاریخی ایلدیز لری اوزاق دور لردن بیری بۆیۆک مساله گه ایلەنیب کېلماقده. عزیز اولکهمیزده تۆرلی اوروغلر و اوزلوس‌لردن بیری هم تۆرک اوزلوسی بۆلگن. جمله دن: اوزبېکلر، ترکمن‌لر، قیرغیزلر، اوئیغورلر، قزاق‌لر، افشارلر، ایماق‌لر، قیزیلباش‌لر و باشقه لردن سنَله دی. اوزلر بۆ اولکه ده اوتگن زمانلردن بۆیان تیریکچیلیک قیله دیلر. بیلیمدان‌لر اوزبېك‌لر نینگ اتنیکی شکللەنیشی نی اوچته قوییده‌گی گروه‌لرگه بۆلگنلر:
۱-سارت‌لر، ۲- ماوراء الهنر تۆرک‌لری، ۳-کۆچمنچی و دللەچی اوزبېك‌لر. هرحالده، اوزبېك اوروغ‌لر افغانستان ده کۆپینچه شمال، کۆنچیغر، شمالی کۆنچیغر و شمالی کۆن باتر، ولایت‌لر اوزته و چیت‌لریده یشیدیلر. تحقیق موضوع سی افغانستان اوزبېکلر اتنیکی شکللەنیشی و تاریخیکېلیب چیقیشی مساله سی بولیب ٬هدفیمیز ایسه اولر نینگ افغانستانده ایرلشیش موضوع‌لریگه باغلیق بۆلیب همده تحقیق یوللری کتاب‌لردن فایده‌لنیش و تحقیق معیار لریدن اونیملی ایش آلیب باریش دیر.

اساسی سۆزلر: افغانستان، اوزبېك، اوروغ، تاریخ وتۆرک.

استناد: شریفی، قمرالدین. (۱۴۰۳)، افغانستان اوزبېك لر اتنیکی نینگ شکللەنیشی و تاریخی کېلیب چقیشی، مجله علمی-تحقیقی پوهنتون بغلان، شماره۲، بهار و تابستان(۱۴۰۳)، شماره مسلسل ۳۵، دور۱۲. (۲۲۵-۲۴۲) .
ناشر: پوهنتون بغلان.

کیریش

عزیز اولکەمیز افغانستانده، تـؤرلی اؤروغ و قوملردن تشکیل تاپیپ وبـؤقوملر وگروه لردن بیری هم اؤزبېك‌لر بـؤلگن، که اؤزیگه اتاقلی و تـؤرلی تاریخی، فرهنگی، اقتصادی جهتدن اؤزاق زمانلردن بـؤیان تریکچیلیک قیلیب کېلماقده‌لر. اوتگن پیتلردن بـؤیان، سیاسی، اقتصادی کتّه و کیچیک تاریخی واقعه‌لر بیلن تقدیرلری چرمشیب و بیرگه همّت و باترلیک بیلن اؤز اېرکین‌لیکلرینی آلیب برچه مملکت نینگ ملی، ناموس وتـؤپراقیدن بیرگه لیکده دفاع قیلیب کېلگنلر. عینی شرایطده اؤلکه میزنینگ تـؤرلی اؤروغ و اتنیکلری اقتصادی و اجتماعی تیریکچیلیگی نینگ تـؤزه تیشیده سبب بـؤلگن تاریخ اؤزاق فرهنگی و اقتصادی کوچ و باتـؤرلیکلر اؤلر نینگ اؤرته سیده آز و کـؤپ کـؤزگه کـؤرینرلی دیر.

عزیز اؤلکه میزده تـؤرلی اؤرغ واؤلوسلردن بیری هم تـؤرک اؤلوسی دیر که جمله دن: اؤزبېکلر، ترکمنلر، قیرغیزلر، اؤیغورلر، قزاقلر، افشارلر، ایماق‌لر، قیزیلباش‌لر و باشقه‌لردن عبارت بولگن. اؤلر بـؤمملکت ده جـؤده اؤتگن زماندن بـؤیان تیریکچیلیک قیلماقده‌لر. اؤشبو مقاله‌ده بـؤلرنینگ برچه سینی علمی تېکشیریشی و تحقیقی یـؤلی بیلن بـؤ بیزگه سغدیرش گه مناسب بـؤلمگه‌نی اؤچون قیسقه و عمومی معلومات اؤزبېك اؤلوسی نینگ اتنیکی شکللەنشی و تاریخی ایلدیزی تـؤغریسیده اؤرته آسیاده خصوصاً عزیز مملکت یمیز افغانستان گه حرمتلی اؤقووچیلرنینگ اختیاریگه قرار بېره‌میز.

بارتولد نینگ نظریه سیگه کـؤره، تـؤرک خانلری بـؤ عصرده اؤرته آسیانی برچه یېرلرینی اؤزقولی نینگ آستیگه آلیب کېلگن ایکنلر. ایتیش بـؤکه، غربی تـؤرک‌لر(توکیوهای غربی) خاقانلیگی اؤرته آسیانینگ شمال شرقیده، کـؤپینچه تـؤرک اؤروغ‌لرنینگ ماوراءالنهر و افغانستان‌گه کېلیب شکللەنشینی کـؤرسته دی. یاکوبوفسکی روسی بیلیمدان نینگ ایتیشیچه، تـؤرلی تـؤرک اؤروغ‌لرنینگ کېلیشی عاملی ویېرلشیش لری، تـؤرک امپراطورلیگی وجودگه کېلیشگه سبب بـؤله دی، بـؤ امپراطورلیک‌لر جمله دن: غزنوی‌لر، سلجوقی‌لر، خوارزمشاهی‌لر، تیموری‌لر، شیبانی‌لر، و باشقه‌لر بـؤ منطقه‌لرده کېلیشلرینی دوام بېرگن دیلر. شـؤنده‌ی سلطان محمودغزنوی نینگ پیتیده بـؤیـؤک تـؤرک اؤلوس‌لریدن بیری اؤغوز اؤلوسی دیر، که بـؤلر آمو دریا نینگ شمال وجنوبیده تیریکچیلیک‌نی اؤزلریگه اختیار قیلگنلر، اؤلر کېینچه بیرگه بـؤلیب بـؤیـؤک سلجوقی‌لر دولتی نینگ شکللەنیشیگه سبب بـؤله دیلر اؤلر اؤزحکومتی نی خراسان، ایران، عراق وکیچیک آسیاگچه کېنگه‌یتیریب حکومت قیلدیلر. بیلیمدانلر اؤزبېکلرنینگ اتنیکی شکللەنیشی نی اؤچته قـؤییده‌گی گروه‌لرگه بولگنلر: ۱-سارت‌لر، ۲- ماوراء الهنر تـؤرک‌لری، ۳- کـؤچمنچیلر.

بیرینچی گروه سارت‌لر گروه‌سی دیر، بـۆ گروه‌لرنی یېتیم (برده) آلووچی دیدیلر، که اېسکی ایللر (سغدی‌لر و خوارزمی‌لر) و قرلق و چیگل اۆروغ‌لری دیر، ملیت شکلیگه شکلّه‌نیب وجودگه کېله دیلر. بـۆ گروه‌لرنینگ اۆرته‌سیده‌گی یشووچی‌لرنی بیر قسمی شهر یشووچی‌لردن بـۆلیب، اۆروغ‌لر اۆرته‌سیده قانلیق مناسبات‌لر اۆرته‌گه‌کېلیب، اۆلر سېکین–سېکین ضعیف بـۆلیب، اۆرته‌دن کېتگن لر. بـۆ اتنیک‌لر نینگ میلادی اۆن آلتینچی عصرگچه عموماً تـۆرک دیگن دیر. اۆن آلتینچی عصردن کېین هم ایریم‌لری شهرلرگه تیریکچیلیک قیله‌دیلر، بـۆلر نی «سارت» دېب اتهیدیلر.

ایککینچی ماوراء النهر گروه‌سی تـۆرک‌لر بولگن، بـۆ گروه اۆزبېك ملیتی نینگ شکلله‌نتیروچی اتنیکی نی ماوراءالنهر تـۆرک‌لری دېب یاد قیله‌دیلر. بـۆ اۆروغ‌لر جمله دن: برلاس، مغول، کلته‌تای، کینه‌گس، چیناز، تـۆرک و بایاوت‌لرنی اۆز ایچیگه آله‌دی که اساساً ماوراءالنهر و افغانستان نینگ شمالیده یېرلشگن دیر.

اوچینچی کـۆچمنچیلر و دللـه‌چی گروه‌سی اۆزبېك‌لر دیر، اۆزبېك‌لر نینگ اتنیکینی؛ کـۆچمنچی اۆزبېك‌لر شکلله‌نتیره‌دی بـۆ لر شیبانی خان بیلن ماوراءالنهر و خراسان(افغانستان) گه کېلدیلر. بـۆ گروه‌لر اۆزبېك اتنیک‌لر نینگ کېلیشنی جوده هم کـۆپراق قلیدیلر.

حاضرده، افغانستان اۆزبېك‌لر نینگ اۆرته‌سیده، خصوصاً شهرلرده یشووچی اۆزبېکلرنینگ اۆروغینی مناسباتی وتېگیشلیك‌لری بیر-بیرلرینی اۆرته سیدن کېتگن اۆلر بیلمه‌یدیلر قیسی اۆروغ یاقبیله گه تېگیشلی بـۆلگنلر. ایریم منطقه لرده، کـۆپینچه قیشلاق‌لر و تاغلیک(کوهستانی) یېرلرده جملهدن: بدخشان، تخار، قندوز، بغلان، بلخ، فاریاب، سرپل و سمنگان ولایتلری نینگ قیشلاق و قیشلاق‌لریده اۆروغ و قبیله آتیده هنوز هم انیق آت تـۆتیله دی.

حاضرگی تحقیق نینگ اهمیتی فقط‌گینه اۆزبېك‌لر تـۆغرسیده‌اېمس، بلکه اۆزبېك‌لرنینگ افغانستانگه کېلیشی و اۆروغ‌لرینی باشقه اۆروغ‌لر بیلن مناسبت‌لری اېسکی پیت‌لردن بـۆیان، سیاسی و اقتصادی و کتّه و کیچیک تاریخی واقعه‌لر بیلن تقدیرلری اۆره‌لیب و بیرگه همّت و باترلیک بیلن اۆز اېرکین لیک‌لرینی آلیب برچه مملکت نینگ ملی، ناموس و توپراقیدن بیرگه دفاع قیلیب کېلگن‌لر. عینی شرایطده اۆلکه‌میز نینگ مختلف اۆروغ و اتنیک‌لری اقتصادی و اجتماعی تیریکچیلیگی نینگ تـۆزه‌تیشیده سبب بـۆلگن تاریخ اوزاق مدت فرهنگی و اقتصادی کـۆچ و باتـۆرلیک‌لر اۆلر نینگ اۆرته سیده آز و کـۆپ معیین دیر. انیقراغی بۆ مقاله‌ده اۆزبېك اۆروغ‌لر قوانچی و افتخاری حیاتی تېکشیریله دی.

تحقیق اونگی؛ اۆزبېك اۆروغ‌لر نینگ توغرسیده‌سناق‌سیز کتاب‌لر و مقاله‌لر اېسکی و حاضرگی یازووچی‌لر ایریم مملکت‌لر ده جمله‌دن: روسیه، ترکیه، آذربایجان، ایران، افغانستان، اۆزبېکستان، تاجیکستان، قزاقستان قیرغیزستان یازیب کېلگن‌لر و بۆ مملکت‌لر نینگ کتاب‌لر،

مجلەلر و کونلیک‌لریده ترقَتیشگن دیر و حاضر هم دوامی بار دیر. شۏ جهتدن بۏتوغریده تحقیقی ایش آلیب باریله دیگن بحث افغانستان اۏزبېکلر اتنیکی نینگ شکللەنیشی و تاریخی کېلیب چقیشی دیر.

اساسی سوراق بوزمینه ده اۏزبېك‌لر نینگ افغانستانگه قندەی بۏلیب کېلیشی؟ اۏزبېك‌لر قیسی تماندن کېلگن‌لر؟ اۏزبېك‌لر قنچه اۏروغ‌لر نی اۏزیگه آله دی؟ دانشمندلر اۏزبېك‌لر نینگ اتنیکی شکللەنیشی نی گروەلرگه بۏلگن دیر؟

معلوم بۏلیشیچه، تۏرک‌لر برچەسی اویی گه اۏلتۏرمس اېدیلر، بلکه ایریم بۏلوملری کته کېنت(شهر)لرنی اساسی نینگ قۏییب، تیریکچیلیک قیلگنلر. اۏلر یاز(تابستان) موسومی‌ده ییلاق‌لرگه قرەب بارر ایکن. بۏعنعنات و رسم و رواج‌لر افغانستان نینگ ایریم تۏرک اۏلوس‌لرنینگ اۏرتەسیده جملەدن: سرپل، فاریاب، تخار، قندوز و شبرغان ولایت‌لریده هنوز هم بار دیر؛ مثلاً: سرپل ولاتی‌ده کۏپینچه خلق‌لر یاز موسومی گه باغ و ییلاقی(یۏرت) یېرلرده کۏچیب باریب یشەیدی، و کۏز موسومی نینگ اۏرتەلریده قَیتەدن کېنت یا شهرگه کۏچیب کېلەدیلر(یارقین، ۱۳۹۲: ۱۷).

هرحالده، بیز بۏ کۏچمنچیلیک نی ماوراءالنهر و افغانستان ده تعقیب قیلەمیز و اۏلرنی تۏرک اتنیکی نینگ شکللەنیشی و تاریخی کېلیب چیقشی نی بۏ محلەلرده ارتباط بېرسک بۏله دی(یارقین، ۱۳۹۲: ۲۹). افغانستان اۏزبېك‌لر اتنیکی نینگ شکللەنیشی و تاریخی کېلیب چقیشی باشلەنیشده اېسکی بیلیمدانلر و تحقیقچی‌لر دن بیری چین تحقیقچی‌سی دیر که اۏلر تانیشگن: تۏرک اۏلوس‌لرنینگ مهم و اساسی باشلەنیشینی «هیونگ‌ـنو»(Hiong-nu)لر تشکیل بېرەدی. «هیونگ‌ـنو»لر یا «هون» (Hun)لر تۏرک اۏروغ‌لرنینگ اېنگ اۏلوسیدن بیری سنلەدی. بۏ اۏروغ‌لرنینگ رومی و هندی بیلیمدانلر هم شۏ آتگه مشخص قیلگن دیر، و کۏپ مدت دن بۏیان چینی‌لر، دېمك میلاد مسیح دن ایلگری سکیزینچی و تۏقیزینچی عصرلرده (ایکّی یَریم مینگ ییل بۏگون دن ایلگری) «هیونگ‌ـنو» لر نی «هیون‌ـنو» (Hion-nu) آتی‌گه و اۏندن ایلگری «هیون‌ـیو» (Hion-yu) آتی‌گه معلوم و معیین دیر(گروسه، ۱۳۵۳: ۵٦-۵۷).

شۏندەی «سوماتەسین» (Suma-Ta-Sin) چینی بیلیمدان نینگ یازیشیچه، میلاد دن ایلگری اۏچینچی عصرنینگ ایکّینچی یریمیده «هیونگ‌ـنو»لر بیرگەلیک و متحد نیروی بۏلیب که اۏلرگه «چان‌ـیو» (Chan-yu) دیگن کیشی باشلیک (رهبری) قیلەدی. اۏلر نینگ تۏرغون تیریکچیلیک قیلەدیگن منطقەلری اۏرخون علیا(Urkhun)ده ایکن دیر، دېمك شۏ تاغ یۏرتی‌ده قراقروم تۏزەتیب پایتختی تنله دی.

«هیونگ‌ـنو» سـؤز نینگ معنی سی صحراچی(صحرانورد) و دللـه‌چی(بیابان نورد) اؤلوسی دن دیر. (اپسکی یونان بیلیمدانی) هرودت بـؤ گوشت ییوچی و سوت ایچووچی و آت ییموچی اؤروغ‌لر نینگ «سیس» یاساکائیه، دېگن و رومی‌لر هم «هون» دېب مسمی قیلگن دیر. بنی اعمام نینگ ایتیشیچه؛ بـؤ اؤروغ‌لر «هون» و «لان» دېگن دیر کھ اروپاگھ قره ب بارگن و ییموچیلیکّھ شهرت قازانگن دیر. اؤلر نینگ قالگنلری بـؤگـؤن گه هم ییموچی(سواری) دییله دی. اؤلر نینگ باتـؤرلیگی، شهامت‌لیگی، یـؤتـؤق لیگی وفاتح لیگ‌لری برچه یېرلرگه شهرت تاپگن دیر(یارقین، ۱۳۹۲: ۱۴). اؤشبو بیلیمدان نینگ نظریه‌سیگه کـؤره؛ «هنو» لر تـؤران زمین ییموچی‌لردن ایکنلیگی سیر دریا یاسیحون نینگ تیمورقازیق(شمالی) دشت‌لریگه یشه‌یدی و اؤلر نینگ یانیگه یـؤقاری قسمتی ده تاتار اؤروغی هم یشه‌گن ایکنلر(یارقین، ۱۳۹۲: ۱۵).

معلوم بـؤلیشیچه، تـؤرک‌لر برچه‌سی اوی‌گه اؤلتـؤرمس اېدیلر، بلکه ایریم بـؤلوم‌لری اؤلوغ کېنت (شهر)لرنی اساسی نینگ قـؤییب، تیریکچیلیک قیلگن ایکن. و فقط یاز(تابستان) موسومی‌ده ییلاق‌لر گه قره‌ب بارر ایکن. بـؤ عنعنات و رسم و رواج‌لر افغانستان نینگ ایریم تـؤرک اؤلوس‌لر نینگ اؤرته‌سیده جمله‌دن: سرپل، فاریاب، تخار، قندوز وشبرغان ولایت‌لریده هنوز هم بار دیر؛ مثلاً: سرپل ولاتی‌ده کـؤپینچه خلق‌لر یاز موسومی گه باغ و ییلاقی(یـؤرت) یېرلرده کـؤچیب باریب یشه‌یدی، و کـؤز موسومی نینگ اؤرته‌لریده قَیته دن کېنت یا شهرگه کـؤچیب کېله دیلر(یارقین، ۱۳۹۲: ۱۷). هرحالده، بیز بـؤ کـؤچمنچیلیک نی ماوراءالنهر و افغانستان ده تعقیب قیله‌میز و اؤلر نی تـؤرک اتنیکی نینگ شکلله‌نیشی و تاریخی کېلیب چیقشی نی بـؤ محله‌لر ده ارتباط بېرسک بـؤله دی(یارقین، ۱۳۹۲: ۲۹).

باشقه اؤروغ‌لردن بیری یفتلی‌لر بـؤلگن، اؤلر کوشانی‌لر دن کېین بـؤ مملکت ده کېلگن و کوشانی‌لرنینگ حاکمیتی نی اؤرته دن آلیب کېتیب و اؤز امپراطورلیک‌لرنینگ اساسینی قـؤیدیلر. کـؤپینچه تاریخی منبع‌لرده یفتلی‌لر یا «هفتالیت» (Hiftalit) لرنی «هون» جمعی دېیلگن، و اؤلر تـؤرک و مغول اؤروغیدن یاد بـؤله‌دی (گروسه، ۱۳۵۳: ۱۳۷). دستلبکیده «کېن شان» (kin-Shan) نینگ باشله‌نیشی آلتای ده ایکن اؤ یېردن ماوراءالنهر و بکتریا(بـؤگـؤنگی افغانستان) گه قره‌ب کېلگنلر. اؤلر نینگ آتی نی بیزانسی بیلیمدانلر «هفتالیت» و عرب بیلیمدانلر مثلا: طبری «هیاطله» (Hiyatala) دېب یاد قیلگن دیلر(بابر، ۱۳۸۷: ٦٢٧-٦٣١). و گردیزی دانشمند «هیتالان» (Hitalan) دېب ذکر قیلگن دیلر(گردیزی، ۱۳٦۳: ۸۴). اسلام بیلیمدانلری اؤ لرنی تـؤرک اؤلـؤسیدن دېب تـؤرانی‌لرگه منسوب قیلگنلر. خوارزمی نینگ ایتیشیچه: هیطل بخارالیک‌لر تیل‌لریگه کـؤچلی(قوی) آدمنی ایته دیلر هیاطله اؤلوسی تخارستان شهریگه بار ایکن و تـؤرک و خیلیج قوم‌لر اؤلردن قالگن دیر(یزدانی، ۱۳۷۲: ۳۵).

تـؤرکی دایرة المعارفی ده یفتلی‌لرنینگ تـؤرک اؤروغی‌دن دیگن، که اصلیده یفتلی «اتل» دیگن، یفتلی «اتل» تـؤرکی ده ییموچی معنی سیگه ذکر بـؤلگن دیر، و اتیلا «هون» اؤلـؤس‌لرنینگ فرمانده‌سی ییموچی کیشی ایکن دیر. غربی دانشمندلر هم یفتلی‌لرنینگ تـؤرک لیگینی تأیید قیلگن دیر. هیاطله اؤلوسی هندوکش دن کېلگن، هندوکش نینگ جنوبی‌ده و شرق طرف ده هندوستان گچه یېتیشیب کېلیب اؤ یېرگه اؤز دولتی نینگ قـؤردیلر. بـؤ اؤلـؤس نینگ اینگ قدرتلی شاه‌سی اخشنور دیگن کشی بـؤلگن میلادی (۴٦۰) ییل ایلگریدن تا بېشینچی عصر نینگ باشلریگچه دېمك یریم عصر حکومت قیلگنلر و ایران شاه‌سی فیروز شاه ساسانی نینگ مقابلیده اؤروش باشله‌دی، اؤ نینگ قـؤشونی‌گه غلبه قیلیب قتّیغ شکست بېردی، شاه‌نی تـؤتیب آلدی′ کېین او پول بېریب اؤزینی قـؤتقز دیردی. بیراق میلادی(۴۸۰) نچی ییلده قیته‌دن ایران شاه‌سی افغانستان گه یـؤریش قیلدی و بـؤ مرته اخشنور و اسطه‌سی بیلن اؤلدیریلدی. یفتلی‌لر حکومتی تا میلادی (٥٦٦) نچی ییلگه چه دوام قیلگن دیر. اخشنور سـؤزی تـؤرکی دیر " آق+ شنور- [آق+سنقور-آقسنقور] سـؤزلریدن ترکیب تاپگن(یزدانی،۱۳۷۲: ۳۴). یفتلی‌لرنینگ اؤروغ‌لریدن بیری شهرتلی اؤروغی «زاولی» دیر که غزنین ایالتیده یشب شـؤ «زابل» و «زابلستان» آتیگه تانیلگن دیر(غبار، ۱۳۵۳: ۵۴). هرحال ده یفتلی‌لر اؤروغی تـؤرک اؤروغی‌دن سنَلیب حاضرگی افغانستان مملکتی‌ده کېلیب، کوشانی‌لر دولتی نینگ اؤرته دن آلیب کېتیب، و کتّه امپراطورلیگ‌نی وجودگه آلیب کېلدیلر، اؤلر اؤز دولتی نینگ سرحدلرینی کوشانی‌لردن کـؤره گینگه‌یتیردی(غفوروف، ۱۳۸۲: ۲۸۷).

عزیز اوقووچیلر آلدیگه شـؤنده‌ی بیر فکر کېلسه ممکن، نیمه اوچون تـؤرک اؤروغ‌لرنینگ تاریخ گه موجودلیگی آمو دریا و بکتریا یا باختران دیر دېمك افغانستان نینگ شمالی‌ده کوشانی‌لردن کېین باشلنگن دېسه؟ عکسینچه متوجه بـؤلسک بـؤلرنینگ کېلیب چیقیشی اؤلردن ایلگری دیر یـؤقاریده ذکر قیلدیک. وامبری نینگ ایتیشیچه؛ تـؤرک اؤروغی نی کېلیب چیقیشی آمو دریانینگ قیرغاغ‌لریده، و بـؤگـؤنگی افغانستان و هندوستان ده بارلیگی تـؤغریسیده یازه‌دی: بـؤ تـؤغریده بیلیشی میز بـؤکه میلاددن ایلگر(۷۰۰) ییل تـؤرک‌لر آمو دریانینگ قرغاغی‌ده و اېسکی ایران و تـؤران چیت(سرحدی) لریدن تاهندچیتی‌گچه یېتیشگن اېدیلر(وامبری، ۱۳۸۰: ۴۳-۴۴). مرحوم غبارنینگ ایتیشیچه: تـؤرک‌لرنینگ کېلیشـنی افغانستان گه میلادی آلتینچی عصر ده و اؤل هم «تبگن شاهی» دولتی نینگ تاسیسی دن کېین ذگر قیلگن دیر(غبار، ۱۳۵۳′ ٥٦-٥۸). تـؤرک‌لر اؤرته آسیا و افغانستان ده مهم تاریخی رویداد لر بیلن، خاقانی غربی تـؤرک‌لر یاتوکیو(Tu-Kiue)لر دولتی نینگ شکللەنیشیدن اؤرته گه کېلگن دیر. بیلیمدانلرغربی تـؤرک‌لر یاتوکیولرنی اېسکی

«هیون-نو» لرنینگ اولادلریدن دیگن دیر، و اؤلر میلادی آلتینچی عصر نی باشلریده آلتای منطقه سیده یشه‌ب فولادی سازلیک قیله دیلر ایکن.

شؤنده‌ی چینی بیلیمدان هیوان تسانگ(Hivan-Tsang) میلادی (٦٣٠) نچی ییلده اؤبیردن اؤتگن ایکن دیر، بؤ مطلب نی تأکیدقیله دی که توکیولر بکتریاده یفتلی‌لر نینگ حاکمیتی نی بتّیریب، اؤلر تخارستان نینگ ایکّی مرکزی (قندوز وبلخ) نی اؤز قؤلینی آستیگه آلیب و اؤلر نینگ دولتی نی « تیگن شاهان» دیب یاد قیلدیلر. بارتولد نینگ نظریه سیگه کؤره، تؤرک خان‌لری بؤ قرنده اؤرته آسیا نی برچه ییرلرینی اؤز قؤلی نینگ تگیده آلیب کیلگن ایکن. ایتیش بؤ که، غربی تؤرک‌لر(توکیوهای غربی) خاقانلیگی اؤرته آسیا نینگ شمال شرقیده، کؤپینچه تؤرک اؤروغ‌لرنینگ ماوراءالنهر و افغانستان گه کیلیب شکلله‌نشی گه یول آچدیلر. توکیولر یا تیگن شاهان دولتی نینگ پایتختی تخارستان ایدی، بؤلر افغانستانده همده اؤرته آسیا ده ساسانی‌لر نینگ و کیینچه عرب‌لر نینگ مقابیلیگه تؤختب اؤروشیب، و بؤ یورت دن دفاع قیلدیلر. حتی عرب‌لر هم غربی تؤرک‌لرنینگ شاه سینی «سولو» (Sulu) دیب یادقیلگن، اؤلرنینگ مقابلی ده تؤختب کؤپ مقاومت قیلگنلر، شؤ نینگ اؤچون بؤلر نی«ابو مزاحم» دیب لقب بیردیلر.

یاکوبوفسکی روسی بیلیمدان نینگ ایتیشیچه، تؤرلی تؤرک اؤروغ‌لرنینگ کیلیشی عاملی و ییرلشیش(جابجا)لری، تؤرک امپراطورلیگی دیر، بؤ امپراطورلیک‌لر جمله‌دن: غزنوی‌لر، سلجوقی‌لر، خوارزمشاهی‌لر، تیموری‌لر، شیبانی‌لر، و باشقه لر بؤ منطقه‌لرده کیلیشلرینی دوام بیرگن دیلر. شؤنده‌ی سلطان محمود غزنوی نینگ پیتیده بؤیؤک تؤرک اؤلوس‌لریدن بیری اؤغوز اؤلوسی دیر، که بؤلر آمو دریا نینگ شمال و جنوبی ده تیریکچیلیک‌نی اؤزلریگه اختیارقیلگن‌لر، و شؤنده‌ی بیله‌میزکه، اؤلر کیینچه بیر ییرگه بؤلیب بؤیؤک سلجوقی‌لر دولتی نینگ شکلله‌نیشی گه یؤتؤقلندی و اؤلر اؤزحکومتی نی خراسان، ایران، عراق و کیچیک آسیاگچه کینگه‌یتیریب حکومت قیلدیلر.

«تؤرک» سؤزی کؤچلی، باتؤر و اؤروشچن دیب معنی قیلگن، و شؤنده‌ی تؤرک‌لر اؤروشچن خلق‌لردن ایکن. بؤ آتگه شهرتلندی (یارقین، ۱۳۹۲: ۳۷- ۴۰). ایریم بیلیمدانلر نینگ ایتیشیچه تؤرک سؤزی اؤزکلاه‌سی دیب معنی قیلگن دیر، دیمك اؤروش‌لر ده کلاه‌سینی باشیگه قؤییب اؤروشگیچ ایدیلر شؤ نینگ اؤچون بؤ آتگه مسمی بؤلگن دیر(یزدانی، ۱۳۷۲: ٣٦).

بیلیمدانلر اؤزبیکلرنینگ اتنیکی شکلله‌نیشی نی اؤچته قؤییده‌گی گروه‌لرگه بؤلگن دیر:

۱ - سارت‌لر، ۲- ماوراء الهنر تؤرک‌لری، ۳- کؤچمنچی و دلله‌چی اؤزبیکلر.

۱- بیرینچی گروه سارت‌لر گروه‌سی دیر، بـؤ گروه‌لرنی یېتیم(برده) آلووچی دیدیلر، که اېسکی ایللر(سغدی‌لر وخوارزمی‌لر)، قرلق وچیگل اؤروغ‌لری دیر، ملیت شکلی‌گه شکلّنیب وجود گه کېلدیلر. بـؤ گروه‌لر نینگ اؤرته‌سیده‌گی یشووچی‌لر نی بیر قسمی شهر یشووچی‌لردن بـؤلیب، اؤروغ‌لر اؤرته سیده قانلیق(خونی) مناسبات‌لر اؤرته گه کېلیب، اؤلر سېکین- سېکین ضعیف بـؤلیب، اؤرته دن کېتگن دیر. بـؤ اتنیک‌لر نینگ میلادی اؤن آلتینچی عصر گچه عموماً تـؤرک دیگن دیر. اؤن آلتینچی عصردن کېین هم ایریم‌لری شهرلر گه تیریکچیلیک قیله دیلر، بـؤلر نی «سارت» یاد قیلگن دیر. «سارت» سـؤز نینگ بیرینچی مرته میلادی اؤن آلتینچی عصر ده یوسف خاص حاجب نینگ «قـؤتدغو بیلیک» اثریده قـؤللنتیریلگن دیر. اصلی ده بـؤ سـؤز سانسکریت تیلیدن آلینگن دیر که باش کاروان چیلیک، ساتووچیلیک و کېنت(شهر) چیلیک تـؤشـؤنچه و مفهوم‌لریگه قـؤللنتیرگن دیر. محمود کاشغری هم اؤز دیوان الغات التورک) اثریده سارت سـؤزینی ساتووچیلیک تـؤشـؤنچه سیگه قـؤللـه‌گن دیر. و شـؤنده‌ی سارت سـؤزی عموم صورتده خوارزمی‌لر و سغدی‌لریکه تـؤرک بـؤلیب یشه‌گن و یېرلر منطقه‌لریگه اطلاق بـؤله دی. عرب‌لر! برچه ماوراءالنهر مسلمان‌لرنی «سارت» دیگن ایدی. شـؤ قسم، مغـؤل‌لر هم برچه خوارزمی خلق‌لر نی «سارت» دېب یاد قیلگن دیر. و شیبانی‌لر برچه ماوراءالنهر ده یشاووچی تـؤرک‌لر نی «سارت» دېگن لر. هر حالده «سارت» لر بیرینچی گروه دیر که اؤزبېك اتنیکی نی شکللەنتیره‌دی و بـؤ اؤلوس‌لر یېردار بـؤلیب یشه‌گن دیر که بـؤلر: سغدی‌لر، خوارزمی‌لر و تاجیک‌لریکه تیللری تـؤرک بـؤلگن دیر اؤزیگه آله‌دی.

۲- ماوراء النهر گروه‌سی تـؤرک‌لری دیر، بـؤ گروه اؤزبېك ملیتی نینگ شکللەنتیروچی اتنیکی نی ماوراءالنهر تـؤرک‌لری دېب یاد قیله دیلر. بـؤ اؤروغ‌لر جمله‌دن: برلاس، مغول، کلته تای، کینه گس، چیناز، تـؤرک و بایاوت لرنی اؤزیگه آله دی که اساساً ماوراءالنهر و افغانستان نینگ شمالی‌ده یېرلشگن دیر.

۳- کـؤچمنچی و دللـه‌چی گروه‌سی اؤزبېکلر دیر، اؤزبېك‌لر نینگ اتنیکی نی؛ کـؤچمنچی اؤزبېك‌لر شکللەنتیره‌دی که بولر شیبانی‌خان بیلن ماوراء النهر و خراسان(افغانستان) گه کېلدیلر. بـؤ گروه‌لر اؤزبېك اتنیک‌لر نینگ جوده هم کـؤپراق قلیدیلر.

ل.و.اوشانین روسی بیلمدان نینگ عقیده‌سیگه کـؤره، اؤزبېك ملیتی نینگ گروه‌سی «ماوراء النهر اتنیکی» دیر. اؤ نینگ تیلی قرلق و چیگل لهجه‌لر نینگ ایچیگه‌کیرگن ایکن، و آزراق عربی و فارسی سـؤزلریدن هم اؤزیگه آلگن. و اؤلرنینگ اتنیکی‌ده فرهنگ و تیریکچیلیگی‌ده شُغل‌لر نینگ اېکینچیلیك عکس اېتیریلگن.

اۆزبېکلر نینگ اۆروغ و قبیله‌لرینی بۆلیشی‌گه بیلیمدانلر بیر واحد نی ذکر قیلمه‌گن. شۆنده‌ی اۆزبېك‌لر نینگ اۆروغ و قبیله‌لرینی خانیکوف(۹۴)، خورشکین(۹۲) و لوگوفیت(۱۰۲) قبیله‌دېب ذکر قیلگن دیلر. بیراق بیلیمدانلر کۆپینچه، دکتور ذکی ولید توغان و دوکتور محمدیعقوب واحدی جوزجانی (۹۲) قبیله رقمی‌نی کۆنگن دیر. اۆزبېکلر نینگ قبیله لرینی حرمتلی دوکتور واحدی شۆنده‌ی فهرست قیلگن دیر:

مینگ، یۆز، قیرق، اۆنگ، اۆن گیجیت، جلایر، ساری، خطای، قپچاق، نایمان، چقماق، اۆرماق، تۆداق، بستان، سمرجیق، قلماق(قلموق)، قارلوق، ارلات، قته غن(قطغن)، ارغۆن، برلاس، بوتیای، کینه گس، کیلاجی، بۆیۆراک، اۆیراک، قیات، قۆنغرات(قۆنغیرات)، قانغلی، اۆز، جۆلاجی، جۆسلاجی، قچی، اۆرتاچی، فولادچی، جیوت(جویوت)، جیت، هل‌جوت (چیل جویوت)، بۆیازت (بوی ماووت)، ایماوت(اوی ماووت)، کرائیت، باغان، انغیت، تنغیت، منغیت، مرکت، برقوت، مَسَد، کیات اوکلان، آلچین، قاری، غریب، شبرغان، قیشلیق، تۆرکمان، دورمان، قاین، تام، رمدان، میتن، اویشون، بوسه، حافظ، قیرغیز، تاتار، باجقر، سلدوز، قیلوای، ووجر، جورات، بودای، اۆغلان، اغر(آغیر)، کورلاوت، کۆر، چین بای، مهدی، چیلکش، اۆیغور، نیکوز، قراساس، بۆشلوب، یابو، تارغل، قهات، شوران، شیرین، تمه، بهرین، کرای و سختیان.

کیره‌ک دیر که اشاره‌قیلسک، دکتور واحدی بیلن و دکتور ولیدتوغان نینگ فهرست‌لرینی اۆرته‌سیده تۆرلی فرقلر بار ایکن. شۆنده‌ی دوکتور ولید توغان فهرستی‌گه (۳۷) اۆروغ یا قبیله ذکر قیلگن دیر، بیراق شۆ اۆروغ یا قبیله یکه دوکتور ولید نینگ فهرستی‌گه بار دیر، دوکتور واحدی نینگ فهرستی‌گه یۆق دیر و شۆ تعداد اۆروغ یا قبیله دوکتور واحدی نینگ فهرستی‌گه بار، ولی دوکتور ولید توغان نینگ فهرستی‌گه کۆرینمه‌یدی.

خانیکوف نینگ یازیشیچه، میلادی اۆن تۆقیزینچی عصر نینگ ایکّینچی یریمی‌ده (۲۸) اۆروغ اۆزبېك اۆروغ‌لریدن افغانستان نینگ شمالی قسمت‌لریده تیریکچیلیک قیله‌دیلر ایکن. بۆلر نینگ آت‌لری: نایمان، قته غن، قۆشچی، قوره‌مه، مینگ، ساری، برلاس، قرلق، قولتورات، منغیت، قییات، تیمور، بیرکه، توبالی، قپچاق، ارغون، قوتر، توگول، یۆز، جلایر، اۆترچی، مغول، تۆغل، ساری باش و باشقه‌لر.

حاضرده، افغانستان اۆزبېك‌لرنینگ اۆرته‌سیده، خصوصاً شهرده یشووچی اۆزبېکلرنینگ اۆروغی نی مناسباتی و تېگیشلیك‌لری بیر-بیرلریدن اۆرته‌دنکېتگن دیر و اۆلر بیلمه‌یدیکه قیسی اۆروغ یا قبیله گه تېگیشلی دیر. مگر ایریم منطقه‌لرده، کۆپینچه قیشلاق‌لر و تاغلیک(کوهستانی) یېرلرگه جملهدن: بدخشان، تخار، قندوز، بغلان، بلخ، فاریاب، سرپل، و سمنگان ولایت‌لری نینگ قیشلاق وقیشلاق‌لریده اۆروغ و قبیله آتیگه هنوز هم مشخص یاد بۆله‌دی.

خودی یازووچی نینگ قـؤلیگه کـؤره، بدخشان ولایتی‌ده، خصوصاً ارگو، جرم، جرم، کشم، درایم، فیض آباد ... منطقه لریده حال حاضرده اؤروغ لریکه تیریکچیلیک قیله‌دیلر، بـؤ اؤرغلر: برلاس، ارلات، حافظ، کینه‌گس، قونغیرات، چیگل، ارغون، ختای، تارغل(تارغان)، چونگ(مغول)، اؤیغور، و قیرغیزلر دیر. و تخار ولایتی‌ده کـؤپینچه قرلق و قته‌غن اؤزبېك‌لری تریکیچیلیک قیله‌دیلر.

میلادی اؤن تـؤرتینچی عصر نی باشلریده، تـؤرک-مغول قبیله‌لری دشت قپچاق نینگ شرقی قسمت‌لریگه کـؤچمنچی شکلی‌گه تریکچیلیک قیلگن‌لر، اؤلر «اؤزبېك»لر یاد بـؤله‌دی. اؤندن کېین میلادی (۱۳۴۱-۱۳۱۲) نچی ییلریده اؤزبېك خان نینگ قشون‌لری، میلادی (۱۳٦۷-۱۳۸۵) نچی ییللریده تـؤقتامیش‌خان نینگ اوردولری و باشقه خان‌لر نینگ اوردولر نینگ آلتین اردو(اردوی طلایی) و سېکـن _سېکـن بو اؤروغ‌لر یا قبیله‌لر نینگ برچه‌سینی «اؤزبېك» لر آتیگه مسمی قیلگن‌لر. میلادی اؤن بېشینچی عصردن برچه شرقی تـؤرک و تـؤرکی اؤلوس‌لر نینگ «اؤزبېك» اؤلوسی دیدیلر(یارقین، ۱۳۹۲: ۴۱-۵۱).

"اؤزبېك تیلی و ادبیاتی تاریخی" نینگ مؤلفی نینگ یازیشیچه، میلادی ۱۳-۱۴ نچی عصرلر ده اؤزبېك آلتین اوردو (اوردوی طلایی) خانی نینگ فرمانی بیلن تـؤرکی (قپچاق) اؤروغ‌لر نینگ خانینی که دشت قپچاق گه یشه‌یدیلر، اؤلر نینگ "جوجی اؤلوسی" ایمس، بلکه «اؤزبېك اؤلوسی» دېب یاد قیلگن دیر. شـؤ تاریخ دن کېین قپچاق دشتیده‌گی برچه یشووچی‌لردی «اؤزبېك» دېب ذکر قیلگن(ملله یف، ۱۳۷۲: ۲٦-۲۷). امیرعلی شیر نوایی خمسه‌سی نینگ (سدسکندر) اثریده «اؤزبېك» سـؤزی‌نی اؤلوس یاقبیله‌دېب قـؤللنتیرگن دیر(نوایی، ۱۳٦۹: ۴۱۰).

یانا یـؤزمینگ اؤزبېك مغول بیرلاضم یـؤز ایلیک مینگ اول ساری قلماق هم

و

یانا منگغیت اؤزبېك بیله یانـــــــداشیب ایکّـــی زلفدیک یـؤزلاری چیرماشیب
کـؤموش دیک یاروق بارچه نینگ کوهه سی باش اؤزره دو بولغالاری چرکســـــی
الار یانیـــــدا ماوراءالنهر ایبلـــــــی ایکّـــــی رود اراسیداغی شهر ایلی

امیر علیشیر نوایی و ظهیرالدین محمد بابر تـؤرلی اثرلریده اؤزلرینی «تـؤرک» و تیل‌لرینی «تـؤرکی» دیگن دیر. نوایی نینگ ایتیشیچه:

اگر بیر قوم، یا یـؤز، یـؤقـــسه مینگ دور معین تـؤرک اؤلوســـی خود مینینگ دور

ظهیرالدین محمد بابرشاه اؤز "بابرنامه" اثریده محمدخان شیبانی نینگ ایل و قشونینی «اؤزبېك» دیگن دیر. شـؤنده‌ی محمدصالح اؤز «شیبانی نامه» اثریده «اؤزبېك» سـؤزینی اؤروغ و قبیله دېب قـؤللنتیرگن دیر.

هرحالده، اؤزبېك سؤزینی معنا قیلگنلر: «اؤزبېك»(خودش بېك)، «اؤزبگه ـ بېك» (به خودش-بېك)، «مستقل- بېك» (اؤزبېگ مستقل) دېب مختلف منبع‌لرده قؤللنتیرگن دیر(مله یف، ۱۳۷۲: ۲۹). ظهیرالدین محمدبابرشاه هندوستانده‌گی امیرلریدن بیری نظام خان ایدی، اؤندن نافرمانلیک قیلدی، بؤ قطعه‌نی یازیب اؤنگه یؤباردی: (بابر، ۱۹۹۵: ۴۷۹).

با تؤرک ستیزه مکن ای میـــری بیانه چالاکی و مردانگـــــی تؤرک عیان است

گرزود نیایـــــی و نصیحت نکنی گوش آنجاکه عیان است چه حاجت به بیان است

(بابر، ۱۳۸۷: ۷۰).

حاضر هم کؤپینچه افغانستان نینگ شمالیده‌گی کېکسه اؤزبېك‌لر اؤزینی «تؤرک» و تیللرینی «تؤرکی» دیدیلر، هندوکش جنوبی نینگ یشاووچی‌لری افغانستان نینگ شمالی نی «تؤرکستان» دیگن‌لر. باید ایتسک، امان الله خان نینگ پادشاه لیگی نی آخریگچه افغانستان نینگ شمالی‌نی رسمی تؤرکستان دېیلماقده. شؤنده‌ی ملافیض محمدکاتب نینگ "سراج التواریخ" اثریده بؤ منطقه‌لرنی «تؤرکستان جنوبی»، «تؤرکستان صغیر» و «تؤرکستان» دېب اته یدی (ملا فیض محمد، ۱۳۳۳: ۹، ۱٦، ۲٦).

ملکی نظام نامه‌ده هجری (۱۳۰۲) نچی ییلده بؤ منطقه امان الله خان پیتیده «تؤرکستان» یاد بؤلگن. قیزقرلی‌مساله بؤنده دیر شؤ پیتده، نیچه مدتگچه "افغانستان، خراسان و تؤرکستان" یاد بؤلدی، نیچه مدت دن کېین «خراسان» سؤزی حذف بؤلدی «افغانستان و تؤرکستان» شگلی‌گه قاله دی کېینراق «تؤرکستان» سؤزی هم حذف بؤلدی «افغانستان» آتی‌گه مسمی بؤلیب تا بؤگؤنگچه قالیب کېلگن (ناصری داوری، ۱۳۷۹: ۱۹۳-۱۹۵).

اؤزبېك تیلی نینگ تریکچیلیگ تکامله‌شی و انکشافی سیاسی و اقتصادی میلادی (۵-۱۱) عصرلرده، طبقه بندلیک ساحه‌سی ایسکی تؤرکی تیلی «قپچاق دشت‌لری) و «پیتی سوو» ده وجودگه کېلگن (یارقین، ۱۳۹۲: ۵۴). قپچاق دشتی، روسیه نینگ جنوبی‌ده قپچاق ایللری نینگ اؤلکه‌سی یاد بؤله دی. قپچاق تؤرک اؤلوسی نینگ آتی دیر، که شؤ آتکه روسیه نینگ جنوبی‌ده واقع بؤلگن، قزاقستان نینگ مرکزی و غربی، قفقاز نینگ شمالی‌ده بؤلگن تیریکچیلیک قیله دیلر ایکن؛ قپچاق یاد بؤله دی(یارقین، ۱۳۸٦: ۷۰۹). اؤزبېك‌لر قایماق و قپچاق اؤروغ‌لریگه تېگیشلی بؤلیب و کېین اؤن تؤرتینچی عصرده آلتین اوردو(دورهٔ طلایی) رهبری اؤزبېك خان امیری اسلام دینی نی کؤندی(قبول) اؤز اؤروغی‌نی باشقه اؤروغ لردن بؤلیب(تقیسیم) اؤزبېك آتیگه یاد قیلدی. اؤن بېشینچی عصرده اؤزبېك‌لر بیرگه بؤلیب باشقه اؤروغ یا قبیله‌لرنی اؤزیگه مطیع قیلیب اورال ساحلی‌دن اؤتیب جنوب طرف جونه‌لیش گه باشله‌گن، بؤلر جیحون نینگ آخریگه چغتایی‌لر بیلن بیرگه بؤلیب مستقل اؤروغ نینگ شکلله‌نتیردی و هر اؤروغ (قرغیز و قزاق)

و باشقەلریکه بـؤلرنی اؤرتەسیده یشەگن ایدی سېکینـسېکین بیرگه بـؤلیب بـؤیـؤک بیر کـؤچگه(قوت) گه ایله نه دیلر (عثمانی، ۱۳۸۸: ۱۷٦-۱۷۷). اؤرخون-یېنیسی کتیبەسی ینگی تیل ایدیکه اېسکی تـؤرکی تیلی نینگ بـؤلیمی‌دن «یېتی سوو» ده وجودگه کېلگن. بـؤ ینگی تیلده، اؤغوزلر، چیگل‌لر، شورلر، اؤیغورلر و باشقه تـؤرک‌لریکه « یېتی سوو» ده یشەگن بـؤ تیل‌لرعایله سیگه کیره دی. شَـؤ پیت‌ده محمود کاشغر؛ چیگل تیلینی تـؤرک‌لر نینگ عمومی تیلی آمو دریادن تاچین نینگ چیت‌لریگچه تـؤرک اؤلوس لرینی اؤرتەسیده مهم اؤرنی بار دیگن. شـؤندیٴ حاضرگی اؤزبېك تیلی اېسکی تـؤرکی تیلدن جوده فرقلی دیر. حاضرگی اؤزبېك تیلده کـؤپینچه اېسکی تـؤرکی سـؤزلر کـؤرینمەیدی، ولی اؤلرنینگ اؤرنیگه کـؤپینچه ینگی سـؤزلر فارسی و دری، عربی، روسی باشقه تیل‌لردن کیرگن . بـؤ مسئله اؤزبېك‌لرنینگ شکللەنیشیدن؛ خصوصاً تاریخی مناسبت‌لر و پیوندلری سیاسی، اقتصادی و فرهنگی سـؤزلاووچی‌لریگه تېگیشلی. شـؤنده تـؤرکی-اؤزبېکی و فارسی-دری تیللری، یقین و اؤزاق تاریخی مناسبتلری ایکّی تیل نینگ سـؤزلاوچی‌لرینی اؤرتەسیده بار، کـؤپینچه سـؤزلری بیر-بیرینی ایچیگه کیریتیلگن و بؤگـؤنگچه ایکّلەسینی ایچی‌ده مختلف شکل‌لرده قالگن دیر، ایشله تیلەدی.

شوکبی، ماوراءالنهر و افغانستانده عرب‌لر کېلیب اسلام دینی‌نی اؤلوس‌لرگه کـؤندیرگنیدن کېین، عرب تیلی باشقه تیل‌لرگه خصوصاً تـؤرکی تیل‌لرنینگ اؤستی‌گه دینی وعلمی تأثیرینی قـؤییب و حاکم تیل سنلدی. نتیجه ده عربی تیل نینگ سـؤزلری بـؤ منطقه تیل‌لرینی ایچیگه کریتیلیب و بـؤگـؤن‌گه قدر بـؤ تیل‌لرنی عربی سـؤزسیزی بیلن فکر قیلیشی ناممکن دیر(یارقین، ۱۳۹۲: ٥٦-٥۴).

تـؤرک‌لرنینگ اتنیکی اؤزگریش‌لر و تحولاتیدەگی مهم نکته بـؤ که تاریخ جریانیده گروهی اؤزگریش‌لر، فرهنگ و تیل‌ده بـؤلیب کېلیب دیر. اؤلر نینگ اتنیکی شکللەنیشی و نقل و انتقال‌لری تاریخی جـؤنه لیشلر گه کـؤرستەدی که، بـؤ حرکت‌لر نینگ جـؤنه لیشیده اصلی اؤلوس‌لر ایریم منطقەلرده جایلشگن دیلر. (بـؤلر: سغدی‌لر، خوارزمی‌لر، و کـؤپینچه تاجیک‌لر، مغول‌لر، عرب‌لر، بلوچ‌لر، و باشقەلر تیل جهتدن تـؤرک بـؤلگن (گروسه، ۱۳۵۳: ۱۴٦). هکذا تـؤرک‌یعنی تیموری‌لر وگورگانی‌لر(بابری‌لر) پیتی‌دن یا اؤندین ایلگری: کابل، هرات، غزنی، هلمند، پروان، کاپیسا، و بغلان منطقەلریده تیریکچیلیک قیلەدیلر ایکن، بـؤلر سېکـن _سېکـن بـؤ اؤلوس‌لریکه بـؤ منطقەلرده تیریکچیلیک قیلەدیلر، اؤزگه تیللرینی تأثیر آستیگه قالیب، تـؤرکی آنه تیلینی یـؤقاتگنلر. بـؤگونگه قدر اؤلر تیل جهتدن تاجیک یا پشتون بـؤلیب و فقط تـؤرک آتی اؤلر گه قالگن.

تـۆرک اۆروغ‌لری جمله‌دن: خلیج‌لر، غزنوی‌لر و ظهیرالدین محمدبابرشاه و اۆغیل‌لرینی پیتی‌دن یا اۆندین ایلگری هندوستان‌ده کـۆچگن ایکندی‌لر، اۆلر اۆز آنه تیل‌لرینی عموماً یـۆقاتیب شکل و شمایلی اۆزگرگن بـۆلیب. ایریم بیلیمدانلر ایتیشچه افغانستان نینگ هزاره اۆلوس‌لرینی ساخت و صورت و چهره‌سینی، روسوم عادات و تیل جهتدن تـۆرک‌ـمغول دیگن و ایریم‌لرینی تـۆرک و تاجیک اۆلوسیدن قـۆشمه بـۆلگن دېب سـۆز یـۆرته دیلر. بیراق هرحالت‌ده، تـۆرک عنصرینی اۆلرگه کـۆره دیلر.

روسیه انقلابی‌دن کېین اۆرته آسیا جمهوریتی نینگ یشاووچی مسلمان‌لری تۆرلی اۆروغ‌لر جمله دن: اۆزبېك، تاجیک، قزاق، قیرغیز، تورکمن و باشقه‌لر افغانستان‌گه قره‌ب مهاجربۆلدیلر. بۆلر عموم صورت‌ده افغانستان نینگ شمالی(تۆرکستان جنوبی)ده، کابل قیشلاق و شهرلریده و آزراغی هم هلمند ولایتی نینگ چخانسوری یېریده جبری یۆبارتیریب تیریکچیلیکّه هدایت بۆله دیلر. بـۆ مهاجر گروه‌لر افغانستان اۆلوس‌لرنینگ تـۆرلی تیریکچیلیگ‌لریده فرهنگی و اقتصادی جهتدن خصوصاً تجارت، هنر، ادبیات، قول صنعت‌لری، اېکین چیلیک کېنگیش‌لرینی ایجاد قیلدیلر. شـۆنده‌ی، افشار تـۆرک‌لری کابل و هراتده یشه‌یدیلر تـۆرک تیلی لهجه‌سیده حاضرهم سوزلیدیلر. قیزیلباش تـۆرک‌لر کـۆپینچه: کابل، هرات، مزارشریف، قندهار، غزنی، و باشقه یېرلرده تیریکچیلیک قیله دیلر. ایریم تاریخی منبع‌لر نینگ اشاره‌سیگه کـۆره کـۆپینچه بـۆ اۆروغ‌لر تیموری‌لر و صفوی‌لر پیتیدن یا اۆندن ایلگری افغانستان ده یېرلشگن دیر. اۆلر نینگ تیلی فارسی‌ـدری بـۆلیب قالگن دیر. ایماق تـۆرک‌لر نینگ اۆلوغ بـۆلیمی فارسی‌ـدری تیلیگه سـۆزلیدیلر اۆلر اساساً افغانستان نینگ شمالی وشمال‌غربی منطقه‌لریده تیریکچلیک قیله دیلر. اۆلر نینگ شغل‌لری عموم صورتده ایکینچیلیک و چارواچیلیک دیرلر. افغانستان نینگ تـۆرک‌لری اۆزمذهبی جهتدن عموم صورتده سنی دیر و فقط گینه افشاری‌لر و قیزیلباش گروه‌لر شیعه بـۆلگن. تـۆرک اۆروغ‌لری باشقه اۆروغ‌لر بیلن تاجیک‌لر و پشتون‌لر بیلن خویشلیک و تاقینمه مناسبت‌لری بار دیر. بیراق هزاره‌لر بیلن مذهبی اختلاف‌لری اوچون خویشلیک لری کـۆپ آز کـۆرینه دی. حقیقت‌ده تـۆرکی سلاله‌سی بـۆلردن عبارت: کوشانی‌لر، یفتلی‌لر، تېگین شاهی‌لر، قرخانی‌لر،غزنوی‌لر،سلجوقی‌لر،خوارزمشاهی‌لر، مملکان‌مصر، اتابکان، تیموری‌لر، هندخلجی‌لری، عثمانی‌لر،گـۆرگانی‌لر(بابریان)،شیبانی‌لر، هشترخانی‌لر،و باشقه‌لر نیچه‌سده‌لر دوامیده هرقیسی‌لری اۆزنوبتیگه حکمرانیلیک قیلیشگه باشله‌دیلر. بـۆلر اۆز فۆلی نینگ تگیده‌گی یېرلرگه حکمرانلیک قیلر ایدی، اۆ جمله‌دن بـۆگونگی افغانستان‌یمیزگه، فرهنگ وتمدن گه یېتیشیب کېنگه‌ییشیگه یېتکیز دیلر. شـۆنده‌ی اېسکیدن تاحالیگه چه تـۆرک‌لر نینگ اېسکی یـۆکسک روشی نی تـۆرلی دانشمندلر و تحقیقچی‌لر واقعیت‌لرینی کـۆریب قیته‌ـقیته تآکید قیلگن. اگر

واقعیت و انصاف بیلن قرەلسه، تـؤرک‌لرنینگ قیلگن خذمت‌لری شرقی فرهنگی و اقتصادی تکاملشتیریش‌لری نسبتاً اؤروش‌لریدن کـؤره کـؤپراق دیر.

حاضرگی کـؤنده، اؤزبېك‌لر و برچه تـؤرک اؤروغ‌لری افغانستان نینگ اېنگ مهم و اساسی اهالی سینی شکللەنتیره دیلر. شـؤندەی اؤلر انیق و رسمی احصائیه نفوس سناقی تـؤغریسیده تـؤزک بـؤلیشیگه کـؤره اؤچینچی ملیت افغانستانده سنَله دی. تاهلیگچه ایریم منبع لرده افغانستان نینگ اؤروغ‌لری نینگ احصائیه سناق‌لرینی ارائیه قیلیب کېلگن دیر، برچه ملیت‌لر حکومت لر اؤزگریشی بیلن نفوس سناقی ارائیه بـؤلیب کېلگن دیر. بـؤلردن بیری افغانستان تـؤرک‌لری عموم صورت‌ده شمال، شمال‌شرق و شمال غربلیک منطقه‌لریده یشەیدیلر، اؤلر: بدخشان، تخار، قندوز، بغلان، سمنگان، بلخ، جوزجان، سرپل، فاریاب، باغیس، هرات و کابل ولایت‌لریده تیریکچیلیک قیلەدیلر. شـؤندەی بیر تعدادلری هلمند، قندهاری، چاردرۀ غوربند، بگرام، پنجشیر، پروان، کاپیسا، غزنی ولایت‌لریده و بامیان ولایتی نینگ ایریم منطقه‌لریده تیریکیچیلیک قیله دیلر. چونکه افغانستان ده ایریم شرایطلر و بعضاً کمچیکیکلر بـؤلیشی اؤچون تـؤرک‌لر اؤز آنه تیلی‌گه اؤقیشیدن محروم قالگن دیلر. اؤلر مجبور بـؤلگن باشقه اؤزگه تیللر بیلن، یان باسیب اؤتسه‌لر. آزراغی اېسکی سنتی مکتب‌لرده اؤزلیک یا شخصی صفتیگه اؤقیش‌نی آنه تیلیگه اؤقیدیلر. شـؤندەی، مطبوعات، رادیو و تلویزیون لرده ایریم سیاسی‌لر ساریدن محرومیت گه قرار تاپگن ایکن. نیچه تاریخ دوامیده فقط کېینگی ایکّی یا اؤچ دهه گه نسبی اؤقیش ابتدایی مکتبده اؤز آنه تیلیگه، یـؤکسک اؤقوو وزراتیده تیل و ادبیات رشته‌سیگه، مطبوعات، رادیو و تلویزیون ده وجودگه کېلگن، یاش‌لریکه ینگی تازه یاش بـؤلگن دیر، قنچه اؤروش‌لر، بلالر و ستم‌لردی تریکچیلیک ساحه سیده اؤتکزگندن کېین بـؤلر ایشلرینی صفردن باشله گنلر. شـؤندەی افغانستان تـؤرک‌لری نینگ تـؤغریسیده اؤزاق اؤتگن پیت‌لردن بـؤیان ایتیب کېلدیک نیمه تاریخ معاصرده یاهم برچه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و نظامی اؤزگریش‌لرده، بـؤ سرزمین‌ده بیر-بیرلری بیلن کتّه سهم و نقش‌لری بارلیگی موجود دیر. شـؤندەی، اؤلر نینگ نقش‌لری و مبارزه‌لری میلادی اؤن سیکیزینچی واؤن تـؤقیزینچی عصر لرده یـؤریشچیلردی مقابیلیده، بیرینچی و ایکّینچی جنبش مشروطیت، عزیزکشوریمیز تاریخیده ثبت بـؤلیب کېلگن دیر. و بـؤ بـؤلیم‌لر اؤزی بیرینچی پژوهش و مطالعه نینگ کېنگەییشی و تکاملشتیریشی‌نی ایجاب قیله دی(یارقین، ۱۳۹۲/ ٦١- ٦٨).

نتیجه

عزیز اولکه‌میزده تورلی اؤرغلر و اؤلوسلردن بیری هم تـؤرک اؤلوسی بولگن′ جمله دن: اؤزبېك‌لر، ترکمن‌لر، قیرغیزلر، اؤیغورلر، قزاق‌لر، افشارلر، ایماق‌لر، قیزیلباش‌لر وباشقه لردن سنَله دی. اؤلر بـؤ اولکه ده اؤتگن زمانلردن بـؤیان تیریکچیلیک قیله دیلر. اؤلر بـؤ اولکه ده اؤزیگه اتاقلی و تـؤرلی تاریخی، فرهنگی، اقتصادی جهتدن اؤزاق پیت لردن بـؤیان تریکچیلیک قیله دیلر. افغانستان و ماوراءالنهرده اؤزبېك اؤلوسی نینگ اتنیکی شکلله نیشی وتاریخی ایلدیز لری اؤزاق دورلردن بیری بویوک مساله گه ایله‌نیب کېلماقده. بیزگه کیره‌ک دیر که تـؤرک‌لر نینگ شاخچه و اتنیکی شکلله‌نیش لرینی اؤزاق دن‌ـاؤزاق تاریخی نیگزلری باتـؤرلیک و قهرمان لیک‌لر بیلن کېلگن دیر جستجو قیله‌میز.

اېسکی چینی تحقیقچی‌لر نینگ تانیشتیریشگه کـؤره؛ تـؤرک اؤلوس‌لر نینگ اساسی و باشله‌نیشی‌نی بـؤیـؤک «هیونگ‌ـنو»(Hiong-nu) لی‌لر اؤلوس‌لر تشکیل بېره دی. «هیونگ‌ـنو» لر یا «هون» (Hun)لر تـؤرک اؤروغ‌لرنینگ مهم باشی یا رئیسیدن دیر. بـؤ اؤروغ لرنی رومی و هندی دانشمندلر هم شـؤ آتیگه مشخص قیلگن ایکن، و کـؤپ مدتدن بـؤیان چنی‌لر میلاد مسیح دن ایلگری سکیزینچی و تـؤقیزینچی سدلرده (ایککی یَریم مینگ ییل بـؤگون دن ایلگری) «هیونگ‌ـنو» لرنی «هیون‌ـنو» (Hion-nu) آتی‌گه و اؤندن ایلگری«هیون–یو» (Hion-yu) آتی‌گه معلوم و مشخص قیلگن ایکن دیر.

«هیونگ‌ـنو» سوز نینگ معنی‌سی صحراچی(صحرانورد) و دلـله‌چی(بیابان نورد) اؤلوسیدن دیر. بـؤ اؤروغ‌لر نینگ گوشت ییوچی و سوت ایچووچی و آت ییموچی‌لر نی(اېسکی یونان دانشمندی) هرودت «سیس» یاساکائیه، و رومی‌لر هم «هون» دېب ایتگن دیر. بنی اعمام نینگ ایتیشیچه، بـؤ اؤروغ لر «هون» و «لان» ایکن دیر که اروپا گه قره‌ب بارگن و ییموچیلیکّه شهرت قازانگن و بـؤلر دېك اؤخششی(مانند) یـؤق دیر.

اؤزبېك تیلی نینگ تریکچیلیگ تکامله‌نیشی و انکشافی سیاسی و اقتصادی میلادی (۵-۱۱) عصر لرده، طبقه بندلیک ساحه‌سی اېسکی تـؤرکی تیلی «قپچاق دشت‌لری» و «یېتی سوو» ده وجودگه کېلگن دیر. قپچاق دشتی، روسیه نینگ جنوبیده که قپچاق ایل‌لری نینگ اؤلکه‌سی یادبـؤله دی. قپچاق تـؤرک ایلی نینگ آتی دیر، که شـؤ آنکه روسیه نینگ جنوبیده واقع بـؤلگن، قزاقستان نینگ مرکزی و غربی، قفقاز نینگ شمالی‌ده ایکن تیریکچیلیک قیله‌دیلر ایکن؛ قپچاق دېب اته یدی. اؤزبېك‌لر قایماق و قپچاق اؤروغ‌لریگه تېگیشلی بـؤلیب و کېینچه اؤن تـؤرتینچی عصر ده آلتین اوردو(دورهٔ طلایی) رهبری اؤزبېك خان امیری اسلام دینی نی کـؤندی(قبول) سـؤنگ اؤز اؤروغی‌نی باشقه اؤروغ لردن بـؤلیش(تقسیم) اوچون اؤزبېك آتیگه یادقیلدی. اؤن

بېشینچی عصرده اۋزبېك‌لر بیرگه بـۋلیب باشقه اۋروغ یا قبیله‌لر نی اۋزیگه مطیع قیلیب اورال ساحلی‌دن اۋتیب جنوب طرفگه حرکت گه باشله‌گن، بـۋلر جیحون نینگ آخریگه چغتایی‌لر بیلن بیرگه بـۋلیب مستقل اۋروغ نینگ شکللەنتیردی و هر اۋروغ(قرغیز و قزاق) و باشقه‌لر هم بـۋلر اۋرته سیده‌یشه‌گن ایدی. سېکـن بیرگه بـۋلیب بیر اۋلوغ کـۋچیگه کیر دیلر. محمدخان شیبانی چنگیزخان و اۋزی اون بېشینچی قرنده اۋزبېك اۋلوسی نینگ رهبری صفتیده ماوراءالنهر ده کېلدی.

روسیه انقلابیدن کېین اۋرته آسیاجمهوریتی نینگ یشاووچی مسلمان‌لری مختلف اۋروغ‌لر جمله‌دن: اۋزبېك، تاجیک، قزاق، قیرغیز، تورکمن و باشقه‌لر افغانستان گه قره‌ب مهاجر بـۋلدیلر. بـۋلر عموم صورتده افغانستان نینگ شمالی(تورکستان جنوبی) ده، کابل قیشلاق‌لری و شهرلریده و آزراغی هم هلمند ولایتی نینگ چخانسور یېرلریده جبری یـۋباریلدی تیریکچیلیک قیلدیلر. بـۋ مهاجر گروه‌لر افغانستان اۋلوس‌لرنینگ مختلف تیریکچیلیگ‌لریده فرهنگی و اقتصادی جهتدن خصوصاً تجارت، هنر، ادبیات، قول صنعت‌لری، ایکین چیلیک کېنگه‌یشلرینی ایجاد قیلدیلر. شـۋنده‌ی، افشاری تـۋرک‌لریگه کابل و هراتده یشه‌یدیلر تـۋرک تیلی لهجه‌سیگه هنوز هم قالگن دیر. قیزیلباش تـۋرک‌لر کـۋپینچه: کابل، هرات، مزارشریف، قندهار، غزنی، و باشقه یېرلرگه تیریکچیلیک قیله دیلر. ایریم تاریخی منبع‌لر نینگ اشاره‌سیگه کـۋره کـۋپینچه بـۋ اۋروغ‌لر تیموریلر و صفوی‌لر پیتیدن یا اۋندن ایلگری افغانستان ده یېرلشگن. اۋلر نینگ تیلی فارسی ـ دری دیر. ایماق تـۋرک‌لر نینگ اۋلوغ بـۋلیمی فارسی‌ـدری تیلیگه سـۋزلی‌دیلر و اۋلر اساساً افغانستان نینگ شمالی و شمال غربی منطقه‌لریده تیریکچلیک قیله دیلر. اۋلر نینگ عموم شغل‌لری ایکینچیلیک و چارواچیلیک دیر.

آلینگن منبعلر

بابر، ظهیرالدین. (م۱۹۹۵). بابرنامه. توکیو-جاپان.

بابر، ظهیرالدین محمد. (۱۳۸۷). دیوان بابر. بامقدمه وتعلیقات شفیقه، یارقین، کابل: وزارت اطلاعات و فرهنگ

حبیبی، عبدالحی. (۱۳۸۲). جغرافیایی تاریخی افغانستان. بنگاه انتشارات میوند، کتابخانه سبا، چاپ سوم، پشاور.

عثمانی، عصمت الله.(۱۳۸۸). مشخصات نژادی ترکمنها و ازبکها. کابل: انتشارات فرهنگ.

غبار، غلام محمد. (۱۳۵۳). افغانستان در مسیر تاریخ. کابل: نشرات محسنی

غفوروف، بابه جان،(۱۳۸۲ تاجیکان. کابل: پوهنتون.کاتب، ملافیض محمد.(۱۳۳۳). سراج التواریخ. جلد اول، کابل. ناشر دارالسلطنه

گردیزی، ابوسعید عبدالحی. (۱۳٦۳). زین الاخبار. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ گروسه، رنه. (۱۳۵۳). امپراطوری صحرانوردان.تهران: انتشارات علمی و فرهنگی

م. ن. مله یف. (۱۳۷۲). تارخ ادبیات اؤزبېکی. ترجمۀ برهان الدین نامق شهرانی، ۳جلد، پشاور.

ناصری داودی، عبدلامجید.(۱۳۷۹). زمینۀ وپیشینه جنبش اصلاحی در افغانستان. قم.موسسۀ آموزشی وپژوهشی امام خمینی (ره)

نوایی، امیرعلیشیر. (۱۳٦۹). خمسه(سدسکدر). عبدالغفار بیانی اهتمامی بیلن، کابل. افغانستان جمهوریتی علملر اکادمی سی نینگ نشری

وامبری، آرمینوس.(۱۳۸۰). تاریخ بخارا. تهران: نشر سروش

یارقین، محمدحلیم. (۱۳۹۲). برگهای از تاریخ اوزبیکان افغانستان: خرسان

یارقین، شفیقه؛ یارقین، محمدحلیم. (۱۳۸٦). فرهنگ ازبکی به فارسی. تهران.سخن.

یزدانی، حسین علی. (حاج کاظم). (۱۳۷۲). پژوهش در تاریخ هزاره ها. جلداول، قم: محمد امین شریفی